

STILISTIKA

Tatjana Pišković
Kako govori prava dama?
Rodna lingvistika i hrvatski jezik

STILISTIKA

Tatjana Pišković:
Kako govori prava dama? Rodna lingvistika i hrvatski jezik

Nakladnik

Stilistika.org
Hrvatsko filološko društvo
Ulica Ivana Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Davor Dukić

Urednik

Krešimir Bagić

Recenzentice

Mislava Bertoša
Ana Mikić Čolić

Oblikovanje

KaramanDesign

© Tatjana Pišković
Sva prava pridržana.

Godina i mjesec objavljivanja: 2026, lipanj

ISBN 978-953-296-223-9 (HTML)

ISBN 978-953-296-225-3 (PDF)

ISBN 978-953-296-224-6 (E-PUB)

Ova knjiga nastala je u okviru institucionalnoga istraživačkog projekta
Žene u jeziku, književnosti, vizualnim umjetnostima i na filmu – između Istoka i Zapada Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji financira Europska Unija – NextGenerationEU.

Objavljivanje knjige financijski je poduprlo
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske.

Tatjana Pišković

Kako govori prava dama?

Rodna lingvistika i hrvatski jezik

Zagreb 2026.

Sadržaj

Predgovor	5
<i>Žene surađuju, muškarci se natječu. Povijest rodne lingvistike</i>	
Uvod u rodolektologiju	10
Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju	36
<i>Biće po spolu suprotno muškarcu. Rod u rječniku, književnosti i društvu</i>	
Perpetuiranje rodnih stereotipa u hrvatskim rječnicima	59
Imeničke (novo)tvorenice sufiksom <i>-uš-a</i> u jeziku Matka Peića	86
Dramski diskurs između pragmalingvistike i feminističke lingvistike	100
Hrvatski gramatički rod kao kulturem	117
<i>Šutljivost neka resi svaku ženu! Rod u publicističkom diskursu</i>	
Jezične rodne ideologije u hrvatskim ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća	128
Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća	167
Izvori	195
Literatura	196
Bibliografska bilješka	211
Kazalo imena	212
Bilješka o autorici	217

Predgovor

Godine 2007. objavila sam prvi rad rodnolingvističke tematike i otada je moja znanstvena biografija uvelike obilježena istraživanjem gramatičke i društvene kategorije roda. U knjizi *Gramatika roda* (2011) opisala sam hrvatski gramatički rod iz tipološkolingvističke perspektive koncentrirajući se na sintaktičku narav te fascinantne gramatičke kategorije i definirajući je kao inherentno imeničko obilježje koje se ne prepoznaje na imenici samoj, nego na njezinim rodno promjenjivim modifikatorima. Rod me je dakle zanimao ponajprije kao gramatička kategorija, koja je vrlo kompleksna i slojevita, apstraktna i unutarjezična, pa se ne smije poistovjećivati s izvanjezičnom, društvenom kategorijom roda niti se smatrati odrazom biološkog spola.

Nepoznavanje gramatike roda i ishitreno izjednačavanje gramatičkoga muškog i ženskog roda s biološkim muškim i ženskim spolom uznemirivali su me od prvog kontakta s ranim radovima iz polja feminističke kritike jezika. Zato sam nastojala najprije razjasniti gramatičke temelje roda u hrvatskom jeziku da bih mogla ukazati na to kako se gramatici ne mogu pripisivati seksizam i diskriminacija. Da bi određeni način bavljenja jezikom postao nov lingvistički pravac, nije dovoljno da su autori radova ostrašćeni, da imaju aktivistički nerv i da umiju navesti nekoliko primjera iz vlastita iskustva koji izvrsno podupiru njihove teze, nego moraju provoditi ozbiljna znanstvena istraživanja uronjena u konkretne komunikacijske situacije. U slučaju rodne lingvistike to znači da se zaključci o rodnim jezičnim praksama ne mogu donositi na temelju vlastitih komunikacijskih iskustava i potom uopćavati u velike, dramatične istine o ženskom i muškom jeziku, što su obilježja ranih feminističkih pristupa proučavanju jezika i roda.

Dvije su mi teze bile posebno problematične u radovima koji su obilježili početke rodne lingvistike. Prvo, tvrdnja da je jezik seksističan, odnosno da se jezikom diskriminiraju žene, a privilegiraju muškarci; drugo, da žene i muškarci govore različitim jezicima. Te je teze 1973. izložila Robin Lakoff u članku „Language and woman’s place“ koji je postao pravi znanstveni i kulturni događaj te manifest feminističkog pristupa istraživanju jezika i roda. Tim je radom autorica inaugurirala nov lingvistički pravac. Razvijao se propulzivno i borbeno, privlačio pristalice i kritičare, brzo nadrastao početne postavke i mijenjao paradigme, a 1990-ih iznjedrio je još jedan lingvistički pravac – *queer* lingvistiku. Dok se temeljne preokupacije feminističke lingvistike vežu za odnos jezika i roda, *queer* lingvistika tomu odnosu pridružuje i spolnost, koju drži oblikom identiteta (posebno u odnosu na spolnu orijentaciju)

i skupom utjelovljenih praksi (posebno u odnosu na spolnu aktivnost). *Queer* lingvistika dovodi u pitanje binarne i normativne jezične kategorije utemeljene na rodu i spolnosti (npr. muški jezik – ženski jezik, jezik heteroseksualaca – jezik homoseksualaca) i proučava različite jezične manifestacije spola, roda i spolnosti polazeći od revolucionarnog pojma performativnosti Judith Butler, odnosno od ideje da se rod i spolnost stvaraju opetovanim diskursnim izvođenjem kulturnih norma. O razvoju lingvističkog bavljenja rodom i spolnošću govorim u prvoj cjelini knjige, a disciplinu nazivam *rodnom lingvistikom* obuhvaćajući tim terminom i feminističke i *queer* pristupe spomenutoj problematici. U naslovu prvog poglavlja ove knjige – „Uvod u rodolektologiju“ – poigravam se neologizmom *rodolektologija* bez ikakve pretenzije da ga terminologiziram. Naime u početnim fazama razvoja rodne lingvistike skovan je termin *rodolekt* (engl. *genderlect*) kojim se upućivalo na dihotomiju između muškoga i ženskoga verbalnog ponašanja. Termin je korektno tvoren i proziran je kad se prevede na hrvatski jezik, pa sam analogijom prema terminima *dijalekt* i *dijalektologija* izvela imenicu *rodolektologija* kao pokušaj oblikovanja efektnog naslova uvodnog poglavlja knjige *Rodni jezici* (2018). U njoj sam skupila dvanaest kanonskih rodnolingvističkih tekstova koje je s engleskoga na hrvatski jezik prevela Nevena Erak Camaj. Knjiga mi služi kao osnovna literatura za kolegij *Rodna lingvistika* na Diplomskom studiju kroatistike i studenti odlično reagiraju na nju. Doduše, sada je već vrijeme za njezin nastavak jer posljednji, najmlađi tekst u toj knjizi datira iz 2014. Dok u prvom poglavlju ove knjige argumentiram svoj izbor dvanaest tekstova kao kanonskih za rodnu lingvistiku, u drugom poglavlju – „Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju“ – nastojim zahvatiti širi kontekst i razviti precizniju kronologiju discipline razgraničenjem dviju njezinih osnovnih razvojnih faza, *esencijalističke* i *antiesencijalističke*.

U drugoj cjelini knjige nalaze se četiri teksta u kojima analiziram tretman gramatičkog i društvenog roda u općim rječnicima hrvatskog jezika, u putopisima Matka Peića i u Krležinoj drami *U agoniji* te propitujem mogućnost opisa gramatičkog roda kategorijom jezičnog kulturema. U poglavlju „Perpetuiranje rodnih stereotipa u hrvatskim rječnicima“ prikazujem kako se rodni stereotipi ovjekovječuju leksikografskim definicijama u dvama hrvatskim općim rječnicima. Pritom ističem da definicije imenica koje denotiraju ženski izgled, karakter i seksualnost potvrđuju veliku asimetriju u leksikografskom tretmanu žene i muškarca: žena se smatra sekundarnim ljudskim bićem, a u njezin se privatni život zadire mnogo agresivnije nego u život muškarca. Žena se tako tretira i u korpusu obrađenu u sljedećem poglavlju ove cjeline, „Imeničke (novo)tvorenice sufiksom *-uš-a* u jeziku Matka Peića“. Mnoge Peićeve

uše pejorativno označavaju žene kao ljubavnice muškaraca i nemaju značenjski simetričnih mocijskih parnjaka muškog roda (npr. *kapetanuša, kaplaruša, lađaruša, oficiruša, soldatuša*). Kompatibilnost pragmalingvističkog i rodno-lingvističkog analitičkog aparata potvrđuje se u poglavlju „Dramski diskurs između pragmalingvistike i feminističke lingvistike“ zahvaljujući izvrsnoj Krležinoj drami *U agoniji*. Cijela se drama odvija na svojevrsnoj metajezičnoj razini gdje se glavni karakteri svađaju zato što govore različitim jezicima: iz pragmalingvističke se perspektive radi o konfliktu između performativnog i konstativnog shvaćanja jezika, a iz rodnolingvističke perspektive o konfliktu između ženskog i muškog rodolekta. Psiholingvistički i etnolingvistički pristup gramatičkom rodu surađuju u poglavlju „Hrvatski gramatički rod kao kulturem“: način na koji izvorni govornici hrvatskog jezika dodjeljuju rod izmišljenim imenicama iz psiholingvističke se perspektive tumači kao *kulturem u užem smislu*, a defeminizacija nekih govornica kajkavskoga u donjostubičkoj općini u Hrvatskom zagorju iz etnolingvističke se perspektive određuje kao *kulturni scenarij*.

Dvije teze o jeziku i rodu iznesene u prvoj fazi feminističke kritike jezika (1970-ih i 1980-ih) koje sam istaknula kao problematične – prvo, da je jezik seksističan i drugo, da žene i muškarci govore različitim jezicima – preživjele su do dana današnjeg. Zanimljivo je da su u akademskoj zajednici odmah naišle na neodobranje i utemeljenu lingvističku kritiku te su tijekom 1980-ih opovrgnute i odbačene. No izvan akademskih okvira smatraju se najvažnijim, često i jedinim, postignućem rodne lingvistike. Teza o jezičnim seksizmima začetak je razmišljanja o rodno osjetljivom i rodno neutralnom jeziku, što je bitno utjecalo na javnu i službenu komunikaciju jer se odredbe takve vrste ugrađuju u zakonodavne akte mnogih država. Teza pak o muškom i ženskom jeziku izvor je golema odvetka literature za samopomoć – hibrida popularne lingvistike, popularne psihologije, treniranja komunikacije i ženstvenosti – koji već tridesetak godina zauzima vrhove ljestvica najprodavanijih nefikcijskih naslova. Začetke savjetodavno-higijeničarskog diskursa u hrvatskome javnom diskursu pronašla sam u hrvatskim ženskim časopisima i bontonima iz prve polovice 20. stoljeća i posvetila im dva poglavlja u trećoj cjelini ove knjige. Propitivanjem odnosa između jezičnih rodni ideologija i ideologije biologizma te ideologije vjere, obitelji i nacije u poglavlju „Jezične rodne ideologije u hrvatskim ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća“ nastojim ukazati na zavodljivost jezičnoideoloških tekstova koja je posljedica tvrdnje da svi problemi i nesporazumi između muškaraca i žena proizlaze iz njihova različitog pristupa verbalnoj komunikaciji. U poglavlju „Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća“ opisujem i

ilustriram higijenu ženskoga govora u istom korpusu, gdje se inzistira na ideji o ženskome komunikacijskom deficitu i na potrebi da se ženino autentično verbalno ponašanje korigira i disciplinira. Ta praksa presudno obilježava i recentne tekstove medijskog i publicističkog diskursa u kojima se tematizira partnerska muško-ženska komunikacija, a osnažena je pseudoznanstvenim povezivanjem bioloških karakteristika žena i muškaraca s razlikama između njihovih komunikacijskih navika.

Ova je knjiga djelomičan odraz mojega dugogodišnjeg bavljenja rodnom lingvistikom. U njoj su naime skupljeni samo moji radovi objavljeni između 2007. i 2018. koji su doradeni, dotjerani i prilagođeni novom žanru. No knjiga, nažalost, ne može čitateljima prenijeti užitak koji mi donosi živa komunikacija sa studenticama i studentima na kolegiju *Rodna lingvistika* te s diplomandicama, diplomandima i doktorandicama kojima sam mentorica pri izradi diplomskih i doktorskih radova rodnolingvističke tematike. Njima posećujem ovu knjigu i zahvaljujem im na dugim razgovorima koji grade temelje novih rodnolingvističkih publikacija.

Velika hvala uredniku Krešimiru Bagiću na poticaju da objavim ovu knjigu i prilici da je objavim na portalu Stilistika. Zahvale idu i recenzenticama Mislavi Bertoša i Ani Mikić Čolić na pomnu čitanju i vrijednim komentarima te Draženu Karamanu na slogu.

Zagreb, 25. svibnja 2026.

Žene surađuju, muškarci se natječu.

Povijest rodne lingvistike

Uvod u rodolektologiju

1. Dvoje različitih

Povodom umirovljenja profesorice Robin Lakoff održana je 4. svibnja 2012. svečana konferencija na kojoj je George Lakoff istaknuo da je Robin razmišljala „pragmatički“ još na preddiplomskome studiju latinskog jezika, dakle u vrijeme kada uopće nije postojao termin za takvo promišljanje jezika (Ide 2012). Osim toga dvoje njezinih studenata – Stephen Levinson i Georgia Green – autori su utjecajnih priručnika o pragmatici, što najbolje potvrđuje da je upravo ona utrla put toj lingvističkoj disciplini i obrazovala prve generacije američkih pragmatičara i pragmalingvista. Robin Lakoff inaugurirala je još jednu disciplinu koja se može smatrati i pokretom, a pragmatiku izabire kao njezin metodološki okvir. Ta se disciplina naziva feminističkom kritikom jezika, ili feminističkom lingvistikom, ili rodnom lingvistikom, ili lingvistikom roda i jezika. Naime 1973. Lakoff je objavila članak „Language and woman’s place“ kojim je u mnogobrojnih lingvista, filologa, sociologa, psihologa i glotodidaktičara pobudila zanimanje za muške i ženske jezične prakse, odnosno za istraživanje odnosa između jezika, spola i roda. U većini radova uvrštenih u zbornik *Rodni jezici* (Pišković 2018a)¹ evocira se uloga Robin Lakoff u razvoju znanstvenoga lingvističkog istraživanja društvenog roda, ali i njezin utjecaj na oblikovanje znanstvenih biografija mnogih lingvistica i lingvista. Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet (2018: 171) ističu da je Lakoff otvorila novo područje istraživanja hipotezom da rodne razlike u uporabi engleskoga jezika među bijelcima srednje klase u Americi sudjeluju u održavanju muške dominacije. Slijedila je dugu tradiciju u opisivanju „žen-skoga jezika“ kao drukčijega od standarda koji su postavili muškarci.

---

¹ *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu* (Pišković 2018a) sadržava prijevode dvanaest kanonskih rodnolingvističkih tekstova kojima se nastoji ilustrirati razvedenost lingvističkog proučavanja roda, spola i spolnosti. Zbornik je uredila i uvodnu studiju napisala Tatjana Pišković, a tekstove je s engleskoga prevela Nevena Erak Camaj. U studiji „Uvod u rodolektologiju“ urednica nastoji objasniti zašto su tekstovi uvršteni u zbornik kanonski za rodnu lingvistiku i zašto je njihov prijevod s engleskoga na hrvatski važan za registriranje te discipline u hrvatskoj akademskoj zajednici (Pišković 2018b). Ta je studija odabrana za prvo poglavlje ove knjige, pa je morala biti prilagođena novoj okolini: uklonjena su izvorna „unutrašnja“ upućivanja na poglavlja zbornika *Rodni jezici* i zamijenjena općim upućivanjem na radove iz zbornika kao samostalne bibliografske jedinice.

Godine 1975. Lakoff je objavila knjigu *Language and Woman's Place* utemeljenu na članku istoga naslova i proširenu nekim novim uvidima – knjigu koja postaje prvom znanstvenom monografijom u polju lingvistike roda. U uvodu drugom izdanju Mary Bucholtz (2004: 3) proglašava je „revolucionarnom“ jer ne samo da je Lakoff njome „inaugurirala istraživanja jezika i roda nego ih je i anticipirala“. Suočavanje s problemima u rodnim jezičnim praksama na koje je Lakoff upozorila u svojem radu potaknulo je niz konkretnih jezičnih promjena materijaliziranih u žanru vodiča za neseksističku uporabu jezika, kao i u uvođenju rodno neutralnog jezika u mnoga polja javnog diskursa.

Zbornik *Rodni jezici* (Pišković 2018a) započinje člankom Robin Lakoff iz 1973. jer je „standard u feminističkoj lingvistici već više od trideset godina“ (Bucholtz 2018: 335). Možda i posve nesvjesna lavine koju će njezin tekst pokrenuti, Lakoff je (2018: 38) ovako objasnila njegovu svrhu:

Ovaj je rad stoga pokušaj da se iz jezične uporabe izluče dijagnostički dokazi za jednu vrstu nejednakosti koja navodno postoji u našem društvu: nejednakost uloga muškaraca i žena. Pokušat ću otkriti što nam jezik može reći o prirodi i djelokrugu bilo kojega oblika nejednakosti, a na kraju se zapitati može li se što učiniti iz perspektive jezika: može li se društvena nejednakost ispraviti mijenjanjem jezičnih nejednakosti? Otkrit ćemo, rekla bih, da se žene suočavaju s jezičnom diskriminacijom na dva načina: pri učenju kako da se koriste jezikom i u načinu na koji ih opći jezik tretira. Na oba se načina, kao što ćemo vidjeti, žene protjeruju na podređene funkcije: na funkcije seksualnoga objekta ili sluškinje, pa s obzirom na to određene leksičke jedinice znače jedno kad se primijene na muškarca, a nešto drugo kad se primijene na žene; ta se razlika ne može predvidjeti ako ne upućuje na različite uloge koje žene i muškarci imaju u društvu.

Lakoff ističe da su žene jezično diskriminirane na dva načina: prvo, podučava ih se kako moraju rabiti jezik, što je samo dio općeg podučavanja o tome kako se postaje damom; drugo, obespravluje ih se načinom na koji se tretiraju u jeziku (Pišković 2014: 145–147). Oba načina jezične diskriminacije rezultiraju discipliniranjem ženskoga govora i susprezanjem autentičnoga ženskog verbalnog ponašanja te otpravljanjem ženâ u pokorničke pozicije: one mogu biti ili seksualni objekti ili sluškinje. Žene govore drukčije nego muškarci jer se njihov govor podvrgava strogoj društvenoj higijeni, dok se muški govor drži primjerenim u svojem autentičnom obliku. Stoga način na koji žene govore istodobno odražava i proizvodi njihov podređeni položaj u

društvu. Razlike između ženskog i muškog jezika Lakoff ilustrira na leksičkoj, sintaktičkoj i prozodijskoj razini ističući da konstruiranjem tih razlika „upravlja društveni kontekst – društveni položaji govornika i sugovornika te dojam koji jedan na drugoga ostavljaju“ (Lakoff 2018: 45). Primjerice u ženskom vokabularu postoji mnogo više riječi za boje nego u muškom vokabularu (npr. *lila, kraljevski plava, boja fuksije, boja senfa*), pa autorica zaključuje da je tomu tako zato što muškarci smatraju kako je precizno razlikovanje boja u stvarnom svijetu trivijalno i nevažno kao i mnoge druge „ženske teme“ (npr. kultura i umjetnost). Ženski jezik obiluje modalnim izrazima i intenzifikatorima (npr. *stvarno, jako, užasno, zaista*) te gramatičkim i leksičkim ublaživačima (npr. *mislim, čini mi se, rekla bih*), što ga čini nesigurnim i nemoćnim te ga diskvalificira s položaja moći i autoriteta. Muškarci smiju psovati, urlati i biti bijesni u javnosti; žene se smiju žaliti, prigovarati i cendrati, ali ne smiju izgubiti živce jer to ne priliči jednoj dami. Zato se ženama u neformalnoj komunikaciji ne dopušta ništa vulgarnije od eufemiziranih psovki (npr. *jesenti miša, u klinac, idi k jarcu, boli me kuki*) jer samo tako grade i čuvaju svoj damski habitus. Točnije, sve žene moraju govoriti jednakim damskim jezikom i tako izbrisati svoju individualnost. Nadalje neki pridjevi kojima se izriče odobravanje ili divljenje neutralni su, pa ih smiju rabiti i muškarci i žene (npr. *odličan, ugodan, dobar*), dok su drugi dopušteni samo ženama (npr. *presladak, dražestan, božanstven, ljubak*) i muškarci ih moraju izbjegavati kako ne bi doveli u pitanje svoju muškost. No to ne znači da su potonji pridjevi neutralni u ženskom jeziku; žene ih mogu rabiti i doslovno i ironično, a muškarci isključivo ironično – kao potvrdu trivijalnosti i pretjerane afektivnosti ženskoga govora. Na sintaktičkoj razini razliku između muškog i ženskog jezika Lakoff potvrđuje *dopunskim pitanjima* (engl. *tag-questions*) koja se dodaju izjavnim rečenicama ponajprije radi ljubaznosti i pristojnosti ili radi izbjegavanja asertivnosti (npr. *Trebalo bi završiti taj posao, zar ne?, Sviđa ti dar, jelda?, Dobro smo se proveli, zar ne?, Doneseš mi knjigu, može?*). Lakoff drži da žene rabe dopunska pitanja češće nego muškarci jer takvom verbalnom obzirnošću ublažavaju svoje izjave ne usuđujući se nešto ustvrditi ili nekome nešto narediti.² Tomu valja dodati i neizravne zahtjeve (npr. *Jao, doista sam žedna!, Baš bih željela pojesti juhu*), vrlo ugrađene formule za

² Mnogi su lingvisti kritizirali tvrdnju Robin Lakoff da žene rabe više dopunskih pitanja nego muškarci. Među prvima na tu su njezinu tezu reagirale Dubois i Crouch (1975) koje su osluškivale govor sudionika na znanstvenoj konferenciji i zaključile da dopunska pitanja češće rabe manje moćni govornici bez obzira na to kojeg su spola. Zaključke o irelevantnosti spola govornika pri uporabi dopunskih pitanja iznose

ublažavanje molbe (npr. *ako ti nije teško, budete li imali vremena, kad god ti bude odgovaralo*), mnogobrojne isprike (npr. *oprostite što Vas gnjavim, žao mi je što Vas opterećujem, ispričavam se na smetnji, nemoj se ljutiti*) i svojevrsna oklijevanja pri izricanju kakve tvrdnje (npr. *čini se da, izgleda da, moglo bi se reći*). U vezi s dopunskim pitanjima valja istaknuti i činjenicu da se zbog njihova uvrštavanja na kraj rečenice mijenja rečenična intonacija, pa se i na toj razini ženski govor razlikuje od muškoga. Osim toga žene češće iskorištavaju rečenični naglasak za isticanje pojedinih riječi ili sintagmâ u iskazu, i to najčešće intenzifikatora koji su rijetki u muškom govoru (npr. *To je tako grozno, Meni se to baš baš sviđa, Užasno mi je drago*).

Svi dosad spomenuti primjeri ilustriraju samo jedan vid jezičnog diskriminiranja žena koji Lakoff spominje: način na koji žene rabe jezik generira mnogobrojne predrasude o njima. No valja imati na umu da te predrasude izvire iz istog onog društva koje regulira žensko verbalno ponašanje i kažnjava žene ako ne poštuju damske regule. Dakle kako god žene govore – u skladu s društvenim jezičnim bontonom ili u opreci prema njemu – njihov će govor biti korigiran i kritiziran, što znači da se uvijek drži manjkavim u odnosu na muški govor koji je uzoran u svojem autentičnom obliku. Pritom je verbalni odgoj žena samo jedan od načina udovoljavanja društvenim predodžbama o prihvatljivome ženskom ponašanju.

Žene mogu biti obespravljene i ponižene i jezikom samim. Ista leksička jedinica može u engleskom jeziku upućivati i na muškarca i na ženu, a pritom ih različito označavati (npr. *professional* ‘profesionalac; profesionalka, prostitutka’).³ To se može argumentirati jedino različitim ulogama koje društvo dodjeljuje muškarcima i ženama. Lakoff upozorava na mnogobrojne asimetrije među imenicama koje označavaju muškarce i žene i koje odražavaju društvenu rodnu nejednakost, utišavanje žena u društvu i mnogo agresivnije zadiranje u bračni, ljubavni, seksualni i, uopće, privatni život žena nego muškaraca. Čak i kad postoje parne imenice za muškarca i ženu (npr. *lady*

---

i Brouwer, Gerritsen i De Haan (1979), O’Barr i Atkins (1980), Holmes (1984), Cameron i Coates (1989), Coates (1989), Schleef (2009) i drugi.

³ Usp. definicije značenja imenica *profesionalac* i *profesionalka* na Hrvatskome jezičnom portalu:

PROFESIONALAC **1. a.** onaj koji se bavi nekim poslom kao stalnom profesijom [*novinar profesionalac; ovu je sliku snimio profesionalac*] **b.** onaj koji svoj posao obavlja savjesno, vješto i temeljito [*pravi profesionalac*]

2. sport onaj koji se natječe za novac [*teniski profesionalac*], *opr.* amater

PROFESIONALKA **1.** ženska osoba profesionalac **2. žarg.** prostitutka

‘dama’ – *gentleman* ‘gospodin’, *master* ‘gospodar, učitelj, vlasnik, majstor, stručnjak’ – *mistress* ‘gospodarica, učiteljica, vlasnica; ljubavnica’, *spinster* ‘usidjelica’ – *bachelor* ‘neženja’, *widow* ‘udovica’ – *widower* ‘udovac’), imenice ženskog roda počesto nose depreciativnu i/ili seksualnu konotaciju, a imenice muškog roda neutralne su ili čak pozitivno intonirane. Na tu leksičku rodnu asimetriju Lakoff nadovezuje i izostanak paralelizma između titule *Mr* ‘gospodin, gosp.’ s jedne strane i titulâ *Mrs* ‘gospođa, gđa’ i *Miss* ‘gospođica, gđica’ s druge strane. Titula kojom se obraćamo ženi mora odati informaciju o tome je li udana ili je slobodna jer „mišljenje koje se stvara o osobnosti i društvenome položaju žene uvelike ovisi o njezinu bračnome statusu“ (Lakoff 2018: 64). Iako je već u veljači 1972. američki Government Printing Office odobrio uporabu neutralne titule *Ms* u vladinim dokumentima, Lakoff drži da jezične promjene neće donijeti ravnopravnost sve „dok se ne promijeni status žene u društvu koji će joj zajamčiti da svoj identitet temelji na vlastitim postignućima“ (*idem*: 65).

Dok se društvo ne promijeni tako da razlika između udanih i neudanih žena postane nevažna za njihov društveni položaj kao što je nevažna razlika između oženjenih i neoženjenih muškaraca, taj pokušaj najvjerojatnije ne može uspjeti. (...) pokušaj da se uklone *Mrs* i *Miss* osuđen je na propast ako ga ne prati promjena društvenoga stava prema onome što te titule opisuju (*idem*: 65).

Mary Bucholtz (2018: 333) drži da istraživački rad Robin Lakoff prožima liberalni feminizam kojemu „cilj nije promjena strukture društva, nego pružanje jednakih mogućnosti ženama u postojećim društvenim strukturama“. Liberalnost Robin Lakoff i njezinu razumnost u opisu rodne neravnopravnosti odražene u jeziku najbolje ilustrira oštromno razlučivanje lingvistički argumentiranih seksističkih jezičnih praksi od uzrujanoga nelingvističkog inzistiranja na nerazumnim jezičnim promjenama. Zato ističe koliku opasnost ozbiljnim lingvističkim istraživanjima jezika i roda donose „smiješni“ zahtjevi za određenim prepravljajima leksičkih jedinica koje tobože ponižavaju žene.

Mnogi su oblici nejednakosti utemeljeni na nerazumijevanju i s pravom izazivaju podsmijeh, no taj se podsmijeh potom prenosi na druga područja koja uopće nisu smiješna, ali su povezana s onima koja se s pravom ismijavaju. Tako se naprimjer u posljednje vrijeme ozbiljno govori o tome da žene nisu mnogo utjecale na zbivanja u svijetu zbog riječi *his-tory* ‘povijest’ (doslovno ‘njegova-priča’). Drže da bi se problem riješio kad bi se riječ promijenila u *her-story*

‘njezina-priča’. (...) Nedavno sam čak pročitala prijedlog da se *hurricanes* (‘uragani’; *hur* > *her*, oblik zamjenice *she* ‘ona’) preimenuju u *himicanes* (*him*, oblik zamjenice *he* ‘on’) jer se postojeća imenica loše odražava na žene. Nastave li se takve stvari toliko često pojavljivati u tisku i u popularnim medijima, muškarce će biti sve teže uvjeriti da su žene uistinu razumna bića (Lakoff 2018: 68).

Upravo zato što je rad Robin Lakoff pionirski na polju istraživanja jezika i roda, naveliko su ga kritizirali i feministi i antifeministi. Mnoge su autorice (npr. Dale Spender, Deborah Cameron, Janet Holmes, Penelope Eckert, Sally McConnell-Ginet) isprva vrlo ostrašćeno upozoravale na manjkavosti njezina rada, osporavale mu znanstvenost ili ga proglašavale više seksističkim od samih jezičnih seksizama o kojima se u njemu piše. Spočitavanje Robin Lakoff da prenaglašava rodne razlike u jeziku, pretpostavlja muški jezik ženskomu i perpetuirati takve rodne nejednakosti u znanstvenom diskursu možda najbolje ilustrira citat iz rada Dale Spender (2018: 74):

Lakoff primjerice prihvaća da je muški jezik nadmoćan i pretpostavlja da je riječ o obilježju njihova jezičnoga izražavanja, a ne njihova spola. Osim toga žene uspoređuje s muškim standardom. Muški jezik shvaća kao normu o koju omjerava žene, a jedna je posljedica toga da se svaka razlika žene u odnosu prema muškarcu klasificira kao njezina „devijacija“.

Čitamo li tekst „Jezik i ženino mjesto“ 2026. godine svjesno tražeći potvrde za favoriziranje muškog i derogiranje ženskog jezika, istraživačka će nam žudnja ostati neutažena. Teško je reći što je pokrenulo pogrešna čitanja teksta Robin Lakoff i što je motiviralo nastojanja da se diskvalificiraju njezine očite liberalnofeminističke težnje. Možda zavist prema ženi koja je pokrenula nov lingvistički pravac? Mary Bucholtz (2018: 335) odlučno ustvrđuje da su takva čitanja potpuno promašena:

Neki su se kritičari posebno okomili na – kako ističu – davanje prednosti muškim lingvističkim normama i omalovažavanje ženske jezične prakse. Međutim Lakoff ne promiče ideologiju koja na razini cijele kulture omalovažava žene i način na koji govore, nego ju jednostavno opisuje. Njezin je rad standard u feminističkoj lingvistici već više od trideset godina zahvaljujući uvjerljivoj karakterizaciji „ženskoga jezika“ kao skupa ideološki zasićenih jezičnih praksi pomoću kojih se ženama ograničava sudjelovanje u muškim domenama.

Velike zamjerke upućene su i metodama istraživanja Robin Lakoff koje su proglašene „introspektivnima, nesustavnima, nekontroliranim i neovjerenim“ (Dubois i Crouch 1975). Lakoff i sama ističe da su zaključci u njezinu radu proizašli iz njezina vlastitog iskustva i da nisu rezultat opsežnih anketa, ispitivanja mnogobrojnih informanata ili snimanja nasumičnih razgovora: „Tvrđnje temeljim uglavnom na introspektivnim podacima: analizirala sam svoj govor i govor svojih poznanica i poznanika i u analizi se služila intuicijom“ (Lakoff 2018: 38). Svjesna mogućih prigovora drugih humanističkih znanstvenika njezinim metodama, spremno sravnjuje njihove ili uobičajene znanstvene metode s vlastitom vjerodostojnošću: „Ako želimo dobar uzorak podataka za analizu, morat ćemo ih umjetno izvući iz nekoga; rekla bih da sam podjednako dobar umjetni izvor kao i bilo tko drugi“ (*idem*). Upravo zato što svoje ideje nije ovjeravala tablično oblikovanim podacima, postocima, autoritativnim statistikama i grafičkim prikazima, cijelo istraživačko polje jezika i roda već više od pedeset godina živi od testiranja njezinih ideja u najrazličitijim kontekstima. Dovoljno je fiksirati se na jednu autoričinu intuitivno oblikovanu tezu, naljutiti se na njezinu smjelost da tu tezu iznese bez upućivanja na mjerodavne izvore i konkretne podatke te potom tražiti idealne zajednice prakse u kojima će se izabrati reprezentativni uzorci ispitanika, snimati njihov spontani govor, transkribirati i analizirati snimljeni zapisi te naposljetku slavodobitno iznijeti podaci koji opovrgavaju spomenutu polaznu tezu Robin Lakoff. Takvo iscrpljivanje njezina teksta traje i danas, što neprijeporno potvrđuje njegovu revolucionarnost i važnost.

Tek su početkom novog tisućljeća – kad je cijela disciplina koju je Lakoff pokrenula već prošla nekoliko razvojnih faza, iznjedrila nepregledan broj radova i monografija, dobila svoje police u knjižnicama i svoje mjesto u sveučilišnim studijskim programima – mnogi uzrujan kritičari pročitali članak „Jezik i ženino mjesto“ s puno više razumijevanja i uvažavanja društvenog i političkog konteksta u kojem je nastao.⁴ Zasigurno je tome doprinijelo

---

⁴ Sally McConnell-Ginet (2004: 136) prisjeća se da je bila bijesna kad je 1973. pročitala tekst „Jezik i ženino mjesto“. Njoj se tada činilo kako Lakoff tvrdi da su žene slabe, nesigurne i neprecizne, da nemaju volje ni snage zauzeti stav, da su pune poštovanja prema muškarcima i da im je govorna djelatnost svedena na izgovaranje smiješnih eufemizama. Nakon izlaska Lakoffine knjige *Language and Woman's Place* (1975) McConnell-Ginet (1975) čak je objavila esej u kojem se zgražala nad autoričinim obezvjeđivanjem ženskih jezičnih i nejezičnih kapaciteta. Ističe da još uvijek ima tu knjigu u kojoj je na marginama nebrojeno puta napisala „gluposti“ i „da, ali...“ (McConnell-Ginet 2004: 136). O razvoju svojega čitateljskog i stručnog odnosa prema knjizi kojom je Robin Lakoff pokrenula razvoj feminističke lingvistike

stalno propitivanje teza koje je Lakoff u tom članku iznijela, kao i mnogobrojni pokušaji da se odgovori na pitanja koja je, izravno ili neizravno, u njemu postavila. Neka je od tih pitanja apostrofirala Mary Bucholtz (2004: 3):

Koje su jezične prakse i ideologije povezane sa ženskim govorom? Kako se rodne ideologije manifestiraju u načinu na koji se govori o ženama? Koja je uloga rodno utemeljene nejednakosti u moći u spomenutim sociolingvističkim procesima? Koju ulogu u tome imaju kulturne institucije, socijalizacija u nuklearnoj obitelji, uvođenje u heteroseksualnost, medijski prikazi i ostale velike društvene strukture? Kako lingvistički utemeljeni kulturni sustavi poput uljudnosti reproduciraju neravnopravne rodne odnose?

Osim toga Lakoff je oblikovala konkretne analitičke alate za opis društvenih praksi, govornih činova, govornih žanrova i njihovih registara važnih za proučavanje rodni jezičnih praksi. Mnoge autorice i autori istaknuli su važnost njezina rada u „Komentarima“ drugog izdanja knjige *Language and Woman's Place* (2004). Janet Holmes (2004) drži da je Lakoff odigrala golemu ulogu u razvoju teorije uljudnosti ističući povezanost te komunikacijske strategije s moći. Holmes je proširila istraživanje Robin Lakoff o negativnim konotacijama engleske imenice *lady* ‘dama’: dok ih je Lakoff oprimjerala konstruiranim rečenicama i intuitivno zaključivala kako se njima proizvodi ponižavajući govor o ženama, Holmes je istražila mnogobrojne korpuse i potvrdila da je riječ *lady* u engleskom jeziku s vremenom doista postala leksičko sredstvo trivijaliziranja i patroniziranja žena. I Deborah Tannen (2004) ističe važnost rada Robin Lakoff u izgradnji teorije uljudnosti na temeljima teza o kulturnim varijacijama, čime doprinosi razumijevanju roda kao kulturne varijable i elementa izgradnje govornikova kulturnog identiteta. Penelope Eckert (2004) pak pronalazi ishodište Lakoffina opisa ženskog jezika u stereotipu „dobre žene“ kojim društvo usmjerava oblikovanje rodnog identiteta djevojčica blokirajući u tom razvoju svaku samovolju. Lakoff je raspravom o društvenom reguliranju ženskoga govora dotakla problem simboličkoga kapitala roda čijim resursima muškarci slobodno raspolažu i na temelju njih zauzimaju prestižne društvene pozicije, dok su ženama ti resursi nedostupni,

---

McConnell-Ginet piše u tekstu objavljenom u „Komentarima“ drugog izdanja iste te knjige, i to tridesetak godina nakon što ju je toliko razbjesnila da je o njoj napisala uzrujani esej. S tolikim stažem u istraživanju rodnolingvističkih tema McConnell-Ginet (2004: 141) uviđa monumentalnost rada R. Lakoff i njegovu važnost za proučavanje „jezika u društvenome životu“.

zbog čega im je ograničen ili potpuno onemogućen pristup određenim društvenim strukturama i pozicijama moći. Zato se moraju služiti različitim jezičnim strategijama da bi konstruirale autoritativne identitete. Kira Hall (2004) napominje da koncept „ženskog jezika“ Robin Lakoff nije ograničen samo na žene, što su pogrešno tvrdili mnogi kritičari njezina rada. Naime Lakoff je naglašavala da „ženskim jezikom“ govore i oni muškarci kojima izmiče položaj moći ili ga se oni svjesno odriču (npr. hipiji, gejevi i sveučilišni nastavnici), što znači da se ženski jezik ne zasniva na rodu, nego je posljedica nedostatka moći. Rečenica kojom započinje tekst „Jezik i ženino mjesto“ – „Jezik se koristi nama koliko se i mi koristimo njime“ – deviza je Rustyju Barrettu (2004) za tvrdnju da za Robin Lakoff društvene norme imaju središnju ulogu u oblikovanju teorije jezika i roda jer je uporno isticala utjecaj društvenih ograničenja i prinuda na jezične promjene. Time je anticipirala ulogu društvenih norma u reakciji na termin *queer* u istraživanjima jezika i spolnosti, odnosno na odbijanje toga termina kao oznake identiteta.

Dvije se ključne teze provlače kroz rad Robin Lakoff: prvo, muškarci i žene govore različitim jezicima; drugo, različiti rodni jezici posljedica su muške dominacije nad ženama (usp. Eckert i McConnell-Ginet 2003: 1–2). Obje teze Mary Bucholtz drži svojstvenima onom području feminističke misli koje naziva *feminizmima razlike*; u njima se „polazi od rodne različitosti, a znanstveni je interes usredotočen na položaj žena u strukturama roda“ (Bucholtz 2018: 332). Na tim su tezama zasnovana dva pristupa istraživanjima jezika i roda ključna za razvoj feminističke lingvistike tijekom 1970-ih i 1980-ih: prvi je *dominacijski pristup*, prema kojem su rodne razlike u jeziku posljedica muške dominacije nad ženama i općeg nastojanja da žene budu podređene muškarcima; drugi je *razlikovni pristup*, prema kojem se razlike između muškog i ženskog jezika tumače različitim načinima socijalizacije djevojčica i dječaka. Budući da je obama pristupima zajedničko binariziranje muškog i ženskog jezika koje proizlazi iz teze o postojanju esencijalnih razlika između muškaraca i žena, obuhvaćaju se terminom *esencijalistička faza rodne lingvistike* (usp. Bertoša 2001; Mills 2003b).

Kanonsko djelo dominacijskog pristupa propitivanju ženskog položaja u jeziku knjiga je *Man Made Language* (1980) australske feministkinje Dale Spender. Njezinu feminističku orijentaciju Mary Bucholtz kategorizira kao *radikalni feminizam* na koji većina ljudi pomisli kad se spomene riječ „feminizam“. Bucholtz (2018: 338) drži da je atribut *radikalni* „vjerojatno glavni razlog zašto se mnogi ljudi ne poistovjećuju s feminizmom“, a da tomu doprinose i „zlobni desničarski komentatori“ koji se „nabacuju etiketom ‚radikalna feministica‘“.

Međutim načela i ciljevi radikalnoga feminizma znatno su drukčiji od onih koji mu se pripisuju u vrlo iskrivljenim javnim prikazima. Radikalni feminizam nije radikalan zbog svojih ciljeva, nego zbog temeljnih načela; „radikalno“ ovdje ne znači ‘ekstremno’ nego ‘iskonsko’. Prema načelima radikalnoga feminizma temeljni je uzrok društvene nejednakosti rodna nejednakost koja je ukorijenjena u sustavnome i strukturnome podčinjavanju žena koje provode muškarci ili se nameće patrijarhatom (*idem*).

Radikalni feminizam Dale Spender i njezin dominacijski pristup proučavanju odnosa jezika i roda najbolje ilustrira prvo poglavlje njezine knjige, „Vjerovati ili ne vjerovati... istraživanjima jezika i spola“ (Spender 2018: 73–113). U njemu Spender razlaže tezu o tome kako jezikom dominira muško *semantičko pravilo* prema kojem stvaranje značenja „u našem društvu ovisi o podjeli svijeta na pozitivno-maskulini i negativno-feminini“. Takvo semantičko pravilo podrazumijeva da leksička značenja definiraju muškarci jer kao dominantan spol imaju moć da definiraju stvarnost, pa zauzimaju većinu značenjskog prostora u jeziku. Jezik je, tvrdi Spender (2018: 77), „ponaјprije proizvod muških nastojanja“, zbog čega su „kroz povijest muškarci polagali veća ‚prava‘ na jezik, a čine to i danas“. Budući da su žene podređeni spol i da im je uskraćen pristup položajima moći, definirane su muškim jezikom, govore muškim jezikom i ne mogu proizvesti vlastiti jezik (usp. Black i Coward 1990: 101–102). Zato žene nastanjuju negativan značenjski prostor i neprestano ih se semantički omalovažava. Iako se Spender više puta obrecnula na rad Robin Lakoff, što je već istaknuto, za potvrđivanje muškoga semantičkog pravila često reciklira upravo njezine primjere. Analizira značenjsku asimetriju između leksičkih parnjaka *spinster* ‘usidjelica’ i *bachelor* ‘neženja’, *baronet* ‘baronet’ i *dame* ‘dama’, *governor* ‘guverner’ i *governess* ‘guvernerka; guvernanta’, *courtier* ‘dvoranin’ i *courtesan* ‘dvoranka; kurtizana’, *sir* ‘gospodin’ i *madam* ‘gospođa; voditeljica bordela’, *master* ‘gospodin, vladar, stručnjak’ i *mistress* ‘gospodarica; ljubavnica’ te upozorava na značenjske promjene nekih engleskih imenica čija se deprecijacija negativno odrazila samo na žene (npr. *biddy* ‘kokoš, pile’ > ‘babetina’, *tart* ‘kolač’ > ‘uličarka, prostitutka’, *slut* ‘osoba, najčešće muškarac, zapuštene vanjštine’ > ‘drolja’, *wench* ‘dijete’ > ‘prostitutka’). Osim toga osuđuje običaj da žena nakon udaje preuzima suprugovo prezime, kao i običaj da se titulama *Mr* ‘gosp.’, *Miss* ‘gđica’ i *Mrs* ‘gđa’ otkriva samo ženin bračni status. Osim toga Spender oštro kritizira dotadašnja istraživanja jezika i spola predbacujući im nedopustivo preuzimanje pučkih vjerovanja o muškom i ženskom govoru i

selektivno tumačenje prikupljenih podataka „u korist muškaraca“ (*idem*: 96), zbog čega se znanstvenim radovima ovjeravaju stereotipi poput onih da žene govore više od muškaraca, da govore višim glasom od muškaraca, da razgovaraju o trivijalnim temama i da tračaju. Zaključuje da je znanost često „namještena“ i svaku lingvističku zauzetost traženjem dokaza za žensku (jezičnu) manjkavost proglašava seksističkom. „Istraživanja bi se trebala početi baviti razmjernom šutnjom više od polovice svjetskoga stanovništva“, naglašava Spender (2018: 109). Tek tada moći ćemo se „posvetiti utvrđivanju manjkavosti u društvenoj strukturi, a ne u pojedincima“.

Iako se i radu Robin Lakoff može atribuirati odrednica dominacijskog pristupa, knjiga *Man Made Language* Dale Spender najbolji je primjer osude društvene i jezične rodne hijerarhije te inzistiranja na tezi da su zbog muške dominacije žene jezikom negativno obilježene ili su iz njega posve isključene. Zato se za radove Dale Spender može reći da su u velikoj mjeri aktivistički jer se u njima promiče ideja da feminizam mora biti praksa „stvaranja novih značenja“, značenja koja će ovaj put kodirati žene (usp. Black i Coward 1990: 117).

U tekstovima „Kulturni pristup muško-ženskomu nesporazumu“ Daniela N. Maltza i Ruth A. Borker (2018: 115–135) i „Pusti te novine i razgovaraj sa mnom! Prisni i informativni govor“ Debore Tannen (2018: 137–153) primjenjuje se razlikovni pristup istraživanju jezika i roda. Tekst Daniela N. Maltza i Ruth A. Borker drži se prvim tekstom u kojem se razlike između muškoga i ženskoga verbalnog ponašanja tumače divergentnim socijalizacijskim praksama i odvojenim kulturama u kojima američke djevojčice i dječaci usvajaju društvene norme ponašanja. Nadovezujući se na istraživački model i metodologiju koju je u proučavanju međurasne komunikacije primijenio John Gumperz (1977, 1978a, 1978b, 1980, 1982) i na istraživanja jezičnog aspekta igre među afroameričkom djecom u Philadelphiji koja je provodila Marjorie Goodwin (1978, 1980), Maltz i Borker zaključuju da žene i muškarci u SAD-u potječu iz različitih sociolingvističkih supkultura u kojima su usvojili i razvili drukčije interakcijske obrasce.

Tvrdimo da muškarci i žene u Americi potječu iz različitih društveno-jezičnih supkultura, da su naučili drukčije djelovati riječima u razgovoru, pa kad pokušavaju zapodjenuti razgovor, dolazi do kulturnoga nesporazuma čak i ako obje strane nastoje da se jedna prema drugoj ophode kao prema ravnopravnomu sugovorniku (Maltz i Borker 2018: 118).

Istražujući dječji govor, dječju igru, stilove i obrasce prijateljstva te izmjenjivanje u razgovoru, autori primjećuju da se dječaci i djevojčice u SAD-u od svoje predškolske dobi orijentiraju na vršnjake istog spola i da to traje do njihove petnaeste godine dokad već nauče i usvoje društveno očekivano jezično ponašanje. Oblikovanje rodno specifičnih jezičnih navika u predškolskoj i osnovnoškolskoj dobi pokazatelj je svojevrstne konsolidacije rodnih uloga u društvu koje se nastavljaju „igrati“ i u adolescentskoj i u odrasloj dobi. Dakle rodne razlike u jezičnom ponašanju ne razvijaju se u odrasloj dobi, nego su dotad već internalizirane; djeca ih ne uče od odraslih govornika, nego od svojih vršnjaka. Budući da muškarci i žene od najranije dobi usvajaju drukčija pravila o tome kako se može djelovati riječima, logično je da njihovu međusobnu komunikaciju opterećuju mnogobrojni nesporazumi. Zato bi u odrasloj dobi morali učiti kako se prevladavaju razlike između rodnih komunikacijskih praksi i potirati rodne opreke koje su usvajali u dječjoj i adolescentskoj dobi. Pristalice razlikovnog pristupa istraživanju jezika i roda često inzistiraju na skupljanju dokaza o povezanosti onoga „što rade dječaci“ i „što rade djevojčice“ s onim „kako govore dječaci“ i „kako govore djevojčice“ da bi spoznali kako se stvara dihotomija između muškoga i ženskoga verbalnog ponašanja, odnosno kako se oblikuju *rodolekti*.

Iako se uvriježilo mišljenje da je termin *rodolekt* (engl. *genderlect*) skovala Deborah Tannen u svojoj knjizi *You Just Don't Understand* (1990),⁵ istina je da se u sveučilišnoj nastavi u SAD-u rabio već početkom 1970-ih, da ga Maltz i Borker spominju u svojem tekstu iz 1982. i da Tannen nikad nije prisvajala zasluge za njegovu inauguraciju u akademske radove o jeziku i rodu. Cheris Kramer (1974: 2) rabila je taj termin za rodne govorne stilove napominjući da ga je predložio Wayne B. Dickerson. On se pak skromno ograđuje od titule tvorca toga termina i napominje da ga je rabio 1972. na kolegiju o sociolingvistici na Sveučilištu u Illinoisu koji je slušala i Cheris Kramer.⁶ Kako god bilo, termin je korektno tvoren i proziran je kad se prevede na hrvatski jezik, pa sam analogijom prema terminima *dijalekt* i *dijalektologija* izvela imenicu *rodolektologija* i njome okitila naslov ovog teksta. Nemam nikakvu pretenziju da terminologiziram taj neologizam, nego ga smatram

⁵ Knjigu je na hrvatski jezik preveo Nenad Patrun: Deborah Tannen, *Ti to baš ne razumiješ. Žene i muškarci u razgovoru*, Izvori, Zagreb, 1998.

⁶ S profesorom Dickersonom razmijenila sam nekoliko mejlova pokušavajući ući in trag prvoj uporabi termina *genderlect*. Ostala bih pri tvrdnji da ga je upravo on prvi rabio u sveučilišnoj nastavi, a da ga je Kramer (1974) prva zabilježila u znanstvenom radu. O tome usp. Berg i Gopinathan (2017: 35).

hapaksom i pokušajem oblikovanja efektne naslovne figure. Dakle imenica *rodolektologija* u ovom mi je tekstu sinonim za termin *rodna lingvistika*; zajedničko im je bavljenje rodnim identitetima u jeziku. Pritom terminom *rodolekt* ne pokrивam samo binarne (muške i ženske) rodne jezične prakse, nego svu rodnu polifonost koja se jezikom može oblikovati i opisati.

Vratimo se Debori Tannen, njezinu tumačenju rodolekata i razlozima zbog kojih je njezina knjiga *You Just Don't Understand* (1990) postala međunarodni hit. Knjiga Deборе Tannen nije znanstvena monografija; zbog nepretencioznoga stila, inzistiranja na anegdoticnosti i didaktičnosti te sveopće utilitarnosti tipičan je primjer knjige za samopomoć. Ako se Debori Tannen već ne mogu pripisati zasluge za tvorbu engleskog termina *genderlect*, svakako joj se mora priznati da je utemeljila žanr priručnika popularne lingvistike – hibridne discipline nastale prožimanjem popularne psihologije, lingvistike i savjetodavnih rubrika iz ženskih časopisa. Popularno i zavodljivo naglašavanje razlika između žena i muškaraca u toj je knjizi svedeno na tezu kako muškarci i žene govore različitim jezicima, pa se zato svađaju, a knjiga se nadaje kao popis dragocjenih savjeta pomoću kojih se mogu riješiti (komunikacijske) poteškoće u heteroseksualnim romantičnim odnosima. Samopomoćnica Deборе Tannen provela je na listi nefikcijskih bestselera *New York Timesa* više od tri godine (osam mjeseci bila je na prvom mjestu). Tannen je u to doba stavila svoju akademsku karijeru na čekanje i krenula na promotivnu turneju gostujući u mnogobrojnim radijskim i televizijskim emisijama. Mnogi su joj čitatelji zahvaljivali na tome što im je spasila brak.⁷ U trećem poglavlju knjige („Pusti te novine i razgovaraj sa mnom! Prisni i informativni govor“) Tannen razrađuje ideju o *prisnom* i *informativnom* govoru, odnosno o različitim rodnim konverzacijskim stilovima ili rodolektima.

---

⁷ Knjiga Johna Graya *Men Are from Mars, Women Are from Venus* (1992) razrađuje iste teze i pripada istom žanru, a koliko čitatelja žudi za takvom savjetodavnom literaturom potvrđuje podatak izdavača HarperCollinsa iz 1997. da je Grayeva knjiga najprodavanija nefikcijska knjiga u tvrdom uvezu svih vremena. Prevedena je na četrdesetak jezika, između ostalih i na hrvatski (*Muškarci su s Marsa, žene su s Venere*, Algoritam, Zagreb, 1996, preveo Damir Biličić; godine 2016. objavljeno je 11. izdanje). Kako stoji na internetskoj stranici Teatar.hr, „autor i njegov tim odlučili su [knjigu] eksploatirati i na druge načine, pa je iz nje, osim nastavaka, proizišlo i nekoliko audio izdanja, seminara, tematski organiziranih godišnjih odmora (!), jedan TV sitcom, ali i – kazališna predstava“ (<https://www.teatar.hr/109575/muskarci-su-s-marsa-zene-su-s-venere/>; zadnji pristup 5. svibnja 2026). Hrvatsku adaptaciju kazališne predstave potpisuje Roman Šušković, koji u njoj i igra, a redatelj je Boris Kovačević.

Posebno ističe da su žene u smislu komunikacijske kulture sklonije suradničkoj, ravnopravnoj interakciji i *prisnomu razgovoru*, odnosno emotivnoj komunikaciji usmjerenoj na učvršćivanje povezanosti, dok muškarci prednost daju natjecateljskoj, hijerarhijskoj interakciji i *informativnomu razgovoru*, odnosno činjeničnoj, informativnoj komunikaciji (Bucholtz 2018: 336).

Deboru Tannen zatekla je u akademskoj zajednici ista sudbina kao i njezinu mentoricu Robin Lakoff: spočitavalo joj se da je njezin rad metodološki manjkav (Davis 1996) te da podriva sva feministička nastojanja oko vidljivosti žena u jeziku (Freed 1992) jer svojim dijaloškim primjerima i savjetima koje dijeli ženama reproducira društvenu rodnu hijerarhiju u kojoj su muškarci i njihov jezik norma, a žene i njihov jezik devijacija (Trömel-Plötz 1991). Naposljetku isticalo se da je njezino dihotomiziranje muške i ženske kulture posve promašeno jer se rod svaki put iznova proizvodi u interakciji, odnosno ne uspostavlja se jednom zasvagda u dvjema rodnim kulturama (Uchida 1992). Međutim Bucholtz (2018: 337) ističe da je Tannen „sasvim (...) sigurno pisala knjigu imajući pred očima feminističke ciljeve te je jasno dala do znanja da ženski stil interakcije smatra jednako legitimnim kao i muški“. Prepoznavanju feminističnosti rada Deboru Tannen zasigurno nije pomoglo to što joj je knjiga bila iznimno čitana izvan akademskih krugova i što je na svojim turnejama popularizirala istraživanja jezika i roda.

Feminizam razlike Deboru Tannen, kao i onaj Daniela N. Maltza i Ruth A. Borker pod čijim je utjecajem Tannen oblikovala svoje teze, Bucholtz (2018: 336) određuje kao *liberalni kulturni feminizam*.

Liberalni kulturni feminizam, kao i opći liberalni feminizam, zagovara jednakost rodova, no ondje gdje drugi oblici liberalnoga feminizma promiču rodnu jednakost ublažavanjem rodnih razlika, liberalni kulturni feminizam traga za prepoznavanjem jednake vrijednosti ženskih distinktivnih praksi.

Bez obzira na to što je pomirljivi razlikovni pristup istraživanju jezika i roda ostvario bitne pomake u odnosu na isključivost dominacijskog pristupa, od sredine 1980-ih upozorava se na pretjerano inzistiranje na muško-ženskoj jezičnoj dihotomiji u obama tim pristupima, zbog čega se proglašavaju esencijalističkima i anakronima. Naime posljedica binarnog tumačenja jezika i roda jest oblikovanje ideje da su muški i ženski jezik dva potpuno različita jezika sa svojim ustaljenim i nepromjenjivim obilježjima, solidni i monolitni kodovi otporni na volju govornika i na utjecaj komunikacijskoga konteksta. Podrazumijeva se da sve žene govore ženskim, a svi muškarci muškim jezikom

te da se nesporazumi pojavljuju samo u muško-ženskoj komunikaciji. Postavlja se pitanje što se događa kada djeca iznevjere binarno zamišljenu socijalizaciju, pa neki dječak ne govori kao drugi dječaci, a neka djevojčica govori kao dječak (Hall 2003: 366). Kako će govoriti kad odrastu i hoće li znati komunicirati s osobama suprotnog spola? Suočeni sa skućenošću i ograničenjima koja nameću esencijalistički postavljeni dominacijski i razlikovni pristup, lingvisti zainteresirani za rodne identitete i jezik od kraja 1980-ih odbacuju binarno tumačenje roda i rodnih jezika, izoliranje rodnog identiteta pojedinca od drugih njegovih identiteta (klasnog, rasnog, profesijskog), oblikovanje univerzalija o jeziku i rodu na temelju nasumičnih i konstruiranih primjera, kao i heteronormativnost pod koju su podvedene sve te istraživačke manjkavosti.

2. Nadilaženje binarnosti

Velik obrat u istraživanju jezika, roda i spola unose tri važna događaja: 1. uvođenje termina *zajednica prakse* u rodnu lingvistiku, 2. lingvističko razgraničavanje spola i roda, 3. dekonstruiranje heteronormativnosti i pojava *queer* lingvistike (Hall 2003: 372). Prikazat ćemo četiri rada s početka 1990-ih jer izvrsno ilustriraju postmoderni obrat u rodnoj lingvistici, ovjeravaju nove termine, pristupe i metode te prevladavaju binarnosti esencijalistički fundiranih radova iz prve faze rodne lingvistike.

Svojim radom „Misli praktično, gledaj lokalno: jezik i rod kao praksa utemeljena u zajednici“ Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet (2018: 157–192) uvode u rodnu lingvistiku termin *zajednica prakse*.⁸ Autorice ističu da su se dotadašnja proučavanja roda i jezika koncentrirala ili na rodne razlike u jezičnom ponašanju ili na mušku dominaciju kao važnu komponentu rodnih odnosa. Pritom su se na temelju dojma, vlastitog iskustva i društvenih rodnih stereotipa konstruirale opće „istine“ o ženskom i muškom jeziku, o naravi muško-ženske komunikacije i o distribuciji moći koju tako uspostavljen rodni poredak potvrđuje u jeziku. Autorice se žele baviti konkretnim jezikom kojim se služe stvarni ljudi u stvarnim društvenim situacijama. Zato odnos roda i jezika proučavaju „u svakodnevnom društvenim praksama određenih lokalnih zajednica“ (*idem*: 158).

---

⁸ Termin zajednica prakse (engl. *community of practice*) prvi su upotrijebili američki antropolog Jean Lave i švicarsko-američki teoretičar obrazovanja Étienne Wenger u knjizi *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation* (1991). Proučavajući pripravništvo (engl. *apprenticeship*) kao model učenja, autori definiraju zajednice prakse kao skupine ljudi koji dijele zajedničke interese i u svakodnevnoj interakciji uče kako mogu unaprijediti svoj rad.

Umjesto da nastojimo apstrahirati rod iz društvene prakse, moramo se njime pozabaviti u njegovoj sveobuhvatnoj složenosti: kako se rod konstruira u društvenoj praksi i kako se ta konstrukcija isprepleće s konstrukcijom drugih sastavnica identiteta i različitosti te s jezikom. Takav pothvat zahtijeva proučavanje načina na koje ljudi posreduju značenja unutar i između posebnih zajednica prakse kojima pripadaju (*idem*: 168).

„Misleći praktično i gledajući lokalno“ autorice odbacuju nekoliko pretpostavki koje su obilježile dotadašnja istraživanja: prvo, da rod može biti izoliran od ostalih aspekata društvenog identiteta pojedinca; drugo, da rod ima jednako značenje u svim zajednicama prakse; treće, da je jezična manifestacija tog značenja jednaka u svim zajednicama; četvrto, da je rod skup spolno determiniranih svojstava pripisanih pojedincu ili odnos u kojem muškarci ugnjetavaju žene. Imenica *rod* u njihovu radu postaje s jedne strane faktitivni glagol koji neko djelovanje opisuje kao „činjenje roda“ te s druge strane pridjev kojim se neke prakse, karakteristike, vrijednosti ili aktivnosti određuju kao „rodne“. Svi ljudi istodobno žive u nekoliko zajednica koje se međusobno preklapaju, pa pripadnost različitim zajednicama konstruira različite identitete svake osobe određujući je naprimjer kao bjelkinju, kao pripadnicu srednje radničke klase, kao osobu srednjih godina, kao majku, suprugu, sestru, susjedu. Budući da svaka zajednica razvija specifične jezične prakse i na sebi svojstven način konstruira rodni identitet pojedinca, jezik se mora proučavati kao komunikacijski alat u konkretnom kontekstu, a rod kao identitet oblikovan u zajednici mnoštvom društvenih praksi. Autorice zaključuju da istraživanja jezika i roda „moraju obuhvatiti jedinstvene integracije koje mogu proizići samo iz intenzivne suradnje ljudi koji rade na različitim poljima i u različitim zajednicama“ (*idem*: 184).

U radu „Pitanje svih pitanja: onkraj binarnoga razmišljanja“ Janet M. Bing i Victoria L. Bergvall (2018: 193–220) dovode u pitanje mogućnost razvrstavanja ljudskog iskustva u binarne kategorije.

Međutim većina naših iskustava ne može se jasno podijeliti u binarne kategorije i bolje bi bilo da ih opisujemo kao kontinuum s nejasnim granicama (*idem*: 193).

Jednako je tako problematično polariziranje rodni praksi i uspostavljanje muško-ženske dihotomije u društvu i u jeziku.

Mnoštvo kontinuuma iz stvarnoga svijeta koje jezik prikriva nameće sljedeće pitanje: je li naša automatizirana podjela ljudske vrste na

muškarce i žene doista opravdana? Jesu li granice između njih doista jasne kako se to sugerira riječima *muškarac* i *žena*? (*idem*).

Zbog inzistiranja na neprestanu utvrđivanju i potvrđivanju jasnih granica između žena i muškaraca mnoge skupine ljudi osuđene su na nevidljivost; „to se odnosi na homoseksualce, biseksualce, eunuhe, hermafrodite, transvestite, transeksualce, transrodne i interspolne osobe i sve koji imaju društvene i spolne uloge drukčije od onih koje njihova kultura legitimira“ (*idem*: 198). Autorice pokazuju kako se u prijašnjim istraživanjima jezika i roda bjesomučno tragalo za razlikama između ženskoga i muškoga verbalnog ponašanja, čime se osnaživao biološki esencijalizam i po uzoru na njega kreirao lingvistički esencijalizam. Dakle rodno polariziranje jezika posljedica je biološke rodne binarnosti koju autoritativno potkrepljuju medicinski radovi o golemim rodnim razlikama u hormonskom statusu i moždanoj aktivnosti. Razlike između muškog i ženskog mozga te utjecaj testosterona i estrogena na ljudski govor u popularnim se medijima prezentiraju jednako spektakularno kao i šokantne vijesti o „spolnom općenju s izvanzemaljcima i Elvisovu uskrsnuću“ (*idem*: 200).⁹ Autorice ističu da „u rodnoj polarizaciji nisu problematične razlike, nego činjenica da te razlike definiraju međusobno isključive scenarije za život muškaraca i žena“ (*idem*: 206). Osim toga binarno suprotstavljanje muškaraca i žena podrazumijeva da se sve žene i svi muškarci ponašaju jednoobrazno i uvijek u skladu s društveno konstruiranim normama o poželjnome ženskom i muškom ponašanju. Stoga autorice zaključuju da moramo tragati za „novim modelima te istražiti različite zajednice prakse bez prethodno oblikovanih ideja o jeziku i rodu“ (*idem*: 213).

Iako se Bing i Bergvall osvrću na tezu Judith Butler „da je spol, kao i rod, društveni konstrukt te da se bolje može opisati kao kontinuum nego kao dihotomija“ (*idem*: 194–195), nisu posebno razrađivale njezinu teoriju performativnosti. Butler (1990, 2000) drži da rod nije izraz „nekog autentičnog unutarnjeg jastva“, nego je „izvedba, ono što individua čini, a ne ono što ona individualno i esencijalno jest“ (Bertoša 2001: 64). Upravo je teza Judith Butler da „rod nije fiksna značajka osobe, nego fluidna varijabla koja se u različitim kontekstima i vremenima neprestano mijenja“ i koja se ne mora „poklapati s biološko-genetskim karakteristikama osobe“ (*idem*) usmjerila

⁹ Argumentiranje razlika između muškoga i ženskoga verbalnog ponašanja biološkim argumentima Cameron (2009) prokazuje kao svojevrsnu pseudoznanost koju naziva *novim biologizmom* (engl. *new biologism*). Tvrdi da su istraživanjima jezika i roda mnogo primjereniji društvenokulturni pristupi i metode od pseudoznanstvenog esencijalizma.

istraživanja jezika i roda u novo polje – *queer* lingvistiku.¹⁰ *Queer* lingvistika ne proučava kako govornici potvrđuju svoje zadane biološke oznake ili im se opiru, nego kako aktiviraju različite rodne, rasne, klasne, profesijske i druge identitete u određenom kontekstu i u konkretnoj komunikacijskoj situaciji. Takvim se pristupom potkopava (možda dotad neosvijestena) rodnolingvistička usredotočenost na bijele obrazovane heteroseksualne govornike srednje klase kao jedinu zajednicu čiji govor vrijedi proučavati. U tekstu „Homo-genijalna govorna zajednica“ Rusty Barrett (2018a: 231) ističe da na taj način „temeljne pretpostavke normativne heteroseksualnosti (...) postaju temelj lingvistike kao znanstvenoga područja“. Tekst Rustyja Barretta objavljen je u prvome opsežnom zborniku radova u kojem se jeziku pristupa iz dvojne perspektive roda i spolnosti koji se „poimaju kao zasebne, ali zamršeno povezane kategorije“ (Livia i Hall 1997b: 5). Urednice zbornika smještaju svoje istraživanje u okvir *queer* lingvistike i izazivaju znanstvenike da se pozabave konverzacijskim praksama marginalnih rodnih identiteta te da ispituju kako se proizvodi i perpetuira heteroseksualna normativnost i kako se određene skupine govornika suprotstavljaju takvu poretku u konkretnim zajednicama prakse (Hall 2003: 375). Utvrđivanje heteroseksualnosti kao jedine prihvatljive spolne orijentacije naziva se *heteronormativnošću*¹¹ i upravo takav poredak *queer* lingvistika prokazuje kao diskriminirajući i neodrživ. Naime nakon ere esencijalističkih pristupa jeziku i rodu, u kojima se registriralo postojanje samo dvaju spolova (muškog i ženskog) i samo jedne spolnosti (heteroseksualne), *queer* lingvistika nastoji u središte znanstvenog zanimanja izvesti dotad marginalizirane, manjinske rodne i spolne identitete i skinuti s njih stigmatu devijantnosti. Takve istraživačke prakse Bucholtz (2018: 346–347) smješta u okvire *poststrukturalističkog* ili *postmodernog feminizma*. Međutim od same se pojave toga novog istraživačkog polja posvećenog istraživanju načina na koje jezik oblikuje ljudsku spolnost uočava napetost između onih koje zanima kako jezik sudjeluje u društvenom uspostavljanju spolnih *identiteta* i onih usredotočenih na vezu između jezika i spolne žudnje.

---

¹⁰ *Queer* lingvistika preuzima „teze, objasnidbene modele i točke promatranja“ iz *queer* teorije (Bertoša 2014: 159) koja „nije homogena i monolitna“, pa smještaju *queer* lingvistike u šire istraživačko polje valja posvetiti puno više prostora nego što nam to dopušta okvir poglavlja u knjizi. O samom terminu *queer* kao plutajućem označitelju v. Bertoša (*idem*: 161–164).

¹¹ Drži se da je termin *heteronormativnost* u *queer* teoriju uveo Michael Warner (1993; v. Barrett 2018), no upozorava se i na ranije njegove uporabe (npr. u radovima Gayle Rubin i Adrienne Rich; v. Ward i Schneider 2009).

Dok se lingvisti zaokupljeni spolnim identitetima uglavnom bave lezbijskim i gej jezikom i pritom polaze od teze da se ta dva varijeteta mogu izolirati kao solidni kodovi s jasnim i stalnim distinktivnim obilježjima (npr. Leap 1995), lingvisti koji spolnost promatraju kao žudnju tvrde da se ne može govoriti o monolitnome lezbijskom i gej jeziku isto kao što se ne može govoriti o monolitnome muškom i ženskom jeziku (npr. Kulick 2000).

Promatrajući govornu zajednicu iz *queer* perspektive, Rusty Barrett ne zadržava se ni u jedan od tih dvaju pristupa, nego dovodi u pitanje samu ideju zajednice jer „nijedna opća izvanjska definicija pripadnosti *queer* zajednici ne uspijeva potpuno pokriti raznolikost društvenih stvarnosti za koje se može reći da su *queer*“ (Barrett 2018a: 221). Naime formalni lingvisti i sociolingvisti „obično definiraju govornu zajednicu prema objektiviziranim kriterijima koji u nekoj mjeri uzimaju u obzir homogenost“, a svaki „pokušaj definiranja gej, lezbijske ili transrodne govorne zajednice s pomoću ‚objektiviziranih‘ kriterija utemeljenih na jezičnoj uporabi najvjerojatnije bi (...) isključio mnoge pojedince koji se drže pripadnicima takvih zajednica“ (*idem*: 227). Ti bi se problemi, ističe Barrett, „mogli nadvladati primjenom subjektivnijega pristupa u kojemu se *queer* govorne zajednice definiraju na temelju uvjeta koje same odrede“ (*idem*). Nadalje budući da „ljudi ne odgajaju djecu da govore kao homoseksualci“, jasno je da je „*queer* jezik vjerojatno podosta drukčiji od jezika koji smo usvojili socijalizacijom“ (*idem*: 232), pa zato ne možemo *queer* lingvistiku zasnivati na ideji da je jezik homogen sustav pravila i normâ. Barrett drži da se govor „homo-genijalne zajednice“ najbolje može opisati metajezikom lingvistike kontakta koju Mary Louise Pratt (1987: 60) određuje kao „lingvistiku koja promatra kako govornici stvaraju jedni druge kroz odnos i kroz različitost“.

Najotvoreniji kritičar esencijalističkih pristupa jeziku i rodu i najveći zagovaratelj pristupa spolnosti kao žudnji – Don Kulick – predstavljen je u zborniku *Rodni jezici* tekstem „Jezik i žudnja“ (Kulick 2018: 245–264). S koliko je strasti upozoravao na toksičnost opisa ženskog jezika u radovima Robin Lakoff i Deборе Tannen najbolje potvrđuje ovaj dramatični odlomak u kojem se šokirani Kulick (1999: 606) čudi tomu kako su svi proučavatelji transrodnosti i jezika

(...) bili opsjednuti sukubom jezikoslovke Robin Lakoff u njezinoj ranijoj inkarnaciji, posebno onoj iz ranih 1970-ih, kad je napisala svoj manjkavi klasik *Jezik i ženino mjesto*. A oni koji su uspjeli egzorcizmom iz sebe istjerati Robin jednostavno su se još više srozali kad su se preobrazili u Deboru Tannen iz njezina jezivoga avatara *Ti to baš ne razumiješ*.

Kulick upozorava na opasnost kružnog definiranja gejeva i gej jezika u radovima koji spolnost određuju kao identitet: gejevi se određuju kao oni koji govore gej jezikom, a gej jezik kao jezik kojim govore gejevi. Pritom se posve ignorira „činjenica da i nehomoseksualci (varalice, glumci, ‚fegheguše‘, pomodni ili neoprezni heteroseksualci) mogu rabiti i rabe jezik koji signalizira obilježja *queera*“ (Kulick 2018: 246). Da bi se izbjegla takva tautološka zamka, Kulick predlaže da se istraživanja jezika i spolnosti odmaknu od svođenja spolnosti na identitet i usmjere prema proučavanju spolnosti kao žudnje. Naime većini studija u kojima se spolnost poima kao identitet zajedničko je esencijalističko načelo prema kojem se suprotstavljanje heteronormativnosti svodi na prepoznavanje samo dvaju *queer* identiteta: gej i lezbijskoga. Takvo banaliziranje raznolikih načina na koje ljudi doživljavaju svoj *queer* identitet neodoljivo podsjeća na anakrone feminizme razlike kojima se inzistiralo na postojanju muškog i ženskog jezika kao jedinih dvaju legitimnih kodova verbalne komunikacije. Barrett i Kulick neprestano podsjećaju na nužnost promatranja spolnosti u vezi s pojedinčevom rasom, profesijom, dobi, klasom, osobnom biografijom i mnogim drugim društvenim varijablama koje utječu na (samo)određivanje određenih identitetskih obilježja u određenim situacijama. Barrett (2018a: 225) primjerice ističe kako mnoge lezbijke i gejevi koji nisu bijelci „kažu da se osjećaju rastrgano između *queer* identiteta i etničkoga identiteta“. Dakle heteronormativnost se ne nadilazi jednostavnim dodavanjem „manjinskoga“ gej i lezbijskoga identiteta „većinskomu“ muškom i ženskom identitetu jer se tako reproducira stari binarni rodni model: i dalje postoje samo muški i ženski spol, ali sada se heteroseksualnoj žudnji pribraja žudnja koju osjećaju homoseksualci, i to samo oni koji su se „autali“. Pritom se *queer* jezik poistovjećuje s društvenim stereotipima o verbalnim praksama muškaraca i žena koji se otvoreno definiraju kao gejevi i lezbijke.

Takvo pogrešno tumačenje ne dopušta ispitivanje na koji su način fonološki, prozodijski, leksički i diskurzivni elementi onoga što čini fenomen poput „ženskoga jezika“ (ili „gej jezika“) dostupni za uporabu svakomu govorniku (a za tumačenje svakomu slušatelju) bez obzira na to što govornik misli o svojoj spolnosti, rodu ili čemu drugome (Kulick 2018: 247).

Kulick naglašava da će se napuštanjem kategorija identiteta u istraživanjima jezika i spolnosti lingvisti okrenuti „prema kulturno utemeljenim semiotičkim praksama“, odnosno prema proučavanju jedinstvenih načina na koje se „posebni oblici žudnje signaliziraju prema pravilima kulturne kodifikacije“

(idem: 248–249). Konkretnije, bavit će se semiotičkim praksama kojima se žudnja verbalizira, a to su žanrovi poput „zavođenja, flerta, osobnih oglasa, pornografije, seksualnih telefona“ (Bertoša 2014: 175).

3. Komplimentiranje, ogovaranje i *drag queens*

U ovom ćemo odjeljku predstaviti tri teksta koja ilustriraju primjenu dosad opisanih pristupa istraživanju jezika i roda u konkretnim komunikacijskim situacijama.

Polazeći od hipoteze da komplimenti mogu imati različite funkcije u interakciji muškaraca i žena i primjenjujući principe teorije uljudnosti, u tekstu „Davanje komplimenata: rodno utemeljene strategije uljudnosti“ Janet Holmes (2018: 267–288) analizira rodnu distribuciju komplimenata na korpusu od 484 razmjene komplimenata među govornicima na Novom Zelandu. Tekst je tipičan primjer feminizma razlike, točnije one njegove inačice koju Bucholtz (2018: 337–338) naziva *radikalnim kulturnim feminizmom*. Podrazumijevanje rodne različitosti u tekstu Janet Holmes eksplicitno se potvrđuje tvrdnjama poput one „da žene imaju podređeni status u našem društvu“ ili da se, „sudeći prema stereotipima, žene (...) bave izgledom, a muškarci imovinom“ (Holmes 2018: 267). Holmes se upušta u istraživanje s pretpostavkom da postoji inherentna razlika između društvenog položaja muškaraca i žena, kao i između njihovih verbalnih i interakcijskih obrazaca. Rezultati njezine analize potvrđuju polariziranje muških i ženskih komunikacijskih navika i stilova: žene primaju i daju komplimente znatno više nego muškarci; žene doživljavaju komplimente kao pozitivne afektivne činove i rabe ih kao mehanizam pozitivne uljudnosti, dok ih muškarci često tumače kao činove ugrožavanja obraza; žene rabe sintaktičke formule koje jačaju pozitivan učinak komplimenta, a muškarci formule koje ublažavaju ili ograničavaju snagu komplimenta; ženski je razgovorni stil personaliziran, društven i usmjeren na interakciju, a muški je neosoban, svrhovit i usmjeren na sadržaj; u ženskoj se interakciji komplimentira izgled, u muškoj imovina; muškarci će češće ignorirati ili izbjeći kompliment nego žene. Konkretnim se rezultatima analize Holmes (2018: 273) poslužila i kao argumentom neprijeporne društvene hijerarhije u kojoj su žene podčinjeni spol.

S obzirom na to da komplimenti izražavaju društveno odobravanje, moglo bi se nagađati da se češće upućuju „prema dolje“ kao mehanizmi socijalizacije ili se daju društveno nesigurnim osobama kako bi im se izgradilo samopouzdanje, pa se obrazac može objasniti podređenim statusom žena u društvu.

Veličanje ženskih interakcijskih sposobnosti, komunikacijske spretnosti i iznimnih doprinosa razgovoru Bucholtz (2018: 337–338) smatra osnovnim obilježjima radikalnoga kulturnog feminizma. Za razliku od liberalnog feminizma u kojem se takve ženske komunikacijske kvalitete drže potvrdom njihove nemoći, utapanja u konvencionalnim rodnim ulogama i pristajanja na to da snose sav teret rutinskih zadataka u razgovorima, odnosno da u razgovorima „obavljaju usrane poslove“ (Fishman 1978: 405), radikalni kulturni feminizam prikazuje žene kao kreativne, vješte i inteligentne korisnice jezika čije su interakcijske prakse razvijenije i moćnije od muških doprinosa verbalnoj komunikaciji. Osim Janet Holmes toj struji koja slavi ženski jezik pripada i Jennifer Coates; u knjizi *Women Talk* (1996) proglašava govor u ženskim prijateljskim skupinama modelom za idealne međuljudske odnose u budućnosti.

Za svoj tekst „Izvođenje rodnoga identiteta: govor mladića i konstruiranje heteroseksualne maskuliniteta“ Deborah Cameron ističe da je njezin najcitatirani rad i da je najčešće uvrštavan u antologije radova o jeziku i rodu. Cameron analizira snimljeni razgovor petorice muškaraca za gledanja televizijskog prijenosa košarkaške utakmice nastojeći pokazati da ljudi „uistinu izvode rod na različite načine u različitim kontekstima, a katkada se ponašaju onako kako se očekuje od ‚suprotnoga‘ spola“ (Cameron 2018: 292). Upravo zato svojim izborom analitičkog okvira nadilazi esencijalizam feminizma razlike te se otvara prema teoriji performativnosti postmodernističkog feminizma i pitanju jezičnog oblikovanja maskuliniteta. Eksplicitno upozorava na manjkavosti dotadašnjih sociolingvističkih pristupa rodnim praksama i ističe prednost performativnog modela Judith Butler (*idem*: 291).

Dok sociolingvistika pretpostavlja da ljudi govore onako kako govore zbog onoga što (već) jesu, prema postmodernističkome pristupu ljudi su ono što jesu zbog (između ostaloga) načina na koji govore. Time se pozornost preusmjerava s popisivanja razlika između muškaraca i žena na pronicljivije i složenije istraživanje načina na koji se ljudi koriste jezičnim resursima da bi proizveli rodnu razliku. (...) Dodatna je prednost toga pristupa u tome što omogućava prepoznavanje nestabilnosti i promjenjivosti rodnih identiteta, a samim time i ponašanja u kojemu se ti identiteti izvode.

Iako su sport i žene važni tematski resursi muških razgovora u SAD-u, u snimljenome materijalu Cameron uočava žanr koji se konvencionalno pripisuje ženama: ogovaranje. Petorica muškaraca ogovara druge muškarce za koje tvrde da su gejevi te komentiraju njihovo ponašanje, izgled i odijevanje. Pritom se otkriva da muškarci čiji je razgovor snimljen ne identificiraju druge

muškarce kao gejeve zbog njihove spolne orijentacije, nego zato što ne zadovoljavaju njihova mjerila maskuliniteta: imaju mršave noge, nose kratke hlačice i dokoljenke te se nabacuju „najružnijoj kuji u povijesti čovječanstva“, a ne nekoj privlačnoj ženi. Razgovor kojim petorica prijatelja oblikuju kriterije za prepoznavanje „antiteze muškarca“ Cameron određuje kao „antitezu muškoga govora“ jer u njemu prepoznaje obilježja kojima feminizmi razlike kvalificiraju ženski govor: tematiziranje tuđeg izgleda i odijevanja, suradnički ton i zajedničku proizvodnju diskursa. No detektiranje tih obilježja ne navodi je na zaključak da muškarci čiji je razgovor snimljen govore kao žene; naprotiv, nastoji ukazati na to da maskulinitet i femininitet nisu „monolitni konstrukti prema kojima se automatski stvaraju predvidljivi (i krajnje različiti) obrasci verbalne interakcije“ (*idem*: 303). Maskulinitet i femininitet zapravo su društveni konstrukti, a društvom u kojem živimo neprestano cirkuliraju pravila o primjerenome verbalnom izvođenju (binarnih) rodni identiteta. Ta pravila valja prilagođavati kontekstu, što znači da su svima nama na raspolaganju mnogobrojne strategije izvođenja roda koje nakon pažljiva oslušivanja sugovornika i mudre procjene komunikacijske situacije možemo upotrijebiti na odgovarajući način. Razgovor o vlastitim seksualnim podvizima sa ženama i isticanje odbojnosti prema gej muškarcima strategija je koju su muškarci čiji je razgovor Cameron analizirala izabrali kao najprimjereniji način izvođenja heteroseksualne maskuliniteta.

Od tradicionalnog tumačenja jezične proizvodnje rodni identiteta još se više odmiče Rusty Barrett (2018b: 307–328) u radu „Indeksiranje polifonoga identiteta u govoru afroameričkih *drag queens*“. Istražujući prisutnost govornog stila „bjelkinja“ među afroameričkim *drag queens*, Barrett ističe da govornici mogu manipulirati jezičnim sredstvima koja indeksiraju različite aspekte njihova identiteta (klasu, rasu, rod, dob, profesiju), što ovisi i o kontekstu i o cilju koji žele postići. Govornici mogu iskoristiti indeksnu vrijednost jezika da bi se pozicionirali u određeni identitet u određenom interakcijskom trenutku. Dakle govornicima je na raspolaganju golem repertoar identiteta koje po volji aktiviraju u kontekstu. To mnoštvo identiteta iskazanih jezikom Barrett naziva *polifonim identitetom* ističući da je svaki identitet iskazan jezikom višeglasan i da govornika povezuje s više različitih društvenih kategorija. U slučaju afroameričkih *drag queens* u telesaškom baru za gejeve jezikom se indeksiraju kategorije ‘Afroamerikanac’, ‘gej’ i ‘*drag queen*’. Što se roda tiče, *drag queens* jezikom izvode ženski rodni identitet, a biološki su muškog spola, pa se izvedeni rod ne podudara s njihovim anatomskim spolom. Osim toga jezik izvedenog identiteta obično se razlikuje od njihova stvarnoga govora. Zato se rasprava o govoru *drag queens* ne može

reducirati na subverziju ženskosti i na iznevjeravanje ženskog performativa, kako je to predlagala Judith Butler (2000), jer se tada podrazumijeva da su ženski i muški performativi unaprijed (kruto) definirani. Da bi se izbjeglo označavanje nekih rodni identiteta kao subverzivnih i protivnih normi, rodne performative valja proučavati u vezi s jezičnim ideologijama koje kolaju u pojedinim zajednicama prakse. Ističući da je jezični stil „bjelkinje“ samo jedan od glasova kojima se koriste afroameričke *drag queens*, Barrett (2018: 307) zaključuje da cjelokupan spektar jezičnih stilova koji obilježava njihovu izvedbu „indeksira višeslojan identitet koji je katkada izrazito političan u pogledu rasizma i homofobije“.

4. Raznolikost feminizama

Zbornik *Rodni jezici* (Pišković 2018a) zatvara tekst „Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti“ Mary Bucholtz u kojem se donosi pregled razvoja rodolektologije ili rodne lingvistike do 2014. godine. Svjesna raznorodnosti pravaca i objasnidbenih modela u toj disciplini, Bucholtz (2018: 331) određuje feminizam kao

raznolik i katkada konfliktan niz teorijskih, metodoloških i političkih nazora kojima je zajednička posvećenost razumijevanju i dovođenju u pitanje društvenih nejednakosti povezanih s rodom i spolnošću.

Feminističku zauzetost problemima jezika, roda i spolnosti podijelila je u tri polja ističući da pritom ne oblikuje nikakvu strogu kronologiju jer su svi pravci još uvijek aktualni te da ne iznosi nikakve vrijednosne sudove jer su svi pravci jednako vrijedni i važni. Prvi je skup teorijskih pravaca nazvala *feminizmima razlike* jer se zasnivaju na ideji da postoji fundamentalna razlika između muškaraca i žena i njihovih verbalnih praksi. Među feminizmima razlike mogu se razlučiti tri struje: *liberalni*, *radikalni* i *kulturni feminizam*. Liberalnomu je feminizmu cilj „uspostavljanje jednakosti između muškaraca i žena u svim aspektima društva uklanjanjem ograničenja punopravnomu ženskom sudjelovanju u društvenome životu“ (*idem*: 333), a glavna mu je predstavnica Robin Lakoff. Kao temeljni uzrok društvene nejednakosti radikalni feminizam pak ističe rodnu nejednakost „koja je ukorijenjena u sustavnome i strukturnome podčinjavanju žena koje provode muškarcima ili se nameće patrijarhatom“ (*idem*: 338). Kanonsko djelo te struje knjiga je *Man Made Language* (1980) Dale Spender. Kulturni je feminizam Bucholtz podijelila na liberalnu i radikalnu struju. Liberalni kulturni feminizam „zagovara jednakost rodova, no ondje gdje drugi oblici liberalnoga feminizma promiču rodnu

jednakost ublažavanjem rodnih razlika, liberalni kulturni feminizam traga za prepoznavanjem jednake vrijednosti ženskih distinktivnih praksi“ (Bucholtz 2018: 336). Najvažnija je predstavnica te struje Deborah Tannen sa svojom knjigom *You Just Don't Understand* (1990). U radikalnome se kulturnom feminizmu „ženski i muški rod ne smatraju jednakima, nego se ženske prakse uzdižu u odnosu na muške“ (Bucholtz 2018: 337), a među najpoznatijim su jezikoslovkama koje promiču takve ideje u istraživanjima jezika i roda Janet Holmes i Jennifer Coates.

Budući da se u svim trima pravcima feminizama razlike žensko iskustvo smatra univerzalnim i temeljnim za feministička istraživanja, njihove su se hipoteze i metode često kritizirale kao *esencijalističke*. Zato se *feminizmima kritike*, koje Bucholtz izolira kao drugu skupinu feminističkih pristupa jeziku, rodu i spolu, „kritizira ili proširuje područje feminizama razlike“ (*idem*: 332). Jednu struju kritičkih feminizama predstavlja *materijalni feminizam* prema kojem je „podređenost žena posljedica klasne potlačenosti“, pa se zanima „za materijalne okolnosti roda“ (*idem*: 340). Primjerice Penelope Eckert (1989) propituje odnose između roda, klase i varijacija; Deborah Cameron (2000) istražuje oblikovanje rodnih jezika u pozivnim centrima, Janet Holmes (2006) u tvorničkim pogonima, Kira Hall (1995) u telefonskom seksu. Osim materijalnog feminizma kritički feminizmi pokrivaju i *feminizme rase*, koji su koncentrirani na istraživanje „presjecišta rase i etniciteta s kategorijama klase, roda, spolnosti i drugim dimenzijama subjektivnosti u odnosu na povijesno i trenutačno djelovanje moći“ (Bucholtz 2018: 341), te *feminističke pristupe maskulinitetu*, u kojima se nastoji „povećati prisutnost muškaraca u proučavanju roda, i to tako da se maskulinitet uzima kao polazna točka istraživanja, a ne kao objašnjenje za rodnu nejednakost“ (*idem*: 343). Potonji je pristup u prethodnom odjeljku oprimgljen radom Deборе Cameron (2018).

Dok feminizmi razlike i kritički oblici feminizma koji na njih reagiraju „uzimaju kategoriju roda kao zadanu i neupitnu“, *queer* feminizmi problematiziraju samu kategoriju roda, i to „tako što istražuju tijesnu vezu roda i spolnosti“ (Bucholtz 2018: 344). Neki lingvisti pritom spolnost promatraju kao oblik identiteta (Mary Bucholtz, Kira Hall), drugi kao žudnju (Deborah Cameron, Don Kulick). Svima im je zajedničko to da dovode u pitanje binarne i normativne kategorije utemeljene na rodu i spolnosti te da se bave rodnom i seksualnom drugošću. Naposljetku Bucholtz spominje *poststrukturalistički* ili *postmoderni feminizam* koji istražuje kako društvo organizira kategorije spola, roda i spolnosti te se pritom utječe pojmu performativnosti Judith Butler (1990), odnosno „ideji da se rod i spolnost stvaraju opetovanim diskurzivnim izvođenjem kulturnih norma“ (Bucholtz 2018: 346). Taj smo

teorijski pristup u prethodnom odjeljku ilustrirali radom „Indeksiranje polifonoga identiteta u govoru afroameričkih *drag queens*“ Rustyja Barretta.

S obzirom na to da je teško zamisliti informativniji, respektabilniji i stručniji prikaz razvoja feminističke misli o jeziku, rodu i spolu od upravo opisana preglednog rada Mary Bucholtz, ovim sam svojim tekstom, zapravo, samo nastojala opravdati izbor radova uvrštenih u zbornik *Rodni jezici* (Pišković 2018a). Zamislila sam ga kao zbornik kanonskih tekstova rodne lingvistike koji bi trebali reprezentirati svu raznolikost istraživanja jezičnog oblikovanja roda i spola u proteklih pedesetak godina. Izbor tekstova nije motiviran samo njihovom citiranošću i važnošću potvrđenom u znanstvenoj literaturi (zbog pionirskog, prekretničkog ili revolucionarnog doprinosa disciplini) nego i njihovom formativnom ulogom u mojoj znanstvenoj biografiji. Nadam se da će prijevod tekstova Nevene Erak Camaj na hrvatski jezik pripomoći registriranju rodne lingvistike kao znanstvene discipline u našoj akademskoj zajednici, učvršćenju osnovne rodnolingvističke terminologije i nadilaženju anakronih esencijalističkih pristupa jeziku, rodu i spolu koji su se ukotvili u hrvatskome aktivističkom, a bome i u znanstvenom diskursu.

Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju

U polustoljetnoj povijesti rodne lingvistike mogu se razlučiti dvije osnovne kronološke i razvojne faze: *esencijalistička* i *antiesencijalistička* (Bertoša 2001; Mills 2003b). Esencijalistička faza počela je 1973. kad je Robin Lakoff objavila članak „Language and woman’s place“ i trajala je do početka 1990-ih. Zasniva se na tezi da između žena i muškaraca postoje esencijalne biološke i društvene razlike, što se odražava i u njihovu verbalnom ponašanju.¹² Zato u svakome prirodnom jeziku postoje dva rodna jezika ili rodolekta – ženski i muški. Razlikuju se na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini te izazivaju mnogobrojne nesporazume u muško-ženskoj prijateljskoj, poslovnoj i romantičnoj komunikaciji. U esencijalističkoj se fazi oblikuju dva temeljna pristupa tumačenju razlika između ženskog i muškog jezika: *dominacijski* i *razlikovni*. Dominacijski pristup polazi od pretpostavke da su razlike između ženskog i muškog jezika proizišle iz muške dominacije nad ženama i općeg nastojanja da žene budu podređene muškarcima, dok razlikovni pristup tvrdi da su posljedica različitih odgojnih mjera, različitih načina socijalizacije djevojčica i dječaka te usvajanja različitih društvenih konvencija o poželjnome i prihvatljivome muškom i ženskom verbalnom ponašanju. Krajem 1980-ih postaje jasno da rodno uvjetovane jezične razlike nisu jednodimenzionalan fenomen svediv na dominaciju i razliku, nego su sustav niza povezanih varijabla (odgoja, obrazovanja, dobi, društvene stratifikacije itd.). Stoga se od početka 1990-ih razvija *antiesencijalistička* faza rodne lingvistike u kojoj su *dominacijski* i *razlikovni* pristupi jeziku i rodu „podvrgnuti oštroj kritici, najviše zbog nekritičnoga preuzimanja pojma ženskoga jezika naslijeđena iz pretfeminističke lingvističke tradicije koja ga je opisivala kao nedostatni, nemoćni i manje

---

¹² Esencijalizam se na platformi Struna definira kao „pretpostavka da neka skupina ili kategorija ima najmanje jedno ključno obilježje koje bitno određuje identitet svih njezinih pripadnika“ (<https://struna.ihj.hr/naziv/esencijalizam/24739/>; zadnji pristup 9. svibnja 2026). U skladu s tim općim poimanjem esencijalizma feministička znanost o jeziku u svojoj esencijalističkoj fazi inzistira na izlučivanju osnovnih obilježja ženskog i muškog jezika koja su inherentno oprečna, disjunktivna i konfliktana, a odražavaju duboke društvene nejednakosti između spolova. One proizlaze iz patrijarhalnog poretka koji privilegira muškarce i diskriminira žene jer mnogobrojne društvene strukture i institucije podržavaju režim u kojem su muškarci nositelji povlaštenih i moćnih pozicija, a žene su marginalizirane, zakinite i osuđene na društvenu i jezičnu sekundarnost.

vrijedni rodno obilježeni otklon od rodno neobilježene, ali prešutno podrazumijevane muške norme“ (Bertoša 2001: 63). Antiesencijalistička faza rodne lingvistike usredotočena je na raznolike jezične manifestacije mnogobrojnih govornikovih identiteta jer polazi od teze da svaki pojedinac jezikom izvodi različite rodne identitete koji su usko povezani s drugim njegovim demografskim obilježjima (rasom, dobi, klasom, profesijom, podrijetlom itd.).

U ovom ćemo poglavlju prikazati kratku povijest rodne lingvistike kao smjenu esencijalističkih opisa ženskog i muškog jezika antiesencijalističkim istraživanjima jezičnih izvedaba polifonih govornikovih identiteta. Smatramo da pritom nema smisla kritizirati, omalovažavati ili podcjenjivati raniju paradigmu zbog njezine isključivosti i površnosti, a veličati recentnu paradigmu zbog njezine uključivosti i teorijsko-metodološke širine jer je svaka teorija ograničena pameću vremena u kojemu se razvila (Hall 2003: 354).

1. Esencijalistička faza: reakcija na pretfeminističke opise jezika i roda

Članak Robin Lakoff (1973) obilježava službeni početak rodne lingvistike kao akademske discipline, no zanimanje za rodne razlike u jeziku postojalo je i prije toga. Vezano je za etnološka i antropološka istraživanja s kraja 19. i početka 20. stoljeća koja se, doduše, nisu primarno fokusirala na jezikoslovne teme, no iznjedrila su vrijedna zapažanja o rodnom stratificiranju jezika koji ne pripadaju indoeuropskoj porodici.¹³ Objašnjavajući fonološke i morfološke razlike koje su uočili u govoru žena i muškaraca, antropolozi i etnolozi razvili su koncept muškog i ženskog jezika sedamdesetak godina prije nego što ga je u lingvistiku uvela Robin Lakoff (Hall 2003: 355, 360). Upravo se u tim nelingvističkim radovima uvodi dihotomija između norme (predstavlja je muški jezik) i devijacije (veže se za ženski jezik), odnosno između rodno povlaštenog i rodno sekundarnog jezika, koja se održala začuđujuće dugo.¹⁴ Muški i ženski jezik opisuju se kao odvojeni jezici, što se povezuje

---

¹³ Albert S. Gatched proučavao je 1884. rodne razlike u muskogijskom jeziku hitchiti (mikasuki), Paul Ehrenreich 1894. i Fritz Krause 1911. u mašakalijskom jeziku karajá, Waldemar Bogoras 1922. u čukotskome (jedan od čukotsko-kamčadalskih jezika), Edward Sapir 1929. u sjevernoameričkome indijanskom jeziku jana, a Mary R. Haas 1944. u muskogijskom jeziku koasati.

¹⁴ Hall (2003: 360) ističe da žene nikako nisu mogle „pobijediti“ u tim ranim radovima o jezičnim razlikama između muškaraca i žena u neeuropskim jezicima: ako se ustanovilo da je način na koji žene rabe jezik stariji ili osnovni, znanstvenici su baš

s rigidno podijeljenim društvenim rodnim ulogama, a prelazak govornika na jezični kod suprotnog spola doživljava se kao promjena spola. Primjerice ako bi muški govornik jezika karajá umetao konsonant *k* ili *h* između dvaju uzastopnih vokala, što je obilježje ženskoga govora, zajednica bi ga ismijavala i držala ne samo feminiziranim muškarcem nego pravom ženom (Chamberlain 1912; Hall 2003: 356). Takvo se rodno stratificiranje jezika često drži dokazom da su u „primitivnih“ neeuropskih naroda muškarci i žene shvaćeni kao različite kategorije ljudskih bića, pri čemu su muškarci superiorna i primarna, a žene inferiorna i sekundarna bića. Budući da je muškom jeziku superiornost prirodno dana, prelazak na ženski kod demaskulinizira muškarca i oduzima mu moć.¹⁵ Nije u tim radovima problematično sàmo proglašavanje muškog jezika normom nego i poimanje rodno ekskluzivnih neeuropskih jezičnih sustava „primitivnima“ i „arhaičnima“ u odnosu na „civilizirane“ i „moderne“ jezike kakav je naprimjer engleski,¹⁶ što se posebno očituje u radu danskog lingvиста Otta Jespersena (1954: 241–254; *passim*). On ima i pomalo nečasnu

---

tu uporabu proglašavali konzervativnom i arhaičnom u odnosu na inovativni i mladenački jezik muškaraca u istoj jezičnoj zajednici; ako je pak ženski jezik bio noviji ili izveden, proglašavali su ga psihički devijantnim ili abnormalnim. Dakle uvijek je način na koji muškarci govore bio primaran, neobilježen, uobičajen i, jednostavno, bolji od načina na koji govore žene.

¹⁵ U radovima koji pripadaju pretfeminističkoj tradiciji istraživanja jezika i roda postoje mnogobrojne potvrde svojevrsnog sankcioniranja prelaska muškaraca na ženski kod. Govoreći o rodnim razlikama u neeuropskim jezicima (koji se vežu za „primitivne kulture“), Furfey (1944) ističe da se muškarci koji koriste ženske izraze smatraju feminiziranim i da je rodno stratificiranje jezika u „primitivnim“ kulturama analogno klasnom stratificiranju u europskim kulturama. Drugim riječima, uporaba muškog i ženskog jezika usporediva je s uporabom standardnih i nestandardnih varijeteta: u „primitivnim“ kulturama jezik je sredstvo kojim se stječe rodna (muška) dominacija, a u europskim kulturama jezik je sredstvo za kontrolu kojim se služi viša klasa. Flannery (1946) upozorava i na obratan proces u algonkijskom jeziku *gros ventre*, odnosno na činjenicu da i žene prelaze na muški kod te da ih se zato smatra muškobanjastima. Uopće, svaka se osoba koja prelazi na kod suprotnog spola u toj zajednici smatra biseksualnom, a obitelji takvih „jezično devijantnih“ pojedinaca izložene su ponižavanju i ismijavanju.

¹⁶ U Ibrahimovu pregledu devetnaestostoljetnih spekulativnih teorija o rodu osjeća se averzija prema sintagmama „primitivni ljudi“ i „primitivne civilizacije“ jer odražavaju ničim opravdan superioran stav prema ljudima iz antičkog i predantičkog doba i teoriju o hijerarhiji rasa. Isti takav superioran stav zauzimaju spomenuti europski znanstvenici, koji su govornici europskih jezika, prema mnogim, njima suvremenim, neeuropskim kulturama, jezicima i njihovim govornicima. „Primitivni ljudi“ tretiraju se kao djeca, kao primjer infantilnog stadija ljudske inteligencije,

pionirsku ulogu u apliciranju spomenute dihotomije između normativnoga muškog i devijantnoga ženskog jezika na suvremene europske jezike, i to ponajprije na engleski. Dok su njegovi prethodnici takvu asimetriju pronalazili u „primitivnim“ neeuropskim jezicima, Jespersen u poglavlju „The woman“ u svojoj knjizi *Language. Its nature, development and origin* (1954 [1922]) istu asimetriju prepoznaje u suvremenome engleskom jeziku određujući ženu jezičnim Drugim, odnosno otklonom od društveno prihvaćene i dominantne norme koju predstavlja muški jezik. Ženski se jezik u tom svjetlu prikazuje kao nešto čudno (engl. *peculiar*), abnormalno, obilježeno, devijantno. Neke Jespersenove usporedbe muškog i ženskog jezika toliko su neukusne da ih se i ne može shvatiti ozbiljno. On naime tvrdi sljedeće: da su muškarci „obnovitelji jezika i pokretači jezičnih promjena“ jer izbjegavaju svakodnevne i banalne riječi te stalno tragaju za novim riječima; da je ženski vokabular „siromašniji“ od muškoga, pa pri učenju stranog jezika valja najprije čitati mnogo ženskih romana i tek na naprednijem stupnju učenja posegnuti za tekstovima muškaraca; da žene često ne završavaju rečenice jer počnu govoriti, a da ne znaju što zapravo žele reći; da žene doduše čitaju brže nego muškarci, ali da to nema nikakve veze s inteligencijom; da žene govore više nego muškarci jer im je rječnik siromašniji, pa moraju govoriti više da bi objasnile ono što muškarci kažu puno sažetije; da je razlog jezične inferiornosti žena činjenica da su vezane za domaćinstvo, što ne zahtijeva nikakve dublje misli itd. (Jespersen 1954: 247–254).

Lingvistice koje su na samim počecima rodne lingvistike izabrale *dominacijski pristup* istraživanju jezika i roda nastojale su upozoriti na neprihvatljivost dihotomije između muškog i ženskog jezika uspostavljene u pretfeminističkoj tradiciji. Najpoznatija je i najilustrativnija monografija utemeljena na takvu pristupu *Man Made Language* (1980) australske lingvistice i aktivistice Dale Spender. Ona drži da su u patrijarhalnim društvima muškarci superioran spol i da mnoge društvene institucije i prakse podržavaju takvo stanje. Oslanjajući se na UN-ovu statistiku iz 1980, tvrdi da muškarci posjeduju 99% svjetskoga kapitala, što im omogućuje da zadrže autoritet i nametnu svoje vrijednosti (Spender 1980: 1). U takvu društvu muškarci kontroliraju jezik: njihov je jezik norma, a ženski je jezik otklon, devijacija. Spender (1980: 6) pokazuje kako „jezični determinizam“ povezan s ekonomskim determinizmom ugnjetava žene u društvu. Pritom istražuje i ilustrira seksizme u jeziku,

---

a „viši ljudi“ imaju sposobnost znanstvenog mišljenja i tehnološke moći (Ibrahim 1973: 16–18).

semantičku derogaciju žena,¹⁷ nečujnost i nevidljivost žena u javnoj sferi, mušku dominaciju i primarnost, razlike u poimanju (i prohibiranju) muške i ženske seksualnosti, dvostruke standarde u procjenjivanju muških i ženskih sposobnosti itd.

Iako su pristalice dominacijskog pristupa jeziku i rodu bez ikakve dvojbe bile motivirane plemenitim feminističkim ciljevima, inzistiranje na potvrđama trivijaliziranja i marginaliziranja ženskih jezičnih praksi te na isticanju muške dominacije i same su donekle produbljivale tu asimetriju. Bez obzira na njihovo negodovanje muški je jezik i dalje figurirao kao norma, a ženski jezik kao devijacija. Čak je i pionirski tekst rodne lingvistike, „Language and woman’s place“ Robin Lakoff (1973; 1975), potvrdio perpetuiranje polarizirana shvaćanja roda u jeziku, a nastavlja se i u mnogobrojnim kasnijim radovima u kojima se na isti način konceptualizira odnos roda, jezika, moći i marginalnosti.¹⁸ Traženje potvrda za to da je „ženino mjesto“ u privatnoj sferi, daleko od muške javne sfere gdje su smješteni autoritet, moć i pravo na odlučivanje, i zaključak da iz takve društvene podjele rada i moći proizlaze različiti načini uporabe jezika nimalo ne doprinose dekonstruiranju ozloglašene dihotomije. Nadalje povezivanje ženskog jezika s jezikom drugih marginaliziranih društvenih skupina kao što su homoseksualci, hipiji i muškarci zaposleni u prosvjeti i znanosti, što Lakoff (1975: 10–14) doista čini, dodatno cementira smještanje žena na društvene i jezične margine jer sve te skupine povezuje isključenost iz struktura moći izgrađenih na idealima „pravih“ muškaraca. Zato se već krajem 1970-ih dovodi u pitanje znanstvena utemeljenost dominacijskog pristupa jeziku i rodu te se upozorava na to da se naglašavanjem muške dominacije neće riješiti problem ženske submisivnosti. Tada dolazi do smjene dominacijske paradigme razlikovnom, a simbolički je i kronološki označava tekst „A cultural approach to male-female miscommunication“ Daniela Maltza i Ruth Borker iz 1982. Nadovezujući se na istraživački model i metodologiju koju je u proučavanju međurasne komunikacije

---

¹⁷ Termin *semantička derogacija žena* osmislila je američka lingvistica Muriel Schulz 1975. u članku „The semantic derogation of women“. Autorica smatra da nije slučajnost to što u jeziku postoji mnogo više pozitivnih riječi za muškarce (koje nemaju ekvivalentnih parnjaka za žene) i mnogo više pejorativnih riječi za žene (koje nemaju ekvivalentnih parnjaka za muškarce). Riječ je naime o sustavnome jezičnom diskriminiranju žena koje je odraz njihova sustavnoga društvenog diskriminiranja.

¹⁸ Npr. Zimmerman i West (1975) tvrde da je upadanje u riječ konverzacijska strategija kojom se iskazuje dominacija, a dominacija u razgovoru odražava i podržava dominaciju u društvu. Ne treba posebno naglašavati kako autori tvrde da muškarci mnogo češće upadaju u riječ ženama nego one njima.

primijenio John Gumperz (urednik zbornika u kojem je objavljen rad D. Maltza i R. Borker) te na istraživanja jezičnog aspekta igre među afroameričkom djecom u Philadelphiji koja je krajem 1970-ih i početkom 1980-ih provodila Marjorie Goodwin, Maltz i Borker (1982: 200) ustvrđuju da žene i muškarci u SAD-u potječu iz različitih sociolingvističkih supkultura u kojima su usvojili i razvili drukčije interakcijske obrasce. Na temelju niza studija autori zaključuju da se dječaci i djevojčice u SAD-u od svoje predškolske dobi orijentiraju na vršnjake istoga spola i da to traje do njihove petnaeste godine dokad već nauče i usvoje rodno distinktivno jezično ponašanje, i to od svojih vršnjaka, a ne od odraslih govornika. Dakle oblikovanje rodno specifičnih jezičnih navika u predškolskoj i osnovnoškolskoj dobi pokazatelj je svojevrsne konsolidacije rodni uloga u društvu koje se nastavljaju „igrati“ i u adolescentskoj i odrasloj dobi. Rodne razlike u jezičnom ponašanju ne razvijaju se u odrasloj dobi, nego su dotad već internalizirane; muškarci i žene od rane dobi usvajaju drukčija pravila o tome što se čini s riječima, pa bi u odrasloj dobi morali učiti kako se te razlike prevladavaju da bi izbjegli nesporazume. Pristalice razlikovnog pristupa rodu i jeziku često inzistiraju na skupljanju dokaza o povezanosti onoga „što rade djevojčice“ i „što rade dječaci“ s onim „kako govore djevojčice“ i „kako govore dječaci“ te kakve posljedice ta rana socijalizacija ima na komunikaciju odraslih žena i muškaraca.

Razlikovni pristup proučavanju muškog i ženskog jezika osnova je rada američke lingvistice Deборе Tannen koja ističe da inzistiranje na muškoj dominaciji nije dovoljno za opis jezičnog ponašanja muškaraca i žena te da dominacija nije uvijek rezultat namjere da se dominira (Tannen 1990: 18). Supkulture u kojima odvojeno žive dječaci i djevojčice analogne su supkultutama formiranim na osnovi rase i klasne pripadnosti, pa su razlike među jezičnim navikama muškaraca i žena očekivana posljedica različitih odgojnih mjera u dječjoj dobi i usvajanja društvenih konvencija o poželjnome i prihvatljivome muškom i ženskom jeziku tijekom adolescentske dobi. Tannen (1991: 77) tvrdi da je ženski jezik usmjeren na ostvarivanje veza i suradnje, pa ga naziva *prisnim jezikom* (engl. *rappor-talk*), dok je muški jezik usmjeren na razmjenu informacija i zadržavanje statusa u društvenoj hijerarhiji, pa njihov jezik naziva *informativnim* (engl. *report-talk*). Rodne razlike u jeziku povod su za izvođenje termina *rodolekt* (engl. *genderlect*), koji je najveće metajezično postignuće razlikovnog pristupa jeziku i rodu. Valja mu pridružiti i najčešće attribute proizišle iz radova D. Tannen: muški je rodolekt informativan, javni i natjecateljski, dok je ženski rodolekt prisnan, privatn i suradnički. Razlikovni pristup presudno obilježila dihotomija između *natjecateljskoga muškog* i *suradničkoga ženskog jezika*. Autorici Debori Tannen ta je dihotomija donijela

i lijepe i manje lijepe životne promjene. Akademska ju je zajednica neprestano kritizirala i omalovažavala, što najbolje ilustriraju taksativno nabrojene primjedbe Alice Freed (1992). Isticala je da je teorijski pristup koji Tannen rabi u knjizi *You Just Don't Understand* (1990) osporen u akademskoj zajednici, da svojom knjigom Tannen perpetuira negativne stereotipe o ženama bez obzira na to što se trudi da to ne čini, da opetovano opravdava bezosjećajnost, grubost i nepristojnost muškaraca njihovom željom za neovisnošću, da ignora akumulirano znanje lingvistike kao znanstvene discipline ili ga pogrešno prenosi, da iz istih anegdota izvlači drukčije zaključke u svojim člancima i u knjizi (npr. anegdotu o muškarcu koji prekida svoju suprugu dok pripovijeda vic i sam ga završava Tannen u članku interpretira kao muškarčevo iskazivanje moći, a u knjizi kao primjer različita gledanja na stvari). Zato je Tannen svoje zanimanje za nesporazume u muško-ženskoj romantičnoj komunikaciji premjestila u popularni žanr knjigâ za samopomoć, naišla na oduševljeno odobravanje mnogobrojnih čitatelja i naposljetku zaradila pravo bogatstvo.

Iako razlikovni pristup rodu i jeziku predstavlja napredak u odnosu na rigidnost dominacijskog pristupa, ima i u njemu problematične samorazumljivosti nekih rodnih polariziranja. Naime Maltz i Borker (1982) pretpostavljaju da djeca beziznimno biraju jezični kod svojih vršnjaka istog spola i impliciraju da se djeca predškolske i osnovnoškolske dobi bez ikakvih dvojbi identificiraju sa spolom koji im je biološki zadan. Zato se Hall (2003: 366) s razlogom pita što se događa s njihovom teorijom i, uopće, s razlikovnim pristupom kada djeca iznevjere tako zamišljenu socijalizaciju. Što se događa kada dječak ne govori kao drugi dječaci ili kada djevojčica govori kao dječak? Hoće li postati homoseksualci koji dijele konverzijski obrazac s osobama suprotnog spola? Jesu li oni iznimke koje potvrđuju pravilo? Sankcionira li se njihovo „devijantno“ jezično ponašanje? Thorne (1993) ističe da se od članka R. Lakoff (1973) do 1990-ih mnogo toga promijenilo u odgoju i socijalizaciji djevojčica i dječaka te da im načini ponašanja, odijevanja i govorenja nisu tako strogo zadani i nametani od predškolske dobi kako bi se to moglo zaključiti iz radova utemeljenih na razlikovnom pristupu jeziku i rodu. Osim toga Thorne (1993: 109–112) upozorava na to da su razlike među djecom veće u skupini istog spola nego među dječacima i djevojčicama podijeljenima u dvije skupine te tako pokazuje da se rod može proučavati i bez uspostavljanja raznoraznih dihotomija. Valja promatrati kako društveni kontekst generira rodne razlike i tako izbjeći konstruiranje rodnih suprotnosti koje su često utemeljene na stereotipima. Naime takvi stereotipi obično rezultiraju povezivanjem „rodno devijantnog“ jezičnog ponašanja u dječjoj dobi s homoseksualnom orijentacijom odraslih osoba (McElhinny 2003), pričem

se posve neprihvatljivo i začuđujuće ležerno o dječacima koji prelaze na kod djevojčica (engl. *sissy*), o djevojčicama koje prelaze na kod dječaka (engl. *tomboy*) i o homoseksualcima govori kao o (jezično) devijantnim društvenim skupinama. Ako se u radovima o jeziku i rodu u to vrijeme i tematiziraju verbalne navike homoseksualaca, one nikad nisu u središtu istraživanja, nego figuriraju kao ekstreman primjer rodne dihotomije u jeziku: homoseksualne žene drastičan su primjer ženskoga koda, a homoseksualni muškarci još drastičniji primjer muškoga koda.

Jedan od bizarnijih primjera zaziranja od bavljenja jezičnim navikama homoseksualaca donosi Hall (2003: 370–371). Nancy Burrell i Mary Anne Fitzpatrick (1989: 176–177) preuzele su od D. Tannen (1986: 119) ulomak razgovora između dvaju homoseksualaca, ali su ga mrtve-hladne heteroseksualizirale. Znači, Mike i Ken, koji se u primjeru D. Tannen prepiru oko preljeva za salatu, postaju u tekstu N. Burrell i M. A. Fitzpatrick – Bob i Joanne, neovisni suprug i tradicionalna supruga koji se rječkaju oko preljeva za salatu. Iako autorice sasvim sigurno nisu namjeravale problematizirati odnos roda i spola ni dovoditi u pitanje poistovjećivanje tih dvaju govornikovih identiteta, upravo su to učinile. Naime njihova pretvorba Mikea i Kena u Boba i Joanne bez ikakvih intervencija u tekst dijaloga izvrsna je ilustracija performativnosti rodnih identiteta koji uopće nisu uvjetovani spolom. Ta se činjenica posve zanemaruje u literaturi o jeziku i rodu tijekom 1970-ih i 1980-ih, što znači da spoznaja o nepoistovjetivosti roda i spola donosi još jednu promjenu paradigme u rodnoj lingvistici. Ulazak u posljednje desetljeće 20. stoljeća donosi smjenu esencijalističke faze rodne lingvistike antiesencijalističkom.

2. Antiesencijalistička faza: reakcija na esencijalističku fazu

U svojim radovima Deborah Tannen ne prikazuje homoseksualce i njihove jezične navike kao čudne i devijantne, što se drži iznimno progresivnim za ono vrijeme. Štoviše, Hall (2003: 372) ističe da način na koji je Tannen uključila govor marginaliziranih društvenih skupina u svoje radove predstavlja prijelomnu točku u akademskom pisanju o rodnom identitetu i jeziku. Osim iznimno zrele pristupa rodnoj transgresiji u radovima D. Tannen velik pomak u istraživanje odnosa jezika i roda unose tri važna događaja: 1. uvođenje pojma *zajednica prakse* u rodnu lingvistiku, 2. lingvističko razgraničavanje spola i roda, 3. pojava *queer* lingvistike (Hall 2003: *idem*).¹⁹

¹⁹ O ovoj je prekretnici u lingvističkim pristupima rodnim praksama bilo riječi u prethodnom poglavlju, gdje su izdvojena četiri ključna znanstvena rada koja jasno

Termin *zajednica prakse* (engl. *community of practice*) prvi su upotrijebili američki antropolog Jean Lave i švicarsko-američki teoretičar obrazovanja Étienne Wenger u knjizi *Situated Learning* (1991). Proučavajući pripravništvo (engl. *apprenticeship*) kao model učenja, autori definiraju zajednice prakse kao skupine ljudi koji imaju zajedničke interese i u svakodnevnoj interakciji uče kako mogu unaprijediti svoj rad.²⁰ U literaturu o jeziku i rodu termin *zajednica prakse* uvode Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet (1992). Autorice ističu da su dotadašnja proučavanja roda i jezika polazila od esencijalističke opreke između muškaraca i žena kao neupitne i neprijeborne te da su se koncentrirala ili na rodne razlike u jezičnom ponašanju ili na mušku dominaciju kao važnu komponentu rodnih odnosa. U dvadesetak godina postojanja feministička se lingvistika posve iscrpila u dokazivanju muške privilegiranosti i ženske diskriminiranosti u društvu i u jeziku, u binariziranju muškog i ženskog jezika te u prokazivanju jezičnih seksizama. Akademska je zajednica isprva kritički, a potom s podsmijehom reagirala na „introspektivne“ istraživačke metode ranih rodnih lingvistica koje su na temelju konstruiranih primjera ili ograničena broja primjera iz vlastita života donosile opće zaključke o ženama i muškarcima, njihovu društvenom statusu, ponašanju i jeziku. Mnoge lingvistice i lingvisti koji su uviđali važnost lingvističkog izučavanja društvene kategorije roda znali su da će se nedavno utemeljena disciplina ugasiti ako ne promijeni paradigmu. Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet posebno su zaslužne za prevladavanje dihotomija i generalizacija iz esencijalističke faze rodne lingvistike, kao i za definiranje znanstvenih metoda istraživanja jezika i roda. Prvi je korak u tom pothvatu njihovo odlučno distanciranje od dominacijskog i razlikovnog pristupa jeziku i rodu, ponajprije od ishitrena uopćavanja razlika između ženskog i muškog jezika koje je mnogo sličnije pučkim rodnim stereotipima nego znanstvenom istraživanju. Autorice se žele baviti stvarnim jezikom stvarnih ljudi u stvarnim društvenim situacijama. Ulaze u lokalne zajednice, osluškuju ljude u svakodnevničkim društvenim interakcijama, snimaju njihove razgovore, transkribiraju

---

ovjeravaju smjenu rodnolingvističkih paradigmi. Neke činjenice iz prethodnog poglavlja moramo ponoviti i na ovome mjestu da bismo ih mogli dublje analizirati i povezati s ostalim važnim obilježjima antiesencijalističke struje u rodnoj lingvistici.

²⁰ Takve se zajednice mogu sastojati od umjetnika koji traže nove oblike izražavanja, od inženjera koji sudjeluju na istome stručnom skupu, od kirurga koji istražuju mogućnosti robotski potpomognutih operacija, od ljudi koji planiraju neku priredbu, od ljudi koji zajedno planinare... Dakle riječ je o skupinama ljudi koji se bave sličnim aktivnostima i zajedno uče kako te aktivnosti mogu usavršiti u interakciji.

ih i analiziraju donoseći zaključke samo o snimljenu razgovoru, a ne o ženama i muškarcima uopće. „Misleći praktično i gledajući lokalno“, autorice odbacuju nekoliko problematičnih teza na kojima su izrasli dominacijski i razlikovni pristup jeziku i rodu: prvo, da rod može biti izoliran od ostalih aspekata društvenog identiteta pojedinca; drugo, da rod ima jednako značenje u svim zajednicama prakse; treće, da je jezična manifestacija toga značenja jednaka u svim zajednicama; četvrto, da je rod ili odnos u kojem muškarci ugnjetavaju žene ili skup spolno determiniranih svojstava pripisanih pojedincu, a ta su svojstva često združena s podjelom društvenih aktivnosti na ženske, poput čuvanja djece, i muške, poput ratovanja (Eckert–McConnell–Ginet 1992: 462–463, 484). Autorice tvrde da se rod ne može svesti na svojstva pojedinca niti se reducirati na odnos muškaraca i žena. Imenica *rod* u njihovim radovima postaje faktitivni glagol, koji neko djelovanje opisuje kao „činjenje roda“, i pridjev, koji neke prakse, svojstva, vrijednosti ili aktivnosti određuje kao „rodne“ jer rodno obilježavaju ljude i njihove odnose. Dakle rodne prakse određuju članove neke zajednice kao žene, muškarce ili pripadnike drugih rodni kategorija, ali određuju odnose i među ljudima različitog i među ljudima istog spola. Osim toga zajednica prakse koja određuje pojedinca kao ženu isto tako konstruira i druge identitete te osobe, pa je određuje naprimjer kao bjelkinju, kao pripadnicu srednje radničke klase, kao osobu srednjih godina, kao majku, suprugu, sestru, susjedu itd. Zato se rod mora promatrati kao identitet oblikovan u zajednici mnoštvom društvenih praksi – od osobina svakog pojedinca do složenih odnosa moći.

Pojednostavnjivanje i stereotipiziranje rodni odnosa u jeziku posljedica su ignoriranja suvremenih socioloških teorija o rodu, na što se može naići i u sociolingvističkim radovima u kojima se kategorije muškog i ženskog uzimaju zdravo za gotovo. Posebnu pažnju sociolingvističkom bavljenju rodom posvetila je Mislava Bertoša, koja se prva u hrvatskoj akademskoj zajednici bavila istraživanjem odnosa jezika i društvene kategorije roda. Bertoša (2001) inzistira na autonomnom statusu feminističke znanosti o jeziku tvrdeći da se feminističko bavljenje odnosom jezika i izvanjezične zbilje ne može izjednačiti sa sociolingvističkim ili se podvesti pod nj. Navela je nekoliko primjedaba koje feministička znanost o jeziku upućuje sociolingvističkom tumačenju roda, ali i načinu na koji se sociolingvistika bavi feminističkom lingvistikom. Najvažnija primjedba sociolingvistici koju Bertoša (2001: 66) navodi tiče se „njezina prihvaćanja roda kao neupitne varijable svrstane u ravnopravni odnos s ostalim govornikovim demografskim obilježjima (klasom, rasom, dobi)“. O rodu, rasi i klasi uvijek se govori kao o istovrijednim parametrima, a za rasu i rod ističe se da su manje apstraktni od klase jer se

čovjek može praviti da ne pripada nijednoj klasi, ali se ne može pretvarati da ne pripada nijednom rodu ili nijednoj rasi. Iz feminističke je perspektive takvo pojednostavnjivanje i kruto shvaćanje roda posve neprihvatljivo jer se valja zapitati zašto se ljudi obavezno moraju određivati jednim od dvaju spolova. Feministkinje predbacuju sociolingvistima da rodne razlike uvijek strogo polariziraju oblikujući rigidnu rodnu dihotomiju i zahtijevajući da se svaki pojedinac opredijeli za jednu od dviju mogućih skupina. Budući da se neki ljudi ne mogu odlučiti za jednu od tih skupina, ostaju diskriminirani jednako kao što su diskriminirane različite društvene manjine. Svjesne svih površnosti u dotadašnjim lingvističkim radovima o jeziku i rodu, Eckert i McConnell-Ginet (1992: 485–487) ističu da se rodne kategorije i jezično ponašanje mogu suvislo i ozbiljno proučavati samo u interdisciplinarnim studijama koje ujedinjuju lingviste, sociologe, etnografe i etnologue. Takvim bi se istraživanjima pokazalo da se rod prepleće s drugim društvenim kategorijama (npr. rasom, dobi, klasom, profesijom, podrijetlom), i to na različite načine u različitim zajednicama prakse. To podrazumijeva da značenje kategorije roda nije stalno i čvrsto zadano, nego se slobodno definira u svakoj zajednici prakse ovisno o njezinim članovima, aktivnostima i dinamici. Zato se rodnolingvistička istraživanja moraju locirati u kontekst posve određene zajednice prakse i ondje fokusirati na pitanje kako pripadnici te zajednice jezično konstruiraju kategorije žene i muškarca jer jezično ponašanje predstavlja samo jednu dimenziju društvenih praksi. Jasno je da se na taj način otkriva kako se jezikom može artikulirati neizbrojivo mnogo rodni identiteta: i zato što postoji golem broj različitih zajednica prakse, i zato što se dinamika među pripadnicima iste zajednice prakse neprestano mijenja, i zato što se rodni identitet govornika oblikuje u interakciji s varijablama rase, klase, dobi i seksualnosti.

Osim uvođenja termina *zajednica prakse* u rodnu lingvistiku za odmak od razlikovnog i dominacijskog pristupa iznimno je važno lingvističko razgraničavanje *spola* i *roda*: spol se odnosi na biološku, a rod na društvenu činjenicu. Naglašava se da društveno mapiranje roda utječe na poimanje biološkog spola, za što je posebno zaslužna američka filozofkinja Judith Butler (1990, 1993) koja tvrdi da naše shvaćanje biološkog spola proizlazi izravno iz kulturnog razumijevanja društvenog roda. Poimanje roda kao *performativnog iskaza* usmjerava rodnu lingvistiku prema ispitivanju govornikova upravljanja ideologijama ženskog i muškog jezika pri oblikovanju vlastita rodnog identiteta. Više nije važno kako govornici potvrđuju svoje zadane biološke oznake ili kako im se opiru, nego kako aktiviraju različite rodne identitete u određenom kontekstu i u konkretnoj komunikacijskoj situaciji. Klasični austinovski performativi, kako ih i Butler poima, odgovaraju svijetu

prilagođavajući se konvencijama koje im jamče „uspješnost“, ali istodobno oblikuju taj svijet, pa se može reći i da svijet odgovara riječima. Ukratko, između ritualnih (ili tako shvaćenih) performativa i svijeta postoji povratna sprega (Hall 2003: 373–374). U tom se smislu proučavanje jezika i roda tijekom 1990-ih usredotočuje na specifične, prototipne performative koji su uspješni i kojima su dosta rigidno zadani okviri jezične ženskosti i muškosti. Za razliku od toga postmodernistička rodna lingvistika odmiče se od ritualnih, uspješnih performativa i konvencionalnih konverzacijskih situacija te se okreće govornom činu kao jedinstvenom događaju i njegovim neponovljivim, kreativnim aspektima. Primjer odmaka od butlerovskog tumačenja rodnih performativa rad je Rustyja Barretta (1999) o govoru afroameričkih *drag queens* u teksaškom baru za gejeve. Da se držao teorije J. Butler, bio bi ustvrdio da *drag queens* izvode „pogrešan“ rodni identitet i da su primjer „dvostruke mimeze“ jer se „muškarci ponašaju kao žene koje se ponašaju kao žene“ (Hall 2003: 374). No Barrett (1999) tvrdi da se *drag queens* ne ponašaju kao žene nego kao – *drag queens*. Naime govornici mogu manipulirati jezičnim sredstvima koja indeksiraju različite aspekte njihova identiteta, što ovisi i o kontekstu i o cilju koji žele postići. Drugim riječima, svi govornici mogu iskoristiti indeksnu vrijednost jezika da bi se pozicionirali u određeni identitet u određenome interakcijskom trenutku, što znači da nitko od nas nema samo jedan identitet, nego cijeli repertoar identiteta koje po volji aktiviramo u konkretnoj komunikacijskoj situaciji. To mnoštvo identiteta iskazanih jezikom Barrett (1999: 318) naziva *polifonim identitetom* ističući da je svaki identitet iskazan jezikom višeglasan i da govornika povezuje s više različitih društvenih kategorija. U slučaju afroameričkih *drag queens* koje nastupaju u teksaškom baru za gejeve valja uvesti razliku između jezičnog indeksiranja *izvedbenog* i *biografskog identiteta*. U izvedbenom identitetu (ili identitetu *drag queen*) jezikom se indeksiraju sljedeće kategorije: žena, bjelkinja, heteroseksualka, pripadnica više klase; u biografskom se identitetu pak jezikom indeksiraju ove kategorije: muškarac, Afroamerikanac, homoseksualac i pripadnik srednje klase. Očito je da su izvedbeni i biografski identitet *drag queens* sastavljeni od skupa različitih ili posve oprečnih kategorija. Zato se rasprava o govoru *drag queens* ne može reducirati na subverziju ženskosti i na iznevjeravanje ženskog performativa jer to znači da se ženski i muški performativi unaprijed kruto definiraju. Da bi se izbjeglo označavanje nekih rodnih identiteta kao subverzivnih i protivnih normi, kako je Butler (uglavnom implicitno) odredila identitet *drag queens*, uspješne i neuspješne rodne performative valja proučavati u vezi s jezičnim ideologijama koje kolaju u pojedinim zajednicama prakse. I, dakako, valja

„denaturalizirati heteroseksualnu normativnost“ (Hall 2003: 374), što je i najvažniji poticaj za pojavu *queer* lingvistike.

Treći čimbenik koji dovodi do oblikovanja antiesencijalističkog pristupa jeziku i rodu pojava je *queer* lingvistike sredinom 1990-ih. Prvi opsežniji zbornik radova u kojima se jezik i rod promatraju iz gledišta *queer* teorije uredile su Anna Livia i Kira Hall (1997a). Ističu da se u takvu pristupu jeziku polazi iz dvojne perspektive roda i spolnosti koji se „poimaju kao zasebne, ali zamršeno povezane kategorije“ (Livia i Hall 1997b: 5). Zato *queer* lingvistika izaziva istraživače da se pozabave konverzacijskim praksama i marginalnih i središnjih rodnih identiteta i da ispituju kako se proizvodi i perpetuira heteroseksualna normativnost te kako joj se određene skupine suprotstavljaju u konkretnim zajednicama prakse (Hall 2003: 375). Pritom nije važno samo to da se napusti esencijalističko binariziranje muškog i ženskog jezika nego i to da se ta praksa ne zamijeni binariziranjem jezika heteroseksualaca i homoseksualaca. *Queer* lingvistika mora dokumentirati ukupnost jezičnog repertoara koji je na raspolaganju svim govornicima u određenom kontekstu. Hall (2003: 375–376) naglašava kako *queer* lingvistika polazi od teze da se „rod materijalizira samo u interakciji s drugim sociološkim diskursima kao što su povijesni, nacionalni, etnički, rasni, dobni i seksualni diskurs“.²¹

Postavke *queer* lingvistike posve su različite od postavaka esencijalističkih pristupa jeziku i rodu, ali su zato srodne idejama antiesencijalističkih pristupa. Štoviše, antiesencijalistička faza rodne lingvistike uvelike je nadahnut idejama i istraživačkim metodama *queer* lingvistike. Sva problematična mjesta iz esencijalističke faze na koja upozoravaju lingvisti(ce) u antiesencijalističkoj fazi zapravo su osnovna čvorišta oko kojih se koncentrira rastakanje heteroseksualne normativnosti u radovima *queer* lingvistâ. Odbacuje se koncept ženskog jezika kao jezika podređene društvene skupine nad kojom dominiraju moćni muškarci te koncept manjina u jeziku uopće. Muški su govornici u esencijalističkoj fazi rodne lingvistike imali privilegiran položaj i status neupitne jezične norme, i to ne zato što su se sami izborili za taj položaj, nego zato što se neprestanim pisanjem o njihovoj nadmoći samo produbljivala dihotomija između muških i ženskih jezičnih navika, pri čemu se ženski jezik uvijek omjeravao o muški kao o neku neutralnu varijablu. Ženski se jezik na taj način locirao na margine kao i jezik homoseksualaca, biseksualaca, transrodnih osoba, osoba s govorno-jezičnim poremećajima i niza drugih „manjinskih govornika“. Ako bi jezik *queer* osoba uopće postao temom

²¹ Detaljan pregled povijesti, zanimanja i metoda *queer* lingvistike donose, između ostalih, Koch (2008) i Milani (2018).

kojeg rada u esencijalističkoj fazi, promatrao se kao subverzija, kao otklon od apstraktnoga neutralnog (muškog) koda ili kao otklon od uspješnoga rodnog performativa.²² U antiesencijalističkoj se fazi situacija mijenja pod utjecajem *queer* lingvistike s kojom rodna lingvistika razmjenjuje ideje, metajezik i istraživačke metode. Obje discipline odobravaju uvođenje termina *zajednica prakse* i teorije performativa u svoja istraživačka polja te ih prilagođavaju bavljenju raznolikim jezičnim manifestacijama mnogobrojnih govornikovih identiteta od kojih nijedan nije neutralniji, dominantniji, normalniji, bolji ni zanimljiviji od onih drugih. Upravo zbog preklapanja osnovnih postavaka, metajezika i metodologije u različitim lingvističkim granama i pravcima od 1990. do danas, odlučila sam se koristiti terminom *rodna lingvistika* i njime obuhvatiti svu raznolikost bavljenja jezikom i društvenom kategorijom roda u posljednjih pedesetak godina.

3. Usporedba esencijalističke i antiesencijalističke faze rodne lingvistike

Mills je (2003b) usporedila postavke i metode recentnih lingvističkih istraživanja rodničkih praksi s ranim pristupima jeziku i rodu razmatrajući njihova različita, čak i oprečna, tumačenja pet osnovnih tema. To su značenje, moć, propitivanje koncepta ženskog jezika, odnos između individualnoga i društvenoga te tumačenje seksizama. Osnovne pravce i razvojne faze rodne (tj. feminističke) lingvistike Sara Mills (2003b, 2012) razgraničila je terminima *prvi*, *drugi* i *treći val feminističke lingvistike*. Da bismo izbjegli koliziju periodizacije rodne lingvistike s periodizacijom feminizma kao općega društvenog pokreta, u ovom smo se poglavlju odlučili za termine *esencijalistička* i *antiesencijalistička faza rodne lingvistike* koje Mills također rabi u istom tekstu (usp. i Bertoša 2001).²³

Kao što smo već istaknuli, esencijalistička faza traje od 1973. do početka 1990-ih i realizira se kroz dva osnovna pristupa istraživanju jezika i društvene kategorije roda: dominacijski i razlikovni. Pripadnice i pripadnici esencijalističke faze (Robin Lakoff, Dale Spender, Daniel N. Maltz, Ruth A. Borker, Deborah Tannen, Janet Holmes itd.) tvrde da postoje esencijalne, nezanemarljive razlike između žena i muškaraca koje su ponajprije biološke, ali mogu biti i društveno fundirane. Te razlike uzrok su divergentnih jezičnih navika

²² Iznimka je od te opće prakse Deborah Tannen (1986; usp. prethodni odjeljak).

²³ Bez obzira na terminološke razlike opća su obilježja osnovnih paradigma rodne lingvistike podudarno opisana u svim radovima koje citiramo u ovoj knjizi.

muškaraca i žena, pa se i u dominacijskom i u razlikovnom pristupu prihvaćaju i razrađuju pojmovi muškog i ženskog jezika te se traže potvrde njihovih razlika u jezičnom ponašanju djece, adolescenata i odraslih osoba. Ne osvještava se razlika između biološkog spola i društvenog roda, nego se ta dva čovjekova identiteta poistovjećuju i svako se odstupanje od tako shvaćene zadanosti drži devijacijom. Pripadnice i pripadnici antiesencijalističke faze (Sally McConnell-Ginet, Penelope Eckert, Kira Hall, Deborah Cameron, Senta Trömel-Plötz, Victoria Bergvall, Mary Bucholtz, Rusty Barrett, Don Kulick itd.) drže da ne postoje esencijalne razlike među spolovima, pa odbacuju pojmove muškog i ženskog jezika. Raskid s binariziranjem i generaliziranjem iz esencijalističke faze primarno je rezultat spoznaje o nepoistovjetivosti spola i roda, kao i spoznaje o nemogućnosti da se rod izolira od drugih aspekata pojedinačeva društvenog identiteta (rase, klase, dobi, profesije, podrijetla itd.). Budući da ne postoje univerzalne kategorije ženskoga i muškoga, lingvisti mogu proučavati kako se jezično manifestiraju različiti rodni i mnogobrojni drugi čovjekovi identiteti u konkretnim komunikacijskim situacijama. Suvremeno razdoblje rodne lingvistike antiesencijalističko je i zato što ne dovodi u pitanje samo stabilnost roda nego i stabilnost drugih identiteta koje čovjek iskazuje jezikom (npr. klase, rase, dobi). Već se od početka 1990-ih napuštaju te goleme identitetske kategorije jer je njihova homogenost nerealna i umjetno stvorena, a pažnja se usmjerava na obilježja identiteta koja se potvrđuju i propituju u konkretnim situacijama u vezi s konkretnim pojedincima (npr. u vezi sa samohranom majkom troje djece, upraviteljem poduzeća pred stečajem, osjetljivom osobom prije javnog nastupa, političarem koji muca u predizbornoj kampanji, nezaposlenom ženom srednjih godina itd.). Svi se ti identiteti promatraju kao pluralni i konfliktni (Mills 2003b): pluralni zato što svi govornici raspolažu cijelim repertoarom govorničkih identiteta koje po potrebi aktiviraju u određenim komunikacijskim situacijama (npr. ne razgovaraju na isti način s najboljim prijateljem i s razrednicom svojeg djeteta), a konfliktni zato što se svaki govornik u određenoj interakciji može sukobiti s drugim govornicima. Zato se u antiesencijalističkoj fazi ne iznose opće i univerzalne „istine“ o ženskom i muškom jeziku, nego se proučava kako nečiji rodni identitet varira od konteksta do konteksta. Već je istaknuto da je na pojavu antiesencijalističke struje u rodnoj lingvistici utjecala Judith Butler svojom idejom o rodu kao identitetu koji nijedan pojedinac ne posjeduje po inerciji, nego se stvara i izvodi u interakciji s drugim(a), oblikuje se ponavljanjem govornih činova i ovisi o doprinosima sugovornika u konkretnoj komunikacijskoj situaciji. Dok se u esencijalističkoj fazi pretpostavlja da rod *prethodi* interakciji i utječe na nju, u antiesencijalističkoj fazi rod se promatra

kao *proces* u kojem sudionici komunikacije otkrivaju i oblikuju svoj rodni identitet (Mills 2003b).

Prva tema oko koje Mills (2003b) koncentrira svoju usporedbu antiesencijalističke faze rodne lingvistike s ranijim, esencijalističkim razdobljima jest *značenje*. U esencijalističkoj fazi značenje riječi shvaćalo se predoslovno i nije se promatralo u kontekstu. Pritom se pretpostavljalo da su određene riječi i određene govorne strategije moćnije od drugih (npr. upadanje u riječ, za koje se tvrdilo da je češće u muškom govoru, moćnija je strategija od oklijevanja i ispričavanja, za koje se tvrdilo da su češći u ženskom govoru). Esencijalistička struja iscrpljivala se u dokazivanju da je uporaba generičkoga muškog gramatičkog roda seksistička i diskriminirajuća te da je u jeziku mnogo više deprecijativnih i derogativnih leksičkih jedinica kojima se označavaju žene nego muškarci (npr. *kurva*, *kuja*, *droca*, *alapača*, *rospija*, *oštokondža*, *palandra* i sl.). Sastavljali su se razlikovni rječnici seksističkog i neseksističkog jezika te priručnici za neseksističku uporabu jezika, pri čemu se naglašavalo da se seksističkom uporabom jezika primarno diskriminiraju žene. Antiesencijalistička struja odustaje od poimanja značenja riječi kao nečega zadanog i nametnutog ženama te se tvrdi da značenje konstruiraju svi sudionici komunikacije propitujući i prevladavajući ustaljene jezične navike i institucionalizirane ograde jezičnog ponašanja. Promatra se kako riječi postižu određeno značenje i komunikacijsku svrhu u određenom kontekstu, pa se otkrivaju pojedinačne situacije u kojima su neki govornici (npr. žene, homoseksualci, nezaposlene osobe, osobe određenoga geografskog podrijetla) diskriminirani jezikom i u kojima se žene na specifične načine nose s rodom i konfliktom. Pritom se izbjegavaju rasprave o globalnim društvenim strukturama (npr. o patrijarhatu) i globalni zaključci o društvu (npr. da ono jest ili nije patrijarhalno).

S tim je u vezi i različito poimanje *moći* u esencijalističkoj i antiesencijalističkoj fazi rodne lingvistike. Dok se u esencijalističkoj fazi moć tumači kao neopipljivo i apstraktno svojstvo koje dolazi odozgo i „blagoslivlja“ muškarce, u antiesencijalističkoj se struji pod utjecajem Michaela Foucaulta moć promatra kao svakodnevna, materijalna i svjetovna mreža odnosa koja se ostvaruje, postiže i osporava u interakciji. Antiesencijalistička struja aktualizira pitanje kako se pojedinci nose sa statusom koji je u određenom kontekstu dodijeljen njima i drugim sudionicima komunikacije te kako svojim govorom učvršćuju taj status, osporavaju ga i postižu koji drugi, željeni status. Zato valja razlikovati status koji pojedinac dobiva na temelju svojeg položaja u nekoj instituciji od lokalnog statusa koji ostvaruje u maloj zajednici prakse svojim verbalnim umijećem, uljudnošću i ostalim komunikacijskim vještinama. Budući da se u antiesencijalističkoj fazi ne analizira povezanost roda

i pojedinačeva institucionalnog statusa ni utjecaj rodni predrasuda na njegov lokalni status, jasno je da se u manje ostrašćenom tonu promatraju konkretni konteksti i s njima povezane jezične prakse.

Mills (2003b) potom upozorava na različita tumačenja ženskog jezika u pojedinim razdobljima rodne lingvistike. U esencijalističkoj se fazi pretpostavlja ili tvrdi da su žene u verbalnoj komunikaciji popustljivije, pristojnije, zabrinutije za sugovornike i spremnije na suradnju od muškaraca, što je posljedica njihove nemoći i muške dominacije. Jedno je od općih mjesta antiesencijalističke faze odbacivanje koncepta ženskog jezika koje započinje zahtijevanjem da se preispita koliko je doista ženski jezik suradnički i kakve veze suradništvo ima s nemoći (Holmes 1995; Coates 1998). Iako sve žene nisu nemoćne, popustljive ni spremne na suradnju, antiesencijalistički pristupi ističu da većina ljudi o ženama ipak tako razmišlja te da se žene koje govore samopouzdanom i asertivno uglavnom doživljavaju agresivnima jer odudaraju od stereotipa koje je društvo stvorilo o njihovim jezičnim navikama. Mnoge su žene toga svjesne, pa strateški rabe uljudan i suradnički jezik ne provocirajući napadačke reakcije. U antiesencijalističkoj fazi pažnja se svraća s problematičnog koncepta rodni stereotipa i podređenih žena – što su opća mjesta esencijalističke faze – na jake govornice koje se ni po čemu ne razlikuju od muških govornika ili pak svjesno iskorištavaju predrasude o ženskom jeziku kako bi postigle ono što žele. Promatra se jezik žena koje rade u muškom okruženju (npr. jezik svećenica, policajki, političarki itd.; v. radove u Coates 1998) te se primjećuje da žene brzo usvajaju i prihvaćaju jezične navike koje se vežu za profesionalnost i muškost. To, doduše, upućuje na njihovu prilagodljivost, ali ne i na rušenje ustaljena poretka: studije bilježe primjere ženskog usvajanja muških jezičnih normi, ali ne i (jednako česte) primjere muškog prilagođavanja ženskim jezičnim navikama.²⁴ Međutim ne valja iz takva stanja stvari izvoditi globalne zaključke o muškoj dominaciji i ženskoj podređenosti, nego u ženskom usvajanju dominantnih muških obrazaca prepoznati osviještenu strategiju i postizanje moći. U antiesencijalističkoj fazi ukazuje se na nužnost da se muškost i ženskost promatraju kao obilježja situacije i konteksta, a ne kao svojstva pojedinca. Tako se mogu izbjeći predrasude o muškom i ženskom jeziku te o muškoj i ženskoj profesionalnosti i kompetentnosti.

---

²⁴ Neke naznake ženskih verbalnih obilježja – barem onih isticanih u esencijalističkoj fazi feminističke lingvistike – Fairclough je (2000) prepoznao u retorici Tonyja Blaira, ondašnjeg premijera Ujedinjenog Kraljevstva.

Na to se nadovezuje četvrta tema u vezi s kojom Mills (2003b) propituje razvoj rodne lingvistike: *odnos između pojedinačnoga i društvenoga*. U esencijalističkoj fazi društvo se promatralo kao zadani entitet koji generira rodnu neravnopravnost, a jezične navike kao jedan od mehanizama kojim se takav poredak potvrđuje i perpetuira. U antiesencijalističkoj fazi, kao što je već rečeno, iznimno je važno situiranje istraživanja u lokalne, stvarne zajednice prakse i napuštanje globalnih kategorija poput društva i patrijarhata. Zato se autori(ce) antiesencijalističke orijentacije ne bave ni ugnjetavačkim društvenim sustavom, ni ideologijom patrijarhalnosti, ni njihovim utjecajem na pojedinčevo jezično ponašanje, nego promatraju interakciju u ograničenijim, lokalnim kontekstima i istražuju kako u tim kontekstima pojedinac odlučuje što je primjereno ponašanje i primjeren stil govorenja. Oslanjajući se na razmišljanja Pierrea Bourdieua o habitusu, Eelen (2001) ističe kako su svi ljudi svjesni postojanja nekog „zajedničkog svijeta“ i skupa općeprihvaćenih vjerovanja koja postoje u tome svijetu; oni ih prihvaćaju ili osporavaju svojim praksama. Slično tomu Bucholtz (1999: 20) tvrdi da su identiteti govornika rezultat mnogobrojnih društvenih interakcija te da su pod utjecajem različitih društvenih koncepata među kojima su i rodne ideologije. Govornici svojim jezičnim ponašanjem katkada izvode dominantne norme, a katkada ih izazivaju i osporavaju, što podosta ovisi o stavu zajednice prakse o primjerenu jezičnom ponašanju. Zato nečije jezično ponašanje može odražavati potvrdu ili obranu pozicije u nekoj zajednici prakse. Usredotočenost antiesencijalističke struje na ograničene kontekste istraživanja predstavlja s jedne strane prednost, a s druge strane otkriva nedostatke. Naime na temelju takvih istraživanja nemoguće je raspravljati o odnosu jezičnih navika i društva u cjelini jer se zaključci mogu povezivati samo s proučavanom zajednicom prakse. Budući da se ne može ignorirati rasprava o tome kako društvo u cjelini utječe na ponašanje u pojedinačnim zajednicama prakse, zanimanje esencijalističke struje za takve globalne teme više se ne doima anakronim i prevladanim, nego se nameće kao spasonosna dopuna uske perspektive antiesencijalističke struje.

Analiza seksizama bila je središnja tema dominacijskog pristupa u esencijalističkoj fazi rodne lingvistike, pri čemu su se seksizmi i seksistički jezik definirali kao uporaba izjava „koje utemeljuju, tvore, promoviraju ili iskoristavaju nepoštenu ili nevažnu razliku među spolovima“ i „koje uzrokuju ili promiču ugnjetavanje osobe na osnovi spola“ (Vetterling-Braggin 1981: 3–4). U većini ranih rodnolingvističkih radova koncept seksizma temelji se na postavci da je diskriminacija žena sustavna, da seksističkim jezikom govore oni koji su na poziciji moći i da je seksizam duboko ukorijenjen u svim društvenim strukturama. Potvrde za to pronalazile su se na različitim

jezičnim razinama, a najeksploatiranije su teme bile uporaba generičkoga muškog roda, leksičke praznine među profesijskim imenicama i pejorativne konotacije vezane za imenice koje označavaju žene. U radovima iz tog razdoblja redovito se potvrđivalo da su muškarci i muški jezik norma, a žene i ženski jezik trivijalnost i odstupanje od norme te da se takvo stanje obavezno mora mijenjati. Već je Cameron (1990) prigovorila simplificiranu esencijalističkom konceptu seksizma i on se u antiesencijalističkoj fazi napušta; danas se u akademskoj rodnoj lingvistici smatra potpuno anakronim. Bavljenje jezičnim seksizmima u antiesencijalističkoj fazi umnogome je otežano ranim feminističkim kampanjama kada su objavljeni brojni vodiči za neseksističku uporabu jezika. U njima se oblikovalo i propisivalo neko novo nazivlje i neke nove leksičke jedinice za žene kao alternativa dotadašnjima, čime se nastojalo izbjeći negativno upućivanje na žene. No tim su aktivizmom ispolitizirane brojne profesijske imenice, uporaba generičkoga muškog roda, oslovljavanje i, uopće, službena i javna komunikacija, pa je svaki govornik u svakoj interakciji mogao proizvesti seksistički iskaz, a da toga uopće nije bio svjestan (jer nije proučio vodič za neseksističku uporabu jezika!). Naime brojne su institucije bile zastrašene feminističkom kampanjom izгона seksizama iz jezika, pa su usvojile brojne prijedloge iz spomenutih vodiča; govornici koji su se pak svjesno opirali površnom i ishitrenom proglašavanju određenih jezičnih jedinica nedopustivim seksizmima ispadali su neupućeni u stanje stvari i „politički nekorektni“. Iako se čini da je pohvalno to što su neki načini uporabe jezika i upućivanja na žene protjerani iz javne komunikacije, zapravo se tako stvorilo plodno tlo za razvoj neizravnih oblika seksizma.

Dok se u esencijalističkoj fazi rodne lingvistike seksizam razumijeva kao jasno definiran skup postupaka koji odražavaju negativan stav prema ženama, u antiesencijalističkoj se fazi upozorava na to da je seksističko jezično ponašanje obično mnogo suptilnije. Ono se tek nagoviješta ili pretpostavlja, a manifestira se kroz humor, ironiju, nepreuzimanje odgovornosti i slične dvosmislene i neizravne strategije kojima se seksizam izvrsno maskira i govorniku omogućuje da porekne seksističnost svojih izjava (Mills 2003b). Najviše se primjera za to može pronaći u medijskom diskursu, *podcastima* i *stand up* komedijama gdje se seksističke primjedbe o ženama i muškarcima kamufliraju ironijom i humorom koji štite osmišljavača ili izvođača od optužbi za diskriminaciju. Takve postupke Mills (2003b) naziva *neizravnim seksizmima* i drži ih mnogo perfidnijim oblikom diskriminacije od izravnih, neposrednih načina izražavanja rodne netrpeljivosti. Naime svaki pojedinac koji bi se ipak usudio upozoriti na seksističnost promidžbene poruke ili *stand up* nastupa, izlaže se ismijavanju zbog svoje doslovnosti i čistunstva te nerazumijevanja

„fine ironije“ i „inteligentnog humora“. U tom slučaju bahtinovska dvoglasna riječ postaje nepogrešivo opravdanje za najrazličitije oblike diskriminacije u suvremenim medijskim žanrovima. Važno je istaknuti da se u antiesencijalističkoj fazi upozorava na neizravne seksizme uperene i protiv žena i protiv muškaraca, što se nije činilo u ranijim razdobljima rodne lingvistike kada se seksizam izjednačavao s negativnim stavom prema ženama.

Razlika između esencijalističkog i antiesencijalističkog pristupa seksizmu može se ilustrirati interpretacijom reklama koje se manje ili više vješto i više ili manje iritantno poigravaju stereotipnim rodnim ulogama. U nasumično odabranoj reklami za Ožujsko²⁵ dvije prijateljice sjede na terasi kafića i promatraju mladića koji im se približava. Jedna upita: „Hej, jel ti to novi dečko?“, a druga odgovara: „Nije nov, ali izgleda tako svjež jer ga održavam Ožujskim limun.“ U sljedećem kadru taj mladić sjedi za stolom s četirima djevojkama, pokazuje pivo i zaključuje: „Otkad pijem novu osvježavajuću Žuju limun, ostajem svjež i nakon višesatnog druženja s njenim prijateljicama.“ Potom narator pojašnjava blagotvorno djelovanje piva: „Zato što suvremeni način života stavlja pred muškarce puno napornih izazova, Žuja limun donosi ultimativno osvježanje da bi uspješno odgovorili na sve njih.“ Esencijalistička interpretacija u toj bi reklami pronašla pregršt seksizama kojima se negativno upućuje na žene, njihove navike i očekivanja: žena mora održavati svojeg muškarca; želi ga pokazivati svojim prijateljicama, a njemu je to – kao svakom pravom muškarcu – jako naporno; muškarac preko volje odrađuje druženja s prijateljicama svoje partnerice jer će je tako ušutkati; muškarac treba različita pomagala da bi preživio izazove koje pred njega postavlja odnos sa ženom; pivo je spasonosno rješenje za muškarca kojega gnjavi žena; žene afektiraju, govore piskutavo i iritantno, a muškarac govori smireno i spikerski – zato je i narator muškarac itd. Antiesencijalistička interpretacija primijetila bi da se reklama poigrava stereotipima svih vrsta (npr. početna razmjena replika među djevojkama parafraza je uvodnog dijela poznate reklame za deterđent; u tim se reklamama kao prototipni perači rublja uvijek pojavljuju žene kao što se u reklamama za pivo kao prototipni pilci uvijek pojavljuju muškarci). Dakle u reklami se podjednako ismijavaju i žene i muškarci. Iz esencijalističke perspektive gledatelj može ispasti seksist ako mu je reklama smiješna (jer misli sve ono što je maločas opisano kao esencijalistička interpretacija te reklame), a iz perspektive onoga tko je osmislio reklamu može ispasti ograničen ako mu reklama nije smiješna (jer ne razumije ironiju

²⁵ Vidi: <http://www.youtube.com/watch?v=EcUzoi4Ur4>.

i intertekstualnost, nema smisla za humor i doslovan je). Važno je istaknuti da se u antiesencijalističkoj fazi upozorava na potrebu razlikovanja antiseksizma od „političke korektnosti“. Antiseksizam je poželjna praksa otpora prema diskriminaciji, predrasudama i stereotipima o spolu, rodu i spolnoj orijentaciji, a politička korektnost neuspješno je imitiranje poželjnih praksi. Unutar rodni okvira politička korektnost predstavlja se kao tobožnja briga za rodne manjine, a zapravo je površno i neupućeno imitiranje feminizma bez pravog razumijevanja feminističkih praksi, što naposljetku zbog pretjerana uopćavanja dovodi do apsurdna. U prethodnom smo poglavlju istaknuli da je već Robin Lakoff primijetila mnoge „smiješne“ zahtjeve za određenim prepravljanim leksičkim jedinicama koje tobože ponižavaju žene, i to pod krinkom političke korektnosti (npr. da bi engleske imenice *history* i *hurricane* valjalo zamijeniti oblicima *her-story* i *himicane*).²⁶

Nečiji se govor može interpretirati kao seksistički samo u određenim kontekstima. Obično je mnogo suptilniji od puke paljbe pejorativa i ne prebiva u samim riječima. Postoje različite vrste seksizama koji se pojavljuju na svim jezičnim razinama (fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj, diskursnoj); neki su od njih duboko ukorijenjeni, drugi su površinski, pomodni i nestaju jednako brzo kao što su se pojavili. Budući da se esencijalistička struja vodila idejom da se seksističke jezične navike mogu i moraju iskorijeniti i zato je inzistirala na jezičnoj promjeni, reformi i globalnoj akciji, njezin je pristup primjeren bavljenju duboko ukorijenjenim, ustaljenim seksizmima. Antiesencijalistička struja usredotočena je na prepoznavanje kamufliranih seksizama zaogrnutih ironijom i humorom u pojedinačnim, izoliranim situacijama. Uostalom, i seksizam i antiseksizam pretpostavljene su pozicije koje pripisujemo drugima. Mills (2003b) ističe da ne postoji konačna i općeprihvaćena definicija seksista, pa se seksizam i seksističnost ne mogu smatrati autentičnom veličinom ni inherentnim svojstvom, nego su stvar procjene – ljestvična vrijednost izravno ovisna o kontekstu. Naša procjena nečijeg jezičnog ponašanja kao seksističkog ovisi o raširenim vjerovanjima o tome pitanju u zajednicama prakse u kojima se krećemo i kojih želimo biti članovi.

---

²⁶ Politička korektnost ne podrazumijeva samo predoslovno tumačenje feminizma. Pripadnici drugih manjina također upozoravaju na neobično zabranjivanje riječi koje se odnose na njih i koje oni sami uopće ne drže uvredljivima. Naprimjer u jednoj emisiji Drugoga programa hrvatskoga radija psihologinja Mirjana Krizmanić 13. ožujka 2014. izjavila je da joj smeta zamjena imenice *invalid* „politički korektnom“ sintagmom *osoba s posebnim potrebama*. „Ja sam invalid“, kaže ona i nastavlja: „Kad imam posebne potrebe, ja odem na zahod.“

Bez obzira na to što se na temelju dosadašnje usporedbe esencijalističke i antiesencijalističke faze rodne lingvistike stječe dojam da je esencijalistička faza prevladana i anakrona, a antiesencijalistička faza valjana i znanstveno utemeljena, nakraju ipak valja reći da se odmjerenom i inteligentnom kombinacijom različitih pristupa jeziku i rodu mogu postići najbolji rezultati. Kao što je prije rečeno, svaka je teorija ograničena pameću vremena u kojem se razvila (Hall 2003: 354) i zato nema smisla odbacivati spoznaje ranijih rodno-lingvističkih pravaca niti ih držati antagonističkima u odnosu na antiesencijalističku struju. Možda će se neka nova (postantiesencijalistička?) struja rodne lingvistike razviti iz prepoznavanja komplementarnosti ranijih pristupa i suvremenog promišljanja jezika i roda, što bi doprinijelo povezivanju globalnih pitanja o rodnim identitetima iskazanima jezikom s njihovim mnogobrojnim odgovorima uronjenima u lokalne zajednice prakse.

Biće po spolu suprotno muškarcu.

Rod u rječniku, književnosti i društvu

Perpetuiranje rodnih stereotipa u hrvatskim rječnicima

U animističkim spekulativnim teorijama o podrijetlu gramatičkog roda, koje su u 18. stoljeću oblikovali Johann Gottfried Herder i Johann Christoph Adelung, gramatički se rod tumači kao rezultat čovjekova nastojanja da svijet oko sebe individualizira, personificira, oživotvori i seksualizira. U 19. stoljeću tu ideju razvija Jacob Grimm tvrdeći da je gramatički rod imaginacijski odraz i produžetak prirodnog spola. Štoviše, Grimm ovjekovječuje i kanonizira tu problematičnu tezu u svojoj gramatici njemačkog jezika. Postoji i niz gramatičara engleskog jezika koji su u 19. stoljeću rod imenica za neživo objašnjavali analogijom prema brojnim stereotipima o muškim i ženskim fizičkim karakteristikama i seksualnom ponašanju. Dok hrvatski gramatičari nikada nisu tako profanirali tumačenje gramatičke kategorije roda, hrvatski su leksikografi u svoje definicije imenicâ za žene upisali mnogobrojne predrasude i o ženama i o muškarcima. U ovom će se poglavlju na temelju leksikografskih definicija imenicâ za žene i muškarce pokazati kako se u hrvatskim rječnicima proizvode, perpetuiraju i autoriziraju rodni stereotipi.

1. Tko prima, a tko daje?

Osnovni razlog konfuzije oko podrijetla gramatičkog roda pokušaj je da se ta kategorija objasni ili samo unutarjezičnim zakonitostima ili samo izvanjezičnom motiviranošću. U potonjem slučaju inzistira se na uspostavljanju linearna i analogna odnosa između gramatičke kategorije roda i biološke činjenice spola. Moderne spoznaje o rodu slabo su napredovale u odnosu na one antičke, pa su primjerice brojne devetnaestostoljetne spekulacije o rodu lošije razrađene od antičkih tumačenja te kategorije. Na to posebno upozorava Ibrahim (1973: 11–14) ističući da su već sofisti (5. st. pr. n. e.) otkrili dva osnovna principa određivanja i dodjeljivanja gramatičkog roda imenicama: 1. rod ima formalna obilježja koja zahtijevaju podudaranje među riječima u određenim sintaktičkim vezama, 2. gramatički rod i prirodni spol samo se djelomično podudaraju. Stoga se osamnaestostoljetna i devetnaestostoljetna polariziranja tih, inače isprepletenih, principa mogu smatrati iznenađujućim ignoriranjem dobro postavljenih osnova u antici i nazadovanjem u odnosu na antičke preteče.

Teorije o podrijetlu i naravi gramatičkog roda mogu se podijeliti na *spekulativne* i *empirijske*. U spekulativne teorije o rodu uvrštavaju se teorije koje

Pintarić (1992–1993: 352–356) naziva *paragramatičkima* (to su animistička, antropološka i psiholingvistička teorija), a u empirijske one koje naziva *gramatičkima* (to su morfološka, morfosintaktička i leksička teorija) (*idem*: 357–360). Shvati li se kvalifikator „spekulativna“ kao svojevrsan eufemizam za neutemeljene i nestručne teorije, iz današnje bi se perspektive jedino animistička teorija mogla smatrati posve spekulativnom, dok su antropološka i psiholingvistička teorija razvile svoju metodologiju prepoznavanja, istraživanja i opisa društvene i psihološke uvjetovanosti gramatičkog roda. Stoga animističke teorije zauzimaju posebno mjesto među spekulativnim teorijama o gramatičkom rodu jer se u skladu s njima rod tumači kao rezultat čovjekova nastojanja da svijet oko sebe individualizira, personificira, oživotvori, oduhovi i produhovi (Ibrahim 1973: 16; Pintarić 1992–1993: 352–353; Kilarski 2000: 91–92). Začeci su takvih teorija u 18. stoljeću, u Herderovu (1772) i Adelungovu (1783) radu: prvi smatra da je gramatički rod rezultat personifikacije svih prirodnih pojava,²⁷ a drugi da rod imenica ovisi isključivo o „imaginaciji tvorca jezika“. Adelung (1783: 11–12) nadalje tvrdi da oznaku muškog roda dobivaju imenice koje označavaju predmete po obilježjima slične muškom biću, što znači da se ti predmeti odlikuju jakošću, živošću, aktivnošću i nadmoći te posjeduju obavijesnu, stvaralačku i djelatnu snagu; oznaku ženskog roda dobivaju pak imenice koje označavaju predmete po osobinama slične ženskomu biću, što znači da ti predmeti demonstriraju više slabosti nego jakosti, više nježnosti nego živosti, veću krhkost nego snagu, veću trpnost nego djelatnost. Na Herderova i Adelungova tumačenja roda oslanja se Grimm (1890) koji tvrdi da je gramatički rod imaginacijski odraz i produžetak prirodnog roda. Ističe da je pri oblikovanju gramatičkog roda oznaku muškog roda dobivalo nešto ranije, veće, čvršće, nepristupačnije, brže, nešto djelatno, pokretno, stvaralačko; ono što je bilo kasnije, manje, nježnije, mirnije, trpno, ono što prima dobivalo je oznaku ženskog roda, a oznaku srednjeg roda dobivalo je nešto stvoreno, nastalo pod tuđim utjecajem, nešto materijalno, općenito, nerazvijeno, kolektivno (Grimm 1890: 357). Zaključuje da ta obilježja korespondiraju s prirodnim rodovima, odnosno s tipičnim karakteristikama muškaraca i žena. Ibrahim (1973: 18) spominje još jednog njemačkog lingvistu, Wilhelma Bleeka, koji nepostojanje rodni distinkcija u kineskom jeziku drži dokazom mana kineske civilizacije i karaktera te potvrdom superiornosti

²⁷ Herder čak izjednačava gramatički rod s ljudskim spolnim organima pronalazeći jezične mehanizme kojima se ovjekovječuju spolne razlike među ljudima i tumačeći nastanak tih mehanizama ljudskom reprodukcijom (Herder 1772: 134; Baron 1986: 91).

jezikâ s „antičkom strukturom“. Osvrće se i na neke zapadne orijentaliste koji su podrijetlo roda u semitskim jezicima povezivali s magijom i religijom, pa su postojanje imenica ženskog roda s nastavcima netipičnima za taj rod smatrali pokazateljem matrijarhalne organizacije semitskog društva (*idem*: 20–21). Baron (1986: 101) nabraja niz gramatičara engleskog jezika koji su rod imenica za neživo objašnjavali analogijom prema brojnim stereotipima o muškim i ženskim fizičkim karakteristikama i seksualnom ponašanju. Tako je naprimjer Simon Kerl (1861: 42) tvrdio da je muškog roda ono što je veliko, srčano i istaknuto, ženskog roda ono što je nježno i ovisno, a srednjeg roda ono što je maleno, nevažno i nedovoljno poznato (usp. Baron 1986: 103).

U animističke teorije o podrijetlu roda upisane su mnogobrojne predrasude o spolovima koje u svim slučajevima idu na štetu ženskog spola. Ako je teorija o rodu animistička, uvijek je i mizogina jer se muški rod redovito povezuje sa superiornim kvalifikacijama, a ženski s onima inferiornima. U skladu s tim pretpostavkama tvrdi se da su ženski spol i rod te sve što je jezično povezano s njima derivirani iz muškog spola i roda, što je za Barona (1986: 1) ekvivalentno biblijskom tumačenju (pro)kreacije žene iz muškarčeva rebra. Analogija s biblijskim polariziranjem rodnog prvenstva i sekundarnosti te nevinosti i krivnje dovodi do perpetuiranja takva vrednovanja muškoga i ženskoga u gramatici, pa se „ideje o spolu pretvaraju u ideje o jeziku“ (*idem*: 91). Takvih je spekuliranja u 19. st. bilo među uglednim njemačkim, američkim, francuskim i britanskim gramatičarima, pa zato s ponosom valja naglasiti da nijedan hrvatski gramatičar – ni u 19. stoljeću, ni prije toga, ni poslije toga – nije tvrdio da je muški rod aktivan, a ženski pasivan niti da su u nekim indoeuropskim jezicima imenice *ruka* i *jezik* ženskog roda jer prva označava nešto što „prima“, a druga nešto „posebno aktivno“, što je konstatirao veliki Antoine Meillet (1921: 226–227).²⁸

²⁸ Za detaljan pregled opisa roda u hrvatskim gramatikama v. Pišković 2011: 43–71. Jedino kod Adolfa Vebera Tkalčevića (1873: 26) nailazimo na naznake animističkih, grimmovskih tvrdnji o ekvivalentnosti gramatičkog i referencijalnog roda te o motiviranosti gramatičkog roda izvanjezičnom zbiljom: „Od živućih bitjah prenio je jezik sva tri spola na neživuća, kako mu se je što činilo sličnije jednomu, ili drugomu, ili trećemu spolu živućih bitjah: *lonac*, *tava*, *žarilo*. Pa tako imade za stvari sva tri spola.“ Budući da je najprije istaknuo da se rod imenica za neživo određuje prema dočetu, začuđuje njegov pokušaj uspostavljanja analogije između gramatičkog roda imenica za neživo i spola živih bića na temelju „sličnosti“. Ipak, valja ostaviti prostora za pogrešno tumačenje njegovih objašnjenja jer su mu termini neprozirni i višeznačni: termin *spol* označava i jezičnu i izvanjezičnu kategoriju, pa sličnost „spola“ za neživo „spolu“ za živo možda označava formalnu (obličnu) podudarnost.

Srećom, neki su lingvisti dekonstruirali animističke teorije o gramatičkom rodu simultano s njihovom pojavom i oblikovali empirijske teorije o nastanku te kategorije. Brugmann (1891) ističe da je osnova gramatičkog roda formalna i da je nastao zbog unutarjezičnih mehanizama, ponajprije zbog razvoja sročnosti, a ne zbog nastojanja da jezik stvori kategoriju koja će odražavati spol. Drži kako su nevjerojatna tumačenja da se u svakom predmetu ili pojmu koji se poosobi i na neki način seksualizira ogleda muško ili žensko biće. Istražujući podrijetlo sročnosti, Lehmann (1958: 195–196) zaključuje da je razvoj podudarnih imeničkih, pridjevskih i zamjениčkih afikasa, odnosno razvoj formalnog podudaranja afikasa u imenicâ i njihovih modifikatora, doveo do uspostavljanja triju sročnosnih razreda koji odgovaraju trima gramatičkim rodovima, što nije imalo nikakve veze sa spolom ili „prirodnim rodom“. Do istog zaključka dolazi i Fodor (1959: 213) ističući da je prvi uvjet za pojavu sročnosti u svakom jeziku s rodnim sustavom uspostavljanje ograničenog broja imeničkih dočetaaka koji uvjetuju asonancijsku adaptaciju dočetaaka imeničkih modifikatora (*idem*: 34–35). Iz svih je spomenutih istraživanja i spoznaja Hockett (1958: 231) apstrahirao sintaktičku definiciju gramatičkih rodova kao imeničkih klasa koje se uspostavljaju na temelju odnosa između imenica i njihovih rodno flektivnih modifikatora. Takvo je određenje gramatičkog roda u tipološkoj lingvistici općeprihvaćeno i jedino ispravno. Propitivanje relacije između gramatičkog i referencijalnog roda postaje s jedne strane tematskom preokupacijom rodne lingvistike koja se pojavljuje početkom 1970-ih godina, a s druge strane kriterijem za gramatičku klasifikaciju imenica kolebljiva roda (npr. hibridnih i dvorodnih imenica te epicena; Pišković 2011: 135–169).

2. Ista zabluda

U početnoj, takozvanoj esencijalističkoj,²⁹ fazi rodne lingvistike, koja započinje 1973. godine kada je američka lingvistica Robin Lakoff objavila članak „Language and woman’s place“ (Bratanić 2005: 37; Pišković 2014: 145),

---

²⁹ Kao što je istaknuto u prethodnom poglavlju, povijest rodne lingvistike može se podijeliti u dvije osnovne razvojne i kronološke faze: *esencijalističku* i *antiesencijalističku* (Bertoša 2001; Mills 2003b; Pišković 2014). U esencijalističkoj se fazi polazi od teze da postoje esencijalne, nezanemarive razlike između žena i muškaraca koje su ponajprije biološke, ali mogu biti i društveno fundirane. Zato se muškarci i žene razlikuju i po jezičnim navikama, pa se razrađuju koncepti muškog i ženskog jezika, a potvrde za različitost tih dvaju kodova traže se u jezičnom ponašanju djece, adolescenata i odraslih osoba. U antiesencijalističkoj fazi drži se da ne postoje

ističe se da jezik može odražavati i potvrđivati različite vrste društvene nejednakosti. U radovima iz tog razdoblja najčešće se opisuje kako se jezikom proizvodi društvena nejednakost između žena i muškaraca, točnije kako jezik potvrđuje podređenost žena u društvu. Osnovna je teza da je u jezik upisana androcentrična slika svijeta i da su žene negativno obilježene jezikom. Spender (1980) tvrdi da je takva situacija posljedica muške dominacije nad ženama i općeg nastojanja da žene budu podređene muškarcima. Suvremeno je društvo i dalje patrijarhalno, ističe Spender, i u njemu su muškarci privilegirani spol, a mnoge društvene institucije i prakse podržavaju takvo stanje. Nejednakost uočena u jezičnom tretmanu žena i muškaraca u esencijalističkoj se fazi rodne lingvistike određuje kao seksizam, a seksistički jezik definira se kao uporaba izjava „koje utemeljuju, tvore, promoviraju ili iskorištavaju nepoštenu ili nevažnu razliku među spolovima“ i „koje uzrokuju ili promiču ugnjetavanje osobe na osnovi spola“ (Vetterling-Braggin 1981: 3–4). Esencijalistički koncept seksizma temelji se na postavci da je diskriminacija žena sustavna, da seksističkim jezikom govore oni koji su na poziciji moći i da je seksizam duboko ukorijenjen u svim društvenim strukturama. Potvrde za to pronalazile su se na različitim jezičnim razinama, a jedna je od najeksploatiranih tema bila uporaba generičkoga muškog gramatičkog roda. Feministkinje su zahtijevale jezičnu reformu i poticale je objavljivanjem vodiča za neseksističku uporabu jezika i inzistiranjem na organiziranome mijenjanju gramatičkih pravila, ponajprije onih koja muški gramatički rod određuju kao primaran, neobilježen i opći. Već je sredinom 1980-ih znanost nadvladala aktivizam, pa se revidiraju stavovi o nužnosti interveniranja u gramatiku. Naime tvrdnje da su u gramatičku strukturu jezika upisana seksistička načela i da se gramatika urotila protiv žena proizlaze iz poistovjećivanja apstraktne gramatičke kategorije roda i biološke činjenice spola, što je u prethodnom odjeljku istaknuto kao osnovno obilježje spekulativnih animističkih teorija o podrijetlu te gramatičke kategorije. Dakle znanstveno je posve neutemeljeno tvrditi da je gramatički rod produžetak prirodnog spola i da se imenicama koje označavaju nežive entitete pridružuje gramatički rod koji odražava obilježja određenog spola. Takve se teorije danas prepričavaju u maniri anegdote. Zbog istog je razloga proglašavanje gramatičkog roda pristranim subjektom ili silom koja diskriminira žene također spekulativno, čak i zastarjelo, jer

---

esencijalne razlike među spolovima, pa se odbacuju koncepti muškog i ženskog jezika. Takav stav proizlazi iz spoznaje o nepoistovjetivosti spola i roda te iz spoznaje o nemogućnosti da se rod izolira od drugih aspekata pojedinčeva društvenog identiteta (rase, klase, dobi, profesije, podrijetla itd.).

se pojavljuje nakon što su teorije fundirane iz iste zablude – samo suprotnog predznaka – već odavna odbačene i prevladane.

Suprotstavljanje animističkih teorija o podrijetlu gramatičkog roda, koje su u svojoj osnovi uvijek seksističke, i esencijalističkih rodnolingvističkih inzistiranja na „ispravljanju“ generičnosti muškoga gramatičkog roda, kojima se nastoji sankcionirati seksistička uporaba jezika, dovodi do uočavanja njihove paradoksalne sličnosti. Naime u podlozi im je ista zabluda: stav da je odnos gramatičkog roda i biološkog spola motiviran, odnosno da je spol ishodište iz kojeg se derivira gramatička kategorija roda. Neupućenost u narav gramatičkih kategorija, ponajprije nepoznavanje i/ili nepriznavanje njihova arbitrarnog odnosa prema izvanjezičnom svijetu i leksičkim kategorijama homonimna naziva, u osnovi je i mizoginih animističkih teorija o podrijetlu gramatičkog roda i profeminističke esencijalističke struje rodne lingvistike. Štoviše, nastanak esencijalističke rodnolingvističke struje izravno je motiviran opovrgavanjem postavaka animističkih teorija o podrijetlu roda koje se vežu za pretfeminističku tradiciju. Ironično, konflikt tih dvaju teorijskih pravaca zaokupljenih rodom rezultat je iste pogrešne premise.

Da zaključimo: niti je gramatički rod produžetak prirodnog spola niti gramatički rod može biti sredstvo jezične diskriminacije žena. Kao što su animističke teorije samo jedna začudna epizoda u povijesti rasprave o podrijetlu gramatičkog roda, tako se i aktivistička subverzija u gramatici može držati samo početnom fazom razvoja rodne lingvistike.

3. Biće po spolu suprotno muškarcu

Nakon što smo u prvom odjeljku s ponosom konstatirali da hrvatski gramatičari nikada nisu profanirali tumačenje gramatičke kategorije roda prihvaćanjem diskursa animističkih teorija, a potom odbacili mogućnost aktivističke intervencije u gramatičku strukturu hrvatskog jezika, moramo primijetiti da jedna druga jezikoslovna djelatnost ipak izaziva opravdanu feminističku reakciju. Naime hrvatski su leksikografi u svoje definicije imenicâ za žene upisali mnogobrojne predrasude i stereotipe o spolovima, pa su feministička upozoravanja na takve njihove postupke očekivana i nužna. Budući da je leksikografsko kodiranje i autoriziranje stereotipa o ženama opća i općepoznata pojava, mnoge feministkinje upozoravaju na to da je artikulacija stvarnosti u leksikografskim definicijama zasićena negativnim, ponižavajućim i trivijalizirajućim referencijama na žene.

Primarno značenje leksema rječnik u *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (2005) definirano je ovako: ‘skupljene riječi i sklopovi riječi

jednog ili više jezika uz objašnjenja njihove upotrebe i značenja'. Rječnik se dakle drži nepristranim tekstom čiji autori i urednici jednostavno registriraju jezičnu uporabu i izvještavaju o njoj. Međutim jezična uporaba nije izolirana aktivnost koja se daje svesti na „srednju vrijednost“, nego je uronjena u društveni i kulturni kontekst i ograničena društvenim pravilima i konvencijama. Stoga je i sam rječnik oblikovan u određenoj kulturi te na različite načine odražava vrijednosti i prakse koje postoje u toj kulturi. Propitujući autoritet rječnika, Treichler (1989: 58) ističe kako rječnik ne samo da selektivno registrira jezičnu uporabu koja postoji u nekoj kulturi nego tu uporabu i konstruira i kreira. Naime svi urednici i autori rječnika pripadaju određenoj kulturi u kojoj su oblikovali svoje stavove i vrijednosti te sami izabiru načine definiranja značenja, što itekako utječe na predstavljanje i autorizaciju kulture koja se ovjekovječuje u rječniku. Mnogobrojni leksikografski postupci, ponajprije selekcija leksičkih unosaka i njihovih leksičkih značenja, mogu potvrditi različite vrste pristranosti, pa tako i nejednak tretman muških i ženskih karakteristika, ponašanja i izgleda pri opisivanju značenja imenica za muškarce i žene. U tom smislu standardni suvremeni rječnici odražavaju i samu androcentričnu kulturu, ali i ideološke konstrukcije o tome kakva bi ta kultura trebala biti (*idem*: 52–53).

Smještajući riječ u poseban jezični, kognitivni i materijalni kontekst, leksikografske prakse ograničavaju i diktiraju jezičnu uporabu, konceptualizaciju i percepciju (*idem*: 51). Korpus za proučavanje tih postupaka može se skupiti na različite načine, a strategije za potvrđivanje rječničke pristranosti mogu biti kojekako motivirane. U našem slučaju korpus je ručno ekscerptiran iz dvaju hrvatskih jednojezičnih rječnika: iz *Velikog rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (2005; dalje: Veliki Anić) i iz *Rječnika hrvatskoga jezika* urednika Jure Šonje (2000; dalje RHJ); čine ga imenice za žene i muškarce iz različitih značenjskih skupina. Leksikografskim definicijama tih imenica nastojat ćemo ilustrirati različito vrednovanje ženskih i muških osobina, sposobnosti, ponašanja i izgleda, što predstavlja još uvijek prisutnu i u nas nikad prevladanu asimetriju u leksikografskom tretmanu žena i muškaraca. Na to upozorava Bratanić (2005: 39) tvrdeći da bi „u malo kojem od suvremenih europskih rječnika danas bilo moguće naći neke tako ideologizirane i stereotipizirane definicije“ imenica za žene i muškarce kao u hrvatskim rječnicima. Ističe da je pri prepoznavanju seksizma u jeziku leksikografskih definicija iznimno važno razlikovati jezične od leksikografskih činjenica: pozitivne konotacije vezane za augmentativ *muškarčina*, a negativne vezane za augmentativ *ženetina* leksičke su i kulturološke datosti koje rječnik mora „nepristrano bilježiti“ (*idem*). U to ne možemo i ne smijemo upisivati nikakav seksistički

predznak jer takvu obilježnost značenja nije proizveo nijedan leksikograf, nego kultura u kojoj rječnik nastaje, pa je leksikograf mora registrirati. No ako tu datost registrira pristrano i afektivno manifestirajući benevolentnost prema muškim referentima i averziju prema ženskima, leksikografsku definiciju pretvara u opravdanu metu feminističkih intervencija.

Već više puta spominjana nedopustiva asimetrija u definicijama osnovnoga mocijskog para u RHJ (usp. npr. Bratanić 2005: 41–43) najbolje najavljuje dosljedno isticanje muškarca kao primarnog, a žene kao sekundarnog bića. Žena se opisuje u relaciji prema muškarcu, a njezine se uloge i osobine deriviraju iz muških ili se procjenjuju iz muške perspektive.

MUŠKARAC muška osoba³⁰

ŽENA 1. ljudsko biće po spolu suprotno muškarcu, koje može rađati djecu i preuzeti glavnu brigu za uzgoj i odgoj djece 2. udana ženska osoba, bračna družica; supruga 3. odrasla ženska osoba bez obzira na bračno stanje

Muškarac se definira kao „apsolutna kategorija“ (Bratanić 2005: 43), kao počelo, kao entitet koji ni iz čega ne nastaje, nego je ishodište iz kojega se „izvode“ druga bića, odnosno žene. To se gotovo komično potvrđuje u definiciji prvog značenja imenice žena koja, doduše, jest „ljudsko biće“, ali ono sekundarno, otklonjeno od norme jer je „po spolu suprotno muškarcu“ od kojeg sve počinje. Treichler (1989: 61) ističe da se značenje imenica za žene često opisuje u skladu s tradicionalnim poimanjem poželjnih ženskih osobina i uloga. Rađanje i „uzgoj“ (!)³¹ djece jedna je od takvih uloga i istaknuta je u primarnom značenju imenice žena. Nije to diskriminirajuće samo za ženu; još se više takvom definicijom diskriminira muškarac kojem u definiciji značenja nigdje nije naznačeno da je sposoban „uzgajati“ djecu, iako bi se u skladu s općim konzervativnim i anakronim tonom definiranja očekivalo da se upravo on proglasi skrbnikom obitelji. Opis drugog značenja ponovno se zasniva na ženinu odnosu s muškarcem, i to onome supružničkom, a tek u trećem značenju pravo na to da bude žena ima „odrasla ženska osoba bez obzira na bračno stanje“. Nijedna od tih uloga nije procijenjena kao relevantna za opis leksičkoga značenja imenice *muškarac* kojoj se definicija svodi gotovo na tvorbenu

³⁰ Neće se citirati cijele leksikografske jedinice, nego samo leksikografske definicije.

³¹ Drugo je značenje imenice *uzgoj* u RHJ ‘podizanje djece do zrelosti, sposobnosti za samostalan život’. U Velikom Aniću to je značenje razborito označeno kvalifikatorom *zast.* (= zastarjelo).

preobliku. U prvim trima izdanjima *Rječnika hrvatskoga književnog jezika V.* Anića (¹1991, ²1994, ³1998) leksikografske su definicije imenice *žena* podudarne i međusobno i velikim dijelom s definicijom u RHJ:

ŽENA 1. a. osoba po spolu suprotna muškarcu; žensko **b.** odrasla osoba ženskog spola **2. razg.** bračni drug ženskog spola; supruga **3.** <mn> *razg. etnol.* osobe koje spadaju u posluhu ili radnu snagu

Dakle definicije su jednako diskriminirajuće, nestručne i neukusne kao i u RHJ. *Žena* je primarno određena svojim odnosom (suprotstavljenosti po spolu) prema osnovnoj vrijednosti, muškarcu, a tek je nakon toga odrasla osoba ženskog spola. U kasnijim izdanjima urednici su ponešto izmijenili definicije, ali ne baš nabolje. Tako se u Velikom Aniću značenje imenica *muškarac* i *žena* opisuje ovako:

MUŠKARAC odrasla osoba muškog spola; muško

ŽENA 1. odrasla osoba ženskog spola; žensko **2. razg.** bračni drug ženskog spola [*moja žena* (u predstavljanju u građanskom društvu smatra se jednako prikladnim kao *moja supruga* među slabije poznatim ili među nepoznatim ljudima; u seoskom društvu jedini način predstavljanja ili samo »moja« u nekim krajevima); *uzeti za ženu* oženiti]; supruga **3. (mn) razg.** osobe koje spadaju u posluhu ili u radnu snagu **4.** (*Žena*) glasilo Saveza žena Hrvatske 1958–1990; časopis je pokrenut 1943. u Otočcu pod imenom *Žena u borbi* kao glasilo AFŽ-a Hrvatske

Δ **javna žena** prostitutka;

laka žena podr. lako osvojiva žena, ona koja lako stupa u intimne odnose;

žena iz stripa tip žene vrlo vitkog struka, jakih bokova i snažnih, lijepo svedenih nogu, okruglog lica i jakih kostiju lica (nacrtan izmaštan tip idealno privlačne žene, ob. po ukusu 1920-ih i dalje)

Da se ostalo na opisu primarnog značenja imenice *žena*, leksikografski bi tretman imenica *žena* i *muškarac* bio simetričan i neproblematičan. Međutim već se u opisu drugog značenja simetrija narušava definiranjem žene u relaciji prema muškarcu bez naznačivanja razgovornog stila (jer neutralan leksem za upućivanje na bračnu družicu jest SUPRUGA, a ne ŽENA) i, još više, posve nepotrebnim i začuđujuće ekstenzivnim objašnjavanjem rijetkih značenja sintagme *moja žena* u zoni egzemplifikacije. Iako se u istom rječniku *brak* definira kao 'zajednički život muškarca i žene usklađen s civilnim (građanskim) ili

crkvenim zakonima i propisima', dakle nepristrano, u definiciji imenice *žena* očito je da se muškarac nimalo diskretno označava kao semantički agens u bračnom odnosu, a žena kao semantički pacijens: ona ne predstavlja ni samu sebe ni svojeg supruga u društvu, nego je predstavljena sintagmom *moja žena* koju suprug može jednostavno reducirati na posvojnu zamjenicu *moja*; ne uzima ona nekoga za muža, nego je uzeta za ženu.³² Značenje množinskog oblika *žene*, opisano kao treće, zastarjelo je otprilike onoliko koliko i „uzgoj djece“ u RHJ, pa su ga urednici trebali ili izbaciti iz rječnika ili mu dodati kvalifikator koji upućuje na to da je riječ o arhaizmu. Uvrštavanje četvrtog značenja u opći deskriptivni rječnik pohvalile bi sve autorice posebnih feminističkih rječnika (npr. Kramarae i Treichler 1985) jer „prepoznaju žene kao jezično kreativne govornice, odnosno kao stvarateljice govorenih i pisanih jezičnih oblika“ (Treichler 1989: 61). Iako urednici Velikog Anića vjerojatno nisu namjeravali „dokumentirati riječi, definicije i konceptualizacije koje ilustriraju jezične doprinose žena“ ili oprimjeriti „oblike izražavanja u kojima su žene nastojale opisati žene, jezik i svijet te razmišljati i teoretizirati o njima“ (Kramarae i Treichler 1985: 1), uvrštavanjem časopisa *Žena* u definiciju imenice *žena* upravo su to učinili. No već se izborom i opisom „najčešćih“ sintagma u kojima se pojavljuje imenica žena – *javna žena*, *laka žena* i *žena iz stripa* – rječnik vraća u tradicionalnu praksu opisivanja žene iz perspektive muškarca i u skladu s njegovim uvjerenjima, potrebama i procjenama. Pritom se najviše inzistira na ženskoj seksualnosti, koja se prikazuje kao nešto nemoralno, iskvareno i sramotno, te na ženskom izgledu, koji se procjenjuje isključivo prema muškom ukusu i preferencijama. Minuciozan opis sintagme *žena iz stripa* (koja se, osim u Velikom Aniću, pojavljuje samo u tekstovima autoricâ koje se pitaju zašto se ta sintagma nalazi u Anićevu rječniku) nije, zapravo, zasnovan na „ukusu 1920-ih i dalje“, nego na muškim predodžbama o tome kako bi privlačna žena morala izgledati.

Opis leksikografskih definicija osnovnoga mocijskog para uvod je u ilustraciju autorskih i uredničkih izbora i postupaka u definicijama imenica za žene i muškarce u RHJ i Velikom Aniću. Osnovna je teza da se u njima kodiraju i ovjekovječuju predrasude i stereotipi o ženama i muškarcima jer polaze od binarne opreke žensko – muško u kojoj je „prvi spol“ muški, a ženski se

³² Benveniste (2005: 217) ističe da *brak* nema indoeuropskog imena. „Samo se kaže – i to pomoću izraza koji se u pojedinim jezicima neprestano obnavljaju – za čovjeka, da on „vodi“ (u svoj dom) ženu koju mu drugi čovjek „daje“ (lat. *uxorem ducere* i *nuptum dare*); za ženu da ulazi u „uvjete supruge“, preuzimajući tako više određenu funkciju nego što bi sama vršila neki čin.“

iz njega izvodi, o njega se omjerava i iz njegove se perspektive procjenjuje, određuje i često osuđuje. Subjektivno mišljenje sastavljača leksikografskih definicija o „drugom spolu“ razotkriva definicija sekundarnog značenja imenice *ženka* u Velikome Aniću: '*pejor.* žena kao oličenje svoga spola'. Da bi definicija 'žena kao oličenje svoga spola' bila kvalificirana kao pejorativna, mora joj prethoditi premisa da je taj spol utjelovljenje nečega ružnog i lošeg. Dakle sastavljač definicije podrazumijeva da je takvo mišljenje o ženskom spolu univerzalno, a definicijom jamči da ga prihvaća kao autentično i reprezentativno. Takvi leksikografski postupci dokazuju da prikaz izvanjezične stvarnosti u rječniku ne ovisi, zapravo, o stvarnoj jezičnoj uporabi, nego o tome tko tu stvarnost dokumentira.

Pregled leksikografskih definicija imenica za žene i muškarce organizira se oko triju osnovnih semantičkih polja: karakter, fizičke karakteristike i seksualnost.

A. Karakter i ponašanje

Imenice za žene

VELIKI ANIĆ

ALAPAČA *pejor.* ženska osoba koja se nepristojno ponaša, viče, ogovara itd.; blebetuša, prostakuša

AŽDAJA 2. *pren.* zla, opaka žena

BABA 3. b. ženska osoba s navodno lošim osobinama (ob. u očima muškaraca – duga jezika, ogovara, zanovijeta, dosađuje suprugu itd.) c. *fam. hip.* od supruga

BEČARUŠA *pejor.* ženska osoba koja se ponaša raspojasano i živi bečarskim životom

DROLJA 2. *pejor.* nečasna osoba (o ženi)

FUFA *reg.* beznačajna djevojka, djevojka koja nema vrijednosti osim vanjštine, ona koja nema individualnosti, bez izgrađene osobnosti

GADURA *pejor. razg.* nevaljala, karakterno loša ženska osoba

GLUPAČA *pejor.* glupa žena; ludača

GUSKA *razg. pejor.* glupa ženska osoba; glupača

GUSKETINA *pejor.* glupa ženska osoba, *usp.* guska (2)

KLEPETUŠA 2. *pejor.* žena koja mnogo govori, klepeće

KOBILA 2. *pejor.* žena vulgarna ponašanja

KOKOŠ 2. *žarg. pejor.* glupa (ob. ženska) osoba koja puno priča

KOZA 2. *pejor.* živahna, ali glupa ženska osoba

KREKETUŠA 2. *pren. pejor.* brbljava žena

KRMAČA 2. *razg. pejor.* za žensku osobu a. loših karakternih osobina

KUČKA *ekspr., v.* kuja

KUJA 2. *pejor.* žena sklona intrigama i podmuklim postupcima; kučka

◇ **kuja s lanca** ona koja se otrgla od strogosti svoje sredine i prepustila nemoralu

LUDARA ona koja luduje, koja se odlikuje ludim ponašanjem, ona koja pravi velike gluposti, koja poduzima koješta što je ludo

MULA 2. *žarg.* onaj koji je glup [*baš sam mula*]; glupan (ob. za žensku osobu)

OŠTOKONDŽA svadljiva, zajedljiva, agresivna ženska osoba

PRASICA 3. *pejor.* ženska osoba koja radi ili je uradila nešto nekorektno ili nepošteno

ROSPIJA *razg. pejor.* zla žena, prostakuša

VJEŠTICA 1. *pov. mit.* žena koja ima moć da ljudima nanosi zlo 2. *pren. pejor.* a. zla, svadljiva žena b. *razg.* ona koja sve dobro predosjeća

TUKA 2. *pren. pejor.* glupa ženska osoba [*glupa kao tuka*]; glupača

RHJ

ALAPAČA → blebetuša, → klepetuša

AŽDAJA 2. *pren* zla, svadljiva osoba

BABA 2. ženska osoba; žena: živjeti sam s ~ma 3. *pren pogr* b. brbljava osoba; brbljavac: *prava je ~ govoriti kao ~ govoriti bilo što, bez potrebe; prodavati ~u kao nevjestu* podmetnuti bezvrijednu stvar kao vrijednu³³

GADURA *pogr* 1. žena niska morala 2. zla žena

GLUPAČA *pogr* glupo žensko čeljade

GUSKA 2. glupača

GUSKETINA 2. *pogr* izrazito glupa ženska osoba

KLEPETUŠA 1. blebetuša, brbljavica

KOKOŠ 2. *pren pogr* brbljava glupača

³³ Iznimno se uz neke imenice navode odabrane sintagme koje su autori ili urednici rječnika procijenili kao ilustrativne i frekventne. Njima se u zoni egzemplifikacije u rječničkom članku također ovjekovječuju mnogobrojni rodni stereotipi.

KOZA 2. *pren* glupa osoba
KRAVA *pogr* glupa žena
KREKETUŠA *pren pogr* žena koja mnogo govori; blebetuša
KUČKA 1. *pogr* zla, pokvarena osoba: ~ jedna! **2.** → kuja 1
KUJA *pren pogr* pokvarena, zla žena; kučka
LISICA 2. *pren* lukava osoba
OŠTROKONĐA zla, svadljiva žena
PAUNICA 2. *pogr* ohola žena
PRASICA 2. *pren pogr* neuredna, prljava žena
ROSPIJA zla žena; prostakuša
VJEŠTICA → vještac
TUKA 2. *pogr* glupa ženska osoba; glupača, guska

Imenice za muškarce

VELIKI ANIĆ

BABA 4. *pren. podr.* a. kukavica, plašljivac (o muškarcu) b. onaj koji voli brbljati; brbljavac
BEČAR veseljak, sklon piću, jelu, veselju i ženama; bekrija, lola
GAD osoba koja zaslužuje prezir, izaziva gađenje, zao čovjek [*gade jedan!*; *on je veliki gad*]; gnus, pokvarenjak
GLUPAN onaj koji je glup; glupak
GRMALJ *pejor.* sirov i neotesan čovjek
GUZICA 2. *pejor.* onaj koji je slaba karaktera; povodljivac, slabić
GUZIČAR *pejor.* onaj koji nema karaktera; mali čovjek, sitna duša, bijeda
IDIOT 2. *razg.* glupan, neinteligentna osoba, blesan
KAVALIR 3. **a.** onaj koji se odlikuje uglađenim ponašanjem prema ženskom društvu **b.** onaj koji se odlikuje velikodušnim i galantnim gestama, onaj koji je galantan, darežljiv; kavaljer
KONJ 6. *razg. pejor.* onaj koji radi što loše ili nerazumno, neprilično [*konju jedan*]; glupan
KRMAK 2. *razg. pejor.* čovjek ružnih postupaka, lošeg karaktera
KURVAR/KURVIŠ 2. *pren.* onaj koji je nepošten, nemoralan
LAV 2. *pren.* hrabar, srčan čovjek

LERO *reg.* deran, mangup, fakin; obješenjak

LOLA 1. momak, dragi **2. a. hip.** onaj koji je sklon veselju i piću, trošenju vremena na tjelesne užitke; ženskar **b.** besposličar, skitnica

MEKUŠAC *pren. pejor.* onaj koji je slabe volje, previše mekan za životnu borbu

MLAKONJA *pejor.* mlaka, mlitava, troma, nepoduzetna osoba

NITKOV hulja, nečastan čovjek

PAPAK 4. razg. pejor. onaj koji se spušta s kamenjara ili dolazi iz zaostalih krajeva u gradove **a.** prostak, seljačina, primitivac **b.** bezvezant, niškoristi

PAUN 2. pren. iron. onaj koji se šepuri, koji se pravi važan; razmetljivac, oholica

PIJETAO 2. pren. razg. razdražljiv čovjek, svađalica

PICAJZL(A) 2. pren. gnjavator, sitničavac, pedant, dosadnjaković, nametljivac

PIČKA 2. onaj koji je lošeg karaktera, *usp.* pizda (2)

PIČKICA onaj koji nema muda; mlakonja

PIZDEK *vulg. pejor.* onaj koji je lošeg karaktera

PRASAC 2. pren. pejor. b. loš karakter, nečastan čovjek, onaj koji nema dostojanstva

PRDONJA 2. pren. dosadna, nekorisna osoba

SERONJA *podr. vulg.* 1. onaj koji je nespretan i nesposoban; kilonja 2. koji mnogo govori gluposti, koji dosađuje besmislicama, praznim obećanjima i hvastanjem

SIVONJA 2. pren. pejor. razg. grub, nasilan čovjek

SLABIĆ slab, neotporan čovjek (ob. moralno)

SLON 2. pren. pejor. b. onaj koji nije velike inteligencije, ob. sklon činjenju i ustrajanju u grubim greškama

SVINJA 2. pren. pejor. b. karakterno nizak čovjek [*ona svinja*]; ništarija

ŠUPAK 2. žarg. onaj koji je pokvaren, onaj koji nije čvrst (u stajalištima); pizdek

TETKA 2. pren. pejor. b. onaj koji je nemoralan i slab; mekušac, pizdek

TUKAC 3. pren. glupa muška osoba [*baš je tukac*]; glupan

VJEŠTAC 1. v. vještica (1,2) 2. star i zao čovjek

RHJ

- BABA 3.** *pren pogr* a. čovjek bez čvrstine; slabić, kukavica: *svi smo ispali ~e*
- BEČAR 1.** neženja **2.** lola
- GAD 3.** *pren* čovjek niska morala koji pobuđuje gađenje; pokvarenjak, podlac
- GLUPAN** glup čovjek
- GRMALJ 2.** → neotesanac, → primitivac **2 3.** → ljudeskara, → nezgrapnik
- GUZICA 2.** *pren pogr* nepouzdan čovjek; slabić
- IDIOT 2.** glupan, tupoglavac, blesan, budala
- KAVALIR 2.** **a.** dobro odgojen, uglađen muškarac; gospodin **b.** pratitelj dama na zabavama i plesovima **c.** obožavatelj žena; udvarač
- KONJ 5.** *pren* glup čovjek
- KRMAK** *pogr* čovjek niskih sklonosti
- LAF 1.** čovjek koji je nadmoćan u društvu
- LAV 2.** *pren* junak
- LERO** *reg* deran, mangup, fakin, obješenjak
- LISICA 2.** *pren* lukava osoba
- LOLA** mlad čovjek, najčešće neoženjen, koji se provodi u neradu, društvu, piću, pjevanju i ljubavi; bečar
- MEKUŠAC** čovjek slabe volje; slabić
- MLAKONJA** mlak čovjek, koji se nizašto ne zagrijava
- NITKOV** loš, nepošten, pokvaren čovjek; ništarija
- PAUN 2.** *pren* ohol čovjek; oholica
- PICAJZLA 2.** nametljivac, gnjavator
- PRASAC 2.** *pren pogr* **b.** nečastan, nekarakteran čovjek
- PRDONJA 2.** *pren pogr* čovjek koji govori gluposti; brbljavac, lajavac, bezveznjak
- SERONJA** *pogr vul* nesposobnjak, slabić
- SIVONJA** *pogr* grub, neotesan, neodgojen čovjek
- SLABIĆ** prevrtljiv, nepostojan čovjek
- SVINJA 2.** *pren pogr* **b.** nepoštena, pokvarena osoba: *ona je ~*
- ŠUPAK 2.** bezveznjak **3.** kukavica
- TUKAC 2.** *pogr* glupan, budala
- VJEŠTAC (Ž VJEŠTICA) 1.** *folk* čovjek nadnaravnih moći **2.** *pren* zao čovjek

Imenice uvrštene u ovaj pregled, i to u sve tri značenjske skupine, uglavnom su rodno defektivne.³⁴ Naime kao što imenicama može nedostajati kategorija broja, pa pripadaju ili skupini *singularia tantum* ili skupini *pluralia tantum*, tako se mogu stvoriti leksičke praznine zbog nedostatka jednog od (tvorbenih, supletivnih ili leksičkih) mocijskih parnjaka (Čmejková 2003: 43–45). Drugim riječima, u jeziku ne postoje parne leksičke jedinice za ženu i muškarca. Rodno defektivne imenice označavaju ili isključivo osobe ženskog spola, pa se nazivaju *feminina tantum* (npr. *alapača*, *aždaja*, *fufa*, *koza*, *kučka*, *kuja*, *oštrokondža*, *rospija*), ili isključivo osobe muškog spola, pa se nazivaju *masculina tantum* (npr. *bećar*, *grmalj*, *idiot*, *kavalir*, *lero*, *lola*, *mekušac*, *mlakonja*, *nitkov*, *papak*, *paun*, *prdonja*, *seronja*, *slabić*, šupak). Do toga obično ne dovode derivacijski, nego društveni čimbenici. Kramarae i Treichler (1985: 173) tvrde da rodna defektivnost proizlazi iz društveno nametnute dihotomije između muških i ženskih uloga i karakternih crta. Katkada se događa da se značenja parnjakâ tvorbenoga mocijskog para u rječniku definiraju asimetrično, pa se i tako proizvodi neka vrsta rodne defektivnosti jer parne imenice nisu definirane parno i ne označavaju referente istih osobina koji se razlikuju samo po spolu. Tako se naprimjer imenica *bećar* u Velikom Aniću definira kao ‘veseljak, sklon piću, jelu, veselju i ženama; bekrija, lola’, a imenica *bećaruša* kao ‘pejor. ženska osoba koja se ponaša raspojasano i živi bećarskim životom’. Te definicije nikako nisu simetrične; da jesu, *bećaruša* bi se definirala kao ‘veseljakinja, sklona piću, jelu, veselju i muškarcima’ ili bi se *bećar* definirao kao ‘pejor. muška osoba koja se ponaša raspojasano i živi bećarskim životom’. Upravo se takvom praksom potvrđuje da rječnik ne predstavlja objektivnu registraciju značenja potvrđenih u jezičnoj uporabi, nego subjektivni izbor autorâ ili urednikâ rječnika koji katkada i sami kreiraju nova značenja. Prvenstvo muške perspektive eksplicitno je potvrđeno u definiciji imenice *baba* kad označava ženu; to je ‘ženska osoba s navodno

³⁴ To znači da su iz pregleda izostavljeni epiceni, odnosno imenice stabilna gramatičkog roda koje označavaju i muškarce i žene bilo u primarnom bilo u sekundarnom značenju (npr. *bena*, *budala*, *crv*, *glista*, *hulja*, *lisica*, *ljiga*, *mrav*, *rugoba*, *snob* itd.), i parne imenice (npr. *blebetuša* – *blebetaš*, *krasotica* – *krasotan*, *ljepotica* – *ljepotan*, *ljubavnica* – *ljubavnik*, *lajavac* – *lajavica*) koje se definiraju – parno. No i u parnih se imenica, odnosno istokorijenskih mocijskih parova, uočava određena asimetrija u rječnicima: uvijek se sa ženskih parnjaka upućuje na muške ili se ženski parnjaci navode u zagradama uz muški parnjak koji je lema. Dakle i u tome se leksikografskom postupku očituje neka vrsta pristranosti jer se imenice muškog roda tretiraju kao primarne, a imenice ženskog roda kao sekundarne – kao one kojima se ekonomizira rječnički prostor.

lošim osobinama (ob. u očima muškaraca – duga jezika, ogovara, zanovijeta, dosađuje suprugu itd.)'. Nijedna imenica za muškarce ne definira se iz ženske perspektive – ni u RHJ ni u Velikom Aniću.

Još je jedna vrlo uočljivija asimetrija izravno upućivanje na ženu ili žensku osobu u definicijama imenica za žene i neupućivanje na muškarca ili mušku osobu u definicijama imenica za muškarce; u potonjima se gotovo uvijek rabe epiceni *osoba* i *čovjek* te formula za tvorbenu preobliku 'onaj koji'. U Velikom Aniću samo se u definiciji imenice *tukac* pojavljuje sintagma *muška osoba*, a u RHJ imenica *muškarac* u definiciji imenice *kavalir*. Ako se u definiciji imenice za ženu pojave epiceni *osoba* ili *čovjek*, sastavljač u zagradama smjesta pojašnjava da je obično riječ o ženskoj osobi. Primjerice u Velikom Aniću *kokoš* se definira kao 'glupa (ob. ženska) osoba koja puno priča', a definicija imenice *mula* – iako najprije implicira epicen ('onaj koji je glup [*baš sam mula*]; glupan') – ima dodatak „ob. za žensku osobu“, čime se leksikografov diskurs ponovno deklarira kao izrazito pristran. Slično se tomu u RHJ imenica *svinja* definira kao epicen ('nepoštena, pokvarena osoba'), ali se u zoni egzemplifikacije pojavljuje *ona*, a ne *on* (*ona je ~*).³⁵

Nadalje u definicijama imenica za žene mnogo se češće pojavljuje afektivan ton, posebice pri inzistiranju na određenju žene kao glupe. Osim u definiciji imenice *glupača* sintagma *glupa žena* ili *glupa ženska osoba* pojavljuje se u Velikom Aniću i u definicijama imenica *guska*, *gusketina*, *kokoš*, *koza*, *tuka*. RHJ rabi pejorativ *glupača* u definicijama imenica *guska* ('glupača') i *kokoš* ('brbljava glupača'), a imenici *gusketina* pridružuje definiciju 'izrazito glupa ženska osoba'. Čini se da je sastavljač definicije katkada iritiran referenticom ili uzrujan zbog nje. To se posebno očituje u ekstenzivnim definicijama imenica *fufa* ('beznačajna djevojka, djevojka koja nema vrijednosti osim vanjštine, ona koja nema individualnosti, bez izgrađene osobnosti') i *ludara* ('ona koja luduje, koja se odlikuje ludim ponašanjem, ona koja pravi velike gluposti, koja poduzima koješta što je ludo'), u kojima Veliki Anić gomila ženske nedostatke i mane, i to tako da tripudijem parafrazira početnu definiciju oblikujući afektivnu gradaciju primjereniju kakvoj kolumni nego općem rječniku.

³⁵ Nije to slučaj samo s imenicama navedenima u ovom poglavlju; u definicijama glagola također se uočavaju pristranosti koje otkrivaju leksikografov benevolentnost prema muškarcima i prezrivost prema ženama. Ilustrativan je primjer definicija glagola *koketirati* u Velikom Aniću: 'privući/privlačiti pozornost suprotnog spola, uglavnom radi zadovoljenja taštine; afektirati (ob. o ženi), očijukati'. Sastavljač definicije nikad ne propušta priliku da kakvo depreciativno značenje dovede u vezu sa ženama, a da muškarce rastereti negativnih konotacija.

S druge strane treba uložiti mnogo truda da se pronađe ekstenzivna definicija imenice za muškarca. Kao primjer poslužit će definicija imenice *kavalir* ('a. onaj koji se odlikuje uglađenim ponašanjem prema ženskom društvu b. onaj koji se odlikuje velikodušnim i galantnim gestama, onaj koji je galantan, darežljiv; kavaljer) u kojoj se, dakako, nižu i gomilaju muške vrline.

B. Izgled i fizičke karakteristike

Imenice za žene

VELIKI ANIĆ

BIKAČA *razg. podr.* vrlo ili pretjerano snažna ženska osoba; bikulja, bika
DASKA **3.** *žarg. pejor.* ženska osoba mršave, koščate ili astenične građe, bez prsa i bokova [*ravna kao daska*]
GUZIČARKA **2.** *žarg.* ona koja ima veliku guzicu, koja ima izraženu stražnjicu
KOBILA **2.** *pejor.* žena gruba izgleda ili vulgarna ponašanja
KOMAD **4.** *žarg.* zgodna (ob. ženska) osoba
KRAVA **2.** *pejor. razg.* neskladna ženska osoba, ob. polaganih kretanja
KRMAČA **2.** *razg. pejor.* za žensku osobu b. vrlo gojaznu i zapuštenu
MAČKA **4.** *žarg.* ženska, djevojka (ob. zgodna); komad
MUŠKARAČA žena koja ima muške osobine u vanjštini, općem dojmu, građi tijela ili ponašanju
MUŠKOBANJA *pejor.* žena koja izgleda poput muškarca; muškara
NIMFA **2.** lijepa djevojka vitkog i nježnog stasa
SEKS-BOMBA žena iz javnog života (ob. glumica, manekenka i sl.) koja izazovnom i privlačnom vanjštinom pobuđuje veliki interes
SOVA **2.** *pren. podr.* ružna, ob. ženska osoba izbuljenih očiju i kljunasta nosa
ZEČICA **2.** *term.* stilizirano odjevena djevojka za zabavu i posluživanje u lancu noćnih lokala određenoga tipa
ŽDREBICA **2.** *pren. razg.* (u šali) djevojka puna snage, neobuzdana i izazovna

RHJ

BIKA **2.** *pogr.* snažna, jaka žena; bikulja
GARAVUŠA crnomanjasto žensko čeljade; crnka
GUZA *vul* žena velike stražnjice

KOBILA *pogr* krupna, jaka, rasna žena

KOMAD žar zgodna žena

KRAVA 2. *pogr* ženetina

MAČKA šatr ženska, djevojka

MUŠKARAČA žena muške građe i ponašanja, žena koja vanjštinom ili ponašanjem nalikuje na muškarca; muškobanja

MUŠKOBANJA muškarača

NIMFA lijepa djevojka

PRASICA 2. *pren pogr* neuredna, prljava žena

ZEČICA 2. *raz* posebno odjevena djevojka koja poslužuje i zabavlja goste u noćnim barovima i klubovima

Imenice za muškarce

VELIKI ANIĆ

ATLET 3. snažan, jako razvijen muškarac, ob. koji se bavi nekim sportom

BIK 2. *pren.* vrlo jak i otporan čovjek [*zdrav kao bik*]

BRADONJA 1. onaj koji se ističe bradom (ob. među onima koji bradu briju)

BRKONJA/BRKAJLIJA onaj koji ima ob. velike brkove

ĆELAVAC 1. onaj koji nema kose; ćelavko, ćelo

ĆOSAVAC *reg.* 1. onaj kojemu ne rastu brada i brkovi; ćoso 2. u narodnim pri-povijetkama obično dovtljiv i pametan čovjek

DUGONJA *razg.* onaj koji je vrlo visok i mršav; dugajlija

FIĆFIRIĆ gizdelin, kicoš

GIZDELIN onaj koji se odijeva po modi, vrlo, ponekad i pretjerano pomno; gizdavac, kicoš

GOROSTAS onaj koji stasom, snagom i razvijenošću izrazito nadmašuje druge ljude; div, džin, orijaš

KEPEC *razg. pejor.* onaj koji je vrlo niskog, patuljasta rasta; patuljak

KICOŠ muškarac koji uočljivo mnogo polaže na dotjerivanje; gizdelin, pomodar

LAF *žarg.* pravi momak, momak od oka, momak koji se po svemu želi sviđati djevojkama; naočit momak

LJUDESKARA *augm.* i *hip.* krupan muškarac visoka stasa i velike snage; div, gorostas, kolos, ljudina

MRGA *ekspr.* vrlo snažna osoba, vrlo jake tjelesne konstitucije

MUŠKARČINA *augm.* od muškarac, pravi muškarac, onaj koji se odlikuje onim što se očekuje od pravog muškarca u vanjštini i ponašanju, tipičan muškarac od glave do pete

PRASAC **2.** *pren. pejor.* a. onaj koji je neuredan, nečist

SLON **2.** *pren. pejor.* a. onaj koji je nespretan, glomazan

SVINJA **2.** *pren. pejor.* a. prljav, neuredan čovjek

TRBONJA onaj koji ima velik trbuh

ŽDRIJEBAC **2.** *pren. razg.* (u šali) žilav mladić pun muške snage

RHJ

ATLET **2.** *pren* čovjek goleme snage; junak, orijaš, div

BRADONJA čovjek koji nosi veliku bradu

BRKONJA čovjek koji ima velike brkove

ĆELAVAC ćelav čovjek; plješivac

ĆOSAVAC zreo ćosav čovjek, komu ne raste brada; golobradac

DUGONJA visok čovjek

FIĆFIRIĆ *reg* kicoš, gizdelin

GIZDELIN (ž gizdelinka) gizdav čovjek; gizdovac, kicoš

GOROSTAS čovjek goleme veličine; div, orijaš

GRMALJ **2.** → ljudeskara, → nezgrapnik

KEPEC → patuljak

KICOŠ muškarac koji se mnogo dotjeruje i kiti; gizdelin

LJUDESKARA visok i krupan muškarac; mrga

MRGA čovjek vrlo snažne i krupne tjelesne građe

MUŠKARČINA čovjek koji izgledom i ponašanjem utjelovljuje pojavu muškarca

PRASAC **2.** *pren pogr* a. neuredan, prljav čovjek

SLON **2.** *pogr* glomazno, nezgrapno čeljade

SVINJA **2.** *pren pogr* a. prljav, neuredan čovjek

TRBONJA *podr* čovjek velika trbuha

Razvoj polisemne strukture leksema koji primarno označavaju životinju obično se temelji na leksičkoj metafori proizišloj iz kolektivne ekspresije kojom se određene ljudske karakteristike svode na predodžbe o karakteristikama

određenih životinja.³⁶ Pri takvu se asociiranju najčešće prizivaju negativne konotacije, pa označavanje čovjeka imenicama za životinje mnogo češće upozorava na njegove mane i nedostatke nego na vrline. To se lako može dovesti u vezu s hijerarhijskom organizacijom „velikog lanca postojanja“ (engl. *Great Chain of Being*) koji su Lakoff i Turner (1989: 160–181) odredili kao kulturni model i kognitivni alat kojim se živa bića i neživi entiteti raspoređuju na okomitu ljestvicu s obzirom na (čovjekovu) procjenu viših i nižih oblika postojanja. Poredak entiteta u osnovnom je modelu te ljestvice sljedeći: LJUDI > ŽIVOTINJE > BILJKE > SLOŽENI PREDMETI > PRIRODNE FIZIČKE STVARI (*idem*: 170–171).³⁷ Dakle ljudi se smještaju na višu razinu od životinja, pa je metaforičko svodenje ljudi na životinje jedan od najčešćih mehanizama leksičke inferiorizacije ljudi. Način na koji poimamo reprezentativne karakteristike životinja i biramo koje su životinje najbolje metafore za određene ljudske osobine svakako je predmet posebne rasprave; ovdje valja upozoriti na rodne specifičnosti identifikacije ljudi sa životinjama i perpetuiranje rodnih stereotipa u rječničkim definicijama sekundarnih značenja imenica za životinje. Već se u prethodnom odjeljku moglo uočiti povezivanje ljudi slabijih intelektualnih sposobnosti s određenim životinjama, što je uočljivije u imenicama za žene (npr. *guska, gusketina, kokoš, koza, tuka*) nego u onih za muškarce (npr. *konj, tukac*).³⁸ Osim toga mnogi se oblici ekstremnog ponašanja ili ponašanja u kojem se prepoznaje nedostatak kontrole prokazuju degradiranjem čovjeka na životinju (npr. *kobila, kreketuša, krmača, kučka, kuja, prasica; konj, krmak, mekušac, paun, pijetao, picajzla, prasac, sivojha, slon, svinja*; usp. Lòpez Rodríguez 2009). U semantičkom polju izgleda i fizičkih karakteristika imenice za žene uglavnom nose pejorativno i deprecijativno značenje, što posebno potvrđuju imenice koje primarno označavaju životinju (npr. *bikača, kobila, krava, krmača*). U njihovim se definicijama u Velikom Aniću pojavljuju intenzifikatori *vrlo, pretjerano, veliko*, čime se posebno naglašava ženska debljina i neskladnost. Među imenicama za muškarce negativnu konotaciju nose imenice *prasac, slon* i *svinja*, no u njihovim se rječničkim definicijama

³⁶ Milić (2013: 198) rabi termin *zoosem* pod kojim razumijeva „uporabu naziva za životinju u njezinu metaforičkom značenju te za referiranje na ljudska bića“. O *zoosemiji* v. opširnije u Pišković (2024: 263–265, 282–285).

³⁷ Ta je ljestvica preosmišljavana, dopunjavana i razrađivana na različite načine. Obično se ekspliciraju podstupnjevi svake spomenute glavne razine, a iznad čovjeka dodaje se stupanj na kojem su bog, anđeli i duhovi (usp. npr. Krzeszowski 1997: 68).

³⁸ O tendenciji korištenju (određenih članova) kategorija peradi i stoke za referiranje na ljudsku glupost usp. Milić 2013.

kao arhisem ne pojavljuje imenica *muškarac* ili sintagma *muška osoba*, nego se rabi epicen čovjek ili formula *onaj koji*.

Ne priziva svako upućivanje na čovjeka imenicom za životinju negativne konotacije; naprotiv, u nekim se slučajevima na taj način ističu poželjne i cijenjene ljudske osobine (npr. mrav i pčela konotiraju marljivost, sova mudrost, a srna, gazela i košuta vitkost i eleganciju), no one se u pregledanim rječnicima ne navode. Štoviše, sekundarno značenje imenice *sova* u Velikom se Aniću uopće ne dovodi u vezu s mudročću, nego s ružnom ženom ('ružna, ob. ženska osoba izbuljenih očiju i kljunasta nosa'). Metaforički transfer pozitivnih obilježja sa životinja na ljude uočava se u definiciji sekundarnog značenja imenice *lav* u semantičkom polju muških karakternih osobina ('hrabar, srčan čovjek'), a može se naslutiti i u definiciji imenice *mačka* u semantičkom polju ženskog izgleda ('ženska, djevojka (ob. zgodna); komad'). Doduše, pitanje je koliko je upućivanje na ženu imenicom *mačka* (kao i imenicama *koka* i *riba*) doista pozitivno intonirano i doživljavaju li žene takvu praksu kao kompliment ili kao neukusno dobacivanje. U definiciji sekundarnog značenja imenice *bik* u Velikom se Aniću naglašavaju dojmljive muške fizičke karakteristike i uopće se ne spominju – svim govornicima poznate – negativne konotacije vezane za upućivanje na muškarca tom imenicom (npr. tvrdoglavost, neotesanost, glupost, sirovost). Nadalje sekundarno je značenje imenice *ždrijebac* 'žilav mladić pun muške snage'; iziđe li se iz polja animalne metaforike, može se primijetiti da se muška snaga ističe i u definicijama imenica *atlet*, *gorostas*, *ljudeskara* i *mrga*, dok je *muškarčina*, između ostaloga, „pravi muškarac“ i „tipičan muškarac od glave do pete“, bez ikakvih naznaka ironičnih konotacija u uporabi te imenice. Sintagma *ženska snaga* očito izaziva zazor u leksikografa, pa se imenica *bikača* radije definira s pejorativnim kvalifikatorom kao 'vrlo ili pretjerano snažna ženska osoba' nego kao 'žilava osoba puna ženske snage'. To bi valjda eksczesno koreliralo s definicijama imenica *ždrijebac*, *atlet*, *mrga*, *bik*. Dakle pozicija iz koje se procjenjuje izgled muškaraca i žena ponovno je muška: ženski se izgled uglavnom kritizira, a muški se hvali.

3. Seksualnost

Imenice za žene

VELIKI ANIĆ

DROLJA *pejor.* 1. prostitutka; droca

FIFICA *žarg. pejor.* ženskica, promiskuitetna djevojka, kurvica

FLUNDRA *reg. pejor.* ženska osoba koja se za novac upušta u spolne odnose s

- muškarcima, koja se odaje bludu; bludnica, flandra, palandra, prostitutka
- FUKSA** *reg. pejor.* kurva, prostitutka
- INOČA** *razg.* ljubavnica oženjena čovjeka
- KOKETA** žena koja se nastoji svidjeti očijukanjem
- KONKUBINA** *pov.* ljubavnica čovjeka iz aristokratskih visokih krugova ili vladara; priležnica
- KURTIZANA** **2.** žena lakog morala; bludnica
- KURVA** *vulg. pejor.* **1. a.** nevjerna žena **b.** žena koja ulazi u veze s muškarcima za novac; kurba, prostitutka
- METRESA** suložnica čovjeka iz visokog društva [*kraljeva metresa*]; ljubavnica, milosnica, priležnica
- NAMIGUŠA** *pejor.* ženska osoba koja namjerno privlači pažnju muškaraca; koketa
- NIMFETA** **1.** maloljetnica s prerano izraženom erotičnošću kojom privlači zrele muškarce; nimfica
- PALANDRA** *reg. pejor.* žena koja ulazi u veze s muškarcima za novac; kurva, prostitutka, bludnica
- PRILEŽNICA** *knjiš.* **1.** ljubavnica **2.** ona koja živi s kim nevjenočano
- PROSTITUTKA** *služb.* ona koja se bavi prostitucijom; kurva
- Δ **duševna prostitutka** *razg. pejor.* **1.** ona koja sanjari o seksualnim avanturama, a ne usudi se upustiti u istinsku vezu **2.** ona koja iskorištava muškarca i drži ga u nadi da će postići uspjeh; ona koja obećava ili daje nade u intiman odnos u koji ne misli ući
- RADODAJKA** *žarg.* ona koja lako ulazi u spolne odnose s muškarcima

RHJ

- DROLJA** *pogr* uličarka, prostitutka, kurva
- FLUNDRA** *raz* prostitutka
- FUKSA** *vul reg* drolja
- INOČA** **2.** → priležnica
- KOKETA** žena koja naglašeno nastoji privući muškarce; namiguša
- KONKUBINA** žena koja živi u nevjenočanom braku; suložnica
- KURTIZANA** **2. raz** žena koja živi od prostitucije; prostitutka

KURVA *vul* bludnica, prostitutka, drolja
 METRESA ljubavnica, priležnica
 NAMIGUŠA žena koja očijukanjem privlači muškarce; koketa
 PRILEŽNICA žena koja živi nevjenčano kod muškarca; konkubina
 PROSTITUTKA žena koja prodaje svoje tijelo za spolne užitke, koja se bavi prostitucijom; javna žena, uličarka, kurva
 ŽENKA 2. žena u čijoj naravi prevladava putenost

Imenice za muškarce

VELIKI ANIĆ

BLUDNIK *pejor.* 1. onaj koji se odaje bludu; razbludnik, razvratnik
 EROTIČAR *razg.* onaj koji je pretjerano erotičan, koji je opsjednut erotikom; erotik
 GALEB *reg. pren.* plaćeni, mlađi ljubavnik, osobito starijim, imućnijim damama; žigolo
 KURVAR/KURVIŠ *vulg.* 1. onaj koji je sklon kurvama, onaj koji se kurva
 PRILEŽNIK 1. onaj koji živi s tuđom ženom; ljubavnik 2. onaj koji živi sa ženom nevjenčano
 PROSTITUTKA Δ **muška prostitutka** muška osoba koja se bavi prostitucijom
 TETKA 2. *pren. pejor.* a. homoseksualac
 ŽENSKAR onaj koji rado i često osvaja žene, onaj koji juri za suknjama
 ŽIGOLO mladi muškarac kojeg uzdržava starija žena (obično uz ljubavničke protuusluge)

RHJ

BLUDNIK (ž BLUDNICA) muškarac koji se odao bludu; razvratnik
 EROTIČAR 2. bludnik, razvratnik
 GALEB 2. *raz* muškarac koji živi od ljubavnih usluga koje pruža starijim damama; žigolo
 KURVAR *vul* bludnik, kurviš
 PRILEŽNIK muškarac koji živi nevjenčano kod žene; konkubin
 ŽENSKAR muškarac koji stalno osvaja žene, koji mijenja mnoge žene
 ŽIGOLO mladić koji za novac pruža ljubavne usluge starijim ženama

Imenice koje označavaju ženu s obzirom na seksualnost definiraju se izrazito androcentrično, ponajprije zato što se u žensku seksualnost zadire mnogo agresivnije nego u mušku. Ženska se seksualnost određuje kao nešto sramotno, nemoralno, ružno, skandalozno, devijantno i nedopustivo te se često osuđuje. Očitu pristranost sastavljača definicije potvrđuje zamjetna razlika među dvama promatranim rječnicima: u RHJ nema natuknica *fifica*, *palandra*, *radodajka*, a definicije istih imenica katkada se znatno razlikuju (usp. *konkubina*, *kurva*; *nimfeta* je u RHJ opisana isključivo u okviru filmske terminologije, a u Velikom Aniću kao ‘maloljetnica s prerano izraženom erotičnošću kojom privlači zrele muškarce’). Definicije u Velikom Aniću mnogo su opsežnije i afektivnije nego u RHJ. Da je riječ o nepristranom evidentiranju jezične uporabe, definicije bi u obama rječnicima bile podudarne i opsegom i tonom te ne bi odavale stav autora definicije prema referentici. Inzistiranje na asociiranju negativnih konotacija uz imenice koje ženu označavaju s obzirom na seksualnost posebno dolazi do izražaja pri nizanju pejorativnih sinonima iza definicija značenja u Velikom Aniću. Primjerice iza definicije imenice *flundra* pojavljuju se čak četiri sinonima: *bludnica*, *flandra*, *palandra*, *prostitutka*. Iznenađuje kvalifikator *služb.* iza natuknice *prostitutka* u istom rječniku jer upućuje na „službenu uporabu“, što podrazumijeva da je neslužbeni način upućivanja na prostitutku uporaba sinonima *kurva* koji dolazi iza definicije. (Valja primijetiti da se iza definicije sintagme *muška prostitutka* ne navode sinonimi *kurvar* i *kurviš*.) Primarno je značenje imenice *kurva* u Velikom Aniću ‘nevjerna žena’, što je potpuno krivotvorenje podataka o izvanjezičnoj zbilji jer izjednačuje nevjernu ženu s prostitutkom. Ne samo da takvih analogija nema u RHJ nego ih nema ni u Broz–Ivekovićevu rječniku iz 1901, gdje se imenica *kurva* u sekundarnom značenju određuje čak kao epicen, odnosno kao ‘psovka čovjeku nepouzdanu, nevjernu’, a u primjerima se pojavljuju muški referenti („Gdje si, Šujo, očigledna kurvo! koji meni o nevjeri radiš?“). U Velikom Aniću navode se dvije „frekventne“ sintagme u kojima se pojavljuje imenica *prostitutka*; prva je od njih *duševna prostitutka*, a druga *muška prostitutka*. Dok je potonja sintagma dobro poznata govornicima hrvatskog jezika i potvrđena mnogobrojnim rezultatima internetskih pretraga, prva se sintagma može pronaći samo kao citat Anićeve definicije u tekstovima čiji se autori pitaju koja uporaba potvrđuje to slikovito značenje.³⁹ Zato se izmišljanje opširne definicije značenja sintagme *duševna prostitutka* ni uz najbolju

³⁹ U Googleovu smo tražilicu 13. svibnja 2026. upisali obje sintagme; za *mušku prostitutku* dobili smo oko 16 200 rezultata, a za *duševnu prostitutku* oko 200. Pritom su rezultati za potonju sintagmu uglavnom bili citati definicije iz Anićeve rječnika.

volju ne može držati ničim drugim osim leksikografskim seksizmom. Dovoljno je pročitati drugo značenje ('ona koja iskorištava muškarca i drži ga u nadi da će postići uspjeh; ona koja obećava ili daje nade u intiman odnos u koji ne misli ući') da se uoči inzistiranje na scenariju u kojem pokvarena žena muči i iskorištava nemoćna muškarca, žrtvu vrijednu sućuti. Imenice za muškarce definiraju se neutralno i diskretno (usp. *bludnik*, *erotičar*, *kurvar*), bez ikakvih predrasuda i afektacije. Dok se imenica *radodajka* u Velikom Aniću definira kao 'ona koja lako ulazi u spolne odnose s muškarcima', ženskar je 'onaj koji rado i često osvaja žene, onaj koji juri za suknjama'. Odmjerenost i pažljivost u definicijama imenica za muškarce očituje se u obzirnu izbjegavanju semova spolnosti i novca, pa se žigolo definira kao 'mladi muškarac kojeg uzdržava starija žena (obično uz ljubavničke protuusluge)'. U semantičkom polju seksualnosti asimetrija između definicija imenicâ za žene i muškarce očekivano je najveća i potvrđuje leksikografski običaj da se imenice za muškarce definiraju neutralno ili da su čak pozitivno konotirane, a da definicije imenica za žene evociraju negativne stereotipe i difimiraju referentice. Očito je dakle da Veliki Anić i RHJ potvrđuju, odobravaju i autoriziraju seksističku leksikografsku praksu te tako perpetuiraju neravnopravan i nepošten leksikografski tretman imenica za žene.

4. Ekscentrični rječnici

Shvati li se naziv *rječnik* generički, kao 'knjiga riječi', tada on ne obuhvaća samo „službene“ svoje vrste (opće, deskriptivne, terminološke, prijevodne rječnike i sl.) nego i mnoge svoje ekscentrične izdanke (Treichler 1989: 58). Postoji niz osebnih rječnika koji kreativno iskorištavaju formalne okvire toga žanra puneći ga neočekivanim i originalnim sadržajima: *Purgerski rječnik* (2013) Ivana Brnčića, *Parapsihologijski rječnik* (1998) Borislava Ostojića, *Rječnik ezoterizma* (2007) Pierrea A. Riffarda, *Đavolji rječnik* (2008) Ambrosea Biercea, *Rječnik epohe* (2010) Seada Alića, *Mali rječnik romantizma* (2001) Željka Ivanjeka, *Rječnik za petak i subotu* (2004) Mile Stojića, *Rječnik znamenja i praznovjerica* (2005) Philippe Waring, *Rječnik uvriježenih mnijenja* (2007) Gustavea Flauberta, *Rječnik neobičnih i zanimljivih brojeva* Davida Wellsa, *Sexicon: rječnik seksualnih termina* (1998) Nenada Veličkovića. Primjer je ekscentričnog rječnika i *A Feminist Dictionary* Chervis Kramarae i Paule A. Treichler (1985). U njemu su u središtu pažnje žene i način na koji same sebe definiraju, što nimalo ne ovisi o tome kako ih vide muškarci i (muške) institucije. Autorice rječnika inzistiraju na tome da žene proizvode, artikuliraju, autoriziraju i interpretiraju nova značenja (Treichler 1989: 67–

68). Drže da se leksikografske definicije leksičkog značenja moraju temeljiti na iskustvu jezične uporabe, a kako su takva iskustva promjenjiva, definicije ne mogu biti sveobuhvatne, bezvremenske, monolitne kategorije neovisne o kontekstu (*idem*: 74). Riječi se pune značenjem u kontekstu i zato svaka definicija mora biti artikulacija upravo onih značenja koja jezična zajednica oblikuje u kontekstu jezične uporabe. To znači da valja upoznati povijest i narav diskursa iz kojeg se značenja deriviraju, potom treba oprezno procijeniti koja su značenja doista opća i frekventna te se naposljetku mora osmisliti definicija koja ne producira i ne autorizira nikakve predrasude i stereotipe. Prema tako postavljenim kriterijima mnoge se definicije leksičkih jedinica spomenutih u ovom poglavlju moraju ili izbaciti iz općeg rječnika ili označiti primjerenim kvalifikatorima jer su zastarjele (npr. *djevojka* 4. ‘ona koja pomaže u kući, kućna pomoćnica’; *žene* 3. ‘osobe koje spadaju u poslogu ili u radnu snagu’), regionalne ili okazionalne (npr. *papak* ‘onaj koji se spušta s kamenjara ili dolazi iz zaostalih krajeva u gradove’), nepotvrđene u korpusu (npr. *duševna prostitutka* ‘1. ona koja sanjari o seksualnim avanturama, a ne usudi se upustiti u istinsku vezu 2. ona koja iskorištava muškarca i drži ga u nadi da će postići uspjeh; ona koja obećava ili daje nade u intiman odnos u koji ne misli ući’), seksističke (npr. *žena* ‘osoba po spolu suprotna muškarcu’; *kurva* ‘nevjerna žena’) ili na koji drugi način pristrane i afektivne (derogativne, deprecijativne, jednostrane itd.).

Treichler (1989: 61–62) naglašava da izbori u feminističkom rječniku također mogu biti problematični te da i u takvu rječniku ima neizbježnog privilegiranja, ali zato su ona i Ch. Kramarae zahtijevale kritiku svojeg rječnika i prijedloge za promjenu. Dakle njihov rječnik nije preskriptivan, nametljiv ni isključiv, samo je svojevrsna reakcija na opće, autoritativne rječnike koji pod krinkom objektivnog registriranja jezične uporabe ovjekovječuju rodne stereotipe.

Ništa se u leksikografskoj praksi neće promijeniti ako netko ne reagira i upozori autore ili urednike rječnika na pogreške. Gorjanc je (2007) upozorio, između ostalog, na neravnopravan leksikografski tretman imenica za žene i muškarce u *Slovaru slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991 [2000]) i njegove su primjedbe shvaćene ozbiljno: u sljedećem izdanju tog rječnika (2014) sporna su mjesta korigirana. Stoga vjerujemo da će se u nekom sljedećem izdanju RHJ-a (neudana) žena definirati kao ‘ženska osoba’, a da se u Velikom Aniću *kurva* neće definirati kao ‘nevjerna žena’.

Imeničke (novo)tvorenice sufiksom *-uš-a* u jeziku Matka Peića

U putopisnim knjigama Matka Peića često se pojavljuju imeničke tvorenice izvedene sufiksima koji završavaju na *-uš-a*. Velik broj tih imenica Peićeve su realizacije postojećega tvorbenog uzorka u hrvatskom jeziku koji dotad nije bio ostvaren u vezi s nekim osnovama. Imenice će biti razvrstane u značenjske skupine, opisat će se tvorbeni načini kojima su nastale te će se iz rodnolingvističke perspektive ispitati asimetrija u obilježenosti imenica za ženske osobe na *-uš-a* i njihovih mocijskih parnjaka muškog roda. Na kraju će se tematizirati nagli porast produktivnosti sufiksa *-uš-a* kojeg se tvorbeni potencijal danas najviše iskorištava u medijskom i kolokvijalnom diskursu.

1. Uvod

Fonološke, morfonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke posebnosti slavonskih govora u kroatističkoj se teoriji i praksi nazivaju *slavonizmima* (usp. npr. Ham 2009; Berbić Kolar i Kolenić 2014). U užem se smislu taj termin rabi za slavonske leksičke regionalizme poput imenicâ *ker* ‘pas’, *keruša* ‘kuja’, *garavuša* ‘crnka’, *komšija* ‘susjed’, *kecelja* ‘pregača’ (usp. npr. Milas 2016). Standardološko i leksičkosemantičko značenje termina *slavonizam* valja razlikovati od njegova dijalektološkog značenja koje podrazumijeva akuzativno-genitivni sinkretizam u imenica muškoga roda prve deklinacijske vrste u starim štokavskim govorima u sjevernoj Slavoniji i u nekim kajkavskim govorima (Lončarić 1996). Imajući na umu višeznačnost termina *slavonizam* u kroatističkoj literaturi, u ovom se poglavlju ograničavamo na njegovo leksičkosemantičko značenje i primjenjujemo ga na analizu tvorbenih neologizama u putopisnom opusu književnika Matka Peića.

U putopisnim knjigama *Skitnje* (1967, ²1985, ³1996), *Evropske skitnje* (1985), *Ljubav na putu* (1984), *Crno zlato* (1974) i *Jesen u Poljskoj* (1969)⁴⁰ Matka Peića pojavljuju se mnogobrojne imenice tvorene sufiksom *-uš-a* i sufiksima koji završavaju na *-uš-a*, kao što su *-ar-uš-a*, *-l-uš-a*, *-at-uš-a*, *-jak-*

⁴⁰ Dalje će se radi preglednosti naslovi Peićevih putopisnih knjiga označavati kraćicama: S (*Skitnje*), ES (*Evropske skitnje*), LjnP (*Ljubav na putu*), CZ (*Crno zlato*), JuP (*Jesen u Poljskoj*).

-uš-a i -đ-uš-a.⁴¹ Babić (2002: 356–357, 363) spominje samo sufikse -uš-a, -kuša i -euša, a Barić i dr. (1995: 315) i Silić–Pranjeković (2005: 168) samo sufiks -uš-a, pa su ostali sufiksi uspostavljeni i izlučeni na temelju korpusa koji se u ovom poglavlju obrađuje. Nije naime upitno da su imenice *blataruša*, *drumaruša*, *legaruša*, *livadaruša*, *lopataruša*, *mindaruša*, *naftaruša*, *patkaruša*, *pekmezaruša*, *pjeskaruša*, *ravničaruša*, *savaruša*, *slamaruša*, *šankaruša*, *šiltaruša*, *školjkaruša*, *šleparuša* i *tapkaruša* tvorene sufiksom -ar-uš-a, imenica *autoritetluša* sufiksom -l-uš-a, imenica *Breganatuša* sufiksom -at-uš-a, imenica *pametnjakuša* sufiksom -jak-uš-a, a imenica *Samoborđuša* sufiksom -đ-uš-a. Takav je opis sufikasa usklađen s načelima dubinske morfske raščlambe koju su u jezikoslovnoj kroatistici temeljito razradili Josip Silić i Ivan Marković.

2. Semantička klasifikacija Peićevih novotvorenica

Velik broj imenica tvorenih sufiksima na -uš-a u Peićevim putopisima realizacije su postojećega tvorbenog uzorka u hrvatskom jeziku koji dotad nije bio ostvaren u vezi s nekim osnovama. Zato većina tih tvorenica nije zabilježena u općim rječnicima hrvatskog jezika niti se na njih nailazi pretraživanjem interneta. „Riječ koja još nije ostvarena, ali bi se po tvorbenom obrascu lako i jednostavno mogla ostvariti“ Babić (2002: 54–55) naziva *potencijalnom riječju*, pa bi se Peićeve (novo)tvorenice sufiksima na -uš-a mogle držati ostvarenjem tvorbenog obrasca u kojem se imeničkoj, glagolskoj ili pridjevskoj osnovi dodaje jedan od, obično obilježenih, sufikasa koji završavaju na -uš-a. Imenice će se najprije razvrstati po značenjskim skupinama (prema Babić 2002), a potom će se analizirati iz perspektive derivacijske morfologije i rodne lingvistike.

Najvećim brojem primjera obiluje skupina imenica koje označavaju žensku osobu. Unutar te se skupine razlikuje nekoliko značenjskih podskupina.

A. Imenice koje označavaju stanovnicu kojega mjesta, grada, regije ili države (npr. *Baranjuša*, *Breganatuša*, *Davoruša*, *Hrvatuša*, *Portugaluša*, *Samoborđuša*, *Venecijanuša*, *savaruša*, *sjevernjakuša*).

⁴¹ Sufikse na -uš-a prikazujemo dubinski raščlanjene na derivacijske i gramatičke morfove u skladu s radovima Ivana Markovića (2013, 2018). U tom se smislu naš prikaz tvorbenih procesa razlikuje od onoga u *Tvorbi riječi* Stjepana Babića (2002) gdje se ne provodi dubinska morfska raščlamba.

Onda ti dođu mreže obiteljske u kojima se (...) valja i probija glas o udaji (napokon) neke Baranjuše. (LjnP, 262)

Konj bi te mogao iznijeti na vrh Svete Gere odakle bi vidio žumberačka sela od daljine malešna i modruljasta po bregovlju poput medaljona koje po prsovlju nošahu stare Samoborduše i Breganatuše! (LjnP, 127)

Susretoh jednu sedamdesetgodišnjakinju koja mi reče (...) da je prava Davoruša, lađaruša. (CZ, 91)

Djevojka, trinaestogodišnja Hrvatuša, s naočalama, ide po vodu i viče: „Tukec!“ (LjnP, 141)

Inače, Portugaluša ti nije ne znam kakva mondenka. (ES, 314)

A njegov crni ormar u sakristiji s odijelom za Veliki petak bio je u sjaju karneola kao kosa Venecijanuše! (CZ, 134)

Savaruše koje je zamijesilo ovo teško blato, savuljci kojima je ova strašna rijeka udahnula dušu. (CZ, 85)

Na peronu poljske seljanke, one slavenske sjevernjakuše s bijelim i crnim šubarama. (JuP, 180)

B. „Imenice koje označuju žene koje su se ljubakale, spavale s osobom (osobama) označenom u izvedeničkoj osnovi“ (Babić 2002: 356) ili supruhu osobe označene u izvedeničkoj osnovi (npr. *garnizonuša*, *kapetanuša*, *kaplaruša*, *oficiruša*, *regimentuša*, *remonteruša*, *remorkeruša*, *soldatuša*, *šleparuša*).

Garava garnizonuša! Komad žene! Bitangina bedevija! (S, 277)

Kapetanuša sluša: gavrani stružu stara pasja rebra... (S, 285)

Babogretka je živa žena: soldatuša – kćerka kaplaruše, unuka Reljkovićevih tobdžija. (S, 275)

Nad starom kaplarušom kruže strvinarke: gavran, vrana. (S, 285)

(...) gdje su oni davni dani graničarskih topnika kad je nasmijana oficiruša ujutro pritiskala bedrom prljavog, zdepastog gusaka. (S, 277)

Ne znaš kad je na mrciništu starici oficiruši jezivije. (S, 284)

Hrptom nosa uprt u prsnu kost regimentuše (...) osjećaš da jezikom drobiš meso nazrnano u neke sakrivene ogromne ogrozde... (S, 274)

Kuckajući nožem po porciji odojka jedna udovica remonteruša je upućivala... (CZ, 194)

Sisuškanje šleparuša i guzikarije remorkeruša (...) sve je to bilo pre-maleno za njegovu strast. (CZ, 100)

Zdrava davna rimska sela mijesila su ovdje i pekla zemlju: vrčeve u obliku koljena, grudi, zdjele s plastičnim madežima seoskih baba i veselih soldatuša. (S, 107)

Svud zrak plav kao podočnjak soldatuše. (S, 236)

U krvi joj regimentski bubanj, u bedru top. Garavuša. Soldatuša. (S, 274)

Tu ljeti ko vodena mušica pod repom rode ili zimi ko vodeni crv u maternici vidre, divno žive šlep-krmar i njegova šleparuša. (CZ, 80–81)

A šleparuša? E, šleparuša ti je posebna žena. Rijetko je ugledaš. Vječno je u kabini uz muža. (CZ, 81)

C. Imenice koje označavaju nositeljicu osobine ili imenuju žensku osobu prema nekoj istaknutoj navici i vanjskom obilježju (npr. *anđeluša*, *autoritetluša*, *bećaruša*, *bremzaruša*, *čizmaruša*, *frigiduša*, *garavuša*, *keruša*, *klataruša*, *merceduša*, *mlakuša*, *pametnjakuša*, *pekmezaruša*, *pendžeruša* (*sic!*), *tapkaruša*).

A kad su mi još prišapnuli da su to nekakve autoritetluše u kulturi, neke ženske budže u administraciji – okrenuo sam glavu na drugu stranu. (CZ, 199)

I da misliš na snagu siječnja, koji pod tobom ukrućuje lice svježeg zakopanog bekrije, steže jučer još topla bedra bećaruše. (LjnP, 249)

Bijela glista se tu zna prisisati o crijevo ponekoj bećaruši i slatkim svrbežom je tjerati da brže veze: cifrašice, škofričiće, kolica, pužiće. (S, 279)

Relkovićeve Babogredske bećaruše – sestra je Hogarthove londonske muškolvke. (ES, 160)

Iako često nije teža od pet purica, svojemu je mužu u dane berbe strašna bremzaruša. (LjnP, 124)

Jajati mesari u opelrekordu, sisata čizmaruša na motorbiciklu. (LjnP, 177)

Ali i moja dosada i zijevanje koji mi se uvijek jave kad pogledam na onu crvenu i zlatnu pustinju loža, na onaj katafalk sterilka, frigiduša i impotentulja koje mrze Mesalinu. (CZ, 199)

U krvi joj regimentski bubanj, u bedru top. Garavuša. Soldatuša. (S, 274)

Zato nije čudo da je Matija Antun Relković u crnom blatu ravnog *Svinjara* napisao „Satira iliti divjega čovika“ psujući strast lola i keruša. (LjnP, 211)

I da za oko tih mladih veterinarara i inženjera agronomije, šumarstva i nafte nije bila tu u „Šljukinom Gonu“ servirana „žena“ kakvu nam nudi naša slikarska „naivna staklenina“, neka ušljivica, drapađoza, usranka, droplja, luftiguzača, keruša, pišulja, klataruša, Marička, mindura, šupirka, pogrmljuša, žaba krastača, a ponajmanje neka kravenda, bukva, ševa govнаруša, fektarica, čapljina čizma, dravska pjeskaruša, picokišnica. (CZ, 256)

U vikendici novi, laki aluminijski krevet za mercedušu. (CZ, 245)

Poznavao je svog mlakonju grofa i svoju mlakušu groficu. (LjnP, 144)

Nikad ne poteži za jezik malog mudrijaša svinjara iz Molva ili sitnu pametnjakušu gušćaricu (*sic!*) iz Virja. (LjnP, 174)

Vidio sam Ininu naftnu postaju (...), kako na kontinentu daje energiju da vidiš: (...) guzatu pekmezarušu u Moslavini. (LjnP, 61)

Pendžeruša (*sic!*) i njezin ljubavnik priplotnjak okreću uho od dana. (S, 234)

Brod je pod papučom graničarke, nježne tapkaruše, ogromne guzende koja crvenom maramom – ako je mlada – pali ili crnom maramom – ako je stara – zamračuje Brod. (LjnP, 221)

D. Imenice koje označavaju ženu prema njezinoj profesiji ili aktivnosti i poslu koji obavlja (npr. *alpinuša*, *kelneruša*, *koščuvaruša*, *mostaruša*, *moteluša*, *šankaruša*, *školjkaruša*).

Staza bernardinca s burencem, alpinuše s runolistom na jakoj prsnoj kosti i Tiroльца s divokozinim repom za zelenim šeširom. (ES, 233)

Kelneri „Bijele lađe“ s osmijehom, mekšim od gljiva uz divljač i kelneruša s grudima sitnijim od lastavičjih gnijezda – tako su mi oprezno, bezalkoholno, uzdignutim obrvama, šapćući rastavljali slova: tartar sos! (LjnP, 261)

(...) a što sve ne nafantazira nesretni lađar o Slavonkama i Bosankama... Jedne su mu, kaže, mesnjače s gusjom kožom, a druge koščuvaruše s telećim očima. (CZ, 96)

Kraj uvučenog sidra, kraj onog roga za dozivanje šlepdžija, mostaruša i Ciganka (...) stizali su mornari. (CZ, 93)

Pod starim gradom Marta nije više sveta gostioničarka s vinom i kruhom, nego moteluša sa servisom, od automobilskog nadalje. (ES, 233)

Da je šank zbilja kapetanski most, to ne vidiš samo po sjaju lakirane hrastovine, po blistanju mjedenih okova, nego u prvom redu po sijevanju puti i po preljevu kose šankaruše – neobičnog ženskog kapetana! (ES, 102)

Vjetreničar, mazgar ili lončar došao je u Lisabon iz *Alenteja* kupiti nešto svojoj runjačici kukuruza, iz *Estremadure* – svojoj školjkaruši. (ES, 315)

Imenice na *-uš-a* označavaju i životinje: kobilu (*doruša*, *đubretaruša*, *legaruša*), lastavicu (*dravaruša*, *pobrijeguša* (*sic!*)), ševu (*govnaruša*/*govnjaruša*), kokoš (*potepuša*), svraku (*prostakuša*), šljuku (*seljakuša*) ili koju drugu pticu (*livadaruša*, *močvaruša*), krmaču (*kaljužaruša*), mačku (*kamenjaruša*), kuju (*klataruša*, *patkaruša*) i žabu (*livadaruša*).

Tu oko Laslova – Kovoda ljeti vidiš dorušu, kobilu legarušu. (S, 299)

Strizivojna je spomenik konju, đubretaruši kobili, kladarašu ždrepcu. (LjnP, 225)

Pogled nekud u ogromnu daljinu u kojoj se – kao u gnijezdu lastavice dravaruše – miješaju blato i modrina. (CZ, 170)

Samo treba graditi u već, od prirode napol sagrađeno – kao što rade orao i lastavica pobrijeguša. (LjnP, 55)

Lavež pasa dizao je ritam, kukuriku pijetla oštrio krešendo, cvrčanje ševa govnuša ustjeravalo je na pakleni finale! (CZ, 258)

Uz rakiju muško, skitničko snatrenje: (...) krajem (u ovo doba) nalik jazavcu koji spava u zimskom snu, duboko u toplom podzemlju, s krmeljem na oku krupnijim od zrna zobi pod noktom ševe govnja-ruše! (LjnP, 175)

Kao njezina kokoš potepuša – i ona je landrača. (S, 270)

Naš remorker (...) tako meko, nečujno klizi, da čak ne prekida prostakušama svrakama (...) njihovu posprdnju igru. (CZ, 84)

Da, volim Krakow: vavelske tornjeve sa svecima i kripte s kraljevima, ali ništa nije manja moja ljubav za Krakow s divljim seljačkim zecom koji stoji u rasvijetljenom izlogu obješen okomito na korzo i sa seljakušom šljukom koja leži vodoravno s korzom! (JuP, 250–251)

Na svrbljivog bika ne slijeće livadaruša, ona ptičica kojoj su najmilije mušice kraj oka kobile, muhe oko ovnova muda. (ES, 100)

(...) ispod bika skače žaba livadaruša, iznad bika leti ševa, oko bika zuje obadi i lijeću mušice. (ES, 116)

Kad sam prišao bliže, opazio sam da vijećnica oblikom i bojama ne prelazi samo od ždrala na ostale močvaruše i na sam pejzaž bare, nego da se proširuje i na šumu. (JuP, 221)

(...) mast krmače kaljužaruše. (LjnP, 112)

Mačka kamenjaruša na malom groblju. (LjnP, 72)

Tvrđi sat slavonskog svitanja kad je još sve zaleгло: i krv u kruni pijetla i mjesečina u žili ždrijepca i krpelj u sisi klataruše kuje. (CZ, 58)

Da, Drava je Osijekom ljuljala lokote drvarnica, kotrljala u šašu izgubljene brnjice kuja patkaruša. (CZ, 146)

Biljke označavaju imenice *livadaruša* (pasji repić, vrsta trave), *poleguša* (vrba), *pubertuša* (breza), *ravničaruša* (šuma).

Stara savska obala, iako gažena naftaškom čizmom, sva je još u šupljikavom cvijeću stocvjetarke i biljci livadaruši zvanj pasji repić. (CZ, 74)

Krda močvarnih hrastova i čopori vrba poleguša zavode ga. (CZ, 99)

Tek pubertuša breza koju zakite jedva dvije, tri dlake iz repa divljeg zeca. (LjnP, 22)

Ne mogu bez tog slavonskog putovanja u studenom oko svetog Martina – kad ti u automobilskom prozoru na čeljust sja olovna modrina oranica, a na čelu blista bakrena rumen propale naše šume ravničaruše! (LjnP, 222)

Nekoliko imenica označava građevine, uglavnom kuće (*blataruša*, *panonuša*, *pleteruša*, *prizemljuša*, *seljakuša*, *slamaruša*), a neke i gostionicu (*drumaruša*) ili birtiju (*autobusuša*).

Pred Kninom poslije pleteruša i blataruša, oko Golubića prve kamene kuće! (LjnP, 55)

Ta je kuća tipična ugarska prizemnica, ona uz seoski put zastala duga kuća panonuša, s guskom u temelju i s gavranom na krovu. (ES, 261)

Chopinova je rodna kuća nježna prizemljuša. (JuP, 99)

(...) u selu ima još i starih seljakuša kućerina. (ES, 228)

Miris mladih oraha iza žute prizemnice, crne slamaruše – kao u Piškorevcima. (ES, 253)

Toliko vole tu boju šaša i glave divljeg patka da su i gostionicu drumarušu nazivali „Zelengaj“. (LjnP, 246)

Od Novske do Zagreba. Birtija autobusuša. (LjnP, 251)

Vrstu lađe označavaju imenice *lopataruša*, *naftaruša*, *šleparuša*.

Radije mislim na kanonika Račkog koji je imao davno nekad volje i hrabrosti u „lopataruši“ – lađi na kolo – odvućarati se od Siska u Crno more do Odese. (CZ, 102)

Sve je ovdje na lađi naftaruši, kao i na naftnom polju u Beničancima – metalno. (CZ, 77)

Nadošle na rijeci lađe šleparuše, pune slavonske beničanske nafte. (LjnP, 49)

Od pojedinačnih su primjera zanimljive imenice za vrstu vode (*izvoruša* ‘izvorska voda’, *mineraluša* ‘mineralna voda’), kape (*oficiruša* ‘kapa kakvu nose oficiri’, *šiltaruša*), puške (*kremenuša*), kiše (*listopaduša* ‘kiša koja pada u listopadu’, *ravničaruša* ‘kiša koja pada u ravnici’), ceste (*mindaruša* ‘cesta s puno rupa’) i peći (*naftaruša* ‘peć na naftu’).

Dugo ih treba u vodi, šumskoj izvoruši pljuskati i šamarati da maknu osušenim repom. (LjnP, 120)

A i Turci (...) znali su ne samo ratnu, nego i mirnodopsku vrednotu požeškog pejzaža, kao idealnog mjesta za teferić sa zalogajem janjetine ili pastrve uz gutljaj hladne zdenčanice i kupke u vreloj veličkoj mineraluši. (LjnP, 228)

Na glavi mu kapa oficiruća, jednako rogata koliko elegantna. (CZ, 90)

Sjediš u jesenskoj, jockeyskoj ženskoj šiltaruši, lakšoj šubari s narukvicom nazrnanom perlama krupnijim od kiše. (JuP, 67)

Da bi došao iz Broda u Đakovo, treba da pet dana piješ i da s kapom šiltarušom na oku pocrniš od rakije. (S, 286)

Jedva se vide klinčanice za šubare i kožnate kape šiltaruše. (LjnP, 181)

Ova cesta zapraši se dimom manjim od onog iz stare kordunske kremenuše. (LjnP, 106)

Uskoro će listopaduša, ona hladna jutarnja kiša koja čovjeku na prozoru vlastitim disanjem ubija pogled oka. (JuP, 128)

Gorzkowica: šutljive šikarice u kojima kiša ravničaruša tako finim šuštanjem oglođe crkotinu krtice. (JuP, 24)

Bila je loša cesta, neka cesta mindaruša od koje si poskakivao u autu i morao pisati u igri nekih kamenih jaja, krupnijih od ždrijepčevih, na blatnim točkovima. (CZ, 40)

Teško razaznajem peć naftarušu i lovački zeleni pokrivač. (LjnP, 181)

3. Tvorbeni opis Peićevih novotvorenica

Imenice sa sufiksima na *-uš-a* izvode se od imeničkih, pridjevskih i glagolskih osnova. Izvedenice od pridjeva označavaju ženu prema boji kose ili puti (npr. *garavuša* ‘garava žena’) i prema istaknutoj osobini (npr. *frigiduša* ‘frigidna žena’, *mlakuša* ‘mlaka žena’, *pametnjakuša* ‘pametna žena’), a izvedenice od glagola ženu prema nekoj aktivnosti (npr. *keruša* ‘ona koja se keru’, *klataruša* ‘ona koja se klatari’, *tapkaruša* ‘ona koja tapka’), životinju prema aktivnosti ili osobini (npr. *klataruša kuja*) ili stvar (npr. *cmizdruša* ‘drvene ljestve koje cvile, cmizdre’). Najviše je izvedenica od imeničkih osnova. Među imenicama za ženske osobe jednu skupinu čine one koje su u mocijskom odnosu s

(neobilježenom!) imenicom za mušku osobu (npr. *Alpinuša – Alpinac, anđeluša – anđeo, bečaruša – bečar, kelneruša – kelner, prostakuša – prostak, seljakuša – seljak, sjevernjakuša – sjevernjak, Davoruša – Davorac, Baranjuša – Baranjac, Hrvatuša – Hrvat, Samoborđuša – Samoborac, Venecijanuša – Venecijanac, Portugaluša – Portugalac*). Za tu skupinu imenica, koje su dakle u mocijskom odnosu s imenicama muškoga roda, Skok (1971–1974, III: 550) ističe da nemaju „pejorativne natruhe“. To bi možda i bilo tako da ne postoje neobilježene imenice ženskog roda tipa *Alpinka, kelnerica, sjevernjakinja, Baranjka, Hrvatica* itd. Zato ipak sufiksi *-uš-a, -jak-uš-a, -ar-uš-a* i *-đ-uš-a* u navedenim imenicama nisu neutralni nego afektivni i nose deprecijativno značenje. Drugu skupinu čine imenice nastale od iste osnove kao i imenice za mušku osobu, ali ne može se tvrditi da su u mocijskom odnosu jer ne znače isto: imenice muškoga roda označavaju vršitelja radnje (npr. *kapetan, kaplar, lađar, oficir, soldat*), a imenice ženskog roda njegovu suprugu ili ljubavnicu (npr. *kapetanuša, kaplaruša, lađaruša, oficiruša, soldatuša*).

Neke su imenice tvorene prefiksarno-sufiksarnom tvorbom (*pobrijeguša (sic!),⁴² pogrmljuša, prizemljuša*), a samo jedna složeno-sufiksarnom tvorbom (*koščuvaruša*).

4. O Peićevim novotvorenicama iz rodnolingvističke perspektive

Iz perspektive rodne lingvistike valja primijetiti asimetriju u odnosu među imenicama tipa *kapetan, kaplar, lađar, oficir, soldat* i *kapetanuša, kaplaruša, lađaruša, oficiruša, soldatuša*. Kao što je već rečeno, odnos je među tim imenicama samo prividno mocijski. Ako se mocijskom tvorbom drži izvođenje imenica „jednoga roda od imenica drugoga roda s razlikom u spolu“ (Barić i dr. 1995: 304; Barić 1987: 10; Silić 2004), tada bi se te imenice morale razlikovati samo po referencijalnome rodu i pripadati istoj značenjskoj skupini. Zato odnos među nabrojanim imenicama nije mocijski jer su im značenja različita (vršitelj radnje – supruga/ljubavnica). Kad bi se i od imenica muškoga roda izveli pejorativi sufiksom *-č-in-a* (*kapetančina, kaplarčina, lađarčina, oficirčina*), označavali bi muškarca prema načinu na koji obavlja svoju dužnost (nesavjesno, preozbiljno/predoslovno) ili zlorabi svoj položaj. U imenica ženskog roda ističe se ili bračni status žene (*kapetanova, kaplarova, oficirova, soldatova* supruga) ili njezine seksualne navike koje se u našim

⁴² Korijenski se slog pokraćuje; treba: *pobreguša* (tako i stoji u RMS i u Matešiću) ili *pobrijeguša*.

jezičnim priručnicima ekspliciraju upravo politički nekorektno; npr. „Sufiksom *-uša* izvode se imenice koje označuju žene koje su se ljubakale, spavale s osobom (osobama) označenom u izvedeničkoj osnovi“ (Babić 2002: 356). To bi, dakako, značilo da je kapetanuša spavala s kapetanima, kaplaruša s kaplarima, oficiruša s oficirima, soldatuša sa soldatima itd. Slična preoblika ne postoji za imenice muškog roda! U vezi s tim sufiksom Bugarski (2006: 92) naglašava da „žensko u ovoj kulturi nikad nije bilo ravnopravno s muškom glavom, nego je bivalo predmet svakovrsnih stereotipa i predrasuda“. To potvrđuju i sufixi *-ulj-a* (npr. *pišulja*, *sisulja*, *guzulja*) i *-ar-a* (npr. *guzara*, *sisara*, *đubretara*) koji su također „specijalizovani naročito za karakterizaciju žena, naravno opet negativnu, čime se pokazuje deo velikog bogatstva našeg rečnika u ovoj sferi“. Peićevo gomilanje imenica na *-uš-a* kojima referira na žene prema Pavletićevu (1987: 40) bi se tumačenju moglo opravdati jakim inzistiranjem „na krepkoći i muškosti stila“ jer su Peićeve „sanjarije lansirane prema istim orijentirnim idolima: prema pravim muškarčinama“, pa nije neobično da ćemo Peićev „agresivan, surovo muški, krepčinom nabujali stil očekivano pronalaziti i lako prepoznavati naročito u pasusima gdje se izravno doriče neskriven mužjački pogled na ženu“ (Pavletić 1987: 47).

5. Peićeve novotvorenice u rječnicima i na internetu

Rijetke su Peićeve novotvorenice registrirane u rječnicima.⁴³ U svim pregledanim rječnicima osim u RHJ-u (dakle u AR-u, AdoK-u, Velikom Aniću, RMS-u i Matešiću) zabilježena je imenica *doruša*, s istim značenjem kao i kod Peića (‘kobila tamnoride boje’), dok je u svim rječnicima osim u AR-u zabilježena imenica *garavuša*, s istim značenjem kao i kod Peića (‘garava žena’). Imenica *seljakuša* zabilježena je u AR-u, RMS-u, RHJ-u, Velikom Aniću i Matešiću i označava neuglađenu ženu, a ne pticu ili kuću kao kod Peića. U četirima su rječnicima zabilježene imenice *keruša* (AR, AdoK, RMS i Matešić) koja označava samo kuju, a ne ženu kao kod Peića,

⁴³ Pregledani su rječnici radi pojednostavnjivanja označeni kraticama: AR (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, JAZU, Zagreb, 1880–1976), AdoK (*Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1967), Veliki Anić (Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2005), RMS (*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Beograd – Zagreb, 1967–1976), Matešić (Josip Matešić, *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen I–II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1965–1967), RHJ (*Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga, Zagreb, 2000).

klataruša (AdoK, RMS, Anić i Matešić) koja označava samo ženu, ali ne i kuju kao kod Peića i *prostakuša* (AR, RMS, Anić i Matešić) koja označava ženu, a ne svraku kao kod Peića. Nekoliko je imenica zabilježeno u trima rječnicima: *bećaruša* (AdoK, RMS, Matešić), *oficiruša* (RMS, RHJ, Anić; označava samo oficirovu ženu, a ne i kapu kao kod Peića), *pogrmuša* (AR, RMS, Matešić; kod Peića je *pogrmljuša* i označava ženu, a u rječnicima vrstu ptice) i *soldatuša* (AR, RMS, Matešić). U samo dvama rječnicima registrirane su imenice *kapetanuša* (AdoK, RMS), *pendëruša* (AR, Matešić; kod Peića je *pendžeruša*), *pobreguša* (RMS, Matešić; kod Peića je *pobrijeguša*), *poleguša* (RMS, Matešić; kod Peića označava vrstu vrbe, a u RMS-u vrstu djeteline) i *prizemljuša* (AR, RMS). Imenica *mlakuša* zabilježena je samo u RMS-u, ali označava vodu iz mlake, a ne ženu kao kod Peića. Na internet-skim se forumima i blogovima mogu pronaći potvrde za više imenica (to su npr. *bećaruša*, *cmizdruša*, *doruša*, *frigiduša*, *govnaruša*, *Hrvatuša*, *izvoruša*, *kapetanuša*, *kaplaruša*, *kelneruša*, *keruša*, *mlakuša*, *oficiruša*, *pametnjakuša*, *pleteruša*, *potepuša*, *prizemljuša*, *prostakuša*, *seljakuša*, *sjevernjakuša*, *slamaruša*, *soldatuša*), ali nemaju uvijek isto značenje kao kod Peića. Tako se naprimjer imenica *cmizdruša* pojavljuje na jednome blogu sa značenjem ‘gradska droljica’, dok kod Peića označava stvar (‘drvene ljestve’); imenica *doruša* označava vrstu kobile, ali se rabi i kao hipokoristik vlastitoga imena *Dora*; imenica *govnaruša* pojavljuje se kao naziv za rakiju, a ne za pticu kao kod Peića; imenica *keruša* najčešće označava kuju, a rijetko ženu koja se keru; *mlakušom* se na jednome blogu naziva većina (loših) glazbenih albuma određenog benda, a inače ta imenica označava vrstu ptice, dok se kod Peića odnosi na ženu; *oficiruša* ne označava samo oficirovu ženu, nego i ženu koja sve mora držati pod kontrolom; *pametnjakušom* se rjeđe naziva pametna žena, a puno češće ona ispodprosječne inteligencije (sinonim za *glupaču*); *potepušom* se na jednom blogu naziva djevojka koja puno izlazi, a ne kokoš kao kod Peića; imenica *slamaruša* sinonim je za slamaricu, a ne označava kuću kao kod Peića.

6. „Uše“ i žargon

Određujući žargonizaciju kao „pojavu nove produktivnosti starih imeničkih sufikasa“, Bugarski (2006: 43–44, 92) naglašava da se sufiks *-uš-a* u novije vrijeme sve više žargonizira te je očito da postaje sve plodniji. To znači da izvorno i nije bio isključivo žargonski, nego da „u velikom broju novijih ekspresivnih i posebno žargonskih reči“ postaje nositelj „specifične žargonske obojenosti, čak neovisno od prirode domaće ili strane osnove“ kojoj se dodaje

(*idem*). Novije tvorenice izvedene sufiksom *-uš-a* posebno su česte u kolo-kvijalnom i medijskom diskursu, odnosno vezane su za govor određene sup-kulture, i (još) nisu registrirane u rječnicima. Imenice izvedene tim sufiksom najčešće označavaju ženu; npr. *likuša* ‘djevojka, žena’, *sponzoruša* ‘žena sa sponzorom’, *manekenkuša* ‘manekenka’, *frikuša* ‘čudakinja, osobenjakinja’, *eventuša/iventuša* ‘žena koja obilazi društvene događaje, *evente*’, *koferuša* ‘žena spakiranih kofera spremna odmah useliti kod novog dečka’ (usp. Pavliša 2009), *piaruša* ‘žena koja se bavi javnim odnosima, engl. *P. R. (public relations)*’, *posvuduša* ‘žena koja se pojavljuje posvuda; *eventuša*’. Ostale označavaju zasjedu (*sačekuša*), frizuru (*natapiruš*), mušku torbicu (*pederuša*), pivo (*pivuša*), prijevaru, zamku (*navlakuša*), salamu (*podriguša*), forvardiranu poruku (*forvarduša*), naočale nalik onima kakve nosi Tarik Filipović (*tarikuš*). Kao što se nije mogao predvidjeti nagli porast produktivnosti toga sufiksa, tako se ne može nagađati ni koliko će se dugo iskorištavati njegov tvorbeni potencijal, posebno zato što sve današnje izvedenice tim sufiksom generira „tako živa jezička materija“ kao što je žargon (Bugarski 2006: 154). Moglo bi se reći da je Peić anticipirao mogućnost eksploatacije sufiksa *-uš-a* uočivši nekoliko njegovih obilježja koje Bugarski (2006: 155) navodi kao razloge favoriziranja određenih sufikasa: 1. gramatički je i fonološki spojiv s brojnim osnovama i 2. ima izrazitu zvučnu vrijednost („po zvuku kao predodređen za negativnu ekspresivnost“; *idem*: 92). U novije mu vrijeme pogoduje i naglašena uporaba u medijskom diskursu. Peić je iskoristio činjenicu da je sufiks *-uš-a* „upadljivo ekspresivan“ (*idem*: 158) jer je tek nekoliko izvedenica s tim sufiksom neobilježeno (npr. *djeveruša*, *čegrtuša*, *prizemljuša*). Pitanje je zašto nije odabran koji drugi, srodni sufiks, naprimjer *-ulj-a*, *-ar-a* ili *-ač-a*, koji imaju podjednaku afektivnu vrijednost i također su „ženski sufiksi“ (*idem*: 95). Kako je već istaknuto, na internetskim se forumima mogu pronaći rijetke potvrde za Peićeve (novo)tvorenice, a samo se imenice *cmizdruša*, *đubretaruša*, *frigiduša*, *garavuša*, *govnaruša*, *Hrvatuša*, *keruša*, *mlakuša*, *potepuša*, *prostakuša*, *seljakuša*, *soldatuša* pojavljuju s alternativnim sufiksima jednake ekspresivnosti (*cmizdrulja*, *đubretara*, *frigidača*, *garavulja*, *govnara*, *Hrvatulja*, *kerulja*, *mlakača*, *potepulja*, *potepača*, *prostakulja*, *seljakača*, *soldatača*). Bugarski se (2006: 167–168) pita je li takva distribucija sufikasa slučajna ili ipak motivirana utjecajem „skrivenih gramatičko-semantičkih obrazaca“ zaključujući da na to pitanje pouzdana odgovora nema. U nabrojenim je izvedenicama ekspresivnost sufiksa *-uš-a* možda pomalo potrošena zbog frekventne uporabe, pa se dodavanjem novog sufiksa ekvivalentne afektivnosti nastoji obnoviti nekadašnja obilježnost. Na raspodjelu sufikasa svakako utječu i glasovni razlozi, odnosno potreba za disimilacijom, kao u primjerima tipa

*garavara, *izvorara, *cmizdrara, *kerara, što znači da odabir tvorbenog obrasca u takvim primjerima nije slučajan. No veća se produktivnost sufiksa *-uš-a* u odnosu na sufiks *-ulj-a* zasad može opravdati jedino subjektivnom procjenom da je sufiks *-uš-a* afektivniji tvorbeni formant.

Iz izazovna se jezika putopisnih knjiga Matka Peića mogu izvesti brojne filološke teme, a u ovom se poglavlju nastojalo pokazati kako je u njima iscrpljivan jedan tvorbeni uzorak kojem se analogija može pronaći u aktualnome medijskom i kolokvijalnom diskursu. Tako se čini da je autor realizacijom potencijalnih tvorenicu sufiksima koji završavaju na *-uš-a* anticipirao nagli porast produktivnosti tih sufikasa i njihovu današnju žargonizaciju.

Dramski diskurs između pragmalingvistike i feminističke lingvistike

Promatra li se jezik kao djelovanje, pretpostavlja se da postoji dijaloška situacija u kojoj pojedini verbalni iskazi poprimaju obilježja konkretne akcije. Takvi se iskazi mogu raščlanjivati i opisivati prema različitim kriterijima, a jedan je od njih rod govornika. Poimanje roda uvelike je uvjetovano društvenim konvencijama, a budući da žene i muškarci nemaju jednake početne pozicije u društvu, različita su i njihova prava na iskorištavanje djelatne moći jezika. U ovom se poglavlju na primjeru Krležine drame *U agoniji* propituju austinovski pristup djelovanju riječima i suvremena, feminističkolingvistička nadogradnja njegove teorije.

1. Dramski diskurs i govorni činovi

Govorni se činovi najlakše prepoznaju i razgraničuju u dijalogu, pa su dramski tekstovi vrlo pogodni za analizu i propitivanje teorije govornih činova. Krležinoj drami *U agoniji* stoga ćemo pristupiti kao korpusu za opimjerenje konstativnog i performativnog shvaćanja jezika. U toj se drami sukob doista gradi na oprečnom shvaćanju jezika, a to se i verbalno eksplicira, pa se drama odvija na svojevrsnoj metajezičnoj razini gdje se glavni karakteri svađaju zato što govore različitim jezicima.

Više je razloga zbog kojih su dramski tekstovi prikladni za analizu i opimjerenje (teorije) govornih činova. Oni prije svega zadovoljavaju sve pretpostavke jezičnog djelovanja (usp. Ivanetić 1995: 9–43).

Dijalog je konstitutivni element drame. Goffman (1976) ističe da konverzacija nikad nije samo govorna razmjena, nego djelovanje i predstava, pa je performativnost osnovna značajka dramskog diskursa. Dramski se dijalog, dakako, razlikuje od svakodnevne, prirodne konverzacije (Katnić-Bakaršić 2001: 146–147): interpretacija dramskog dijaloga pretpostavlja analizu *dramske situacije* te zahtijeva i jezično i stilistički kompetentnog tumača (polazi se od *književne teorije* i *književnoga teksta* te se uzima u obzir njegov estetski i metajezični kod), a tumačenje svakodnevne konverzacije polazi od životne situacije, *stvarnoga društvenog konteksta* i od *kognitivnih shema* koje dijele govornici unutar iste društvene zajednice (*idem*: 90–136).

Situacijski čimbenici također utječu na komunikaciju i uz jezične su iskaze najvažniji elementi komunikacijskog procesa.⁴⁴ Drama ispunjava i tu pretpostavku jezičnog djelovanja, i to ne samo zbog postojanja sugovornika, nego i zbog oslanjanja na *norme* (društvene ili individualne), *uloge* i *očekivanja* (Ivanetić 1995: 11–12). Odstupanje od normâ u svakodnevnom životu izaziva sankcije, a u drami stvara zaplet; sankcioniranje dovodi do raspleta ili uvodi u novu dramsku situaciju. U Krležinoj drami *U agoniji* samoubojstvo predstavlja kršenje društvene norme, pa se upleće policija (u dodanom, trećem činu drame) i tada govorimo o sankcioniranju na društvenoj razini, a Laura i Križovec provode individualno, „privatno“ sankcioniranje tog postupka koristeći se pritom različitim govornim činovima za neodobravanje.

Govorni činovi osnovni su oblik realizacije dijaloga (*idem*: 13–29). John Austin prvi je počeo promatrati jezik kao djelovanje i izvođenje radnje ili čina nabrajajući *performativne glagole* čijim se izricanjem u prvom licu jednine prezenta simultano izvodi određena radnja (Austin 1994: 98–109). Takvim se pristupom jeziku uzima u obzir, uz lingvističku i semantičku, i ona pragmatička dimenzija teksta ili, drugim riječima, pažnja se posvećuje „komunikacijskoj snazi“ iskaza i „učinku iskaza na recipijenta“.⁴⁵ Austin je iskaze podijelio na *konstative*, „opisne iskaze, rečenice koje *ustvrđuju* činjenice, izvješćujući o (...) stanju stvari“ i *performative*, „iskaze kojima nije zadaća da obavijeste ili opišu, već da obave neku ‚izvedbu‘, izvrše *čin* samim postupkom iskazivanja“ (Felman 1993: 13). Na kategoriju konstativnih iskaza primjenjivi su kriteriji istinitosti i lažnosti jer su njihove glavne karakteristike informativnost i obavijesnost, ali to ne vrijedi za performativne iskaze koji nastoje djelovati na sugovornika i u tome mogu biti uspješni ili neuspješni. Zato se kriterij istinit/lažan kod performativa zamjenjuje kriterijem uspješan/neuspješan. Neuspješnost performativa može biti uvjetovana „izvana“, neprikladnim okolnostima u kojima se performativ izriče, i u tom se slučaju radi

⁴⁴ Spominju se različiti čimbenici koji formiraju komunikacijsku situaciju (sugovornici, vrijeme, mjesto, fonološko-sintaktička svojstva iskaza, kognitivni sadržaj iskaza, namjere govornika, odnos između sugovornika itd.), ali i tu su, kao i kod dijaloga, najvažniji čimbenici sugovornici. Misli se pritom na govornika i slušatelja, no kako se u idealnoj projekciji komunikacijskog procesa (kakav nastoji biti dramski dijalog) te pozicije stalno smjenjuju, rabi ćemo nazive G(ovornik)1 i G(ovornik)2 ili sugovornici.

⁴⁵ Austin (1994: 110–125) govori o trima sastavnim dijelovima svakoga govornog čina: *lokucijskome* (podrazumijeva izricanje gramatički točne, smislene rečenice), *ilokucijskome* (odnosi se na komunikacijsku snagu koja prati iskaz, npr. upozorenje, naređivanje, molba i sl.) i *perlokucijskome* (označava djelovanje na recipijenta).

o *promašaju*. Performativi su neuspješni i onda kad netko namjerno upotrijebi performativni iskaz, ali ne misli ozbiljno i vara sugovornika. Tada govorimo o *zlouporabi*.⁴⁶

Govorni se činovi najlakše prepoznaju i razgraničuju u dijalogu, pa je odabir dramskog teksta za propitivanje teorije govornih činova zapravo kretanje linijom manjeg otpora. Performativni su iskazi vezani za prvo lice jednine prezenta, zbog čega ih u drami koja se događa ovdje i sada i gdje svi govore u svoje ime pronalazimo u gotovo svakoj replici. Dramska se radnja temelji na dijalogu; jezik je dakle osnovno sredstvo djelovanja, i to ne samo u onom austinovskom, performativnom smislu, nego i opisni, konstativni iskazi u drami dobivaju djelotvornu moć. Shoshana Felman (1993: 22–23) smatra da u Molièreovoj drami *Don Juan* do sukoba dolazi zbog „antagonističkoga shvaćanja jezika“: s jedne su strane oni koji jezik shvaćaju „spoznajno ili konstativno“, tj. oni kojima je jezik „instrument prenošenja *istine* i instrument znanja, *spoznavanja* zbilje“, a s druge su strane oni koji jezik shvaćaju „performativno“, odnosno oni kojima *govoriti* „ne znači znati ili spoznati nego *činiti*, *djelovati* na sugovornika“. Ista opreka pokreće dramski sukob u Krležinoj drami *U agoniji* gdje se dramski karakteri mogu podijeliti na one koji govore *informativnim* jezikom (zato što bit iskaza procjenjuju prema tome odgovara li ili ne odgovara zbiljskom referentu) i na one koji govore *performativnim* jezikom (zato što bit iskaza procjenjuju na temelju uspješnog ili neuspješnog djelovanja na sugovornika).⁴⁷

⁴⁶ Klasifikacijom govornih činova bavili su se mnogi teoretičari, a jedna je od najpreglednijih podjela ona autoricâ Traugott i Pratt (1980: 229). Predložile su ovakvu podjelu: *reprezentativi* – činovi kojima se predstavlja stanje stvari (tvrđnja, kazivanje); *ekspresivi* – činovi koji izražavaju govornikov stav (divljenje, poštovanje, prijezir); *verdiktivi* – činovi kojima se vrednuje ili donosi sud (ocjenjivanje, procjenjivanje, podcjenjivanje, osuđivanje, vrednovanje, oslobođenje); *direktivi* – činovi koji žele utjecati na ponašanje adresata (naređivanje, molba, zahtjev); *komisivi* – činovi koji obavezuju govornika na neki postupak (obećanje, zaklinjanje, zagovaranje, ugovaranje, oklada); *deklarativi* – činovi koji samim izgovaranjem obavljaju ono što se njima izriče (vjenčanje, krštenje, otpuštanje, blagoslivljanje). Toj ćemo podjeli dodati dva Austinova razreda: *bihevjitivni* – činove vezane uz neko društveno ophođenje (čestitanje, ispričavanje, pozdravljanje) i *ekspozitivni* – činove koji služe kao diskursna pojašnjenja (potvrđivanje, nijekanje, pitanje, primjedba; Austin 1994: 167–185).

⁴⁷ Svaki iskaz, bio on konstativan ili performativan, izrečen je s nekom namjerom: G1 želi izazvati određenu reakciju kod G2, a G2 tumači primljenu poruku u skladu sa svojim jezičnim i životnim iskustvom. Uspješnost govornog čina procjenjuje se s gledišta G1 i ako se „interpretacija G2 ne poklapa s namjerom G1, govorimo o dvama govornim činovima: o intendiranom (ali neuspjelom s gledišta G1)

2. Konstativno i performativno u Krležinoj drami *U agoniji*

Krležinoj drami *U agoniji* možemo pristupiti kao korpusu za oprimjerenje konstativnog i performativnog shvaćanja jezika. Tako slijedimo metodu Shoshane Felman (1993) koja antagonizam u Molièreovu *Don Juanu* tumači kao posljedicu različitog shvaćanja i uporabe jezika. U Krležinoj se drami sukob doista gradi na oprečnom shvaćanju jezika, a to se i verbalno eksplicira, pa se drama odvija na svojevrsnoj metajezičnoj razini gdje se glavni karakteri svađaju zato što govore različitim jezicima i jedni drugima spočitavaju nemogućnost prebacivanja na zajednički kod. Svatko od njih za sebe misli da govori na prihvatljiv i poželjan način, pa nastoji i druge uvjeriti u to, odnosno diskvalificirati njihov način govora nazivajući ga *neiskrenim, lažnim, tlapnjama, egzaltacijama, blefiranjem, klevetom, teškim riječima, živčanom logikom, zagomilavanjem riječima, zamatanjem riječima* itd.

S jedne je strane Laura sa svojim konstativnim shvaćanjem jezika: jezik je za nju medij prenošenja istine, korisnih informacija i iskrenih osjećaja. Ona uvijek zna što želi reći i jasno to artikulira. Ako i koristi performativne iskaze, oni su uvijek uspješni (održava obećanja i zakletve, iskreno se divi, poštuje ili prezire koga), dakle izgovara ih s namjerom da ostvare cilj kojem su namijenjeni. Govori „u svoje ime“, u prvom licu jednine. S druge je strane Križovec koji jezikom djeluje: njime razbija neugodnu tišinu, izbjegava razgovor o važnim temama i – laže.

(...) da bi riješio prisutne neprilichnosti, nastavlja sa svojim asociacijama, samo da govori. (Krleža 2001: 167)⁴⁸

---

i recipiranom“ (Ivanetić 1995: 20). Zato pri analizi govornih činova uvijek valja voditi računa o obama sudionicima komunikacije, a njihovu uspješnost procjenjivati na temelju podudarnosti „pravog“ recipijenta s onim „idealnim“, kakvog očekuje pošiljalatelj poruke. Govorimo li o pretpostavkama uspješne konverzacije, ne možemo izostaviti Griceove četiri maksime i princip suradnje, a ni Labovljevo proučavanje priče u svakodnevi. Grice (1987) smatra da je za uspješnu konverzaciju nužno poštovati princip suradnje koji podrazumijeva da se sugovornici pridržavaju četiriju maksima: maksime *kvantitete* (informativnost), maksime *kvalitete* (istinitost), maksime *relacije* (relevantnost) i maksime *modaliteta* (jasnoća) (Grice 1987). Labov (1977: 354–396) pokazuje kako je u osnovi svakodnevnice priče kršenje načela suradnje i kako upravo to uzdiže kvalitetu konverzacije na viši stupanj zahtijevajući pritom da se suradnja uspostavi na nekoj drugoj razini (usp. i Kovačević i Badurina 2001: 68–78).

⁴⁸ Dalje će se uz citate navoditi samo brojevi stranica iz istog izdanja Krležine drame.

Križovec puši i govori sam sebi. (195)

Križovec ga [*leptira*, T. P.] promatra s interesom, sa svojom konstantnom namjerom otklona svakog konkretnog razgovora o velikim stvarima. (211)

Križovec iskorištava djelatnu moć jezika, ali nepošteno, pa su njegovi performativi ili promašeni (izgovoreni u neprimjerenj situaciji) ili zlorabljeni (njima vara sugovornika). Izgovara ekstenzivne tirade u trećem licu jednine svezremenskoga prezenta, bezlične i pasivne konstrukcije.

Posebno je zanimljiv Lenbachov položaj. Dok traži novac od supruge, Lenbach laže: to je posljednji put, ustrijelit će se ako ga otjera ili će ga netko drugi ubiti ako ne vrati dug. Njegova su opravdanja i prijetnje uobičajen uvod u glavni dio iskaza u kojem traži novac; Laura taj uvod ne shvaća ozbiljno jer ga je mnogo puta čula, a novac mu daje jer zna da će ga se tako najlakše riješiti.

LAURA: Nismo se vidjeli dvije noći, a tu si se na koljenima zakleo i dao riječ, da ti je ono bilo posljednji put, a sada: sve iznova! (158)

Ti si dao časnu riječ, a koliko si ti meni dao časnih riječi, da ti je to posljednja časna riječ? To tvoje titranje mit deinem Ehrenwort, das wirkt schon wirklich traurig! (159)

Ponavljanjem laži Lenbach gubi kredibilitet pred Laurom te se dovodi u situaciju da mu neće vjerovati čak ni kada bude govorio istinu. Pretjerana zlouporaba performativnog iskaza (*Obećavam, Kunem se, Dajem časnu riječ* i sl.) dovela je do njegove istrošenosti posve mu oduzevši djelotvornost. Nastojeći vratiti vjerodostojnost svojim riječima, Lenbach često govori upravo o riječima, poziva se na svoju časnu riječ, ali njezinu časnost može pred drugima potvrditi jedino činom. Kada govori: „Laura! Tako mi Boga, ne lažem! Meni nije do novca ni do Židova, meni je do moje riječi!“ (165), Lauri to zvuči poput jeke i s njezina konstativnog stajališta radi se samo o još jednom pokušaju da se na nju djeluje govorom. Uspješnost čina ovisi o recipijentu, a procjenjuje ju pošiljatelj poruke; Laurina se reakcija ne poklapa s Lenbachovim očekivanjem i on shvaća da govorom više ne može djelovati na sugovornike. To ga potpuno isključuje iz komunikacije jer neki odnosi i radnje proizlaze isključivo iz jezika (obećanje, zakletva i tvrdnja ne mogu se demonstrirati, nego se moraju izgovoriti). Zato prelazi na konkretan, fizički čin kojim će obaviti ono što riječima više ne može postići. Naime Lauri su Lenbachove (iskrene!) prijetnje samoubojstvom na kraju prvog čina drame

„komedije“, pa je jedini način da je Lenbach uvjeri u iskrenost svojih riječi – čin. I tako komedija postaje tragedija.

LAURA: Rekli ste, da ćete se ustrijeliti u sedam sati! (...) Mislila sam da ćete jedamput održati tu svoju riječ! Sedam je sati minulo! (...) Meni je te komedije dosta! (192)

LENBACH: To je vama komedija? A ja ću vama pokazati da to nije komično! (192)

Budući da Lenbach često zlorabi djelatnu moć jezika, takvu aktivnost lako prepoznaje kod drugih akatanata. Radnje i izjave Madeleine Petrovne popraćene su u didaskalijama negativnim odrednicama (npr. *lažni bizantinski zanos*, *servilno pretjerano*, *bizantinski podvučeno*, *lažna i abnormalna scena*), pa je time i autoritativan autorski glas istaknuo da je njoj jezik sredstvo obmane. U trenutku kad i sam počinje govoriti istinu, Lenbach prokazuje lašce i obmanjivače nastojeći potpuno diskvalificirati njihove doprinose komunikaciji.

LENBACH: Mene ne će blefirati jedna guvernanta! A osim toga: ta je osoba jedna sasvim obična klevetnica, koja prlja tuđu čast! (...) Bagaža ruska, samo od intriga i laži živi taj skot emigrantski! (...) Ona širi famu. (187)

A da bilo tko od vas ima samo jedan atom poštenja, taj bi toj dotepenoj Madeleini zatvorio usta njena. (188)

Do početka drame Križovec je uspješan u svojim govornim činovima jer njima djeluje na Lauru, osvaja je i ona mu vjeruje, no sukob počinje kada Laura demistificira njegove riječi i odbacuje ih kao obmanu.

Laura sluša njegov polutihi šarmantni glas, njegovu advokatsku pamet, koja joj je zapravo toliko puta pomogla, a sada se po svemu sprema da je ostavi i osjeća duboku potrebu da progovori. (176–177)

Nerazumijevanje se između Laure i Križovca osjeća već u prvoj dramskoj situaciji u kojoj ostaju sami na sceni. Križovec zaobilazi konkretan razgovor o konsekvencijama proizašlima iz života unutar ljubavnog trokuta pa, izbjegavajući autoreferencijalnost i izravno obraćanje, bira treće lice i deskripciju. Kada pak nema prvog lica jednine prezenta, ne možemo govoriti o performativima, barem ako se oslanjamo na Austinovu teoriju. No ovdje će se o konstativnom i performativnom shvaćanju jezika govoriti kao o osobitosti govora pojedinih akatanata tijekom cijele drame. Ivanetić (1995) pod govornim činom razumijeva bilo koji segment govora kojim se ujedno ostvaruje neka radnja. To se katkada ne može izreći samo jednom rečenicom, pa se u

obzir uzima cijela komunikacijska situacija i unutar nje demarkiraju radnje simultane sa svojom verbalizacijom. Tako poimamo govorne činove u analizi Krležine drame *U agoniji*, a performativnost i konstativnost rabimo kao opisne kategorije nečijeg shvaćanja jezika. Zato je Križovčev jezik opisan kao performativan, a Laurin kao konstativan bez obzira na to izgovaraju li Križovec i Laura isključivo konstativne ili isključivo performativne iskaze ili ih rabe podjednako. Važno je kako općenito shvaćaju jezik: prenose li njime informaciju ili djeluju na sugovornike. Budući da aktanti često tematiziraju vlastiti način govora prigovarajući sugovorniku zbog preozbiljnog shvaćanja jezika (Križovec Lauri) ili neozbiljnog shvaćanja jezika (Laura Križovcu), na jednoj se razini analize čitava drama može svesti na raspravu o jeziku, govoru i načinima na koji oni dobivaju djelatnu moć ili je zlorabe.

Prema Griceovu principu suradnje temeljno je konverzacijsko načelo nužnost prilagođavanja sugovorniku. Dosljednu izmjenu replika te smjenjivanje govorničke i sugovorničke pozicije Ivanetić (1995: 29–31) određuje kao *sekvencu*. Unutar sekvence slijed govornih činova nije uvijek jednak jer možemo govoriti barem o trima načinima reagiranja na govornikov pokušaj da postane nečiji sugovornik: „može ga se prihvatiti, ne prihvatiti ili G2 nastoji izbjeći izjašnjavanje koristeći se raznim tehnikama mijenjanja teme“ (*idem*: 32). Križovec stalno izbjegava izjašnjavanje i sukobljava se s Laurom jer ona zahtijeva da se on izjasni, neposredno reagira i poštuje princip suradnje.

LAURA: Da, da, sve je to lijepo, mili moj, i ti govoriš vrlo šarmantno. Ali ako stanem izvan tvojih riječi, ako se otmem sugestiji tvoga govora, meni se ustvari čini kao da se zagomilavaš riječima, das ist eben deine Advokatenart und -weise! Ti govoriš da ispod tvojih riječi ne bi probilo ništa stvarno! Meni se tako čini kao da ti mene zamataš riječima; te tvoje riječi htjele bi da budu bandaža! Ti se bojiš da kroz tvoju bandažu ne proдре krv! (177)

Izbjegavajući izravnost, Križovec niže govorne činove koje Austin zove bihejvitivima i odnose se na konvencionalno društveno ophođenje. Njegov govor vrvi isprikama, rukoljubima, izrazima skromnosti.

KRIŽOVEC: Meni je tako neugodno (...) Izvinite! Zahvaljujem! (168)

Gospodine potpukovniče, molim lijepo, meni bi bilo vrlo žao, ja se nadam da vam nisam smetao, oprostite... (172)

Vi me morate ispričati (...) Vi me morate ispričati! (...) Ljubim ruke! Ljubim ruke, grofice, doviđenja! (183)

Njegovo obraćanje drugim ljudima često ne izlazi iz polja fatičke funkcije, pa Laura ironično nabraja njegove najčešće fraze.

LAURA: A ti tu prolaziš samo 'en passant', i tako, odlaziš, 'klanjam se', 'doviđenja', 'sve je to pretjerano', 'tu nema nikakve stvarne podloge', 'sve je to slučajno', 'sluga pokoran', i nema te. (179)

U Križovčevu govoru nema nikakve intimnosti ni izravnosti, na čemu Laura inzistira, pa njezine replike možemo promatrati kao niz *govornih činova za neodobravanje* (Ivanetić 1995: 43–71). Znakovito je kako se za jednu njezinu gestu u didaskalijama kaže da izgleda „kao da hoće da sruši sve njegove [Križovčeve, T. P.] riječi“.

Govorni činovi za neodobravanje realiziraju se na različite načine, posebno ako su odnosi među sugovornicima temeljeni na bliskosti, pa ćemo se držati opisa njihova ostvarivanja kakav predlaže Ivanetić (1995: 57–58). Promatrat ćemo kako aktanti jedni drugima ne odobravaju način uporabe jezika, a ne toliko njihove konkretne akcije.

Neodobravanje se kao *eksplicitno negativno vrednovanje p* ($p = \text{postupak}$) ostvaruje u Laurinim ocjenama Križovčeva načina govora. Već smo naveli citate u kojima mu kaže da se „zamata“ i „zgomilava riječima“, a ima replika u kojima je još izravnija.

LAURA: Ja sasvim sigurno znadem da ti sada lažeš! (215)

Meni je taj advokatski način, moram priznati, stran! Ja ne mogu da pojmem kako netko može da misli po shemi: advokatski pro i kontra. (199–200)

Ti nikako ne ćeš da priznaš da je potrebno da se jedamput o svemu tome progovori definitivno! (...) Ja osjećam kako polagano sve tu puca, a ti tu govoriš generalno. (177)

Uvijek kad sam ja u govoru izazivala odluku, uvijek si se ti gubio u nevidljivo! (...) Ti si suviše učtiv, a premalo smion da govoriš ono što misliš! (221)

Osim postupaka G1 može izravno kritizirati G2. U Krležinoj drami to se očituje kao Laurino *negativno vrednovanje* Križovčeva karaktera.

LAURA: Ti si uopće suviše učtiv, te mi se čini da ti od te svoje pretjerane učtivosti ne govoriš istinu! Da! Sve tvoje riječi, tvoj način, sve je to neistinito, patvoreno (...) a što onda, ako si ti jedno neistinito lice? (213–214)

(...) ja mislim da si ti glup! (219)

Ja pak držim da ti nisi samo neiskren, ti si prilično naivan i neinteligentan! Ja, direkt blöd! (221).

Nailazimo i na Laurino *konstatiranje odgovornosti G2*: ona Križovcu govori što je trebao ili morao učiniti. Budući da nas zanima odnos prema govoru, važnije nam je što je trebao ili morao reći.

LAURA: Trebao si da govoriš istinu! Trebao si da mi kažeš: pardon, oprosti... (220)

Taj način ostvarenja govornog čina za neodobravanje sličan je onomu koji je Ivanetić (1995) nazvala *ekspliciranjem ispravnog djelovanja*. Razlika je u tome što se odgovornost konstatira *nakon* pogrešnog djelovanja i izriče se perfektom, a ispravno se djelovanje eksplicira prezentom. *Navođenje posljedica p* javlja se kao Laurino nervozno reagiranje na sadržaj i način Križovčeva govora, tj. njezina iritiranost posljedica je Križovčeve zlouporabe jezika.

LAURA: Ja ne znam, ali ja postajem nervozna od tvoga načina! Ti mene sad tu instinktivno iritiraš! (...) I ja uopće ne bih govorila o njemu (...) da me ti na to ne siliš svojim nelojalnim načinom! Ti me izazivaš na to! (...) ja bih i sada šutjela da me ti ne provociraš tim svojim načinom! (205)

Jedan od češćih načina na koji Laura izriče neodobravanje Križovčevih riječi jest *tematiziranje neprimjerenosti p*. Križovec je govor svoje pravničke struke zasićen verdiktivima, reprezentativima i deklarativima preselio u intimnu sferu, u razgovor s ljubavnicom, čemu su primjereniji ekspresivi, bihejvitivi i komisivi. Dosad navedeni citati potvrđuju kako Laura njegov način govora često kvalificira kao „Advokatenart und -weise“, a za sebe kaže: „Ja nisam advokat!“ (Krlježa 2001: 203).

LAURA: Dopusti mi, molim te, ja mislim da ovo ovdje momentalno nikako nije situacija u kojoj bi se moglo biti konvencionalan! Eine Konstatierung nur! (200)

Ja ovdje krvarim i jedva se svladavam da ne zacvilim od užasa, a ti govoriš o nekakvoj leptirici! Ti si govorio najprije više od jedne ure o njemu (...) jer te je bilo strah da govoriš o meni! (...) za tebe je i jedan noćni leptir tema, samo da o nečemu brbljaš, samo da ne bi trebao da vidiš da ja stojim pred tobom! (212)

Ja osjećam kako polagano sve tu puca, a ti tu govoriš generalno...
(177)

Na to se obično nadovezuje *konstatiranje nesklada između riječi i djela*, odnosno, u našoj perspektivi, nesklada između pomišljenoga i izgovorenoga.

LAURA: Ti jedno misliš, a drugo govoriš! (214)

Zato Laura često izriče *zahtjev da G2:*

a) *prekine započetu radnju:*

LAURA: (...) ne budi tako prazno učtiv (214);

b) učini što se od njega očekuje:

LAURA: Molim te, ali molim te ozbiljno, odgovori mi iskreno, bez hintergedankena, bez učtivosti, bez formalne svoje prilagodljivosti...
(216);

Daj priznaj, molim te, progovori... (214).

Budući da Križovec ne ispunjava njezine zahtjeve, Laurini iskazi neodobravanja poprimaju oblik *prijetnje sankcijama*.

LAURA: I ako ti u ovaj tren ne progovoriš, ako ne progovoriš neposredno, neposredno, iskreno, ja ću od te tvoje konvencionalnosti poludjeti ovdje, na ovome mjestu! (213).

Pregled Laurinih načina realizacije govornih činova za neodobravanje možemo zaključiti onim nazvanim *imenovanje statusa G2*, koji ne tematizira govor aktanata, ali je znakovit i za njihov odnos i za tumačenje njihova shvaćanja jezika.

LAURA: I znaš li ti, koja je razlika između tebe i mene? To da si ti bio moj ozbiljni i iskreni doživljaj, a ja tvoj flert! (217–218)

Križovčevih govornih činova za neodobravanje ima manje jer se puno rjeđe izravno obraća Lauri; vokativ, drugo lice jednine i imperativ u njegovim se replikama javljaju samo nakon upornih Laurinih govornih činova za neodobravanje (npr. nakon prijetnje sankcijama, negativnog vrednovanja G2, zahtjeva da G2 učini što se od njega očekuje). Sve se Križovčevo neodobravanje može svesti na *konstatiranje da p* uz elemente *eksplicitnoga negativnog vrednovanja p*. Njegovo se pokroviteljsko tematiziranje i ocjenjivanje Laurina govora svodi na konstatiranje da ona pretjeruje i preozbiljno shvaća riječi.

KRIŽOVEC: Ti se zaglušuješ sama teškim riječima, to su živci, to je uzbuđenje! (201)

Ma nisu potrebne tako teške riječi, Laura, molim te! Ti si u afektu, ja shvaćam da ti momentalno promatraš sve suviše subjektivno. (...) Ti zaoštruješ svaku moju pojedinu riječ! (210)

To su sve egzaltacije, Laura! Ti si uzrujana, ti si u afektu, ti si u temperaturi, bilo bi najbolje da legneš, da telefoniram po doktora, da uzmeš broma, dijete... (213)

Čemu opet te egzaltacije? Ti preuveličavaš! Svaku moju riječ i gestu ti krivo tumačiš! (214)

To je živčana logika! (223)

Kod njega možemo uočiti svojevrsno izvrtanje svrhe govornih činova: jezični iskaz točno određene namjene rabi u suprotne svrhe, to jest formu nedjelatnoga konstativa rabi s namjerom da njime djeluje na sugovornika pridajući mu tako svojstva performativa. Govoreći o strategijskim aspektima jezičnog djelovanja, Ivanetić (1995: 74) pokazuje kako iskaz može imati formu određenoga govornog čina, ali se zapravo koristi s namjerom izazivanja učinka svojstvenoga kojemu drugom tipu iskaza. Križovec zlorabi obavijesno i spoznajno svojstvo konstativa ili konstative rabi u neprimjerenim situacijama, odnosno ondje gdje se očekuje jezično djelovanje, a performativni su mu iskazi promašeni jer su njegove bezbrojne isprike samo deklarativne. Križovec kaže: „Ali to su tlapnje! To su riječi, Laura! Tu se ništa nije dogodilo.“ (Krleža 2001: 218), što pokazuje kako jezik ne doživljava kao sredstvo kakva djelovanja (ništa se njime ne čini), a istodobno mu govor vrvi iskazima kojima itekako djeluje na sugovornike. Čini li to svjesno ili ne, pitanje je za neku opširniju raspravu o intendiranim i aktualiziranim perlokucijama.

Ivanetić (1995: 76) ističe da govornikov stav prema cilju i održavanju komunikacije može biti kooperativan ili nekooperativan, tj. da sugovornici „ili žele održati kontakt i ostaviti dojam civilizirana čovjeka ili im do toga nije stalo“. Zato se razlikuje *konsens* ili težnja nekonfliktnoj situaciji i održavanju komunikacije od *disensa* ili narušavanja principa suradnje. U Krležinoj drami uočava se kontradikcija između intencije i uobičajena sredstva njezine realizacije: Križovčev je govor zasićen konsensnim strategijama (isprikama, opravdanjima, priznanjima, uzimanjima na znanje), a Laurine su replike uglavnom disensne (kritizira, prijete, odbacuje Križovčeva očitovanja učtivosti i kooperativnosti). No Križovčeve bihevjitivne mjere i preventivne strategije konvencionalno su očitovanje fatičke funkcije i nastojanje da se

izbjegne konflikt. Laura pak cijelo vrijeme inzistira na iskrenoj komunikaciji, a na Križovčeve defenzivne i sterilne replike reagira govornim činovima za neodobranje. Tako ona objektivno potkopava princip suradnje i izaziva konflikt, a namjere su joj sasvim suprotne. Problem je u tome što je cijela njihova komunikacija disensna zato što oba sudionika „inzistiraju na svojim zahtjevima, koji su u neskladu s općim kooperativnim komunikacijskim ciljevima“ (*idem*) i zato što „teret neriješenih (a nediskutiranih) nesporazuma toliko opterećuje odnose da je konsens unaprijed onemogućen“ (*idem*: 79). U takvoj je situaciji svako nastojanje da se stabilizira odnos disensno. Prema kraju drame nerazumijevanje između Laure i Križovca sve je izraženije; ona smatra njegove riječi *neistinitima* i *patvorenima*, a on njezine *egzaltacijama* i *tlapnjama*. Kulminacija diskrepancije očituje se u iskazima:

KRIŽOVEC: Ja ne razumijem ništa!

LAURA: Meni je jasno! (223)

Disens je doveden do vrhunca; aktanti više nikako ne mogu pronaći kompatibilan kod. Tu završava drama i njezina pragmalingvistička analiza, a takvo poklapanje još jednom potvrđuje pogodnost dramskoga dijaloga za propitivanje teorije govornih činova.

3. Govorni činovi i feministička lingvistika

U knjizi *Language and Gender* (2003) Penelope Eckert i Sally McConnell-Ginet više puta ističu da su interpretacija i njezin društveni karakter glavni smjerokazi njihova istraživanja jezika. Tako pristupaju i govornim činovima jer ih promatraju kao „društveni potez“ unutar diskursa u kojem je verbalna djelatnost aktanata ujedno svrhovita društvena akcija (*idem*: 129–156). Pri primjeni rodne perspektive u proučavanju jezika izlazi se iz okvira statičnih jezičnih sustava izoliranih od izvanjezične stvarnosti jer se drži da se i jezik i rod aktualiziraju u društvenom djelovanju, odnosno da im značenje proizlazi iz ljudske aktivnosti. Uključenost u društveno djelovanje podrazumijeva brojna institucionalna i ideološka ograničenja individualnoga jezičnog izbora (*idem*: 4–5), što smo na početku ovog poglavlja odredili kao situacijske čimbenike (norme, uloge i očekivanja). Zato je zanimljivo istražiti kako rod utječe na govornikovo pravo da legitimno izvede koji govorni čin i kako govorni činovi strukturiraju rod (*idem*: 129).

Rasprave o *uljudnosti* (engl. *politeness*) imaju posebno mjesto u literaturi o jeziku i rodu (npr. Brown i Levinson 1987; Holmes 1998). Govorni činovi u kojima se uljudnost očituje (bili bi to Austinovi bihejvitivi) često se rodno

polariziraju, pa je isticanje da su žene u komunikaciji uljudnije od muškaraca, da više poštuju princip suradnje i da su više orijentirane na drugoga nego muškarci postalo opće mjesto u feminističkoj lingvistici. Ženski se govor smatra afektivnim, a muški instrumentalnim, odnosno drži se da su žene u konverzaciji usmjerene na stvaranje prisnosti i složnosti, a muškarci na uspostavljanje autonomne pozicije, neovisne o sugovornicima (Tannen 1990: 188–215). Koliko su god takva uopćavanja podložna propitivanju, već i zbog toga što su pojmovi uljudnosti i osjećajnosti lingvistički posve neodređeni (Eckert i McConnell-Ginet 2003: 134), Laurin se i Križovčev govor uklapa u tu jednostavnu podjelu i potvrđuje ju, posebno ako se oslonimo na glavnu tezu da je Laurino shvaćanje jezika konstativno, a Križovčevo performativno. Naime Laurino se inzistiranje na iskrenosti i Križovčeva distanciranost od prvog lica uklapaju u rodno polarizirano tumačenje o kolaborativnome ženskom govoru s potisnutim osobnim ciljevima i o ravnodušnome muškom govoru s potisnutim emocijama (*idem*: 141).

Govorni činovi koji se obično smatraju rodno obilježenima jesu *komplimenti* (Coates 1993: 128–129; Holmes 1998: 100–118; Eckert i McConnell-Ginet 2003: 145–156). Ulaze u područje vrednovanja kao i uvrede i kritika: komplimenti podrazumijevaju pozitivnu, a kritike i uvrede negativnu stranu vrednovanja (Eckert i McConnell-Ginet 2003: 145). Brojna istraživanja pokazuju da najviše komplimenata primaju i daju žene, da se ženama obično hvali izgled, a muškarcima vještine i postignuća te da se komplimenti, bez obzira na kulturološke razlike i inačice u kojima se javljaju, uglavnom mogu smatrati pozitivnom komunikacijskom strategijom čija je uloga „više afektivna i društvena nego informativna ili referencijalna“ (Holmes 1998: 101). Eckert i McConnell-Ginet (2003) spominju nekoliko vrsta komplimenata koji dovode u pitanje pozitivnu stranu tih govornih činova prokazujući različite negativne motive govornika koji komplimente dijeli. Komplimenata je u Krležinoj drami *U agoniji* manje nego kritika i uvreda, ali budući da je prvi dio ovog poglavlja posvećen govornim činovima za neodobravanje, u ovom će se dijelu izdvojiti primjeri komplimenata kao konsensne strategije. Način uporabe komplimenata u Krležinoj drami potvrđuje kako neki likovi stalno zlorabe bihejvitivne, pa se i tim primjerima može ilustrirati teza o informativnoj i obmanjujućoj uporabi jezika. Laura shvaća jezik konstativno, a ne daje komplimente, pa u cijeloj drami ne možemo pronaći vrstu komplimenta koju Holmes naziva *strategijom pozitivne uljudnosti*, nego samo one njegove derivacije čija je pozitivnost podosta upitna. Križovec daje komplimente koje Eckert i McConnell-Ginet (2003: 153) nazivaju *rutinskima* i *formulaičnima*. Iako nisu nužno neiskreni, ipak su samo kurtoazan uvod u konverzaciju

i očitovanje pristojna ponašanja. Križovčevi su komplimenti indirektni; on izražava zabrinutosti za sugovornikovo zdravlje „samaritanski (...) samilosno (...) superiorno“ (Krleža 2001: 213) potvrđujući (obično rodnu) asimetriju i u toj vrsti govornih činova. Tannen (1990: 69) ističe da se pri davanju komplimenata govornik postavlja u autoritativnu poziciju onoga tko prosuđuje adresatovo ponašanje, izgled ili što treće, pri čemu je teško izbjeći pokroviteljski, zaštitnički stav.

KRIŽOVEC (*Lauri*): Nešto mi izgledate blijedi i umorni! (165); Sasvim ste blijedi, izmučeni! (166)

KRIŽOVEC (*Lenbachu*): Ali ni vi ne izgledate baš najbriljantnije! (166)

Pokroviteljske komplimente Holmes (1998) smatra negativnima navodeći ih kao primjer „tamne strane“ te komunikacijske strategije zajedno s „ofenzivno laskajućim“ komplimentima. Eckert i McConnell-Ginet (2003: 155) zovu ih *obmanjujućim komplimentima* i u Krležinoj ih drami nalazimo u gotovo svakoj replici Madeleine Petrovne. Davanje takvih komplimenata autorice opisuju kao proračunatu strategiju ostvarivanja vlastita cilja, posebice onoga da se od adresata dobije poštovanje, odnosno da adresat ima dobro mišljenje o davatelju komplimenta. Madeleine se pritom stalno poziva na autoritete (staroga hofrata Saint-Firmina, princezu Volodarskaju, ruski serkl) kako bi komplimenti bili što vjerodostojniji.

MADELEINE PETROVNA (*Lauri*): Baš sam sinoć bila kod princesse Volodarskaje i razgovarale o vama, pak je princesse Volodarskaja izjavila pred svima da je vaš osjećaj humanosti – *supernaturel, übermenschlich*, da, da, i da ni rođena njena mama nije bila tako dobra – *si grande* – tako velikodušna spram nje kao vi! (182)

Laura Mihajlovna, vi ste divan čovjek, u vama ima nešto anđeosko! (183)

Dakle, stari hofrat Saint-Firmin, on o vašoj gospođi majci generalici i o vama, Laura Mihajlovna, govori uvijek samo u superlativima. On kaže da od vaše gospođe majke nije bilo idealnije lady patroness na svijetu, a za vas: da je on vidio već prilično mnogo žena, ali tako jednu univerzalnu, jedno tako savršenu damu, sa tako kultiviranim ukusom kao što je vaš, da je to unikum! Pa jeste! (184)

MADELEINE PETROVNA (*Lenbachu*): Svi su se divili vašoj „figure“, pak je sama princesse Volodarskaja (a vi znate ekskluzivni ukus ruskih dvorskih krugova), sama princesse izjavila da već dugo-dugo

nije imala zadovoljstva da vidi tako idealnu kavalirsku „figure“! (...) Vaša gospođa barunica, to je jedan šarmantni anđeo! Biser od čovjeka, čuvajte je, molim vas, kao najskupocjeniji biser! (186)

Budući da je svaki govorni čin društveni potez, pitanje je kako se komunikacijska rodna dihotomija aktualizira na širemu društvenom planu. Brojne su lingvistice (npr. Tannen 1990; Coates 1993: 132–139) muški govorni stil povezale s natjecanjem i željom za moći, a ženski sa solidarnošću i podrškom, iz čega proizlazi da muškarci stvaraju vertikalne, hijerarhijske odnose u društvu, a žene inzistiraju na horizontalnom, ravnopravnom društvu. Kao način društvene i osobne afirmacije muški likovi u Krležinoj drami često rabe pozivanje na društveni položaj i titulu, a nisu rijetka ni uopćena negativna stajališta o manjinskim društvenim skupinama (Židovima, Rusima, lezbijkama, ženama s izvanbračnom djecom). Lenbach često tematizira svoj status konfrontirajući ga Križevčevu:

LENBACH: (...) ja, naravno, spadam u kategoriju kavalerijskih oficira. (159)

Ja, naravno, svima vama nisam ravnopravan, ja nisam dvostruki doktor, ja nemam svoje advokatske kancelarije, ja sam štalmajster kod milostive de Goldschmidt! (161)

U feminističkoj lingvistici valja izbjegavati isključive podjele na muški i ženski jezik jer se u znanstveno fundiranim istraživanjima za to teško pronalaze potvrde. Naime i Laura često naglašava da obavlja posao koji nije u skladu s njezinim staležom i time se uključuje u „mušku“ brigu o društvenoj hijerarhiji.

LAURA: Nisam li postala šnajdericom? Nisam li u ovoj trafici od jutra do mraka, ne sagibam li se pred nekakvim minderwertig licima čitave dane? (165)

(...) meni je već dosadilo da obaram oči pred svojim frajlama (159)

Ti ipak ne moraš nekakvim današnjim ministrovicama govoriti „milostiva“, „ekscelencija“ i biti im na uslugu kod probanja toaleta! (179)

Lenbachovi su stavovi o ugroženim, manjinskim i slabijim društvenim skupinama primjeri ekstremnoga društvenog stratificiranja na temelju predrasuda o etničkoj pripadnosti i seksualnoj orijentaciji.

LENBACH [za Židove]: Ta ja se ipak ne mogu dati difimirati od jednog Židova! (159); Die Juden sind für keine Wettrennenprobleme geschaffen! [Židovi nisu stvoreni za probleme konjskih trka!] (169); Čisti snobizam provincijalni! (...) Ti ljudi nemaju ni pojma ni što je majoneza, ni što je vino! (170)

LENBACH [za Madeleine i općenito za Ruse]: Ona, prije svega, nije nikakva grofica, nego sasvim obična guvernanta (187); Bagaža ruska, samo od intriga i laži živi taj skot emigrantski! (187); Kako smije takva ruska kreatura da takve laži širi! (188)

LENBACH [za lezbijke]: Nije moj stan nikakav bordel za stare lezbijke! (...) ne ću da trpim nikakve lezbijske Rendez-vous-Orte u svojoj kući!" (188–189); Da bi ta vaša princesse Volodarskaja mogla tamo tjerati svoje lezbijske poslove, zato ja moram na ulicu! (191)

Asimetrija se između muškog i ženskog diskursa (Coates 1993: 123–124) očituje posebno u stavu prema preljubu i ljubavnicama. Križovec komentira Lenbachovu nevjeru i retorički se pita: „tko od nas nije imao posla s takvim Licikama“ (Krleža 2001: 206). Njemu je „sasvim logično“ što je Lenbach trudnu Liciku izbacio na ulicu jer bi i on to „učinio na njegovu mjestu“ (*idem*: 209); to što ju je istukao korbačem, „to je večeras sasvim sporedno!“ (*idem*: 211) jer „Tko već nije digao ruke na ženu!“ (*idem*). Laura konsternirano odbacuje takvu logiku i ironijski je dekonstruirala:

LAURA: Da – (...) – on je logično bacio ženu na ulicu, da – a ona se nekoliko dana poslije toga, logično, bacila pod gradački vlak! Da! Logično! Da! (209)

Inzistiranje na strogim rodnim oprekama u jeziku nimalo ne doprinosi stručnosti. Naprotiv, tako se uspostavljaju stereotipi koji postaju svojevrsni reprezentanti znanosti o jeziku i rodu pretvarajući je u širemu znanstvenom (i muškom i ženskom) diskursu u „još jednu manifestaciju feminističke paranoje“ (Eckert i McConnell-Ginet 2003: 1). Na detaljima poput bihejvitiva osvrt iz rodne perspektive na Krležinu dramu pokazuje da uopćavanja – pogotovo u istraživanju fenomena koji se svima čini bliskim – nisu podloga za oblikovanje relevantne metodologije.

Tematiziranjem govornih činova s gledišta tradicionalne Austinove teorije i suvremene rodne teorije nastojali smo ukazati na aktualnost i široku primjenjivost feminističke teorije jezika koja se u hrvatskoj akademskoj zajednici još uvijek smatra pomalo trivijalnom. Kao korpus poslužio je fikcionalni dijalog, zasićen potvrdama za niz iznesenih teza. Sljedeći je izazov stoga

promatranje drugih tipova diskursa (razgovornog, medijskog, akademskog) kroz konfrontaciju tradicionalnih metoda i njihove suvremene nadogradnje i/ili dekonstrukcije.

Hrvatski gramatički rod kao kulturem

U ovom će se poglavlju razmotriti složena interakcija između gramatičke kategorije roda, govornikâ i izvanjezične stvarnosti kako bi se ukazalo na činjenicu da rod u hrvatskom jeziku nije samo klasifikacijska kategorija nego i mehanizam kojim jezik odražava i oblikuje kulturnu stvarnost govornika. Rod će se promatrati kao *kulturem*, osnovna jedinica etnolingvističkog opisa, u kojoj se prepleću psiholingvističke, sociolingvističke i etnolingvističke silnice.

U prvom dijelu rada analiziraju se rezultati psiholingvističkog eksperimenta u kojem su izvorni govornici hrvatskog jezika određivali rod izmišljenim imenicama. Rezultati pokazuju da govornici pri dodjeli roda nepoznatim imenicama ne prate samo formalne, morfološke pokazatelje nego se oslanjaju i na analogije s poznatim leksikom, što potvrđuje da na strukturiranje kategorije roda u svijesti govornika utječu gramatička i leksička pravila te znanje o izvanjezičnom svijetu.

Drugi, etnolingvistički dio rada fokusira se na gramatičku defeminizaciju u nekim kajkavskim govorima Hrvatskog zagorja i u dijalektima južne Poljske. Riječ je o specifičnoj uporabi leksičkih jedinica muškog roda za referiranje na žene i o slaganju modifikatora muškog roda sa ženskim imenima ili ličnom zamjenicom prvog lica jednine koja zamjenjuje ta imena. U tim slučajevima gramatički rod zrcali rutiniziran društveni poredak jer je defeminizacija izravno uvjetovana ženinim bračnim statusom. Gramatički rod potvrđuje se kao dinamičan kulturni scenarij koji kodificira određene društvene vrijednosti i odražava pristajanje na rituale svakodnevnog života u određenoj zajednici.

1. Psiholingvistika o gramatičkom rodu

Nekoliko je općih mjesta i osnovnih pitanja oko kojih se razvija psiholingvističko zanimanje za gramatički rod: 1) kako govornici uče, usvajaju i prepoznaju rod tisuća imenica, kako ga rabe u oblikovanju iskaza, zašto to uopće čine i imaju li ikakve koristi od toga (Van Berkum 1996: 3; Corbett 1991: 70); 2) kako se određuje rod posuđenica (Corbett 1991: 70–82; Poplack i Sankoff 1984; Poplack, Pousada i Sankoff 1982; Poplack, Sankoff i Miller 1988; Beardsmore 1971); 3) kako djeca usvajaju rod imenica materinskog jezika (Corbett 1991: 82–89); 4) kako se usvaja rod imenica iz stranog/inog jezika (Gulešić Machata 2007). Van Berkum (1996: 2–3) ističe da je rod u svakodnevnom jeziku toliko „nenametljiv“ da izvorni govornici obično „nisu svjesni da njihov jezik ima gramatički rod“; ako ga i jesu svjesni, tada ga povezuju

s referencijalnom kategorijom (odnosno sa spolom referenata), a ne s onom gramatičkom. Ipak, govornici vrlo rijetko ili gotovo nikad ne griješe pri dodjeljivanju roda imenicama materinskog jezika, čak ni u kolokvijalnom govoru. Eventualne pogreške ili nedoumice oko gramatičkog roda u hrvatskom jeziku javljaju se u vezi s imenicama kolebljiva roda koje mogu biti domaćeg (npr. *pelud, bol, splav, izdajica, ulizica*) ili stranog podrijetla (npr. *finale, bijenale, čêlo, labelo*). Obično se poteškoće manifestiraju kao odstupanje od normativno preporučena roda (npr. iz normativne se pozicije preporučuje da se uz imenicu *finale* slažu modifikatori muškog roda, a govornici joj često dodaju one srednjega roda). Iako polazimo od pretpostavke da se u takvim situacijama ne može govoriti o pogreškama u vezi s gramatičkim rodom, pokušat ćemo pokazati da ipak postoje neki oblici iznevjeravanja roda ili neobičnih rješenja u kombinacijama gramatičkog i referencijalnog roda u hrvatskom jeziku.

Budući da postoje jezici bez gramatičke kategorije roda i da u jezicima s gramatičkim rodom nije jasno koja je njegova svrha ili korist, pitanje je zašto ga govornici jednostavno ne ignoriraju (Van Berkum 1996: 9–10). Nije neobično što se to pitanje nameće i psiholingvistima: iz te je perspektive početni argument za smislenost gramatičkog roda činjenica da izvorni govornici bez poteškoća proizvode iskaze u kojima se očituje rod i da bez napora, intuitivno, primjećuju pogreške u vezi s rodom kod sugovornika (*idem*: 10–11). Nadalje ako gramatičko kodiranje omogućuje govorniku da svoju konceptualnu poruku prenese u ovjerenu sintaktičku konstrukciju, smisao roda unutar fenomena sročnosti također nije upitan. Psiholingvistički doprinos definiciji i određenju funkcije gramatičkog roda spoznaja je da on podržava sam komunikacijski proces, a ne izražava neki komunikacijski sadržaj, odnosno zahvaljujući gramatičkom rodu i sročnosti koju rod izaziva, slušatelj/čitatelj može pratiti i razumijevati značenje složenih iskaza i odnose među referentima tih iskaza (*idem*: 20). Kao osnovne funkcije gramatičkog roda u jeziku psiholingvistika izdvaja sljedeće: rod može pomoći u prepoznavanju riječi; rod može utjecati na slušateljeva očekivanja o tome što će govornik sljedeće reći; rod omogućava čitatelju/slušatelju prepoznavanje pogrešaka u iskazu (*idem*: 20–21), ali sve te pretpostavke tek treba dokazati.

Određivanje roda imenicama nije tek „pravilnost koju su primijetili lingvisti“, nego je „dio kompetencije izvornoga govornika“ (Corbett 1991: 70). Ta se tvrdnja može dokazivati na različite načine. Corbett je (1991: 70–104) ispitivao dodjeljivanje roda posuđenicama, rezultate posebnih psiholingvističkih eksperimenata te kako djeca usvajaju rod, a Van Berkum je (1996) istraživao kako izvorni odrasli govornici nizozemskog jezika procesiraju rod dok govore, slušaju ili pišu, odnosno kako izvlače rod iz mentalnog leksikona

i kakvu korist od toga imaju slušatelji. U ovom se poglavlju ukratko opisuje dodjeljivanje roda izmišljenim imenicama u hrvatskom jeziku, što je primjer jednog od Corbettovih eksperimenata, te prikazuju neka rubna područja psiholingvističkog i etnolingvističkog zanimanja za kategoriju roda čija ishodišta i motivaciju tek valja objasniti. Pritom se u obzir uzima prijedlog A. Nagórko (2004) da se osnovna jedinica etnolingvističkog opisa nazove *kulturem* i da se u njegovu određenju prepletu psiholingvističke i etnolingvističke silnice. Zato se analiza dviju specifičnosti hrvatskoga gramatičkog roda u ovom poglavlju povezuje s dvjema vrstama kulturema koje je opisala A. Nagórko: s *kulturemima u užem smislu* i s *kulturnim scenarijem*.

Kulturemima u užemu smislu Nagórko (2004: 136) drži ponajprije „ključne riječi kulture“ (egzotizme, vlastita imena koja prerastaju u simbole, nacionalne simbole), ali i morfeme i morfološke kategorije posebne funkcije. Tipični morfemi koji ulaze u skupinu kulturema u užem smislu jesu afektivni sufiksi jer sadržavaju izniman ekspresivni potencijal koji može biti afirmativne (npr. *ljudina*, *poštenjačina*, *sestrica*) i negativne, deprecijativne naravi (npr. *kretenčina*, *komunjara*, *pijandura*). I u gramatičkim se kategorijama očituju „jezične manifestacije kulturnih ponašanja“ (*idem*), što ćemo nastojati ilustrirati primjerima vezanima za kategoriju roda. Stoga bi morfološkim kategorijama posebne funkcije koje Nagórko spominje valjalo dodati i one sintaktičke. Kulturni scenariji „reguliraju tipične jezične interakcije u različitim društvenim situacijama“ (*idem*), a poput afektivnih sufikasa (odnosno kulturema u užemu smislu uopće) mogu biti afirmativni (npr. komplimenti, čestitke, zdravice, tepanje) i negativni (npr. psovanje, vrijeđanje, svađanje). U obama su slučajevima kulturni scenariji rutinizirani i ritualizirani te predstavljaju svojevrsno društveno prilagođavanje i pristajanje na rituale svakodnevnog života.

2. Koje su roda imenice *groko* i *dekale*?

Među izravnim eksperimentima kojima se nastoje potvrditi određene pretpostavke o gramatičkom rodu u određenom jeziku Corbett (1991: 89–92) posebno ističe onaj u kojemu se izvornim govornicima ponude nepoznate (rijetke ili izmišljene) imenice te se od njih zahtijeva da s njima slažu rodno promjenjive modifikatore. Prednost je takva eksperimenta to što se mogu namjestiti točno oni elementi koji se žele ispitati (npr. suglasnički skupovi, položaj akcenta itd.), ali problem je u tome što ispitanici traže da im se objasni značenje i, bez obzira na to što im se kaže da značenje nije važno, ne mogu se ni predvidjeti ni detektirati sve analogije kojima oni pribjegavaju. Naprimjer neke ispitanike fonemski sastav imenice u anketi podsjeća na koju imenicu

iz njihova drugog ili trećeg jezika, pa joj pripisuju rod prema pravilima inog jezika; drugi se upuštaju u etimologiziranje, što uglavnom čine zbog straha da će ispasti neuki jer nikada nisu čuli ponuđene riječi. Ono što taj tip eksperimenta povezuje s *kulturemima u užemu smislu* prema klasifikaciji A. Nagórko (2004: 136) jesu „morfološke kategorije posebne funkcije“, točnije sufixi i gramatemi koje izvorni govornici povezuju s određenim gramatičkim rodом.

Anketa je provedena među studentima kroatistike i germanistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu, što možda i nije dovoljno reprezentativan uzorak za ispitivanje roda izmišljenih imenica. Naime riječ je o studentima filoloških studijskih grupa s donekle osviještenim pitanjima o naravi gramatičkih kategorija i jezičnih kontakata, što im daje prednost u odnosu na govornike koji se ne bave filologijom. Nadalje studenti koji se aktivno služe njemačkim jezikom nekim su izmišljenim imenicama određivali rod analogijom prema rodu koji imaju njihovi leksički ekvivalenti u njemačkom jeziku ili su ih imenički dočeci asocijali na dočetke njemačkih imenica točno određenog roda. Može se pretpostaviti da su sve te okolnosti utjecale na rezultate ankete i da bi oni bili drukčiji da su ispitanici bili (i) govornici drugih dobnih skupina i profesija.

Uz imenice je u anketi trebalo uvrstiti atributni modifikator (pridjev *dobar*) i predikatni modifikator (perfekt glagola *biti*), odnosno dodjeljivanje roda ispitivalo se sintaktički i ispitanicima se nije izravno spominjao gramatički rod. Ispunjeno je šezdeset anketnih upitnika.

Da je određivanje roda imenicama s određenim sufixom ili dočetkom potpuno ujednačeno kod svih govornika istog jezika, potvrđuju i rezultati naše ankete. Naime neke su dočetke naši ispitanici jednoznačno povezali s određenim rodом: uz izmišljene imenice na *-a* (*kvala, dulana*) i *-ost* (*murnost, labernost*) uvrstili su modifikatore ženskog roda, uz imenice na *-ar* (*kostar, kratar*) i *-ič* (*tukič, korodič*) modifikatore muškog roda, a uz imenice na *-lo* (*gigalo, dafile*) i *-stvo* (*pretelstvo, dulanstvo*) modifikatore srednjeg roda. Kolebanja su se javila jedino u vezi s množinskim oblikom koji su ispitanici morali napisati sami: budući da nisu bili označeni naglasci ni zanaglasne dužine, dvoumili su se je li *a* u finalnom slogu imenica na *-ar* umetnuto (nepostojano), pa su pisali oblike *kostari* i *kostru*, *kratari* i *kratri*. Još se jedna zanimljivost javila u vezi s trećom imenicom na *-a*, *pretela*: 95% ispitanika dodijelilo joj je modifikatore ženskog roda, 2,5% njih modifikatore muškog roda (*Bio je to dobar pretela.*), a 2,5% istaknulo je dvorodnost uvrštavanjem modifikatora i muškog i ženskog roda. Isti su rezultati i u množini gdje su ispitanici sami morali napisati oblik imenice. Oni koji su joj dodijelili ženski rod ili procijenili da je dvorodna naveli su oblik *pretele*, a oni koji su procijenili da je muškog roda, napisali su oblik *preteli*. Očito je da su ispitanici koji

su imenicu *pretela* tretirali kao dvorodnu pretpostavili da označava živo biće.

Za izmišljene imenice ambigvitetnih dočetakâ u hrvatskom jeziku (-o, -e) rezultati su usporedivi s rezultatima ankete u kojoj se ispitivalo dodjeljivanje roda posuđenicama koje označavaju što neživo i također završavaju na -o i -e (Pišković 2011: 181–185). Te se posuđenice kolebaju između muškog i srednjeg roda, a rezultati naše ankete pokazuju da se isto kolebanje javlja i u izmišljenih imenica s istim dočecima. Uz imenicu *groko* 57,5% ispitanika upisalo je modifikatore muškog roda (možda analogijom prema vlastitim imenicama *Roko* i *Maroko*), a 42,5% njih modifikatore srednjeg roda (možda analogijom prema imenici *oko*). Množinski su oblik ispitanici morali napisati sami: 50% njih napisalo je *groka* i uz taj oblik uvrstilo modifikatore srednjeg roda, 32,5% njih napisalo je *groki* s modifikatorima muškog roda, 12,5% napisalo je *groke* s modifikatorima ženskoga roda, a 5% množinu je izrazilo zbirno (*Bila su to dobra grokad.*). Uz imenicu *relo* 87,5% ispitanika upisalo je modifikatore srednjeg roda (vjerojatno analogijom prema imenicama *selo*, *jelo*, *djelo*), a 12,5% modifikatore muškog roda (možda zbog utjecaja neobilježena muškog roda⁴⁹ koji se obično dodjeljuje imenicama stranog podrijetla na -o). Kao množinski oblik 92,5% ispitanika navelo je oblik *rela* i uz njega uvrstilo modifikatore srednjeg roda (utjecaj imenica tipa *selo* još je očitiji nego u jednini), a samo 7,5% napisalo je oblik *reli* s modifikatorima muškog roda. Imenici *relo* po dočetu je slična imenica *sistelo* uz koju je 60% ispitanika uvrstilo modifikatore srednjeg roda, a 40% modifikatore muškog roda. Možda je broj slogova uzrokovao smanjenje utjecaja imenica tipa *selo*, ali ima u hrvatskome i trosložnih imenica srednjega roda na -elo (npr. *načelo*, *počelo*, *odijelo*, *zlodjelo*). No nijedna od tih imenica koja bi mogla potaknuti analogiju nema u inicijalnom slogu vokal *i*, pa su ispitanici možda zato tretirali imenicu *sistelo* kao stranu i dodijelili joj neobilježeni muški rod. U množini je 72,5% ispitanika navelo oblik *sistela* s modifikatorima srednjeg roda, 17,5% oblike *sisteli* ili *sisteloi* s modifikatorima muškog roda, 7,5% oblik *sistele* s modifikatorima ženskoga roda, a 2,5% množinu je izrazilo zbirno (*Bila su to dobra sistelad.*). Još je jedna imenica na -o, *sendo*, zbunila ispitanike: 57,5%

⁴⁹ Kad muški rod nazivamo neobilježenim, držimo se tvrdnje Poplack *et al.* (1982: 21–23) da je neobilježen onaj rod koji je dodijeljen najvećem broju imenica u određenom jeziku. Uzimamo u obzir i Corbettovu tezu (1991) da se pri istraživanju imeničkog roda u određenom jeziku dostatan korpus sastoji od prvih tisuću imenica ispisanih iz čestotnog rječnika tog jezika. Tisuću najčešćih imenica u hrvatskom jeziku donosi se u Pišković (2011: 275–285) i prema tom popisu u hrvatskome je najviše imenica muškog roda (*idem*: 177).

njih dodalo joj je modifikatore muškog roda, a 42,5% one srednjeg roda. U množini su rezultati bili obratni: 57,5% ispitanika napisalo je oblik *senda* s modifikatorima srednjeg roda, a 42,5% njih oblik *sendi* ili *sendoi* s modifikatorima muškog roda. Asocijacije su mogle potaknuti imenice *brundo*, *dundo*, *rondo*; sve su muškog roda, no izgleda da je u ovom slučaju opet riječ o konfliktu kriterija: hoće li nepoznatoj imenici biti dodijeljen neobilježeni muški rod ili će prevladati utjecaj imeničkog dočетка poistovjetiva s dočeci-ma domaćih imenica srednjeg roda. Ni dodjeljivanje roda izmišljenim imenicama na *-e* nije bilo ujednačeno. Uz imenicu *glijete* 75% ispitanika uvrstilo je modifikatore srednjeg roda (vjerojatno analogijom prema imenici *dijete*), a 25% modifikatore muškog roda. Kao množinski oblik 62,5% ispitanika napisalo je *glijeta* s modifikatorima srednjeg roda, 27,5% *glijeti* ili *glijetei* s modifikatorima muškog roda, a 10% *glijete* s modifikatorima ženskog roda (možda analogijom prema defektivnim imenicama ženskoga roda tipa *repete*, *kastanjete*). Uz imenicu *zane* 50% ispitanika upisalo je modifikatore srednjeg roda (možda analogijom prema imenicama *lane*, *tane*), 40% modifikatore muškog roda, a 10% one ženskog roda (možda analogijom prema vlastitim imenicama *Ane*, *Stane*). Kao množinski oblik 45% ispitanika napisalo je *zana* ili *zaneta* s modifikatorima srednjeg roda, 40% *zani*, *zanei* ili *zaniji* s modifikatorima muškog roda, a 15% *zane* s modifikatorima ženskog roda. Uz imenicu *dekale* 52,5% ispitanika uvrstilo je modifikatore muškog roda (možda analogijom prema imenicama kolebljiva roda *bijenale*, *finale* za koje se iz normativne pozicije preporučuje muški rod), 37,5% modifikatore srednjeg roda, a 10% one ženskog roda. Oblik *dekali* (s modifikatorima muškog roda) kao množinski navelo je 47,5% ispitanika, *dekala* s modifikatorima srednjeg roda 30%, a *dekale* s modifikatorima ženskog roda 22,5% (vjerojatno analogijom prema imenicama tipa *naočale*, *skale* iz skupine *pluralia tantum*). Uz imenicu *taruce* 75% ispitanika upisalo je modifikatore srednjeg roda (možda analogijom prema imenicama *puce*, *tuce*), 20% modifikatore muškoga roda, a 5% one ženskog roda (možda analogijom prema hipokoristiku *Luce*). Kao množinski oblik 60% ispitanika navelo je *taruca* s modifikatorima srednjeg roda, 22,5% *taruci* ili *tarucei* s modifikatorima muškog roda, a 17,5% *taruce* s modifikatorima ženskog roda (možda analogijom prema regionalnome talijanizmu *karuce/karoce*).

Valja ustvrditi da su izmišljenim imenicama na *-o* i *-e* ispitanici najčešće dodavali modifikatore srednjeg roda, i u jednini (imenicama na *-o* od 42,5% do 87,5%, a imenicama na *-e* od 37,5% do 75%) i u množini (imenicama na *-o* od 50% do 92,5%, imenicama na *-e* od 30% do 62,5%). No često su im dodavali i modifikatore muškog roda (imenicama na *-o* u jednini muški je rod dodijelilo

između 12,5% i 57,5% ispitanika, a u množini između 7,5% i 42,5% ispitanika; imenicama na *-e* u jednini je muški rod dodijelilo između 20% i 52,5% ispitanika, a u množini između 22,5% i 47,5%).⁵⁰ Imenicama na *-e* rijetki su ispitanici dodijelili modifikatore ženskog roda (i to češće u množini).

Može se zaključiti da su imenički dočeci *-o* i *-e* u hrvatskome jeziku rodno ambivalentni te da se to pokazalo i pri dodjeljivanju roda posuđenicama (Pišković 2011: 181–185) i pri dodjeljivanju roda izmišljenim imenicama. U vezi s posuđenicama na *-o* i *-e* istaknuto je da do kolebanja pri njihovoj distribuciji po rodovima vjerojatno dolazi zbog konflikta dvaju kriterija: utjecaja oblika riječi, koji je usporediv s oblikom domaćih imenica srednjeg roda, i utjecaja neobilježena, muškog roda u hrvatskom jeziku (*idem*: 181). Eksperiment s izmišljenim imenicama ovjerava i tvrdnju S. M. Ervin (1962: 254–255) da pri dodjeljivanju roda posuđenicama u konfliktu mogu biti različiti kriteriji i našu pretpostavku da izvorni govornici neke imeničke dočetke jednoznačno povezuju s određenim rodом, a oko drugih se kolebaju. Stoga se može očekivati da će izvorni govornici hrvatskog jezika izmišljenim ili nepoznatim imenicama na konsonant (*-ø*) dodavati gotovo isključivo modifikatore muškog roda, a onima na *-a* modifikatore ženskog roda; u tim je slučajevima dominantan kriterij nominativni flektivni morfem i činjenica da je zadani rod u *a*-sklonidbi muški, a u *e*-sklonidbi ženski. Svi ostali dočeci izvlače različite podatke iz govornikova mentalnog skladišta informacija o regularnostima povezanim s rodом. Zato Corbett (1991: 92) s pravom ističe da slične ankete i eksperimente valja još dugo usavršavati da bi postali relevantni.

3. Gramatička defeminizacija u Hrvatskom zagorju

U svakom jeziku s gramatičkim rodом postoji semantička jezgra, odnosno velika skupina parnih imenica muškog i ženskog roda kojima se označavaju živa bića (npr. *muškarac* – žena, *otac* – majka, *brat* – sestra, *učitelj* – učiteljica, *kuhar* – kuharica, *jelen* – košuta, *pijetao* – kokoš, *lav* – lavica) i jasno je da značenje tih imenica utječe na njihov gramatički rod. Pitanje je može li i gramatički rod imenica za neživo biti determiniran njihovim značenjem. Jakobson (1959: 237) tumači obratan utjecaj; on naime drži da

⁵⁰ Očekivala sam da će oko 90% ispitanika izmišljenim imenicama na *-o* i *-e* dodijeliti muški rod. Vjerojatno je na to utjecala i Haugenova tvrdnja da sve imenice kolebljiva roda naposljetku dobivaju muški rod, osim kad se asocijativno vežu s homofonim dočecima ženskog ili srednjeg roda ili kad označavaju žensku osobu (Haugen 1953: 448).

gramatički rod može utjecati na mitološke stavove jezične zajednice i navodi za to nekoliko primjera iz ruskog jezika. Jedan je od njih personificiranje i/ili metaforiziranje dana u tjednu potaknuto njihovim gramatičkim rodovima: ponedjeljak, utorak i četvrtak doživljavaju se kao muško, a srijeda, petak i subota kao žensko. To što je petak u nekim drugim slavenskim jezicima (npr. u hrvatskome) muškog roda, odražava se u narodnim tradicijama i slavljinama petkom. Prema jednome ruskom praznovjerju nož koji padne na pod nogu gosta, a vilica gošću, i to zato što je nož muškog, a vilica ženskog roda. Još je jedan primjer „svakodnevne verbalne mitologije i poezije“ (*idem*) pjesničko predstavljanje dana kao ljubavnika noći jer je dan muškog, a noć ženskog roda. S narodnom bi mitologijom veze moglo imati i predstavljanje smrti kao žene među slavenskim slikarima (jer je imenica *smrt* ženskog roda), a kao muškarca u njemačkim slikarima (jer je imenica *der Tod* muškog roda). U svakom se slučaju izvornom govorniku takva personifikacija čini potpuno prirodnom i on je uopće ne primjećuje, odnosno neobične su mu personifikacije u stranim jezicima u kojima je drukčiji gramatički rod uvjetovao drukčiju konceptualizaciju (Corbett 1991: 93). Takva povezivanja gramatičkog roda s izvanjezičnim predmetom ili konceptom mogu se dovesti u vezu sa spekulativnim teorijama o podrijetlu gramatičkog roda (Pišković 2011: 33–43) prema kojima je određen gramatički rod dodijeljen imenicama za neživo zato što njihovi referenti imaju muške ili ženske osobine (npr. Meillet (1921: 226–227) objašnjava zašto su u nekim indoeuropskim jezicima imenice *ruka* i *jezik* ženskog roda: prva „jer prima“, a druga jer je jezik „posebno aktivan“).⁵¹ U maloprije spomenutim primjerima nailazimo na obratnu logiku: izvanjezično personificiranje neživoga motivirano je gramatičkim rodovima imenice koja označava to neživo. Iako u obama slučajevima ima previše spekulacija, takvo razmišljanje o gramatičkom rodu nije ni nezanimljivo ni posve neutemeljeno. Štoviše, lingvist koji o jezičnim kategorijama nastoji razmišljati kao o kulturama, mora se služiti „interdisciplinarnim metodama“, i to onima „iz teorije književnosti (analiza književnih motiva, tropa, vrsta, stereotipa, književnih junaka), etnologije (ritualizmi, jezična magija) i društvene psihologije (npr. ispitivanje stavova putem anketa)“ (Nagórko 2004: 135). Upravo se spomenutim primjerima personificiranja izvanjezičnih entiteta na temelju gramatičkog roda imenicâ kojima se ti entiteti označavaju najbolje ilustrira povezanost lingvistike i etnologije.

⁵¹ Detaljnije o spekulativnim teorijama o podrijetlu gramatičkog roda v. u III. poglavlju ove knjige („Perpetuiranje rodnih stereotipa u hrvatskim rječnicima“, 1. odjeljak).

Još jedan primjer rodne kolebljivosti u semantičkoj jezgri – zanimljiv i psiholingvističkom i etnolingvističkom pristupu gramatičkom rodu – primijećen je u nekim južnim poljskim dijalektima (Corbett 1991: 100–101; Ivić 1995: 123–127). Riječ je o defeminizaciji neudanih žena, točnije o označavanju neudanih žena imenicama srednjeg i muškog roda te o slaganju njihovih imena s modifikatorima srednjeg i muškog roda. Udane su žene pošteđene takve gramatičke diskriminacije. Taj bi tip devijacije gramatičke kategorije roda odgovarao onom tipu kulturema koji Nagórko (2004: 136) naziva *kulturnim scenarijem* zato što regulira „tipične jezične interakcije u različitim društvenim situacijama“. M. Ivić (1995: 125) tvrdi da brak kao društveni događaj puno više zadire u život žene nego u život muškarca, pa je zato mnogo važnije brakom determinirati ženu nego muškarca. To se potvrđuje i na leksičkoj razini mnogobrojnih jezika u kojima postoje posebne leksičke jedinice za označavanje udane i neudane žene (hrv. *gospođa* i *gospođica*, njem. *Frau* i *Fräulein*, franc. *madame* i *mademoiselle*, engl. *missis* i *miss*), ali ne i oženjenog i neoženjenog muškarca. Spomenuti poljski dijalekti odudaraju od svih sličnih razvrstavanja žena na udane i neudane po upotrebi „gramatičkog prosedeu u funkciji onog sredstva kojim se eksplicira značenje ‘neudata’“, zbog čega Ivić (1995: 125) zaključuje da je u tom slučaju jezični razvoj krenuo nesvakidašnjim pravcem. Corbett (1991: 100–101) objašnjava da se na neudane žene (uključujući i djevojčice!) najprije referiralo hipokoristicima i patronimima srednjeg i muškog roda, a potom su ti rodovi „inficirali“ sve ostale imenice kojima su se označavale neudane žene. Na taj je način u spomenutim poljskim dijalektima promijenjeno značenje ženskog roda u semantičkoj jezgri jer je ograničen samo na (crkveno!) udane žene. Iako M. Ivić (1995: 124) ističe da ta čudna pojava nema analogijâ na drugim slavenskim jezičnim prostorima, a ni šire, čini se da bi se s njom ipak mogla usporediti obratna pojava u Hrvatskoj koju sam primijetila u nekim selima donjostubičke i gornjostubičke općine (Vučak, Lepa Ves, Modrovec, Vinterovec). Ondje neke udane žene govore o sebi u muškom rodu, odnosno uz ličnu zamjenicu *ja* uvrštavaju predikatne modifikatore muškoga roda.

Ja sam vjutre preše(l) na tranik i nakosi(l) zelenja za krave. Vrnu(l) sam se dima, nahrani(l) krave i skuha(l) obed.

(Ja sam ujutro otišao na travnjak i nakosio travu za krave. Vratio sam se kući, nahranio krave i skuhao objed.)

Najmlađa među njima rođena je 1960, a odmalena je slušala i majku i baku da tako govore. Baka (rođena 1909) participe je muškog roda rabila dosljedno i isključivo; majka ih (rođena 1934) koristi kad prepričava što je

radila na zemlji, ali će uvijek reći da je *bila* u crkvi; kći tako govori kad se naljuti. Majka je u Lepoj Vesi, kamo se udala, bila primijećena zbog takve (ne) kongruencije. Štoviše, suseljani su njezinu imenu dodali muški dočetak, pa je hipokoristik *Jagica* (od *Agata*) bio zamijenjen oblikom *Jagec*.

U vezi se s tim može spomenuti još jedna zanimljiva pojava u kajkavskim govorima: osnovama ženskih vlastitih imena dodaju se deminutivno-hipokoristični sufiksi muškoga roda, naprimjer *-ek-ø* (*Barbara* > *Barek*, *Nada* > *Nadek*, *Nevenka* > *Nenek*, *Marija* > *Marek*, *Ljubica* > *Ljubek*) ili, rjeđe, *-ec-ø* (*Jagec*) i *-ač-ø* (*Anka*, *Ana* > *Ankač*). Oni se doživljavaju afektivnijima nego sufiks ženskog roda, *-ic-a* (*Barica*, *Nadica*, *Nenica*, *Marica*, *Ljubica*, *Anica*) kojem se afektivni potencijal u kajkavskim govorima gotovo posve ispraznio. Možda se upravo zato u toj funkciji pojavljuje drugi, neočekivani sufiks muškog roda jer je njegova obilježenost mnogo jača i doista se veže uz intimnu i blisku komunikaciju. Spomenutu izvedenicu *Jagec* stoga ne valja promatrati kao pejorativ, nego, naprotiv, kao odmilicu.

Svim ženama koje uz ličnu zamjenu prvog lica jednine vežu predikatne mete muškog roda zajedničko je to da nisu završile osnovnu školu, da nisu bile zaposlene ni primale plaću, da su im supruzi bili zbog nekoga razloga inferiorni (bolest, alkoholizam), pa su zbog toga većinu poljoprivrednih poslova (koji bi trebali biti muški) i sve poslove u kući obavljale same. Kad govore o drugim ženama, nikad ne rabe mušku kongruenciju, a isto tako primjećuju kad je tko drugi koristi govoreći o njima. Za razliku od poljskog slučaja u Zagorju su si žene same nametnule muški rod nakon udaje i preuzimanja nekih tradicionalnih muških poslova. I taj bi se način gramatikalizacije izvanjezičnog iskustva mogao držati malenim narušavanjem logike rodnoga sustava, kao i ostali primjeri spomenuti u ovom odjeljku. Svi oni tek čekaju svoje ozbiljnije psiholingvističko i etnolingvističko objašnjenje.

Šutljivost neka resi svaku ženu!

Rod u publicističkom diskursu

Jezične rodne ideologije u hrvatskim ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća

Korpusom ekscerptiranim iz hrvatskih ženskih časopisa prve polovice 20. stoljeća u ovom se poglavlju ilustriraju začeci jezičnih rodnih ideologija u hrvatskome novinskom diskursu. Posebna se pozornost posvećuje tekstovima u kojima se jezik predstavlja kao rodni fenomen, što znači da se inzistira na ideji da muškarci i žene govore različitim jezicima, a prikazi muškoga i ženskoga jezičnog ponašanja funkcioniraju kao simbolične potvrde muških i ženskih osobina i rodnih uloga te prirode njihovih međusobnih odnosa. Propitivanjem odnosa između jezičnih rodnih ideologija i ideologije biologizma te ideologije vjere, obitelji i nacije nastoji se ukazati na zavodljivost jezično-ideoloških tekstova koja je posljedica tvrdnje da svi problemi i nesporazumi između muškaraca i žena proizlaze iz njihova različitog pristupa verbalnoj komunikaciji.

1. Uvod u jezične ideologije

Opisi i razumijevanje govorenog jezika često su opterećeni esencijalističkim prikazima binarno postavljenih skupina govornika. Različiti su kriteriji na temelju kojih se izoliraju skupine govornika za koje se tvrdi da imaju posve oprečne jezične navike (npr. dob, obrazovanje, rasa, klasa, spol, profesija, podrijetlo itd.). Svim je takvim prikazima jezika zajednička komplementarnost, odnosno nepostojanje prijelaznog stupnja između strogo polariziranih skupina govornika. Oni tobože govore posve različitim jezicima, iz čega proizlazi da svaki pripadnik neke jezične zajednice mora pripadati jednoj od dviju izoliranih skupina (npr. obrazovani govornici govore prestižnim kodom, neobrazovani govornici neprestičnim kodom). Posebno intrigantan kriterij podjele govornika u dvije disjunktivne skupine jest njihov *spol* na temelju kojeg se već krajem 19. stoljeća razvija koncept muškog i ženskog jezika kao elementarne dihotomije u svakome prirodnom jeziku (Hall 2003: 355, 360; Pišković 2014: 149–151). Takvo rodno stratificiranje jezika zasniva se na tvrdnji da muškarci i žene govore različitim jezicima, što se argumentira golemim razlikama u ljubaznosti, asertivnosti, kompetitivnosti, kooperativnosti, empatičnosti, agresivnosti i mnogim drugim obilježjima njihove verbalne komunikacije. Argumenti ne proizlaze iz rezultata znanstvenih istraživanja, nego iz društvenih konstrukata o jeziku i rodu koji su tema ovog poglavlja, a držat ćemo ih primjerom *jezičnih rodnih ideologija*. Opravdanje izbora tog termina započet ćemo objašnjenjem glave sintagme, dakle *ideologije* same.

Woolard (1998: 5–7) sistematizira znanstvena tumačenja *ideologije* apstrahirajući četiri osnovna stajališta u pokušajima definiranja tog fenomena. Prvo, ideologije se poimaju kao mentalni fenomeni, dakle kao ideje, koncepti, subjektivne predodžbe i vjerovanja. U tom su slučaju ideologije „intelektualne sastavnice kulture“, odnosno osnovne predodžbe koje pripadnici društva imaju o općim pitanjima kao što su podjela rada, privilegije, jezik. Drugo, ideologije se konceptualiziraju kao derivati iskustava ili interesa vezanih za određeni društveni položaj, što znači da su ovisne o „materijalnim i praktičnim aspektima ljudskog života“ te su u odnosu na njih sekundarne. Treće, uspostavljanje ideologije izravno se motivira željom za društvenom, političkom ili ekonomskom moći jer se drži da dominantne društvene skupine rabe ideologiju kao alat ili sredstvo za postizanje moći, dok su podređene društvene skupine neideološke. Četvrto, ideologije se na neki način prokazuju kao iskrivljenje, iluzija ili mistifikacija, čime se obično brane vlastiti interesi ili pozicija moći. U proučavanju ideologijâ Woolard (*idem*) primjećuje velik raskol između neutralna tumačenja tog termina i njegova označenika s jedne strane te pretpostavljanja i upisivanja negativnih vrijednosti u njih s druge strane. Govori li se o *jezičnim ideologijama*, valja primijetiti da se one gotovo uvijek percipiraju kao procesi s negativnim učincima, pogotovo u hrvatskoj akademskoj zajednici (usp. Starčević 2016: 69–75).⁵² Jezična se ideologija – vrsta ideologije koja se razmatra u ovom poglavlju – općenito može odrediti kao ideologija prepoznata ili u jezikoslovnoj praksi ili u eksplicitnu govorenju i pisanju o jeziku (Woolard 1998: 9). Ponešto preciznije, jezične se ideologije tumače kao „skup vjerovanja o jeziku“ koja se artikuliraju na temelju opaženih jezičnih struktura i uporabe (Silverstein 1979: 193), kao „sustav ideja o društvenim i jezičnim vezama“ impregniran moralnim i političkim interesima (Irvine 1989: 255), kao „zdravorazumska stajališta o prirodi jezika u svijetu“ (Rumsey 1990: 346), kao „kulturološke predodžbe o prirodi, obliku i svrsi jezika“ (Gal i Woolard 1995: 130) ili kao fenomen utemeljen na „prikazima u kojima je jezik prožet kulturnim značenjem“ (Cameron 2014: 281).

Što se tiče načina realizacije, najuočljivija i najčešće opisivana artikulacija jezičnih ideologija, s kojom se često poistovjećuje jezična ideologija uopće, jest *ideologija standardnog jezika* (Milroy i Milroy 2012), koja se zasniva na predstavljanju standardnog varijeteta kao superiornog nestandardnim

---

⁵² U ovome se slučaju radi i o svođenju jezičnih ideologija na najčešću njihovu pojavnicu, na ideologiju standardnog jezika. Starčević (2016: 70) naime ističe da je u „zapadnim društvima jedna od najraširenijih ideologija zasigurno (...) ideologija standardnog jezika“.

varijetetima (Mićanović 2006: 74, 99; Starčević 2016: 70–71). Povezana je s jezičnom politikom, jezičnim purizmom i jezičnom kulturom, dakle s aktivnostima koje Woolard (1998: 20–22) drži „otvorenim“ jezičnoideološkim intervencijama.⁵³ No pritom je jasno da ne strahuje od terora ideologije standardnoga jezika i štete koju ona nanosi nezaštićenim govornicima čineći ih nesigurnima u jezičnoj proizvodnji jer je standardizacija već – razotkrivena, odnosno standardni se varijetet danas promatra kao „diskurzivni projekt“ i „ideološki proces“, a ne kao „empirijska lingvistička činjenica“.

Ideologija pismenosti i pravopisa (Woolard 1998: 22–23) usmjerena je na dekonstrukciju idealizacije oralnosti i inferiorizacije skriptizma, odnosno kritika je ideje o govoru kao prirodnoj, autentičnoj i primarnoj realizaciji jezika te o pismu kao sekundarnoj jezičnoj djelatnosti. Taj tip jezične ideologije oblikuju i ideje o tome što pismenost zapravo jest jer europsko prepoznavanje alfabetske pismenosti nikako nije univerzalno. Definicije pismenosti nikada nisu „isključivo tehničke, nego predstavljaju političko pitanje“ (*idem*: 23).

U vezi s lingvističkim obratom u historiografiji Woolard (*idem*: 24–25) spominje *ideologiju kolonijalnih jezika*, povezanu ponajprije s europskom kristijanizacijom i kolonizacijom drugih kontinenata koja je uključivala i kontrolu domicilnih vernakulara. Lingvističke aktivnosti podvedene pod tako izlučen tip jezične ideologije podrazumijevaju veću sklonost konstruiranju različitih jezičnih varijeteta kolonije nego otkrivanju onih koji doista postoje jer su lingvisti bili previše zaslijepljeni svojim idejama o jeziku da bi nepristrano prepoznavali osobitosti jezičnih varijeteta zatečenih u kolonijama.

Ideologijom znanstvene konceptualizacije jezika mogle bi se nazvati intelektualne predrasude koje su oblikovale razvoj lingvističke teorije (Woolard 1998: 25–26), od Saussurea do Chomskoga. Noviji su primjeri takve ideologizacije u jezikoslovlju metafore o „ugroženim“ i „umirućim“ jezicima (*idem*: 26) koje neizbježno politiziraju lingvistički diskurs uvlačeći u njega šire, nejezične ideologije.

Jezične rodne ideologije, o kojima će biti riječi u ovom poglavlju, oblikuju se u tekstovima u kojima se jezik predstavlja kao rodni fenomen, što znači da

---

⁵³ Starčević je (2016: 75) primjere ideologije standardnog jezika grupirao „prema kriteriju jezičnoideološke sličnosti analiziranoga materijala“. Pet je osnovnih vrsta tako uspostavljenih ideologija: 1) ideologija monoglosije i purizma (otpor prema jezičnim elementima nastalima jezičnim kontaktom), 2) ideologija monosemije (otpor prema polisemiji), 3) ideologija simetričnosti (forsiranje jednog od dvaju supostojećih obrazaca jer ima više analogija), 4) ideologija rječničke potvrde (oblici i značenja pravilni su samo ako su navedeni u rječniku) i 5) strategija liberalnog savjeta (dopuštanje da se neki oblik upotrijebi iako je (tobože) žargonizam, dijalektizam i sl.).

se inzistira na ideji da muškarci i žene govore različitim jezicima (Cameron 2014: 281).

Posebno valja istaknuti da se u znanstvenim radovima relevantnima za jezične ideologije upozorava na razliku između *ideologije* i *prakse*: ideologija se odnosi na prikaze jezika, a praksa na stvarnu jezičnu uporabu (Cameron 2014: 293). Ideološki prikazi jezika često ne korespondiraju sa stvarnim činjenicama i to je najčešći razlog negativne percepcije jezičnoideoloških tekstova.

2. Uvod u jezične rodne ideologije

Ideje o muškoj i ženskoj uporabi jezika iznose se već krajem 19. stoljeća kad se u antropološkim i etnografskim radovima o nekim indijanskim jezicima popisuju fonološke i morfološke razlike uočene u govoru žena i muškaraca (Hall 2003: 355, 360; Pišković 2014: 145, 149–151). Međutim nikada takvi radovi nisu bili samo radovi o jeziku, nego su se uvijek nadovezivali na širi kulturološki diskurs potvrđujući svojim jezično-rodnim primjerima ideje o „ljudskoj prirodi, moći i poželjnome moralnom poretku“ (Gal 1995: 171). Dakle prikazi muškoga i ženskoga jezičnog ponašanja funkcioniraju kao simbolične potvrde muške i ženske prirode i prirode njihovih međusobnih odnosa (Cameron 2014: 282). Ako se u određenoj zajednici drži da žene moraju biti skromnije, uljudnije i profinjenije od muškaraca, tada se očekuje da i njihov govor bude skromniji, uljudniji i profinjeniji od muškoga govora, pa se u javnom diskursu ženama savjetuje i nalaže da upravo tako govore ili ih se osuđuje ako tako ne govore. Važno je naglasiti da ne postoje nikakvi stvarni, materijalni dokazi jasnih razlika između muškog i ženskog jezika; ta dva koda postoje, zapravo, samo kao društvena norma i na njih se upućuje kao na samorazumljive potvrde općenitije društvene norme o jednako sumnjivoj načelnoj (biološkoj, fiziološkoj, kognitivnoj) razlici između muškaraca i žena. Iako su ideologije jezika i roda osjetljive na vremenske i prostorne utjecaje te na interakciju s drugim društvenim varijablama poput klase, rase, narodnosti i dobi, njihova je konstanta inzistiranje na tvrdnji da su muški i ženski jezik dva potpuno različita jezika: ženski je jezik sve ono što nije muški jezik i obratno (*idem*: 285). Takvi se prikazi jezika i roda mogu tumačiti kao jedna od društvenih strategija za uspostavljanje rodnih razlika i hijerarhija (*idem*), što bi bio primjer kombinacije trećega i četvrtoga tipa ideologijâ u klasifikaciji K. Woolard (usp. prethodni odjeljak). U tom se smislu jezične rodne ideologije rabe kao instrument za opravdanje društvene nejednakosti između muškaraca i žena, odnosno muške dominacije, primarnosti i superiornosti te ženske podređenosti, sekundarnosti i inferiornosti, ali i kao sredstvo za

svjesno konstruiranje razlika između spolova s namjerom da se zaštiti i očuva muška dominacija. Pritom je važno imati na umu da ideologije same ne oblikuju žensku podređenost kao što ni prokazivanje ideologija ne popravlja stvaran položaj žena u društvu (Cameron 2014: 285). Međutim istraživanja jezika i roda koja se kritički postavljaju prema esencijalističkim tumačenjima rodnog ponašanja pomogla su u prepoznavanju posredničke uloge jezičnih ideologija u organizaciji moći (Woolard 1998: 15).

Rodne ideologije ne oblikuju se isključivo u jeziku; zapravo, jezične su rodne ideologije posljedica rodnih ideologija oblikovanih u društvenim praksama. Pitanje je kako su uopće zaživjele rodne ideologije jezika i zašto se jezik počeo „orođivati“, odnosno rodno polarizirati. Naime jedna je od glavnih funkcija ideoloških tekstova objašnjavanje obrazaca specifičnih za određenu pojavu, ponašanje, strukturu ili kakvu drugu kategoriju za koju se ideologija veže. U tekstovima prožetima rodnom ideologijom objašnjavaju se uobičajeni obrasci muškog i ženskog ponašanja, odnosno – uže – u tekstovima obilježenima rodnom ideologijom jezika objašnjavaju se, interpretiraju i konstruiraju obrasci tobože uobičajeni za muško i žensko jezično ponašanje. Takvi su tekstovi vrlo zavodljivi, moćni i uvjerljivi jer se dotiču svakog čitatelja oslanjajući se na njegovo vlastito iskustvo te na njegova opažanja vlastitog i tuđeg ponašanja. Dok čitatelj testira ideje iz jezičnoideoloških tekstova prebirajući po vlastitome jezičnom iskustvu i tražeći potvrde upravo za one ideje koje tekst propagira, tekst ga uvlači u svoju mrežu i nudi mu okvir za interpretaciju svakodnevnih životnih situacija. Svi ljudi komuniciraju i izvode rod kao jedan od aspekata svojeg identiteta; kad im tekstovi utemeljeni na rodnim ideologijama jezika ponude okvir za interpretaciju jezičnog ponašanja koje primjećuju oko sebe, mnogi će od njih nesvjesno početi u taj okvir uklapati i vlastito jezično ponašanje. Na taj se način jezične rodne ideologije materijaliziraju i perpetuiraju, pa osim u javnom diskursu perzistiraju i u svakodnevnoj komunikacijskoj praksi.

2.1. Ideologija jezičnoga seksizma

Jedna od najpoznatijih i, usudili bismo se reći, najnametljivijih jezičnih rodnih ideologija oblikovana je sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća i veže se za početke feminističke kritike jezika kada proučavanje jezika i roda izviere, između ostaloga, iz *dominacijskog pristupa* (Pišković 2014). Dominacijski pristup jeziku i rodu zasniva se na tezi da su razlike u jezičnom ponašanju proizišle iz muške dominacije nad ženama i općeg nastojanja da žene budu podređene muškarcima. Najpoznatija predstavnica dominacijskoga pristupa, Dale Spender (1980), drži da su suvremena društva i dalje patrijarhalna, da

su u njima muškarci superioran spol i da mnoge društvene institucije i prakse podržavaju takvo stanje. Muškarci kontroliraju jezik; njihov je jezik norma, a ženski je jezik odklon, devijacija. Taj „jezični determinizam“ ide ruku pod ruku s ekonomskim determinizmom i ugnjetava žene u društvu. Da bi potvrdila tu tezu, autorica istražuje i ilustrira seksizme u jeziku, nečujnost i nevidljivost žena u javnoj sferi, mušku dominaciju i primarnost, razlike u poimanju muške i ženske seksualnosti, dvostruke standarde u procjenjivanju muških i ženskih sposobnosti itd. Jasno je da je u podlozi takvih polariziranja uvjerenje kako postoje esencijalne, nezanemarive razlike između žena i muškaraca koje su ponajprije biološke, ali mogu biti i društveno fundirane. Zato se muškarci i žene razlikuju i po jezičnim navikama, što je osnova *razlikovnog pristupa* jeziku i rodu koji također obilježava početke feminističke kritike jezika. I dominacijski i razlikovni pristup drže se esencijalističkima jer prihvaćaju i razrađuju koncept muškog i ženskog jezika kao dvaju samorazumljivih varijeteta na koje se raslojava svaki prirodni jezik. Nadalje u središtu interesa esencijalističkih pristupa jeziku i rodu bili su pojmovi *seksizma* i *seksističkog jezika*, koji se definirao kao uporaba izjava „koje utemeljuju, tvore, promoviraju ili iskorištavaju nepoštenu ili nevažnu razliku između spolova“ i „koje uzrokuju ili promiču ugnjetavanje osobe na osnovi spola“ (Vetterling-Braggin 1981: 3–4). Kako smo već isticali (Pišković 2014: 161–162),⁵⁴ koncept seksizma temeljio se na postavci da seksističkim jezikom govore oni koji su na poziciji moći, dakle muškarci. Potvrde su se pronalazile na različitim jezičnim razinama, a najeksploatiranije teme bile su leksičke praznine među profesijskim imenicama, pejorativne konotacije vezane za imenice koje označavaju žene i uporaba generičkoga muškog roda. U skladu s takvim jezičnorodnim ideologijama u hrvatskom bi jeziku primjeri seksizma bili sljedeći: uporaba generičke lične zamjenice *oni* za skupinu ljudi različita spola, uporaba imenica muškog roda u množini za istu takvu skupinu ljudi (npr. *studenti* i *političari* za studente i studentice te za političare i političarke), uporaba glagolskog pridjeva radnog muškog roda u množini za istu takvu skupinu ljudi (npr. *Oni su došli* ili *Studenti su došli*), uporaba generičkoga muškog roda profesijskih imenica (npr. *profesor*, *konobar*, *ekonomist*, *prodavač*, *sportaš* kao denotati i žena i muškaraca), činjenica da je u jeziku više deprecijativnih leksičkih jedinica za žene nego za muškarce (npr. *kurva*, *kuja*, *droca*, *alapača*, *oštrokondža*, *rospija* i sl.). Takve kampanje i aktivističke intervencije u jezik rezultirale su pojavom žanra kojim se konkretizirala, ali i

⁵⁴ Usp. drugo poglavlje ove knjige.

popularizirala ideologija jezičnog seksizma. Riječ je o *vodičima za neseksističku uporabu jezika* (engl. *guidelines for non-sexist use of language*) u kojima su se obično u jednom stupcu popisivale jezične jedinice i komunikacijske situacije u kojima su žene diskriminirane ili negativno označene jezikom, a u drugom su se stupcu preskribirali rodno neutralni oblici ili konstrukcije. Iako nije sastavljen opsežan vodič za neseksističku uporabu hrvatskog jezika, odjeci takve prakse vidljivi su u radovima Rade Borić (1998; 1999; 2004),⁵⁵ a uporaba profesijskih imenica tematizira se i na zakonodavnoj razini, pa se preporuka o uporabi profesijskih imenica ženskog roda pojavljuje i u službenim dokumentima Ureda za ravnopravnost spolova (v. izdanja Biblioteke *Ona*, posebno *Pojmovnik rodne terminologije* (Borić 2007)⁵⁶ i *Standarde i mehanizme ravnopravnosti spolova* (Štimac Radin 2008: 17–18, 63–64)).

U takvim su kampanjama ispolitizirane mnogobrojne profesijske imenice i niz drugih jezičnih mehanizama (uporaba generičkoga muškog roda, oslovljavanje itd.), pa je svaki govornik u svakoj interakciji mogao proizvesti seksistički iskaz, a da mu to uopće nije bila namjera. Naime različite su institucije, pogotovo državne, bile zastrašene aktivističkom kampanjom izgonu seksizama iz jezika, pa su usvojile mnogobrojne prijedloge iz spomenutih

⁵⁵ U zborniku *Uostalom, diskriminaciju treba dokinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa* iz 2004. urednicâ Valerije Barada i Željke Jelavić nalazi se tekst Rade Borić „Nejednakost u jeziku. Više od stereotipa“. Tvrdi se npr. da „snaga kongruencije (...) čini jezičnu strukturu petrificiranom na štetu žena“, da se zbog sufiksa *-ica* kojim se tvore imenice za žene „malenost predmeta i živih bića (cvjetić, kućica, ptičica, ribica, žabica) seli u ministrice, liječnice, tajnice“, pa se autorica pita: „Umanjuje li se tada i značaj posla kojega (*sic!*) obavljaju?“ (Borić 2004: 22). Očito je da autorica poistovjećuje gramatički rod i referencijalnu činjenicu spola. Osim toga muški i ženski jezik shvaća kao monolitne kategorije koje perpetuiraju rodnu nejednakost, a protiv nje se žene moraju predano boriti. I raniji autoričini radovi („Ženski identitet u jeziku“, 1998, „Jezikom protiv žena“, 1999) razvijaju istu binarnost u promišljanju roda i jezika oslanjajući se isključivo na dominacijski pristup jeziku i rodu koji je obilježio same početke feminističke kritike jezika te je u vrijeme nastanka autoričinih radova već bio prevladan.

⁵⁶ Rada Borić uredila je 2007. *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije* koji je „nastao iz potrebe i želje da se rodna terminologija uvede u hrvatski politički, obrazovni i kulturni prostor“ (Borić 2007: 5). *Pojmovnik* je sastavljen prema priručniku *100 words for equality. A glossary of terms on equality between women and men* koji je priredio Odjel Europske komisije za promicanje jednakih mogućnosti, pa je većina pojmova preuzeta iz tog priručnika te dodatno interpretirana. Dakle *Pojmovnik* je hrvatska inačica priručnika Europske komisije, odnosno ne predstavlja znanstveni rad koji razvija ideje rodne lingvistike, nego praktični tekst inspiriran (katkada pogrešnim) tumačenjem postavki rodne teorije.

dokumenata; govornici koji su se pak svjesno opirali ishitrenu proglašavanju određenih jezičnih jedinica seksizmima ispadali su neupućeni u stanje stvari i „politički nekorektni“. Dakle ideologija jezičnog seksizma proizvodi u govornika mnogo konkretniji i opipljiviji strah nego primjerice ideologija standardnog jezika zato što je govornici lakše prepoznaju i pronalaze u svojem jezičnom iskustvu. Iako se – opet pri površnu promatranju – čini da je pohvalno to što su neki načini uporabe jezika i upućivanja na žene protjerani iz javne komunikacije, zapravo se tako stvara plodno tlo za razvoj neizravnih oblika seksizma (Cameron 1990; Pišković 2014).

Ideologija jezičnog seksizma može se držati primjerom *ideologije znanstvene konceptualizacije jezika*, o čemu je bilo riječi u uvodnom odjeljku, jer se rana feministička kritika jezika predstavljena dominacijskim i razlikovnim pristupom jeziku i rodu već početkom 1980-ih godina prokazuje kao banaliziranje rodni jezičnih praksi koje proizlazi iz osobnog dojma i nije potkrijepljeno konkretnim dokazima. Drugim riječima, takvo je bavljenje jezikom prepoznato kao znanstvenim diskursom ogrnut skup intelektualnih predrasuda o muškim i ženskim jezičnim navikama te kao nepoznavanje obilježja gramatičke kategorije roda.

3. Patrijarhalne rodne ideologije kao ishodište jezičnih rodni ideologija

Jezične su rodne ideologije derivirane iz širih, općenitijih ideologija, što sugeriraju semantički determinatori „jezični“ i „rodni“. Budući da je o jezičnim ideologijama već bilo riječi, valja objasniti što označavaju *rodne* ideologije u okviru ovog poglavlja i kako atribut *jezični* sužava značenje te sintagme. Kao najčešću realizaciju rodni ideologija Phillips (2014) navodi *patrijarhalne rodne ideologije* (engl. *patriarchal gender ideologies*). Tvrdi da se neofeminizam ili drugi val feminizma, koji je u drugoj polovici 1960-ih godina buknuo u SAD-u i potom se proširio Europom, pojavio zato što su žene procijenile da im ni demokracija ni socijalizam nisu donijeli jednakost s muškarcima te da one jednostavno ne mogu kontrolirati svoje živote onako slobodno kako to čine muškarci (Phillips 2014: 298–299). Takvu nejednakost podupirale su i opravdavale upravo patrijarhalne rodne ideologije. Phillips (2014: 299) precizno objašnjava svaku sastavnicu te sintagme. Atribut *patrijarhalni* odnosi se na „pretpostavke ili tvrdnje da bi muškarci morali dominirati nad ženama, imati vlast nad njima i govoriti im što da rade“. Baza sintagme, *ideologija*, rabi se u marksističkom smislu sugerirajući da dominantna društvena stajališta podržavaju muške interese da zadrže žene u podređenom položaju, a da

žene pritom uopće ne shvate da su podčinjene. Takvo je tumačenje ideologije analogno Marxovim upozorenjima da radnička klasa mora najprije prepoznati kako društveni poredak radi protiv njezinih interesa (iako se tvrdi suprotno) da bi mu se uopće mogla oduprijeti. „Zamijenivši klasu rodom“, Phillips je (2014: 299) oblikovala sintagmu *patrijarhalne rodne ideologije*, koja će i nama poslužiti kao ishodišni hiperonim u pokušaju taksonomije jezičnih rodnih ideologija.

Patrijarhalne rodne ideologije ostvaruju se putem specifičnijih praksi ili konkretnijih svojih podvrsta. Spomenut ćemo i u ovom poglavlju uzeti u obzir s jedne strane *ideologiju biologizma* te s druge strane *ideologiju vjere*,⁵⁷ *obitelji* i *nacije*. Sve ćemo ih promatrati kao okvire ili pokretače *jezičnih rodnih ideologija* te kao mete kritike u tekstovima u kojima je osvijestena i prokazana njihova ekstremnost. Odmah napominjemo da se utjecaj spomenutih podvrsta patrijarhalnih rodnih ideologija na oblikovanje i artikulaciju jezičnih rodnih ideologija počesto prepleće, što samo potvrđuje da se jako dobro nadopunjuju i međusobno hrane te da su potekle iz istog izvora. Dopuštamo si stavljanje ideologije biologizma te ideologije vjere, obitelji i nacije u kotaksonimijski odnos jer i Cameron (2009, 2014) ističe da ideologija biologizma nije jedini način na koji se artikulira patrijarhalna ideologija te da ima i podmuklijih načina njezine proizvodnje. Osim toga korpus tekstova kojima potkrepljujemo svoje teze nametnuo nam je upravo spomenute ideologije kao dominantne podvrste patrijarhalne rodne ideologije. Naime ideje, zablude, stereotipi i predrasude patrijarhalnih rodnih ideologija u tim se tekstovima obično ovjeravaju, ponavljaju i pronose, no katkada se kritiziraju, propituju i razaraju. Korpus nam čine tekstovi pisanoga javnog diskursa u kojima se jezik prikazuje kao rodno profilirano sredstvo sporazumijevanja; na takvu se korpusu obično zasnivaju znanstvena proučavanja jezičnih ideologija. Cameron (2014: 281–282) upozorava na to da jezikoslovci u definiciju jezičnih ideologija radije uvrštavaju pojam „prikaza“ nego pojam „vjerovanja“, ponajprije zato što su prikazi konkretni, zapisani i vidljivi, a vjerovanja se tumače kao misaoni konstrukti smješteni u umu pojedinca. Budući da se proučavanje jezičnih ideologija usredotočuje na društvenu proizvodnju značenja, najboljim korpusom za takav pristup držimo novinske tekstove u kojima se piše i govori o jeziku jer se iz njih može iščitati kako se jezični fenomeni konvencionalno doživljavaju

---

⁵⁷ U vezi s ideologijom vjere valja naglasiti da svoje primjere crpemo uglavnom iz lista *Za vjeru i dom* koji u jednoj fazi izlaženja nosi podnaslov *List za katoličku žensku omladinu*. Riječ je dakle o katoličkoj vjeri, pa zaključke izvedene iz promatrana korpusa ne protežemo na vjerske ideologije uopće.

i prikazuju u određenoj kulturi. Začetke oblikovanja jezičnih rodnih ideologija u hrvatskome javnom diskursu pronalazimo u ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća. Pregledani su sljedeći časopisi: *Ženski list*, *Novi ženski list*, *Hrvatski ženski list*, *Hrvatica*,⁵⁸ *Ženski svijet*, *Jugoslavenska žena*,⁵⁹ *Za vjeru i dom*.⁶⁰ Osigurali su nam izvrstan korpus za ispitivanje jezičnih rodnih ideologija, ali su zahtijevali i prepoznavanje utjecaja različitih nejezičnih ideologija na njihovo oblikovanje.

4. Ideologija biologizma i jezične rodne ideologije

U *ideologiji biologizma* biološke se karakteristike ljudi drže neprijepornim uzrocima raznovrsnih društvenih zbivanja. Tvrdi se da evolucijskim procesima nisu oblikovane samo fizičke razlike između žena i muškaraca nego i razlike u njihovim kognitivnim sposobnostima, psihičkim karakteristikama i uobičajenim načinima ponašanja (Cameron 2009: 173). U skladu s tim razlike između muške i ženske uporabe jezika izvode se iz bioloških razlika između muškaraca i žena te se tumače kao posljedica genskih i hormonskih razlika te kao rezultat različite organizacije i građe mozga (Cameron 2009). Zato se

---

⁵⁸ Časopis *Ženski list* izlazio je u Zagrebu od travnja 1925. (god. I, br. 1) do travnja 1938. (god. XIV, br. 4). Uređivala ga je Marija Jurić Zagorka. Potom se od svibnja 1938. (god. I) do ožujka 1939. (god. II) nastavlja kao časopis *Novi ženski list* koji također uređuje Marija Jurić Zagorka. Taj časopis nadomještaju dva časopisa: od travnja 1939. (god. I, br. 1) do prosinca 1944. (god. VI, br. 12) izlazi *Hrvatski ženski list* koji uređuje Sida Košutić pa Mara Schwel (od god. VI, br. 6), a od siječnja 1939. (god. I, br. 1) do travnja 1941. (god. III, br. 4) izlazi časopis *Hrvatica* (podnaslov: *Časopis za ženu i dom*) koji uređuje Marija Jurić Zagorka.

⁵⁹ Časopis *Ženski svijet* (podnaslov: *Mjesečnik za kulturne, socijalne i političke interese žena*) izlazio je od 1917. (god. I, br. 1) do 1918. (god. II, br. 9). Od 1918. (god. II, br. 11) nastavlja se kao časopis *Jugoslavenska žena* do 1919. (god. III, br. 12). Oba je časopisa uređivala Zofka Kveder-Demetrović.

⁶⁰ Časopis *Za vjeru i dom* izlazio je od 1908. do 1945. Od 1908. (god. I) do 1925. (god. XII) časopis nosi podnaslov *List namijenjen ženskom obrazovanom svijetu*; od 1926. (god. XIII) do 1929. (god. XVIII) podnaslov je časopisa *List za katoličku žensku omladinu*; od 1930. (god. XIX) do 1935. (god. XXIV) podnaslov je *Katolički ženski list*. Od 1908. (god. I) do 1911. (god. IV) časopis je uređivala Marija Tomšić; od 1912. (god. V) do 1924. (god. XI) časopis je uređivala Literarna sekcija Marijine kongregacije učiteljica u Zagrebu; XII. godište (1925) uredila je Josipa Vimer, a XIII. godište (1926) Zora Vasić; od 1927. (god. XIV) do 1929. (god. XVIII) uređivala ga je Slava Horvat, od 1930. (god. XIX) do 1941. Vlasta Arnold te od 1942. do 1944. Janja Magdić.

u tekstovima o jeziku i rodu zahvaćenima ideologijom biologizma ignoriraju znanstvena jezikoslovna istraživanja (npr. sociolingvistička, rodnolingvistička) u kojima se odnos jezika i roda izučava u društvenom kontekstu i tumači u vezi s kulturnim i društvenim fenomenima. Humanističkim znanostima i njihovim „maglovitim“ istraživanjima suprotstavljaju se prirodoslovne znanosti s konkretnim mjerenjima i eksperimentima, a polariziranja jezičnih navika muškaraca i žena argumentiraju se isključivo genskim naslijeđem i, u novije doba, spoznajama evolucijske psihologije (Cameron 2009: 175–177).

Kad se razlike između ženske i muške uporabe jezika tumače građom mozga, gotovo se uvijek poseže za fenomenom lateralizacije, odnosno za argumentom da je svaka hemisfera mozga specijalizirana za određene funkcije (Cameron 2009: 187–189). Tvrdi se da jezičnim vještinama gospodari lijeva hemisfera mozga i da je ona razvijenija kod žena, dok je desna hemisfera mozga zadužena za koordiniranje vizualno-prostornih vještina i razvijenija je kod muškaraca. Da bi takva uopćavanja zvučala još ozbiljnije i znanstvenije, pridružuju im se i hormonske razlike među spolovima. Tvrdi se da visoka razina testosterona, hormona koji je u većim koncentracijama prisutan u muškom nego u ženskom tijelu, pogoduje razvoju desne hemisfere mozga, zbog čega se muškarci bolje snalaze u prostoru, a žene u jeziku.

U sljedećem se primjeru pojavljuje diskursna strategija tipična za ideologiju biologizma, a to je pozivanje na, obično inozemna, „znanstvena istraživanja“ (u prvom je citatu riječ o neimenovanim „američkim pedagogima“). Ako se ne referira na inozemne znanstvenike, tada se površna polariziranja muških i ženskih sposobnosti opravdavaju „općepoznatim činjenicama“ koje redovito potvrđuju mušku intelektualnu nadmoć nad ženama.

Američki su pedagogzi poduzeli interesantno ispitivanje o dobroćudnosti muške i ženske djece te su došli na tome putu do vrlo interesantnih rezultata. Općenito je poznato, da mozak muškarca prosječno važe 150 do 200 grama više, nego mozak žene, i da je mnogo razvijeniji, po čemu se zaključuje, da je u muškarca prosječno jači intelekt, nego u žene. (Tko je bolji: muž ili žena, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 8, str. 7)

Ne smijemo ni to zaboraviti da je organizam i mišićje žene slabije od muškarčevog. Radi toga, općenito govoreći, ne može žena niti toliki intelektualni napor podnijeti. (...) Gospodin Bog dao je i ženskome spolu intelektualnih sposobnosti, da se može izobraziti, no one zaostaju, redovito su manje od intelektualnih, kao što i fizičnih

sposobnosti muškoga spola. (M. Pukler, *Obrazovanost žena, Za vjeru i dom*, god. II, 1909, br. 4, str. 104–105)

Samorazumljivost hormonskih i, uopće, fizioloških razlika između muškaraca i žena često priziva omjeravanje njihovih kognitivnih, emocionalnih i mentalnih osobina. Pritom se muškarci obično ističu kao razumna i, upravo zbog toga, uzorna bića, a žene se redovito optužuju za pretjeranu emotivnost i nerazboritost jer se emocije u našoj kulturi drže manje vrijednima (i manje inteligentnima) od razuma.

Kod muškarca je potpuno savršeno regulirana dioba između čuvstva i razuma, kod njega je odijeljeno mišljenje od instinkta. Kod žene je drugačije, jer tu struji jaka veza između čuvstva i razuma; njeno je mišljenje instinktivno. (Muž u ogledalu žene, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 4, str. 10)

Vrlo česta pogreška jest prosudjivanje po časovitom osjećanju. Mnogi pojedinac, osobito žene ravnaju se u životu više po osjećaju, nego po razumu. Njihovi osjećaji su za njih mjerilo po kojem stvaraju sud i odluke u životu i radu. Takovi ljudi kod kojih dolazi najprije obrazac, a onda čovjek to jest kojima diktira srce vrlo su promjenljivi. (Pogriješiti je osobina čovjeka, *Ženski list*, god. XIII, 1937, br. 8, str. 30)

Jedan i drugi spol nadario je Stvoritelj razumom. Ali taj razum drugojačije se očituje u žene, drugojačije u muškarca. Muškarac polagano iz jedne stvari zaključuje na drugu, dok žena naglim intuitivnim pogledom hoće, da pronikne stvar. Zato se žena u naglim slučajevima prije snađe nego muškarac, ali s druge strane ova naglost može je dovesti do toga, da krivo zaključi onda, kad je u stvari teže dokučiti istinu. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 199)

Ali i u duševnim sposobnostima ima razlike među spolovima. Fantazija žene bujnija je od muške. (...) Na bujniju maštu upućuje nas i to, što žena više teži za čitanjem zabavnih knjiga nego muškarci, jer traži hranu mašti svojoj. Šteta samo, što je ta hrana prečesto otrovana krivim vjerskim i krivim moralnim nazorima. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 197)

Što se tiče ženske fantazije, to znamo iz psihologije, da je ona življa i bujnija, negoli u muškaraca. (...) Afekte i čuvstva znat će ona brže i spretnije probuditi negoli muškarac. (...) Ipak znade i ona stvari intuitivno promatrati i kombinirati. No sve to u manjoj mjeri negoli

muškarac. (M. Pukler, *Obrazovanost žena, Za vjeru i dom*, god. II, 1909, br. 4, str. 104)

Kod muškarca se obično obrazuje razum, oštri mu se mišljenje, učvršćuje volja, dok se ženi, u koliko joj se uopće daje naobrazba, obrazuje srce, to jest, uči ju se razne društvene formalnosti i estetiku, glazbu, beletristiku, umjetnost, poeziju, tako da njezinu živčanu osjetljivost i fantaziju povećava. Osjećajni život i fantazija žena ne smije se i dalje razvijati, jer to pojačava samo njihovu sklonost prema nervozni, nego treba i kod nje razviti rad razuma i upoznati je s pojavama praktičnoga života. Osjećajni život žene je prekomjerno razvijen, stoga je sklona svakom praznovjerju i zabludi, te religioznom ludilu. Zbog toga žene gledaju drukčije na svijet nego muškarci, a to je veliki uzrok razlike među spolovima. (Ljubica Ilakovac, *Žena nekoć i danas, Jugoslavenska žena*, god. III, 1919, br. 7, str. 253–258)

Onda se dapače posve ozbiljno raspravljalo, da li i žena imade dušu, a po njoj i vječni život. Jer to je bio privilegij jačeg spola: oni su bili smatrani bićima, koja su imala i tijelo i dušu, dok su ženu smatrali samo tijelom i ništa više. (Duhovna samostalnost žene, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 10, str. 25)

U cijelome pregledanom korpusu samo u jednome primjeru takva asimetrija ide u korist ženskom intelektu.

Znameniti američki psiholog Valentine proveo je čitav niz eksperimenata sa muškarcima i ženama približno istih duševnih i intelektualnih sposobnosti na taj način, da je brzo stavljao pojedinim parovima zadatke iz najobičnijeg dnevnog života, kako bi ih riješili. Gotovo kod 90% slučajeva pokazalo se, da je žena mnogo prije našla rješenje postavljenog zadatka i da je u svakom slučaju njeno rješenje bilo mnogo jednostavnije i praktičnije od rješenja muškarca. (Žene su brže u pronicavosti i brzini prosudjivanja, *Ženski list*, god. VII, 1931, br. 7, str. 36)

Posljedica ideologije biologizma u kojoj se muškarci i žene rigidno dijele u dva komplementarna tabora jest oblikovanje ideje da su muški i ženski jezik dva različita jezika, da su razlike među njima zadane, neupitne i mjerljive te da se mogu opisivati kao solidni, monolitni kodovi s općepoznatim i nepromjenjivim obilježjima. U prvom se primjeru ženski jezik svodi na dva osnovna tipa, dječji i zapovjednički, a u drugom primjeru polariziraju se muški i ženski odnos prema rješavanju sukoba.

Žene vole da budu dražesne, pa svoje držanje udešavaju prema tome. One govore biranim riječima i neprirodnim glasom i vole da se prikazuju mladima, no što jesu. Svidja im se naivnost malih djevojčica, pa cio svoj život igraju ovakovu malu djevojčicu. Druge pak, koje su naviknute da u svojoj kući gospodare, ne mogu da se oslobode svog zapovjedničkog tona ni u društvenom saobraćaju. Ne samo u svojoj kući, svojoj služinčadi, svojoj djeci i svojem mužu, već i stranim ljudima, vole one da zapovijedaju. I zato se upliću u tuđe poslove, a to je vrlo indiskretno i vrlo neugodno za druge ljude. Jer kolikogod nije ugodno sresti ženu koja nas bez računa obasipava ljubeznostima i dražesnim smiješkom, a da kraj toga po iskrenom vašem uvjerenju ne osjeća nikakova prijateljstva za nas, tako nije ni ugodno od stranoga čovjeka slušati savjete, uputstva i zapovijedi za stvari koje se tiču samo nas samih. (Pravi ton, *Ženski list*, god. XI, 1935, br. 8, str. 31)

Prema tome, najmanji organ našega tijela – jezik – ujedno je najopasniji. On nam prouzrokuje najveće neprilike u našem životu. (...) Jezik se uvijek previše žuri i obično preteče misli. (...) Sve treba promisliti što se reče. Ili je bolje uopće šutiti. Muževi griješe na tom polju kao i mi. I oni kažu mnogo što ne promisle. Samo je jedna razlika da si muževi međusobno mnogo toga kažu, što im nije ugodno ali to nekako zaboravljaju. Oni se međusobno „izdebatiraju“ i pri tom im je laglje. Sebi olakšaju, ali kod njih ne ostavlja takva debata tragova mržnje. (...) Mi smo žene očito osjetljivije. Kod nas riječ uzima dublje korijene. Više put je riječ mišljena najbolje ili samo u šali a ipak je ostavila u onomu, kome smo ju rekli tragove neprijateljstva, bola i uvrijede. (Ne reci sve..., *Ženski list*, god. VIII, 1931, br. 5, str. 30)

Zahvaljujući Mariji Jurić Zagorki, ozbiljna se i zabrinuta rasprava o vječnim nepomirljivim razlikama između spolova katkada suptilno subvertira duhovitim relativiziranjem ili neutraliziranjem tih opreka. Takva se Zagorkina pomirujuća akcija prepoznaje i u tekstu o posebnome ženskom jeziku „u Grenlandiji“.

Jedan engleski list veli, da u Grenlandiji žene imadu posebni svoj način govora – pa se može kazati: žene govore sasvim različit jezik od – muškaraca! One međusobno govore tim posebnim jezikom. To su pronašli istraživači i kod nekih malih naroda u Malim Antilama kao i u nekim državicama južne Amerike. – Kako je došlo do toga da tamo

žene imaju svoj naročiti jezik? Naučenjaci vele ovo: Kad su u ove krajeve prodrli osvajači, poubijali su urodjenike. – Njihove su žene poštedili i sami ih uzeli za žene. Pošto su one zadržale svoj nekadanji jezik kroz generacije, nastala je čudna stvar. – Žene u onim krajevima sačinjavaju neko posebno – žensko pleme – sasvim protivno sadašnjim njihovim muževima. Ako dakle oni muševi žele ravnopravnost sa svojim ženama, moraju najprije naučiti – njihov posebni jezik. ((z), *Ženski jezik, Ženski list*, god. XI, 1935, br. 1, str. 7)

Osim toga Zagorka ne dopušta da se generaliziranja o razumnim, logičnim, suzdržanim i intelektualno nadmoćnim muškarcima te (pre)emotivnim, histeričnim i intelektualno potkapacitiranim ženama u *Ženskom listu* prenose nekritički; štoviše, takva se uopćavanja često kritiziraju, ironiziraju i prokazuju kao anakrona. U sljedećim se primjerima potiru razlike između muških i ženskih intelektualnih sposobnosti te se dovodi u pitanje binarno postavljanje muških i ženskih osobina, interesa i djelovanja.

Smatralo se da je znanost ženi posve nepristupačna, da je ne može dovinuti umom, a da joj spriječava pristup znanosti i njena vlastita prirodna osjećajnost. Medjutim jednoga se dana pronijela čitavim svijetom senzacionalna činjenica, da je u Parizu ugledalo svjetlo jedno od najvećih iznašaća za čovječanstvo: ljekoviti radij. I to pronalazačce djelo je žene. Bila je to Madame Curie. (...) To dokazuje da priroda nije stvorila nikakove zaprijeke uspješnom djelovanju žene u znanosti, nego da je širom svijeta razasuto mnogo ženskih mozgova, koji su mogli okoristiti svijet. (*Žena u znanosti, Ženski list*, god. IX, 1933, br. 1, str. 2)

Najviše se spočitava ženama, da svoja raspoloženja neznaju svladati. U tom medjutim muškarci isto griješe kao i mi. Svladavanje svojih unutarnjih duševnih pojava ne ovisi nikako o našoj kulturi – kako to misli društvo – nego samo o našoj kontroli i čvrstoj volji. (Budimo diskretni prema sebi, *Ženski list*, god. X, 1934, br. 2, str. 36–37)

Jasno je da izmedju muškaraca i žene ne postoje samo fizičke već i duševne i karakterne razlike. Granicu izmedju onoga što je „muško“ i što je „žensko“ gotovo je nemoguće odrediti. (...) Nema gotovo duševne vrednote koja bi pripadala isključivo samo jednome spolu, ali se sposobnosti kod obih spolova ispoljuju drugačije. (...) Žena je realnija, bliža prirodi i čvrsto povezana s izvorom tjelesnoga života. Osnovni instinkt njezin je instinkt podržavanja života, a time

je mnogo bliža stvarnosti. Muškarac je graditelj i stvaralac koji je spreman i život žrtvovati za svoj cilj. Sposobnosti između muškarca i žene nisu točno određene. Nema granice između onoga, što je muško i onoga što je žensko. (...) Stapanje ženskih i muških sposobnosti u idejnom smislu dovodi do genijalnosti i stvaranja velikih djela, na polju znanosti, a još više na polju umjetnosti. (Postoje li različite sposobnosti kod muškarca i žene, *Ženski list*, god. XI, 1935, br. 4, str. 32)

Obično se smatra da je logično mišljenje „specijalna osebina muškarca“. Često slušamo opasku „To je prava ženska logika“, pri čemu se prezrivo sleže ramenima, kao da se hoće reći: „Ljudi božji – zar ste i mogli nešto drugo očekivati?!“ A ipak, ova gesta, koja isključuje ženu iz reda ljudi koji logično misle, nije nikako opravdana danas, dok je to moguće i bila ponekad u vrijeme, kad su žene doista bile navikle da muškarci misle mjesto njih. (Mogu li žene biti logične?, *Ženski list*, god. XII, 1936, br. 6, str. 32)

Mudrac je muškog roda, a mudrost ipak ženskog. Dakle i mi možemo da budemo mudre, jer samo onda možemo dobiti igru kad sjednemo šahirati s – muškim! (Kamen ženske mudrosti, *Ženski list*, god. IX, 1933, br. 3, str. 14)

Pročitala sam naime jedan članak i to baš u „Ženskom listu“. Čini se kao da je uperen baš protiv mene! (...) Veli se u članku da se mora prije promisliti nego što se nešto veli! (...) A muškarački jezici se ne istrčavaju? Brži su od najbržeg zabijača goala. Zamislite samo koliki muškarci govore a da ne misle! Prisegnu djevojci ljubav kao ništa! I kad bi trebalo da svoju prisegu opetuju pred oltarem tek onda počnu misliti – i misle – i misle – i onda u jednom nemaju riječi! (...) Nije promislilo prije nego što je rekao! I nikome ništa. Zapravo njemu nije ništa, ali ženi je krivo! Tako njihov poštovani jezik istrčava se pred rudo prije nego što je glava nešto promislila! U ljubavi oni uopće nikad ne misle. Oni samo govore i govore i tako vješto govore, da im se čak i vjeruje! A ne misle što govore! Rekla sam to jednomu od svojih kolega, a on mi je na to podrugljivo odgovorio:

– Tko vam je kriv da ste žene tako lakovjerne!

– Tako dakle. Mi smo žene lakovjerne – rasrdim se ja – a znate zašto vam se vjeruje? Samo zato, što se misli, da vi mislite kad govorite, obećajete i prisežete. (Iglica, Kad počnem misliti..., *Ženski list*, god. VII, 1931, br. 5, str. 43)

4.1. Brbljave žene

Razlike u jezičnom ponašanju muškaraca i žena ne tumače se samo građom mozga i hormonskim statusom, odnosno ne oslanjaju se samo na neuroznanstvena i endokrinološka istraživanja. Ideologija biologizma često poprima evolucionističke obrise i evocira svakodnevicu naših „primitivnih“ predaka te se poziva na spoznaje evucijske psihologije (Cameron 2009: 175–177; 2014: 291). Pritom se iznose dvije teze o ishodištu samog jezika. Prema jednoj od njih jezik su razvili muškarci, i to zbog potrebe da koordiniraju različite aktivnosti poput ratovanja i lova; prema drugoj tezi jezik su razvile žene jer su morale uspostavljati i održavati grupnu koheziju (*idem*). Obje su teze rezultat pretjerana pojednostavnjivanja i banaliziranja podjele rada među našim precima jer se bez pozivanja na znanstvene dokaze ustvrđuje da su muškarci lovili, a žene okupljale.

(...) kakva je bila prva obitelj? (...) Ispočetka nikakva veća zajednica: tek prva familija, žena sa djecom sklonjena u špilji, dok muškarac u nesmiljenoj borbi sa prirodom i njenim sličnim stvorovima, u lovu, pomoću primitivnog kamenog oružja, pribavlja hranu sebi i svojim. On, fizički jači od žene, njoj intelektualno superioran i slobodniji, jer je priroda sav teret radjanja i uzgajanja potomstva navalila na njegovu drugaricu, on, hranitelj i branitelj, ujedno je i neograničeni gospodar svojih. Dakle strogi patriarhat, najkruće gospodstvo muškarca, osnov je prve familije. (...) Žena tek upotpunjuje muškarca u stvaranju potomstva – inače je potpunoma bespravna. (dr. G., Kako je nastala porodica? Muž ili žena? – Patriarhat ili matriarhat?, *Ženski list*, god. III, 1927, br. 2, str. 3)

Kudgod gledamo svuda opažamo, da je dječaćka borbena igra te igra djevojčice lutkom stalno opetovanje prastare podjele rada između spolova – ona podjela rada, koja bazira na dubokoj razlici između muškoga i ženskoga bića. Naravno imade i dječaka koji osjećaju toliku potrebu nježnosti, da i oni uzimaju u svoj naručaj lutku. Ali doskora prenose oni ovu nježnost na razne životinje. Isto tako imade djevojčica, koje sa ljubavlju sudjeluju u borbenim igrama dječaka. Ali u cijelosti se ipak pokazuje u igrama obih spolova tipična i prirodjena razlika. (Vaša djevojčica, njezina lutka i svojstva žene, *Ženski list*, god. XIII, 1937, br. 1, str. 30)

Iz te se binarnosti izvodi zaključak da je stroga podjela rada pogodovala razvoju različitih vještina kod žena i muškaraca. Tvrdi se da su žene pri obavljanju svakodnevnih poslova u domaćinstvu, odgajanju djece i okupljanju

obitelji morale komunicirati, pa su se kod njih razvijali dijelovi mozga odgovorni za jezik, dok su muškarci u lovu morali šutjeti da ne uplaše plijen (Cameron 2009: 178). Zbog toga su žene mnogo bolje razvile verbalne, a muškarci vizualne, prostorne i orijentacijske vještine. Iz takva se uopćavanja izvlače argumenti za najčešće ponavljaju i najpoznatiju zabludu iz polja jezičnih rodnih ideologija, a to je tvrdnja da žene govore više nego muškarci. Ta se postavka komično dovodi do apsurdna u časopisu *Za vjeru i dom* gdje se ženska brbljavost – u skladu s ideologijom biologizma – argumentira razvijenijim „mišičjem jezika“.

Od cijelog mišičja samo je mišičje jezika kod žene razvijenije nego u muškarca. Odatle dolazi i veća spretnost u govoru. To je talent, dar. Ali taj se dar može i zlorabiti. Ako se zlorabi, može da učini vanredno mnogo zla. (...) Gospođe, koje vode ženske organizacije, vele iz iskustva, da u ženskoj skupštini jezik uzme vanredno mnogo korisnog vremena: uvijek se prekida, upada u riječ ili ih više na jednom govori. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 195)

Katkada se čini da se verbalne vještine drže talentom i da se ženama priznaju kao vrlina, no takvi se odlomci obično poentiraju adverzativnim konstatacijama o ispraznim aktivnostima na koje žene trate svoju retoričku darovitost.

Kod žene nadalje nalazimo veću spretnost u govoru. Ona se zna jasnije izraziti nego li muškarac. (...) Učitelji filologije i stranih jezika također su iskusili, da žena prije i bolje izgovara tuđe riječi nego li muškarac. Dakako da tome pridonaša i njezina marljivost, jer je činjenica, da su djevojke u školi marljivije od dječaka, pažljivije i intenzivnije gaje studij. Ne samo to, da se žena sama znade bolje od muškarca izraziti i izgovarati strane jezike, već će ona i tuđinca prije razumjeti. (...) Osim toga žena je poprečno mnogo više sklonija na radoznalost. Nije to na žalost ona prava težnja za istinom i konačnim uzrokom, već se ona jako rado zadržaje kod izvanjskih, promjenljivih događaja. Otale onda njezino zanimanje za isprazne i tašte stvari. (M. Pukler, *Obrazovanost žena*, *Za vjeru i dom*, god. II, 1909, br. 4, str. 104–105)

Ženska brbljavost ima status područstvljene maksime koja se nikada ne problematizira. I u našem je korpusu opće mjesto i česta tema viceva.

DJEČJA USTA Sin: „Tata, zašto se kaže – materinji jezik?“ Otac: „Sinko, pa valjda čuješ i vidiš, da samo majka govori...“ (Šale, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 11, str. 47)

Tako Škot veli: Žalosna ona žena, koja nema jezik, ali sretan muškarac koji takovu ženu dobije. (Što pojedini narodi vele o ženi?, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 12, str. 55)

Ipak, valja istaknuti autoritativni glas jednog klasifikatora ženskih verbalnih praksi koji ženski kod nije unificirao svodeći ga samo na brbljavost, nego je prepoznao čak tri vrste ženâ s obzirom na način na koji žive i komuniciraju. Ta se raznolikost materijalizira u personama razgovorljive žene, karijeristice i odveć čedne žene.

Uzmimo na primjer odviše razgovorljivu ženu. Ona ne daje nikome doći do riječi. Neprestano priča o svojim uspjesima, o svojim sposobnostima i svojoj požrtvovnosti. Ona je svuda prva, dakako – prema njenom pričanju! Ona se hoće upravo raztrgati, radeći u svome kućanstvu. Ona sve čini samo za svoju djecu. Slušać se malo čudi. Ono što čuje, nekako se protivi stvarnosti. Ako li je to slučajno muškarac, tada prema svojim vlastitim opažanjima ne bi baš mogao reći, da muž ove žene živi u tako izvanredno vođenom kućanstvu. Ako li je pak slušaoc žena, tada se sjeti, da je kućanstvo ove vrle domaćice prilično zapušteno i neuredno, da su djeca ove toli požrtvovne majke loše njegovana i ne baš najbolje odgojena. (...) Uzmimo, nadalje, ženu, koja je sva izpunjena jedino izključivo svojim zvanjem. Nikakav drugi razgovor nju uobće ne zanima. Ona govori o robi, o cienama, o intrigama svojih kolega, o prostoti konkurencije, o dobrim i lošim svojstvima svoga poslodavca. Ovo njeno podpuno slievanje u jedan jedini životni interes, donosi joj kadkada velike uspjehe u njenom zvanju. Pa ipak je sve to samo ljuska jednog nezadovoljenog ženskog udesa, koji se ne može izpoljiti u ljubavi, braku i materinstvu. Zatim imamo odveć čednu ženu. Ona malo govori, a i onda samo u tugaljivom tonu. Ona si utvara, da se ne može nikome sviđati, da njen govor nikoga ne zanima. Pozovemo li je da sjedne, ona se plaho zaliepi za rub stolice. (Podcienjivanje samoga sebe, *Hrvatski ženski list*, god. V, 1943, svibanj, str. 16–17)

Budući da je ženska logoreja omražena osobina koju muškarci ne mogu podnijeti, kao najveća se ženska vrlina i krepost ističe šutljivost.

Šutljivost je sestra takta. (...) Njoj nije lako služiti, ali jer je priznata kao ženska vrlina, stoga budi i ti – šutljiva! (Šutljivost neka resi svaku ženu, *Hrvatski ženski list*, 1941, god. III, kolovoz, str. 20)

Razborita žena ljubi šutnju (...) Šutnja je važan uvjet kreposti. Uvjeren sam, da vas ima malo, koje se kajete, da kojiputa nijeste dosta govorile, a koliko vas ima, koje se kajete, da ste previše govorile? (...) Nastavimo, da vidimo, kada valja govoriti. „Jaka žena otvara usta svoja mudrosti, i zakon blagosti i dobrote upravlja njezin govor.“ To je divna rečenica. Mudrost neka stoluje u vama, a blagost treba da pružate svojoj okolini. Evo tako valja da otvarate svoja usta. Sjećam se još jedne rečenice sv. Pisma: „Riječ razborita i kratka na ustima dobre žene, zlatna je jabuka na srebrenoj tkanini.“ Koja dražesna poredba! (Dupanloup, Konferencije kršćanskim ženama. O krepostima, *Za vjeru i dom*, god. VI, 1913, br. 9, str. 336)

Cameron (2009: 178) ističe da sve tvrdnje o tome kako žene govore više od muškaraca proizlaze iz pučkih mudrosti i nagađanja i da nikada nisu potkrijepljene znanstvenim dokazima. Štoviše, upućuje na aktualna istraživanja i precizna mjerenja muško-ženske komunikacije koja pokazuju da se u neformalnoj vršnjačkoj interakciji ne primjećuju nikakve razlike u „minutaži“ muškoga i ženskoga govorenja te da u formalnim i javnim situacijama muškarci govore više od žena (*idem*: 180). S njom se slaže Kaplan (2016: 165–177) upozoravajući na to da se tvrdnje o ženskoj govornosti u popularnoj znanosti verificiraju brojkama koje zvuče vrlo autoritativno (npr. žene izgovore prosječno 20 000 riječi na dan, a muškarci samo 7 000 riječi), ali nisu dokumentirane nikakvim istraživanjem. Podaci se izmišljaju, a tobožnje statistike prepisuju iz jedne popularnoznanstvene knjige u drugu iako postoje tek kao zombi-statistike, odnosno kao uvriježeni stereotipi podmetnuti čitateljima kao neprijeporne, općepoznate činjenice. Jednom riječju, utjecaj roda na govornost nije ništa veći od utjecaja drugih govornikovih identiteta na tu osobinu (dobi, klase, rase, profesije itd.), kao ni od utjecaja konkretne situacije na govornikov izbor komunikacijske strategije.

4.2. Natjecanje i suradnja

Evolucionistički je motivirana još jedna generalizacija o spolovima koju generira ideologija biologizma, a to je teza da se muškarci i žene različito odnose prema radnim obavezama. Naime od svojih predaka lovaca i ratnika muškarci baštine natjecateljski duh, a žene su u skladu sa svojim kohezijskim praulogama sklone suradnji.

Suradnja žene ne može biti suvišna, ona je i te kako potrebna. Ali nažalost smatra se djelovanje žene izvan obitelji utakmicom, nepodesnom konkurencom muškarcu. A već sama ta riječ „utakmica“ dovoljno karakteriše stajalište, s kojega se gleda na naš rad, na naše bivstvovanje i na naš napredak. (...) Mi smo suradnice, a ne konkurenca. (...) Kad bi se rad žene cijenio istom mjerom kao i rad muškarca, otpadalo bi samo po sebi mišljenje o utakmici kod podjeljivanja rada. (Suradnja, a ne utakmica, *Ženski svijet*, god. I, 1917, br. 3, str. 138–139)

Muškarci su više nepopustljivi, a žene su više sklone kompromisu. (Mogu li žene biti logične?, *Ženski list*, god. XII, 1936, br. 6, str. 32)

Iz te duboke, iskonske razlike između ženskoga i muškoga radnog principa proizlazi i oprečno ponašanje žena i muškaraca u verbalnim interakcijama, pa su muškarci skloni kompetitivnim stilovima i žanrovima, a žene kooperativnoj i empatičnoj komunikaciji. Ta je ideja temelj *razlikovnog pristupa* rodu i jeziku koji je prevladavao u početnim fazama feminističke kritike jezika (usp. odjeljak 2.1). Pionirima se toga pristupa drže Maltz i Borker (1982) koji razlike između muškog i ženskog jezika izvode iz različitih načina socijalizacije djevojčica i dječaka. Iste su teze osnova rada Deборе Tannen (2018: 137–153) koja ženski jezik drži *prisnim* (engl. *rappor-talk*) jer je usmjeren na uspostavljanje veze i dogovaranje suradnje, a muški jezik naziva *informativnim* (engl. *report-talk*) jer muškarci u verbalnoj komunikaciji nastoje ostati neovisni i zadržati status u društvenoj hijerarhiji. Naš korpus potvrđuje da su takve ideje o jeziku razvijene mnogo prije pojave feminističke lingvistike, i to izvan akademskog diskursa.

Poznata talijanska književnica Gina Lambroso u svojoj knjizi „Ženska duša“ tvrdi, da se glavna razlika između muškaraca i žene sastoji u tome, što je njen karakter altruističan ili bolje reći altrocentričan. Središte svojih radosti, nada i nastojanja ne stavlja žena u samu sebe nego u druge, koje voli i od kojih hoće da bude voljena. Žena osjeća boli i radosti ljudi, koji je okružuju. (...) Žena čezne za tim, da može živjeti za druge i žrtvovati se za druge. (...) Sasvim drugačiji je muškarac. Njegov značaj je egoističan, t. j. zapravo egocentričan, jer on sam sebe stavlja u središte svoga nastojanja i htjenja. (...) On može živjeti samostalno i uživati, bez obzira na boli i radosti bića, koja ga okružuju. (...) Baš po tome što žena nema egoističnog instinkta, teži ona za zajednicom sa muškarcem, koji će njezinom

životu dati cilj i smjer. (Razlika mužkog i ženskog značaja, *Hrvatski ženski list*, god. VI, 1944, srpanj, str. 20)

Obzir je najčešće žensko svojstvo. Obično se iz ženskih ustiju čuje: „Trebali imati obzira“. Dok muškarac, često ništa ne misleći, rastreseno zadire u najintimnije stvari, žena ih tiho obilazi. Dok on ima talent, da uvijek postavlja izravna pitanja, koja pogađaju najosjetljivije žice drugoga, on ni ne sluti kako se prema njemu samome u njegovoj kući postupa s njime najobzirnije. (Oprez – uvidavnost – obzir, *Hrvatski ženski list*, god. II, 1940, kolovoz, str. 18–19)

Osobita spretnost žene za agitaciju nedvojbeno je. Ako se k tome uzme u obzir, da je žena u saobraćaju nježnija, umilnija od muškarca, onda je jasno, da i njene riječi prije osvoje za stvar nego muške. Nju se ne odbije tako lako kao muškarca. Tu agitacijonu sposobnost dužna je žena (osobito inteligentna) upotrijebiti u korist dobroj stvari. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 196)

Ponovno se jezično ponašanje drži potvrdom karakternih razlika između muškaraca i žena, zbog čega se često svađaju. Primjeri iz našega korpusa potvrđuju da se ženama nameće obaveza da ublažavaju takve konflikte i umiruju napetost. Žene moraju moderirati razgovor s muškarcima, i to tako da im popuštaju i da ih tješe, odnosno da stišavaju vlastite želje i daju prednost muškoj volji.

Tko danas nema briga? A pogotovo suprug i otac obitelji, koji mora uzdržavati mnogobrojnu obitelj. (...) Upravo onaj čovjek, koji ima najviše briga, osjeća potrebu i želju da se u svome domu odmori, porazgovori, ohrabri i dade tješiti. (...) Razborita žena, koja pozna svoga muža, ima obzira i respektira tu njegovu želju te joj, štaviše, izlazi ususret. Ali, nažalost, sve žene nisu jednako pametne, pa često i one najpametnije čine kadkada baš protivno od toga. „Ta i ja imam svojih briga!“ obično pomisli u ovakvoj zgodi žena i dočeka muža koji je i onako došao kući zlovoljan i neraspoložen, čitavom bujicom neugodnih stvari. (...) Kadkada mora muž slušati o sasvim beznačajnim stvarima, možda o kakvoj prepirci sa susjedom ili pazićućom, tetkom ili slično. Sva ogovaranja čitave kuće istovaruju se za vrijeme objeda pred umornog čovjeka, koji bi htio u miru pojesti ono malo jela ili se u ovo kratko odmjereno slobodno vrijeme pozabaviti s djecom. (Kada muž ima briga, *Hrvatski ženski list*, god. II, 1940, listopad, str. 20)

Dodje li koji puta do neizbježive bračne bure, (a gdje je nema?) mora žena nastojati svim silama da zadrži prijazno lice, jer se samo tim načinom bura prije stiša, nego kad žena namrgodjenim licem manifestira svoje ogorčenje. Moderna, pametna žena zna da suprug ne može biti uvijek galantan i ne može ju vječno obasipavati galanterijama ili darovima, jer su uzroci njegovom neraspoloženju prilike i poslovi. A zna i to da njena lijepa riječ – vedar posmijeh razvedruje ne samo zamračeno čelo bračnog druga – nego i čini brak ljepšim, snošljivijim i sretnijim. (Golema vrijednost posmijeha, *Ženski list*, god. XI, 1935, br. 4, str. 28)

Jedna riječ izazivlje drugu i malo po malo ljudi se svom žestinom obaraju jedni na druge i ogorčuju si ono malo sati, koje provode. Kako lako bi se često dalo tome izbjeći, kako lako bi ponovno zavladao mir, kada bi samo jedna stranka našla ili htjela pronaći pravu riječ u pravo vrijeme! Muškarac će rjeđe naći tu prvu dobru riječ. Naravno, ta prva riječ stoji ženu samoprijegora, svladavanja i dobrote. Ali žena treba da to učini rado i pripravno, samo da bude u kući mir. Time olakšava mužu njegovu i onako tešku svakodnevnu borbu za život, koja u velikoj mjeri troši živce. Mnogim ženama nije baš tako teško progovoriti tu prvu pomirbenu riječ, no neke se nikako ne mogu odlučiti na to. One, naprotiv, u svojoj tvrdoglavosti nalaze stanoviti ponos, ako ne popuste prve. „On neka prvi dođe!“ tako obično misle. Koliko je ipak ljepše za svaku ženu, ako ona popušta! To se ne smije tumačiti nikakvim poniženjem ili pokornošću. Njeno žensko dostojanstvo ne će time biti nimalo okrnjeno. Ona prva pruža svome mužu ruku pomirnicu, ona gradi zlatne mostove, kada ih već on ne zna graditi. Žena mora pritom uvijek misliti na to, da muž mora preko čitavog dana progutati mnogu gorcu u svome zvanju, samo da zasluži najnužnije za uzdržavanje svoje obitelji te i njemu ne cvatu same ruže. Stoga ipak zaslužuje barem malo obzira i strpljivosti u svome vlastitom domu. (...) Uzajamno razumijevanje i pomaganje, da se prijeđe preko raznih stvari, ima uvijek veliku vrijednost za budućnost. Žestoko prepiranje i svađe nisu još nikada zbližile ljude. Vikanje i neobuzdana srdžba prouzrokuju malo po malo trajni nesporazum. (...) Stoga treba odvratiti buru prijaznim riječima. Budete li mirno razgovarale, brzo će i vaš muž uvidjeti svoju pogrešku. (Tko će prvi progovoriti, *Hrvatski ženski list*, god. III, 1941, siječanj, str. 18–19)

Osim toga žena mora biti uljudna, pristojna, ugodna i slatka; mora predviđeti nadolazeće konflikte i vješto režirati razgovor. Dakako, to će biti korisno i njezinu suprugu. Dodjeljivanje mirotvornih i moderatorskih uloga ženama u konverzaciji proizlazi iz još jedne generalizacije o ženskim verbalnim praksama: tvrdi se naime da su žene uljudnije i pristojnije od muškaraca. Kaplan (2016: 160–163) naglašava da taj zaključak ne proizlazi iz bioloških razlika između muškaraca i žena, nego iz društvenih očekivanja koja reguliraju muško i žensko ponašanje.

Kako je tek omiljena žena, koja je u društvenom saobraćaju mila i ljupka. Svaka žena mora dakako u prvom redu tražiti i nalaziti pravo i jedino zadovoljstvo u svome vlastitom domu i u krugu svoje obitelji. Ali niko od nas nije u stanju, da se sasvim i zauvijek odcijepi od društva i izolira od svakog doticaja s vanjskim svijetom. Žena mora i treba održavati saobraćaj i veze s drugim obiteljima, jer će na taj način doći i u druge krugove i prilike. Mnoge žene imaju prirodenu sposobnost i talent, da budu u društvu duhovite i zabavne i da pozitivno utiču na stanoviti društveni krug. No mnoge, inače veoma pametne i inteligentne žene, po prirodi su plahe i povučene, te se uza svu dobru volju ne osjećaju među stranim ljudima nimalo ugodno. A ipak ih položaj njihova muža često sili, da dođu češće u doticaj sa stranim osobama. Žena kadšto može ovdje učiniti svome mužu upravo neprocjenjive usluge. Samo žena je u stanju da u neki poslovni ili zvanični saobraćaj unese lično obilježje, koje može samo koristiti napredovanju i uspjehu njenog muža, ako je malo samo spretna, taktična i prirodna. Svaka žena morala bi stoga nastojati, da se otrese društvene plahosti, da bude prijazna i uljudna, jer lijepo ponašanje korijeni se u dubljini duše i dokaz je nježne osjećajne čudi. (Žena u društvu, *Hrvatski ženski list*, god. IV, 1942, br. 7, str. 28)

Prava žena ima dovoljno volje i autoriteta, kojim postizava, da se sve njene želje uvažavaju. (...) Ona zna da su uzajamni obzir i pažnja temelj svakog dobrog braka. Zbog toga ona misli na rođendan svoga muža, a obljetnicu braka slavi kao njihov zajednički najveći blagdan. Ona ne uzkraćuje mužu slobodu i raduje se kad se on vraća dobro raspoložen kući. Prigodom nesuglasica, ona mirno i stvarno zastupa svoje stanovište, ali u pravom času umije i popuštati, jer zna da je ljubav mnogo važnija od činjenice, da je ona imala pravo. (Koja je žena najbolja u braku, *Hrvatski ženski list*, god. V, 1943, srpanj – kolovoz, str. 41)

Iz samorazumljiva polariziranja muškoga i ženskoga jezičnog ponašanja proizlazi jednako samorazumljivo povezivanje određenih govornih žanrova s određenim spolom. Trač i ogovaranje drže se ženskim žanrovima,⁶¹ zbog čega žene ne mogu čuvati tajne (Kaplan 2016: 156, 162). U našem se korpusu ženama često spočitavaju te rđave komunikacijske navike.

Osobito mlade djevojke imadu svojih ličnih tajni, malenih i dragih koje nikako ne mogu da ostanu samo u njima, da zaista budu neke tajne. One moraju te svoje tajne povjeriti prijateljici, naravno uz najveću diskreciju i obećanje, da će to zaista ostati tajnom. Prijateljica uvjerava da ju nikome neće kazati, dapače, ona tvrdi, da će smjesta kad čuje i zaboraviti, da joj je nešto tajna bilo povjereno. I tajna se onda ispriča „u četiri oka“ i za kratko vrijeme više to nije – tajna. Jer ova tajna prijateljici isto tako teško leži i kopka u duši, kao što je kopkala onoj od koje ju je saznala. Ona ju govori dalje, opet „u četiri oka“, i prima uvjeravanje da nitko više živ ne će za nju saznati. Tako tajna putuje od usta do usta, dok naposljetku već svi o njoj ne govore, ali ne više kao o tajni, nego kao o nečem o čemu se može govoriti. I napokon dolazi tajna do ušiju one koje se tiče i nastaje čudjenje kako se to zna, „kad to nisam nikome, samo jednoj osobi pričala“. Često iz toga nastaje prepirka, najbolje se prijateljice posvade i ne razgovaraju, one se ljute jedna na drugu. A u tom neprijateljskom

---

⁶¹ Predodžba o traču kao ženskom žanru nije hrvatska posebnost. Štoviše, nije ni posebnost zajednica koje komuniciraju indoeuropskim jezicima. Innes je (2006) istraživala rod i jezične ideologije u muskogijskome jeziku muskodži (sjevernoamerički domorodački jezik) gdje je uočila da žene participiraju u obrednom životu u javnoj sferi upravo tako što – tračaju. Naime muške i ženske govorne prakse strogo se odvajaju u obrednoj sferi i Innes tvrdi da je takva podjela racionalna te da uspostavlja ravnotežu među spolovima. I dok neki muškarci u toj zajednici trač opisuju kao „opasan žanr“, u jezičnoj ideologiji zajednice prevladava stajalište da je trač moćan žanr i da njegova uporaba u načelu pozitivno djeluje na muskodžijsko društvo. Muškarci i žene kontroliraju različita područja muskodžijskoga društvenog života i to je rezultat rodne ideologije; oni osim toga rabe različite govorne žanrove i to je rezultat jezične ideologije koja izjednačava jezik/govor s akcijom (Innes 2006: 253). Neki žanrovi omogućuju pristup prestižnomu društvenom statusu i moći i to je za žene upravo žanr trača. U javnoj sferi žene tračajući raspravljaju o velikim i važnim društvenim pitanjima, a nakon završene debate mjerodavno donose zaključke koje društvo prihvaća. Dakle žensko tračanje jest aktivan žanr, odnosno govor kojim se nešto čini – utječe se na oblikovanje i uspostavljanje muskodžijskoga društvenog poretka. Zato Innes (2006: 254) zaključuje da muškarci i žene imaju podjednaku moć u javnoj sferi, ali je postižu na različite načine.

stanju nastaju onda još gore situacije, jer će prijateljica uz tajnu prikrpiti još koju riječ i tajna, koja se u početku sastojala od samo nekoliko riječi naraste do čitavog brda, jer joj je pridodan kvasac, koji je mnogo bolji no onaj što ga upotrebljujemo u kuhinji! (Pazi kome se povjeravaš, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 1, str. 10)

Nema svatko uza se prijatelja, kome bi se mogao potpuno povjeriti, bez bojazni, da će to povjerenje zloupotrijebiti. Tako se događa, da svoje povjerenje poklonimo na sasvim krivome mjestu. Prijateljica to zatim kaže svome mužu ili „samo“ svojoj prijateljici, ova opet ima radoznale prijateljice. (...) Žena n. pr. nepromišljeno govori o poslovima svoga muža i ne sluteći zlo potkapa njegov kredit ili mu možda omete kakav važan poslovni zaključak. Majka se u ljutini tuži na pogreške svoje djece, a poslije, nakon mnogo godina se kaže: „Ah taj! Taj nije već ni u mladosti ništa vrijedio. Rekla mi je to njegova vlastita majka.“ (Govoriti je srebro – šutjeti zlato, *Hrvatski ženski list*, god. III, 1941, svibanj – lipanj, str. 32)

Ponovno valja naglasiti da se korigira samo ženski jezik, dok se muški jezik drži besprijekornim u svojemu autentičnom obliku. Kaplan (2016: 162) ističe da je svim polariziranjima muškog i ženskog jezika zajednička ideja o inferiornosti ženskog i superiornosti muškog jezika. Tvrdi se da se ženski jezik konkretizira u frivolnim i trivijalnim žanrovima te da ga treba stalno nadzirati i popravljati.⁶² No u *Ženskom listu* nailazi se na propitivanje žanrovske zadanosti ženskog jezika. Zagorka je u jednom članku odlučno negirala dominantnost trača u ženskim razgovorima, i to nakon što je evidentirala sve ozbiljne teme o kojima žene razgovaraju na svojim sastancima. Stoga se može konstatirati da je *Ženski list* anticipirao pojavu razlikovnog pristupa jeziku i rodu, a njegova ga je urednica uspjela i dekonstruirati.

Netko će mi prigovoriti: Nije istina da se društvo žena ne bavi – četretkanjem, to jest „tračem“. A ja odgovaram sa potpunom odgovornošću: Ne! Već u početku članka rekoh: ako se raspravlja o dnevnim ličnim događajima ili o ličnim dnevnim tragedijama vazda je taj razgovor kao neki obranbeni forum gdje se svaka nevolja, tragedija ili druge vrsti obiteljski događaj raspravlja sa gledišta opravdanja, samilosti, sućuti ili barem nastojanja razumjeti ljudske slabosti. Davni su se „tračevi“ sasvim preživjeli. Možda i zato što se danas

⁶² O higijeni ženskoga govora podvedenoj pod termin jezičnoga bontona bit će riječi u sljedećem poglavlju ove knjige.

tkzv. „skandalozna kronika“ toliko prokuhava novinskim putem, da je do prvog sastanka na čaju izgubila svaku zanimljivost. Medjutim valja mi još primijetiti, da se prigodom ženskih razgovora opaža velika povučenoost, gotovo oprez. – Većina se izražava o svemu vanredno diplomatski. U tom se razvio nesvijesno pravi kult. – Otkuda to? Mislim ovo je posljedica općih prilika posljednjih godina. – Jednom riječi mora se konstatirati: onaj sloj društva žena, kojemu se nekoć spočitavalo da se u svojim razgovorima bavi sitnicama – napredovao je za sto godina – jer danas društveni saobraćaj žena dokazuje vrlo lijep duševni sadržaj. (Z., O čemu žene medju sobom govore, *Ženski list*, god. XI, 1935, br. 12, str. 36–37)

4.3. Čistačice (jezika)

Ideologija biologizma producira još jednu generalizaciju o muškom i ženskom jeziku. Često se tvrdi da je ženski jezik bliži standardnim normama ili prestižnom varijetetu nego muški jezik, što se drži potvrdom već spomenuta stereotipa da su ženske verbalne vještine razvijenije nego muške. Iako se čini da se objema tezama odaje priznanje ženskim sposobnostima, njima je samo garnirana još jedna pretpostavka kojom se derogira žensko ponašanje. Naime smatra se da uporabom standardnog varijeteta žene zatomljuju i prikrivaju svoj organski govor jer ga drže manje vrijednim i manje profinjnim od standardnog jezika. Ženama treba takav način afirmacije jer žele djelovati mlađe, dražesnije, obrazovanije i pametnije nego što doista jesu (usp. 4. odjeljak), pa se pretvaraju i „udešavaju“ svoj govor inklinirajući prestižnom kodu. Prvo, problematično je standardni varijetet proglašavati prestižnim i superiornim u odnosu na nestandardne varijetete, što smo već opisali kao temeljnu postavku ideologije standardnog jezika (usp. 1. odjeljak). Drugo, do analognih bi se polariziranja došlo i pri uspoređivanju govora pripadnikâ različitih društvenih slojeva, etničkih skupina, profesija, supkultura. Dakle razlike u sklonosti standardnom varijetetu nisu motivirane isključivo rodnim identitetom govornika, nego i nizom drugih čimbenika (Cameron 2009: 182).

U korpusu nismo naišli na eksplicitno povezivanje načina na koji govore žene i muškarci s unutarnjim raslojavanjem hrvatskog jezika na standardne i nestandardne varijetete. Međutim samo se žene proglašavaju čuvaricama nacionalnog jezika i samo se njima nameće obaveza odgajanja mladih govornika „pravilnoga“ hrvatskog jezika. O tome će biti više riječi u sljedećem odjeljku. Na ovome mjestu valja spomenuti tekstove prožete ksenofobnim purizmom (Thomas 1991), dakle purističkim intervencijama usmjerenima na vanjske mete, i to najčešće na leksičke i sintaktičke elemente iz stranih jezika. Ističe se

da su žene očuvale materinski jezik od agresivna nametanja tuđinskih idioma, pogotovo u Dalmaciji, gdje je Venecija svoje hegemonijske težnje nastojala zadovoljiti i nametanjem talijanskog jezika domicilnom stanovništvu.

Kad je Venecija zavládala Dalmacijom, unosila je u dalmatinske gradove talijanski jezik i nastojala potpuno potisnuti, zapravo uništiti, hrvatski jezik. U gradovima i otocima im je to samo djelomično polazilo za rukom, jer su ovu osnovu Venecije skršile dalmatinske Hrvatice. Da nije bilo svijesti tih dalmatinskih Hrvatica, Bog zna, kako bi daleko napredovala Venecija navalom na naš jezik. Muškarci su naime već radi svojih poslova bili prisiljeni da govore talijanski i kod kuće. I žene su znale talijanski, ali ipak nisu htjele drukčije govoriti, nego baš svojim materinskim jezikom. (Žena – čuvar narodnih tradicija, *Hrvatica*, god. I, 1939, br. 1, str. 21)

Purističke intervencije nisu zahvaćale samo pisane tekstove (koji se, zapravo, jedini mogu pregledavati i lektorirati); autori savjetodavnih tekstova iz našega korpusa vrlo su ostrašćeno kudili uporabu tuđica i u spontanoj usmenoj komunikaciji.

Pretjerana i stalna upotreba tuđih riječi druga je velika mana današnje konverzacije. Često se čita u novinama, kako je u počast kojeg odličnog stranca priredjen „lunch“ (a ne može biti doručak, jer to nije dovoljno otmjeno!), ili g. N. N. daje svečan „rout“, umjesto da se – i ako ne doslovno prevedeno – lijepo kaže „svečano primanje“. Poslije podne ne ide se više na čaj u slastičarnu, već na „five o clock tea“. Pa onda „moj baby“ zvuči dakako mnogo „fniije“ nego li moje dijete itd. Mogli bismo navesti sijaset takvih i sličnih primjera. Ima ljudi koji se rado služe stranim riječima, izgovaraju ih često loše. Bolje je služiti se svojim jezikom. Nije sramota ako čovjek nezna tuđih jezika, ali je smiješno kad ih loše upotrebljava. (Glavne oznake društvenog razgovora, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 11, str. 10)

Zbog nagrđivanja hrvatskog jezika tuđicama u purističkim se tekstovima prozivaju isključivo žene i njih se obavezuje na pomno čišćenje materinskog jezika od toga „drača“.

Zar one ne znadu, kakovu nepravdu čine svom vlastitom jeziku i narodu, kad tako iskvareno govore? Čemu se kite tuđim perjem, kad imadu svoje lijepo, dapače još ljepše? Baš Jugoslaveni se mogu dičiti svojim zvučnim, krasnim jezikom. A koli je opet ružno čuti taj jezik iznakažen pokvarenim njemačkim riječima! (...) Na vama

je, žene, majke i učiteljice, da očistite vaš govor od drača! Vi, koje djecu uzgajate, ne zaboravljajte poučavati ju u čistom materinskom jeziku, bez tudjinske primjese. (...) Ja imam dvije djevojčice, koje još ne polaze školu, ali vazda ih opominjem, neka ne vele „štrik, vaškihe, vešblau“ i slične riječi, što ih od sluškinja i u susjedstvu čuju, nego „uže, praonica, modrilo“ i t. d. (Marija Hošnova, Nešto o govoru, *Jugoslavenska žena*, god. III, 1919, br. 1, str. 40)

Važno je obilježje ideologijâ o jeziku i rodu i to da ne inzistiraju samo na razlikama između muškaraca i žena nego i na razlikama između određenih skupina žena te između određenih skupina muškaraca (Cameron 2014: 284–285). U vezi s maločas spomenutim presijecanjem jezične rodne ideologije i ideologije standardnog jezika valja istaknuti da se govor žena nižega društvenog statusa obično prikazuje kao vulgaran, nekultiviran i sirov, što je u skladu sa slikom sluškinje kao neženstvene i neprofinjene u odnosu na ženu višega društvenog statusa. Autorica u prethodnom citatu napominje da germanizme *štrik, vaškihe, vešblau* njezine kćeri mogu čuti „od sluškinja“ i odmah ih potom hvali da njihovu služavku ispravljaju kad ne govori čistom hrvatinom.

Imam jednu služavku, rodom je iz okolice Bjelovara, njemački ne razumije naprosto ništa, ali zato govori hrvatinom, nad kojom bi se morale rumeniti sve dobre Hrvatice i Srпкиnje. Moje ju kćerke vazda opominju: „Marija, ne kaže se „peglat veš“, kaže se gladit rublje; ne kaže se „badecimer“, nego kupaonica, ne „forcimer“, nego predso-blje.“ (Marija Hošnova, Nešto o govoru, *Jugoslavenska žena*, god. III, 1919, br. 1, str. 40)

No svjesna je toga da nisu sluškinje izvor prijetnje čistoći hrvatskog jezika jer su tuđice od nekoga morale čuti.⁶³

Ne recite, da tako govore samo sluškinje i „prosti svijet“; ne, nije to tako, govore tako gospodje i gospoda; ili mislite, da je ta naša kano i

⁶³ Štoviše, Zagorka u svojoj *Hrvatici* ističe da se u višim slojevima prihvaćanje tuđinskoga koda drži prestižnim i naprednim, a da narodnu tradiciju čuvaju upravo žene iz građanskog i seljačkog sloja: „Doduše, nisu ni sve žene bile jednako otporne. Vlastodršci su uveli ne samo svoj jezik, nego i talijansku nošnju i neke vlastelinske žene u gradu prihvaćaju tuđinsku nošnju, a zabacuju lijepu hrvatsku. Ali svijesne gradjanke naročito Šibenika i Trogira odijevale su se potpuno po domaću i pokazale svijestan otpor protiv tuđinskog duha, protiv nošnje i jezika. (...) Seljanka je prvak u čuvanju narodne seljačke kulture. Ona goji i narodnu pjesmu i čuva ljubomorno narodne običaje.“ (Žena – čuvar narodnih tradicija, *Hrvatica*, god. I, 1939, br. 1, str. 21)

mnoga druga Marija donijela te „lijepo“ riječi iz svoje seoske kućice, gdje nemaju ni „badecimera“, ni „forcimera“, ni „tepiha“, i sličnih izraza? (*idem*)

U zaključku njezina teksta svejedno se nalazi imperativ upućen ženama građanske klase da očiste govor „nižih“ društvenih slojeva od tuđica. Dakle za jezični su odgoj uvijek zadužene žene.

Obraćam se na vas, žene, jer ste kadre mnogo učinit u tom pogledu, osobito u saobraćaju sa služinčadi, seljacima i obrtnicima. Vi, žene, koje sve čistite i redite, očistite već jednom taj vaš govor od tog drača! (...) Žene i djevojke jugoslavenske, ne trebate kititi svoj jezik tuđim riječima, kićen je on sam od sebe, kano malo koji drugi! (...) Nadam se, da će se nad mojim riječima zamisliti svatko, kod koga je ljubav prema narodu i jeziku jača od dosadašnjeg nemara i nehaja. (*idem*)

Interakcija roda i klase oblikuje posve suprotne prikaze muškog govora, pa se grub i nekultiviran govor muškaraca iz radničke klase drži mnogo muževnijim od govora muškaraca iz srednje i visoke klase. Dakle jasno je da jezična segregacija ne dovodi samo do načelnog odvajanja muškaraca i žena zbog favoriziranja muškaraca i njihova jezika. Njezini se odjeci uočavaju i na konkretnijoj razini, među govornicima istog spola, jer se prema određenim društvenim kriterijima govor jedne skupine određuje boljim, profinjenijim, muževnijim ili ženstvenijim od govora drugih skupina.

4.4. Gdje su dokazi?

Iako se neuroznanstvena i evolucijskopsihološka istraživanja jezika i roda množe, Cameron (2009: 188) ističe da ne nude neprijeporne dokaze o razlikama između muškoga i ženskoga jezičnog ponašanja. Te su razlike pretpostavljene i u popularnoznanstvene ih se radove uvodi nimalo znanstvenim rečenicama i modalnim izrazima kao što su „općepoznato je“, „mnogi ljudi imaju dojam da“, „svi znamo da“ itd. Tek se odnedavna počinju provoditi istraživanja koja bi takve smjele i uvriježene spekulacije morala dokazati. I dok ih lingvistički i sociokulturni pristupi jeziku i rodu dovode u pitanje i ukazuju na njihovu neutemeljenost, u darvinijanski usmjerenim biološkim i neuroznanstvenim istraživanjima njihovi se rezultati selektivno iskorištavaju, a posve se zanemaruje golem razlika između jezične sposobnosti i jezične uporabe (Cameron 2009: 180–181). Naime urođena sposobnost čovjeka da ovlada jezikom i proizvodi neograničen broj gramatički ovjerenih rečenica ima svoju biološku osnovu i svakako je opravdana tema najrazličitijih prirodoslovnih

i neuroznanstvenih istraživanja. No problematično je protezanje zaključaka s polja univerzalne jezične sposobnosti na polje individualne i neponovljive jezične uporabe, kao i podrazumijevanje da varijacije u usmenoj, „vanjskoj“ realizaciji jezika između različitih govornika imaju svoje dublje razloge u njihovoj „unutarnjoj“ jezičnoj sposobnosti. Jasno je da postoje vješti i manje vješti govornici, razgovorljivi i šutljivi ljudi, kompetitivni i kooperativni sugovornici te da se u konkretnim komunikacijskim situacijama lako prepoznaju i jedni i drugi, no upisivanje rodnih predznaka ispred takvih razlika spekulativno je i diskriminirajuće.

5. Jezične rodne ideologije i ideologija vjere, obitelji i nacije

Gotovo sve religije izrastaju iz patrijarhalnih temelja i u religijskom su diskursu ženske uloge vrlo ograničene, a muške raznovrsne i razvijene (Jule 2005: 2). To je posebno uočljivo u kršćanstvu gdje i u jeziku, i u ikonografiji, i u slikovnim prikazima dominiraju muškarci, a Bog Otac glavni je kršćanski simbol (Tekcan 2005: 12). Zato nije neobično da je u znanosti o jeziku i rodu svoje mjesto pronašlo i istraživanje presijecanja roda, jezika i religije u kulturnom diskursu, što se ponajprije odnosi na pitanje kako se rod interpretira u religijskom diskursu i u vjerskim zajednicama te kako rod i religija utječu na oblikovanje govornikova identiteta.⁶⁴ Jedno je od temeljnih obilježja jezika svetih tekstova autoritativnost te s njom povezane imperativnost i preskriptivnost, što se nameće i kao osnovni ton tekstova iz časopisa *Za vjeru i dom* koji čine naš korpus za potvrdu povezanosti jezičnih rodnih ideologija i religije. U tom su časopisu rodne uloge samorazumljive i na njihovu se zadanost odlučno upozorava pozivanjem na Sveto pismo. Dociranje o primarnosti muškarca i sekundarnosti žene potpuno je radikalizirano, a rigidnost tona kojim se ta neravnopravnost propovijeda katkada je na rubu agresije.

A čuj šta veli Sv. Pismo! – „Pod vlasti muža bit ćeš, i on će nad tobom gospodovati“ (...). Pavao Apoštol naroda uči, da žene imaju biti pokorne – tako zakon hoće (...) da je žena stvorena radi čovjeka, a ne čovjek radi žene (...) dakle mu mora biti podvržena! Nadalje

⁶⁴ Među ostalim su temama tog potpravca rodne lingvistike pitanja poput kojega je roda/spola božanstvo u pojedinim religijama, kako je uporaba jezika povezana s vjerskim svjetonazorima, kakav je odnos roda i jezika unutar vjerskih zajednica i kako su u njima raspoređene rodne uloge, kakvu ulogu ima religija u oblikovanju pojedinčeva identiteta i kako se u vjerskim zajednicama oblikuju modeli idealnoga govornika i idealne govornice (usp. npr. Jule 2005; Mezit 2011).

isti Apoštol kaže, da je čovjek glava, upravitelj žene, kao što je Isus glava Crkve (...).⁶⁵ Isti nauk nalazimo kod S. Petra, poglavice Apoštola (...) Bog nije stvorio ženu iz glave čovjeka, da mu bude jednaka ili nad njim; nego iz rebra, ispod ruke, da mu bude pomoćnica i pokorna! To uče svi crkveni Oci, Naučitelji i sama praksa Crkve. (Radmanović, Katolički feminizam, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 4, str. 99)

Katolički feminizam mora ići za tim, da održi ženi ono dostojanstvo, koje joj pripada po naravi i Božjem nauku da žena bude prava družica i pomoćnica mužu! Ima nastojati na svaki način temeljno predočiti ženi njezin cilj i dužnosti prema Bogu, prema sebi i prema bližnjemu. (Radmanović, Katolički feminizam, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 5, str. 133)

Pritom se homilijski diskurs časopisa *Za vjeru i dom* hrani i verificira „naravnim zakonima“, odnosno pri izvođenju razlika između muških i ženskih kognitivnih sposobnosti iz njihovih bioloških razlika usporediv je sa „znanstvenošću“ ideologije biologizma.

S tim se slaže i naravni zakon: tijelom je slabija od čovjeka; srcem je nježnija od čovjeka; razumom je niža od čovjeka – njezin naravni ustroj tijela zahtijeva laki rad! – Za žene nije ni nauk, makar u sebi i ne bio težak posao, jer su i od sebe odviše isprazne i pohlepne, da budu viđene, da se o njima mnogo govori, da im se svak klanja, divi, čudi, uzveličaje, da ih nad sve hvali (...) ta je ispraznost danas dotle došla, da se pametan čovjek mora smijati kad vidi koliko se samo za odijelo staraju i trude, da im bude koketnije! (...) Dakle, ako ljudski rod želi sebi dobro, ima se svim silama opirati i predusresti svaku emancipaciju ženskog spola; inače mu je grob otvoren! – Ženi je glavna i naravna zadaća biti pokorna, kuću čuvati, kućne poslove obavljati, djecu odgajati, jer djeca kakva budu kad ostave majčino

---

⁶⁵ Upravo su Pavlovi odlomci iz Sv. pisma najčešće citirani i kritizirani primjeri seksizma u katoličkom diskursu (Mezit 2011: 55–58). Osim toga Britto (2005: 31–32) nabraja još šest primjera koji su stalne mete feminističke kritike. To su: 1. biblijska priča o muškarcu stvorenom na Božju sliku i priliku i o ženi odgovornoj za progon ljudi iz raja; 2. tvrdnja sv. Augustina da žena nije slika Boga; 3. Tertulijanov i Jeronimov podcjenjivački stav prema ženama; 4. teza Tome Akvinskoga da je žena promašaj prirode i da je u odnosu na muškarca defektno biće; 5. učenje prema kojem žena ne smije težiti svećeništvu; 6. opća tendencija Crkve da zadrži *status quo* i da radije podučava nego da dijalogizira s kritikama koje joj se upućuju.

krilo, takva će biti cijeloga života – ako budu dobro odgojena i bit će dobra! (Radmanović, Katolički feminizam, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 4, str. 99–100)

Akoprem je Stvoritelj dao jednom i drugom spolu potpunu čovječju narav, po kojoj će moći postići cilj, za koji je stvoren, ipak pojedine tjelesne i duševne sposobnosti nemaju oba spola u jednakoj mjeri. Jedan spol ima ove sposobnosti jače, dok drugi ima druge. (...) Anatomski je dokazano, da su ženske kosti daleko sitnije, slabije nego muške, da i mišica imade žena mnogo manje nego muškarac, u opće čitava tjelesna konstrukcija jest daleko nježnija nego u muškarca. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 194)

Opominjućim i rezolutnim tonom naglašava se da je ženu „spasilo“ kršćanstvo i njegov poredak, pa je za svoje izbavljenje dužna i Crkvi, i državi, i muškarcima. Čak i umjerene feministkinje ističu da katoličke norme oduvijek drže ženu u podređenom položaju zahtijevajući od nje da bude poslušna, zahvalna i pokorna (Britto 2005: 30–31).

Dugo, dugo vremena stenjao je ženski spol pod krvavim jarmom poganškog terorizma. Ona je izgubila svoju javnu i personalnu slobodu. (...) Lišena slobode i pravâ postade rob. U javnom životu ne bijaše joj mjesta, a u familijarnom, u obiteljskom životu, dostajao bi joj samo jedan mig gospodarev, da se rastavi, dâ, još više, on je bio vlasnik života njezina, njezin tiran. (...) Grozan, žalostan bijaše položaj žene. (...) Ali se je ipak netko našao, tko da otare suze tim bijednicama. To bijaše Isus, naš Bog i Spasitelj. Nepobitna je dakle činjenica, da je kršćanstvo donijelo i spasilo žensko dostojanstvo. (...) Kršćanstvo je jednom riječju stvoritelj žene postalo; ono je stvorilo djevicu, ženu i majku. Jedino u kršćanstvu nalazimo na pravu sreću žene. Zato, Hrvatice drage, nikada to ne smetnite s uma. Kršćanstvu imadete da zahvalite čast i slobodu. (...) Zato iz zahvalnosti i u vašem je interesu, da mu ostanete vjerne. Bilo to u obiteljskom, bilo to u pedagoškom, karitativnom ili kojem mu drago pogledu, svuda pokažite da se ne stidite kršćanske vjere, vjere naših hrvatskih pradjedova. (M. Pukler, *Žena u poganstvu i kršćanstvu*, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 12, str. 356–363)

Ideologija obitelji kakvu nalazimo u korpusu proučavanom u ovom poglavlju također je jedna od ideologija proizišlih iz patrijarhalnih rodnih ideologija i njezin se utjecaj prepoznaje ponajviše u ideološkim tekstovima o

jeziku i rodu u časopisu *Za vjeru i dom*. Uredništvo časopisa ističe patrijarhalnost kao osnovni princip svojih aktivnosti.

U prvom broju ovoga lista zagovarali smo misao, da bi se u svakom mjestu (selu, gradu) katolikinje okupile u „prijateljski krug“, „klub“, „vjenčić“ ili kako vas volja to zvati. Ti bi se „klubovi“ sastajali na patrijarhalni način sad u ove sad u one družice na kavu ili čaj. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 193)

Središnja je ideja tih tekstova odgajanje dobre supruge i mudre majke, što su tradicionalne vrline izvrsne žene i općeprihvaćene vrijednosti ženstva uopće. Prožimanje ideologije nacije i obitelji s jezičnim rodnim ideologijama i oblikovanje ženskoga japanskog jezika kao univerzalnoga nacionalnog simbola Inoue (2004: 59) locira na kraj 19. i početak 20. stoljeća kada su „stvaranje država, nacionalizam, kapitalistička akumulacija, industrijalizacija, radikalni klasni preustroj, kolonijalizam i strani vojni militarizam bili u punome cvatu“. Drži da se upravo tada žene i jezik počinju problematizirati kao nacionalno pitanje, odnosno žene se tada objektiviziraju preko ideja i uputa o tome kako bi trebale govoriti i odgajati dobre govornike materinskog jezika. U vrijeme kad žene – obrazujući se na visokoškolskim ustanovama i ulazeći u profesije koje su dotad bile rezervirane za muškarce – izlaze iz privatnog prostora domaćinstva i obitelji te postaju vidljive i aktivne u javnoj sferi, naveliko se raspravlja o opasnostima koje takva promjena unosi u najvažniju zajednicu svake zdrave nacije, dakle u obitelj. Zato se naglašava da je osnovna uloga svake žene majčinstvo i briga za obitelj i dom, a u toj akciji povratka žene njezinoj primarnoj ulozi združeno djeluju ideologija nacije, obitelji i vjere.

Crkva, obitelj i država su naši veliki dobročinitelji, koji su nas odgojili svojom potporom, svojom pomoću, brigama, svojim žrtvama i svojim skupim zavodima. Odužimo im se priznanjem i djelotvornom zahvalnošću. (M. Pukler, *Obrazovanost žena, Za vjeru i dom*, god. II, 1909, br. 6–7, str. 163)

Dužnosti žene u prvom redu ima da su naperene i odgovaraju zadaći majke. (M. Pukler, *Obrazovanost žena, Za vjeru i dom*, god. II, 1909, br. 4, str. 105)

Ne zaboravimo da je dobra žena temelj valjane porodice i zdravog naroda. Spasimo hrvatske žene da spasimo hrvatski narod! (Žensko pitanje, *Za vjeru i dom*, god. 1936, br. 7–8, str. 102–104)

Žena je nadarena od Stvoritelja većom stidljivošću i nabožnošću od muškog spola, a intuicijom svojom lakše vidi, od kuda prijeti pogibao vjeri i moralu i tako je postavljena u obitelji za čuvaricu vjere i morala. (...) Kao čuvarica vjere i morala ima žena apostolat u obitelji i u ljudskom društvu. (...) Prvi čuvari vjere i morala jesu naše majke. Kad bi se sve naše katoličke majke organizirale u društvu (...) na jasno katoličkom temelju, narod bi mogao mirno gledati u budućnost, jer bismo imali organiziranu vojsku, koja bi čuvala nerazrješivost braka i borila se za konfesionalnu školu. (...) One pak žene, koje nijesu vezane za nadzor i odgoj djece svoje one bi bile čuvarice vjere i morala na poseban način. One bi u nedjelje i blagdane okupile svoje bijedne družice: neudate radnice, sluškinje ili one djevojke, što su svršile pučku školu. (...) Okupiti ove bijednice u praznik, pa s njima što god lijepa zapjevati, poigrati koju igru, čitati im koju lijepu pripovijest ili što poučna, možda im i zasvirati – to je dužnost, koju nam nalaže ljubav kršćanska. (Polje ženskog rada, *Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 7–8, str. 193–202)

Prema ideološkim katoličkim tekstovima naravnu ulogu žene najviše ugrožava aktualiziranje ženskog pitanja, emancipacija i svjetovni feminizam. Nije stoga neobično da Collins (1992: 149) ističe kako je diskriminacija žena i negiranje njihove moći u javnoj političkoj sferi posljedica organizirane vjerske hajke na svaki pokušaj ulaska žena u javnu sferu.

Tim nastoje [današnje feministkinje] – i kako sakriveno! – da otmu, slatkim, obmamljujućim obećanjima, ženski spol iz krila katoličke vjere – uopće svake religije, jer znadu, da je trud uzaludan, ako i ženu ne otruju. Nijesu im dosta tolike laži u filozofiji, u povijesti, u prirodnim i drugim znanostima, nego se služe i kvarenjem ženskog spola, tog temeljnog čuvaoca ljudskih svetinja i ideala, da lakše unište svaki ideal, svaku vjeru – nada sve katoličku! (Radmanović, *Katolički feminizam, Za vjeru i dom*, god. I, 1908, br. 4, str. 102)

Androcentrični poredak može se održati ako se žene zadrže u privatnoj sferi i ako im se uskrati pravo na obrazovanje.

(...) možda jedan od prvih problema, što ih ima riješiti moderna kultura, jest žensko pitanje. (...) Prave emancipacije do kršćanstva nije žena nikada imala. (...) Nijekati kršćanstvu tu zaslugu, kao što čini apostol socijaldemokratâ Bebel, znači istini pljuvati u obraz. Želimo li dakle poraditi oko poboljšanja ženskoga stanja, mora da dobro uočimo i pozorno proučimo glavnu manu i druga zla, u koja

upadoše moderne žene. Mislim da ne ću imati krivo, ako ustvrdim, da je tome danas jedan od glavnih uzroka: pretjerano gojenje moderne pokvarene obrazovanosti (...) Ne će biti s gorega, ako odmah promotrimo sposobnosti ženskoga razuma. Protivi li se, i koliko gajenje znanosti njezinoj naravi? (...) Da li je ona i ženi potrebna? Zar nema dosta muškaraca koji se njom bave, šta će dakle još i žene? (M. Pukler, *Obrazovanost žena, Za vjeru i dom*, god. II, 1909, br. 4, str. 101–104)

U tome se kontekstu otvara nov diskursni prostor za uspostavljanje prepoznatljivih simbola nacionalnog identiteta i subjekata koji te simbole čuvaju. Jezik je svakako jedan od najkonkretnijih čimbenika nacionalnog identiteta, a čuvaricama se nacionalnog jezika proglašavaju žene majke.

Iza vjere najveća je svetinja svakome narodu njegov jezik, jer se baš njim razlikuje od ostalih naroda. Po jeziku se narod poznaje, na jeziku se osniva sva budućnost njegova. On je neodoljiva hrid, čvrst beden, gvozden štit proti napadačima slobode i neodvisnosti svakoga naroda. Narodi svih vjekova ponosili se svojim jezikom, svi ga branili, kao lavovi za nj se borili i zadnju kap junačke krvi za nj prolili – znajući da samo ondje, gdje jezik živi – i narod živi. (...) Ne slijedi li iz ovoga nužna i sveta dužnost svakoga Hrvata i Hrvatice, da svom dušom uzljubi svoj jezik i da učini sve, što do njega stoji, da nam se jezik razvija? A čime će svaki pojedinac pokazati, da svoj jezik ljubi i štuje? Ne sastoji se ljubav i štovanje jezika u mržnji i preziru drugih jezika i naroda, te u vječnim zadjevicama. Tuđe poštuj, a svojim se diči! (...) Služimo se stoga uvijek i svagdje jezikom svojim i to: u običnom razgovoru, u društvu, u saobraćaju, kod zabava. (...) Na noge u prvom redu ocevi i majke! Osobito vi, drage hrvatske majke, – pobornice narodnosti naše. Priučavajte stoga djecu svoju već u najnježnijoj dobi, čim tepati počnu, roditelje i rođake nazivati svojim jezikom, moliti se Bogu svojim jezikom i to jezikom čistim i lijepim. Učite svoju djecu najprije hrvatski govoriti, misliti i osjećati, a onda ih izobrazite u tuđim jezicima, da slavu svoga materinskoga jezika i u tuđinu pronose. Majka može mnogo – da, majka može sve! U njenim je rukama slava, veličina, blagostanje – ili propast naroda. (–C.–, *Hrvaticama – o jeziku, Za vjeru i dom*, god. IV, 1911, br. 1, str. 8–10)

Kakve su majke, takva su djeca, kakve su žene, onaki je i narod. Svaka majka mora biti svijesna, da je budućnost naroda u njezinim

rukama. Odgoji li ona prave karaktere i nacionalno svijesne ljude, tada narod može mirno gledati u budućnost, jer će se odgojena snažna omladina znati boriti za slobodu i sreću svoje domovine. (A. K., Kako da odgojim svoju djecu? Dužnost žene kao majke, *Hrvatica*, god. II, 1940, br. 1, str. 27)

Pošto su muškarci silom prilika prihvatili tuđi jezik i odijelo, ostanu žene jedine čuvarice tradicije domaćeg ognjišta. (Žena – čuvar narodnih tradicija, *Hrvatica*, god. I, 1939, br. 1, str. 21)

„Nacionaliziranje žena“ (Inoue 2004: 59) podrazumijeva da se ženama dodjeljuju ili, točnije, nameću uloge koje ih vraćaju u privatnu sferu, u nuklearnu obitelj gdje se njihovi doprinosi očuvanju nacije mjere, među ostalim, uspjehom u posredovanju jezičnih vještina potomcima. Pritom se uopće ne postavlja pitanje gdje su, kada i kako žene naučile taj savršeni nacionalni jezik kojim podučavaju svoju djecu niti se dopušta postojanje različitih ženskih iskustava i uporabâ jezika. Ne treba posebno isticati da se očevi, muškarci i muški jezik uopće ne spominju kao subjekti uključeni u očuvanje ponajvažnijeg simbola nacije. Štoviše, u promatranom se korpusu uopće ne rabi sintagma „muški jezik“. No zato se kategorijom ženskog jezika operira kao samorazumljivom i unificiranom, što samo potvrđuje da ona nije utemeljena na empirijskim govornim obrascima, nego je konstruiran, metapragmatični kôd oblikovan kao jedan od alata koji u jezičnoideološkim tekstovima služi za postizanje ciljeva zacrtanih u općenitijim, obično patrijarhalnim, ideologijama. Žene se ne promatraju kao voljni, svjesni subjekti sposobni za samostalno djelovanje, odlučivanje i govorenje, nego kao pasivna masa ili kakva sirovina koju imperativom, savjetom, ograničenjima i „uzgojem“ tek treba oblikovati u korisne članove zajednice.

Treba da govorite, no ni odviše ni premalo, nemojte istinu samo za sebe zadržati. Žena, koja hoće da sama vlada u kući, ne čini pravo, no ni ona, koja samo šuteći sluša. Treba znati govoriti u pravo vrijeme ili žena nije mužu ona pomoć i oslon, koji mu mora biti, a srce muževo ne može se pouzdati u nju. Istinu reći i savjetovati mora žena ne samo muža, nego i djecu svoju i to osobitim autoritetom, autoritetom majke, koji nikad ne smije oslabiti ni manjkati. (...) Govorite čvrsto i jasno, ne bojte se. (Dupanloup, Konferencije kršćanskim ženama. Jaka žena, *Za vjeru i dom*, god. V, 1912, br. 4, str. 105–108)

Koliko god držim opravdanom težnju žene za višom naobrazbom i koliko je god pravedno i potrebno, da joj se dadu i prikladna mjesta i

sredstva za nju, to sam ipak uvjeren, da se žena i muškarac poprijeko u mnogočem razlikuju, pa da ne sežem za naučnim aparatom, da to utvrdim, podsjetit ću samo na njihovu razliku u čuvstvenom pogledu, istaći ću činjenicu, da je žena konservativnija te mnogo čvršće i trajnije zadržava sve karakteristične osobine jednoga naroda, kao jezik, nošnju, običaje itd. Već odatle možemo razabrati, da je žena veoma znamenit faktor u životu jednoga naroda, jer je otpornija za tuđe utjecaje i snažnije čuva čist narodni značaj. (...) Kako je majka vanredno znamenit faktor u narodnom životu, to se svi moramo brinuti, da majke budu doista prave majke, t. j. treba posvetiti osobitu pažnju uzgoju žene osobito u moralnom i nacionalnom pogledu, da uzmogne što blagotvornije utjecati na mladi naraštaj; majka, svijesna sebi svojega položaja u narodnom organizmu, treba da ima svagda na umu, da je ona tako reći kvasac, koji treba da svojim djelovanjem pronikne u sve atome narodnoga bića, pa da imajući pred očima tu veliku vrijednost, ali i odgovornost, prema tome udesi i svoj život i rad. (Julije Golik, Znatnost majke u narodnom uzgoju, *Za vjeru i dom*, god. IV, 1911, br. 8, str. 290–301)

Vjerojatno nema pravog odgovora na pitanje je li patrijarhalni, androcen-trični i počesto mizoginijski ton svetih tekstova (i novinskih tekstova koji se njima inspiriraju) odraz tadašnjeg stava prema ženama ili je univerzalno obilježje tog diskursa (Mezit 2011: 36). Kako god bilo, vjera se može držati još jednom društvenom varijablom koja utječe na jezične prakse i zajedno s drugim varijablama (rod, klasom, dobi, profesijom, rasom itd.) oblikuje govornikov identitet.

6. Zaključno

Budući da su zapadna društva u 21. stoljeću uglavnom sekularna, ideologija biologizma danas je mnogo moćnija od drugih patrijarhalnih rodnih ideologija (Cameron 2009). Ta se ideologija u posljednjih tridesetak godina pojavljuje podmuklo, u novom ruhu i promijenjene retorike, kao *novi biologizam*, i zauzima mjesto „savršene patrijarhalne ideologije postfeminističkog društva“ (*idem*). Ta je ideologija drukčija od one ideologije biologizma koja je izazvala feminističku reakciju 1970-ih godina, i to ponajprije zato što nije tako otvoreno seksistička i mizoginijska. Dakle žene se ne inferioriziraju u odnosu na muškarce; štoviše, često se naglašava da su verbalno superiorne muškarcima, ali zadržava se uvriježeni uzus binarnog tumačenja muškoga i ženskoga jezičnog ponašanja. I dalje se drži da su muški i ženski jezik dva različita jezika

koja se realiziraju u svojim tipičnim obrascima, žanrovima i situacijama, a nepostojanje očigledna patroniziranja zamagljuje činjenicu da i novi biologizam perpetuira patrijarhalnu ideologiju podržavajući jasnu podjelu na javni muški i privatni ženski verbalni prostor.

Valja naglasiti da ne postoji stvaran ili autentičan subjekt koji proizvodi ženski jezik; ne postoji skupina žena koja bi se mogla identificirati kao skupina savršenih govornica ženskog jezika. Ženski jezik nije nikakav prirodan ili očekivan ishod evolucije i bioloških razlika između žena i muškaraca. Inoue (2004: 70) zato ističe da ženski jezik nije ničiji jezik. Tvrdi da je riječ o bestjelesnom, apstraktnom kodu koji nisu proizvele žene, nego društvena očekivanja i norme te konzumeristička kultura. Žensko se iskustvo ženskog jezika ne može povezati sa stvaralačkom aktivnošću jer su žene, zapravo, konzumentice toga jezika, a ne njegove kreatorice. Konzumiraju ga prije svega iz javnog diskursa; u našem slučaju iz ženskih časopisa. U njima se oblikuje i propagira poželjan ženski jezik, a autoritativnost tom diskursu osigurava činjenica da je javan i da se oslanja na procjene onoga što se u određenoj kulturi drži normalnim.

Prikazi roda stoga će uvijek biti intrigantni jer vješto manipuliraju tvrdnjama o tome što je „normalno“ u jednom od osnovnih područja ljudskoga iskustva: „našim fizičkim, seksualnim, emocionalnim i intimnim vezama“ s drugim ljudima (Cameron 2014: 294). Ideologije roda i jezika vrlo su zavodljive jer u svojim najpopularnijim artikulacijama iskorištavaju vječnu zaokupljenost muško-ženskim odnosima izvodeći sve probleme i nesporazume između muškaraca i žena iz njihova različitog pristupa verbalnoj komunikaciji.

Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća

Posebno mjesto u ženskim časopisima zauzimaju tekstovi zasićeni savjetima za poboljšanje romantične veze s muškarcem. U njima se kao glavni uzrok svih poteškoća u muško-ženskim odnosima ističe tvrdnja da muškarci i žene govore različitim jezicima, odnosno da su njihove jezične navike posve oprečne. Na toj se tvrdnji gradi teza da se razumijevanje i sklad u heteroseksualnoj romantičnoj vezi mogu postići samo tako da žene steknu visok stupanj kompetencije u vladanju „stranim“ muškim jezikom, što će im omogućiti da vješto režiraju svoj razgovor s muškarcem. Od pojave savjetodavnih žanrova izraslih na idejama o rodnoj binarnosti jezika u ženskim se časopisima i priručnicima o lijepom ponašanju neprestano perpetuiraju ideje o ženskome komunikacijskom deficitu i potrebi da se ženino autentično verbalno ponašanje korigira i disciplinira. U ovom će se poglavlju opisati i ilustrirati higijena ženskoga govora provedena u hrvatskim bontonima i u nekoliko ženskih časopisa s početka 20. stoljeća. Ta će se praksa verbalne higijene podvesti pod termin *jezičnoga bontona*, izdvojiti će se osnovne norme prema kojima se definira damski govor, a svi će se zaključci potkrijepiti potvrdama ekscerptiranim iz korpusa.

1. Higijena govora

Raznolik skup diskursa i praksi kojima ljudi pokušavaju „očistiti“ jezik te njegovu strukturu i uporabu prilagoditi vlastitim idealima ljepote, istinitosti, učinkovitosti, logičnosti, točnosti i uljudnosti Cameron je (2012: vii) označila terminom *verbalna higijena* (engl. *verbal hygiene*). Verbalna je higijena rezultat čovjekove sposobnosti da razmišlja o jeziku, što doprinosi kvaliteti svakodnevne komunikacije i omogućuje ispravljanje pogrešaka i nesporazuma (*idem*). No posljedica razmišljanja o kakvu fenomenu, pa tako i o jeziku, često je nastojanje da se on jasno uredi i regulira; tako se u vezi s jezikom pojavljuju različite norme kojima se određuje što je u jeziku „dobro ili loše, ispravno ili pogrešno, prihvatljivo ili neprihvatljivo“ (*idem*). Iako je cilj normiranja na prvi pogled jednostavno uređivanje jezika, Cameron (*idem*) primjećuje da se iza toga procesa kriju „društveni, moralni i politički“ motivi. Normiranje jezičnih praksi koje Cameron podvodi pod verbalnu higijenu blisko je *jezičnim ideologijama*, odnosno prikazima jezika u jezikoslovnoj praksi ili u eksplicitnu govorenju i pisanju o jeziku (Woolard 1998: 9).⁶⁶ Međutim

⁶⁶ O jezičnim ideologijama bilo je riječi u prethodnom poglavlju ove knjige.

jezične ideologije prikazi su jezika i razmišljanja o tome kakav bi jezik trebao biti, a verbalna se higijena tiče jezične prakse i uporabe te u mnogim svojim manifestacijama podrazumijeva pokušaje da se određeni vidovi jezične uporabe usklade s ideološkim prikazima jezika i teoretiziranja o njemu (Cameron 2012: ix). Valja imati na umu da granica između jezičnih ideologija i verbalne higijene nije oštra jer su teoretičari jezičnih norma obično i jezični higijeničari. Osim s jezičnim ideologijama verbalna higijena kolidira i s *jezičnim politikama* i *jezičnim planiranjem* (*idem*: x), procesima koji su posebno aktualni nakon osamostaljenja država, a podrazumijevaju nastojanje državnih, zakonodavnih, stručnih i moralnih autoriteta da modificiraju jezične prakse (*idem*) kako bi jezik postao prepoznatljiv simbol nacionalnog identiteta. Verbalnoj su higijeni bliski i *nastavni kurikuli jezičnih predmeta* u kojima se uvijek promoviraju određeni jezični priručnici (u Hrvatskoj se to posebno odnosi na pravopise), a s njima i određene jezične norme i politike. Sve u svemu, verbalna higijena prepleće se s mnogobrojnim jezikoslovnim aktivnostima koje se dotiču jezične uporabe i prakse.

U javnom diskursu verbalnu higijenu počesto provode oni koji nisu studirali jezik, pa o intervencijama u jezičnu uporabu ne govore iz stručne, znanstvene ili, jednom riječju, neosobne perspektive, nego iznose vlastite dojmove i mišljenja perpetuirajući popularne stavove i pučke mudrosti o atraktivnim jezičnim temama. Posljedica nesudjelovanja jezikoslovaca u javnim raspravama o jeziku i jezičnim praksama zahvaćenima jezičnom higijenom jest iznimno niska razina na kojoj se takve rasprave vode (Cameron 2012: xii). Cameron (*idem*) drži da je razlog tomu činjenica da se jezikoslovci ne žele upletati u rasprave o „popularnim“ jezičnim temama koje su zanimljive široj javnosti i nelingvistima, ali na taj način prepuštaju riječ novinarima, urednicima, spikerima, piscima i drugim „zaljubljenicima u jezik“ koji o spomenutim temama samo nagađaju i iznose svoje dojmove jer nikada nisu studirali ni sustavno istraživali jezične pojave. Budući da se oni ne ustručavaju participirati u javnom diskursu i iznositi „vlastito mišljenje“ o jeziku „koji svi razumijemo i govorimo“, jedino što se o jeziku u javnom prostoru može čuti jesu *ad hoc* oblikovana, pojednostavnjena naklapanja o binarno postavljenim jezičnim pitanjima (je li ispravno ovo ili ono? kaže li se ovako ili onako?). Cameron (*idem*) tvrdi da bi se lingvisti morali početi uključivati u takve rasprave kako bi ih učinili „informativnijima i racionalnijima“, a – dodajemo – i manje ostrašćenima. Međutim kako se i sama izložila takvoj javnoj raspravi, Cameron (*idem*: xiii) ističe da su njezino znanstveno i stručno tumačenje jezika i rodni razlika moderatori rasprave stavljali na istu razinu s mišljenjem koje bi iznio netko iz publike. Iako se trudila objasniti da muška i ženska

uporaba jezika nisu stvar pojedinačnih mišljenja o toj temi i da pučka vjervovanja o tome kako i koliko muškarci i žene govore nisu potvrđena nikakvim znanstvenim dokazima, priznaje da je neprestano uključivanje publike u raspravu s mišljenjima koja je u svojim istraživanjima nastojala opovrgnuti doživjela kao potkopavanje vlastita istraživanja. Takva su iskustva sasvim sigurno glavni razlog zbog kojeg mnogi jezikoslovci izbjegavaju sudjelovanja u javnim raspravama o jeziku sa sugovornicima koji nisu jezikoslovci.

Teme kojima je Cameron (2012) oprimjerila aktivnosti verbalnih higijeničara odnose se na uspostavljanje normâ na različitim jezičnim razinama, na proglašavanje standardnog varijeteta prestižnijim od nestandardnih varijeteta, na uredničke stilske intervencije u tekstove koje se odnose na pravilnu jezičnu uporabu, jasnoću i eleganciju, na poučavanje gramatike engleskog jezika u školama, na političku korektnost, na jezično obučavanje u priručnicima za samopomoć i na savjetovanje ženama kako da budu uspješne u komunikaciji.

U ovome ćemo se poglavlju pozabaviti higijenom ženskoga govora provedenom u dvama hrvatskim bontonima (Jambrišak 1907; Šeringer 1934) i u nekoliko ženskih časopisa iz prve polovice 20. stoljeća (*Ženski list*, *Hrvatski ženski list*, *Hrvatica*, *Ženski svijet*).⁶⁷ Tu ćemo praksu verbalne higijene podvesti pod termin *jezični bonton* i potkrijepiti je potvrdama ekscerptiranim iz spomenutoga korpusa.

2. Discipliniranje ženskoga govora

Kako Cameron (2012: 167) ističe, kad se lik žene u fikcijskom tekstu uspješno preobrazi bilo moralno, bilo fizički, bilo jezično (kako je to slučaj s likom Elize u drami *Pygmalion* Georgea Bernarda Shawa), uobičajena nagrada koju za to dobiva jest ljubav odgovarajućeg muškaraca i naposljetku bračna sigurnost s njim. Takve konvencije u književnosti proizlaze iz konvencija u stvarnom životu. Cameron se (*idem*) pita: „Zašto postoji toliko priča u kojima moćan muškarac prilagodi ženu predodžbi za kojom žudi i potom je posjeduje ili je – u drugoj inačici priče – predaje drugomu muškarcu, a tako je malo priča u kojima su te rodne uloge zamijenjene?“ Njezin odgovor na to pitanje savršeno pristaje motivima jezičnog odgoja žena u ženskim časopisima iz prve polovice 20. stoljeća koji čine naš korpus u ovom poglavlju. Naime jedino jamstvo ekonomske sigurnosti i društvenog ugleda mnogim je ženama sve donedavna bilo muško odobravanje i bračna zajednica, pa im je bilo itekako stalo do toga

⁶⁷ Detaljni podaci o kronologiji izlaženja spomenutih časopisa navedeni su u prethodnom poglavlju ove knjige (v. 58. i 59. bilješku).

da se prilagode zahtjevima i željama muškaraca. Takva je situacija pogodovala razvoju savjetodavne literature u kojoj se žene instruiraju kako da obavljaju svoje dužnosti, poprave svoje ponašanje i brinu se o svojem izgledu (*idem*). Važno mjesto među tim savjetima zauzima jezični bonton, odnosno discipliniranje ženskoga govora. Napuci i nalozi kojima danas obiluju priručnici za samopomoć nudeći rješenja za muško-ženske nesporazume, za strah od govora u javnosti te za poteškoće pri samopredstavljanju u razgovorima za posao ili u novome komunikacijskom okruženju, kao i konkretni „alati“ koji se nude polaznicama različitih radionica, tečajeva i seminara da bi postale samouvjerene i vješte govornice, nekad su se mogli pronaći samo u posebnim rubrikama ženskih časopisa. Ta vrsta verbalne higijene i dalje prebiva u ženskim časopisima, no kako je u međuvremenu prepoznat njezin potencijal kao biznisa usmjerena na rješavanje „problema koji narušavaju kvalitetu života“, razvila se prava savjetodavno-higijeničarska industrija s novim stručnjacima – komunikolozima, životnim trenerima, terapeutima, motivatorima, edukatorima – koji nešto umivenijom retorikom od ženskih časopisa iz prve polovice 20. stoljeća i dalje nalažu ženama kako bi morale govoriti.

Zašto se uopće disciplinira ženski govor? Je li ta vrsta verbalne higijene primarna aktivnost ili se javlja kao posljedica neke šire regulative? Točan je potonji odgovor: verbalni odgoj žena nije motiviran sam sobom ni verbalnom higijenom samom, nego je jedan od načina udovoljavanja društvenim predodžbama o prihvatljivome ženskom ponašanju. Život u zajednici ljudima nameće obavezu uspostavljanja vlastita društvenog identiteta koji se oblikuje i potvrđuje ponavljanjem određenih radnji uređenih društvenim normama (*idem*: 168), a među tim aktivnostima svakako je i verbalna komunikacija. Kad joj se pridruži rodno polariziranje jezičnih normâ, mora se propitati oblikovanje rodnih uloga u društvu, načini njihova definiranja i sankcioniranje kršenja društvenih norma kojima se regulira igranje tih uloga.

2.1. Rodne uloge

Rodne se uloge određuju s jedne strane kao društvena predodžba o muškim i ženskim osobinama, ponašanju, jeziku, navikama, a s druge strane kao rodni identiteti koje ljudi izvode u javnosti slijedeći očekivane predodžbe o muškim i ženskim tipičnim osobinama, ponašanju, jeziku, navikama. U različitim društvima uspostavljene su i usvojene različite norme o tipičnome, očekivanome i prihvatljivome muškom i ženskom ponašanju, što utječe na to kako ljudi međusobno komuniciraju i oblikuju svoj društveni identitet. Koliko god (neki) govornici bili nesvjesni postojanja bilo kakvih društvenih norma, pa tako i onih o rodnim ulogama, život u zajednici sam po sebi podrazumijeva

usvajanje pravila i poretka koji homogeniziraju tu zajednicu i čine je koherentnom. Konformiranje s normama zajednice obuhvaća i usvajanje pravila o pristojnom i poželjnom načinu govorenja koja su gotovo univerzalno rodno polarizirana i većinu prirodnih jezika dijele na muški i ženski jezik.

Jezik je važan čimbenik društvenog identiteta pojedinca. Ljudi se međusobno procjenjuju na temelju toga kako govore, što često dovodi do nesporazuma i pogrešnih procjena, i to zbog dvaju razloga: prvo, većina ljudi ne govori bez „filtra“, nego svoje misli artikulira u skladu s društvenim normama o jeziku određenih diskursnih tipova, registara, žanrova, konteksta – zato se ljudima nije lako probiti do autentičnoga koda sugovornika čiji je govor pročišćen, a potom garniran u skladu sa zahtjevima zajednice; drugo, naše procjene drugih ljudi na temelju načina na koji govore proizlaze iz naših očekivanja koja su također oblikovana i kontaminirana društvenim normama. Dakle i način na koji govorimo i način na koji procjenjujemo tuđi govor formirani su u nekoj zajednici i prema pravilima te zajednice, a ne prema našim intrinzičnim impulsima, pa i nisu isključivo naše inherentno obilježje, nego su rezultat pristajanja na uloge koje nam propisuje društvo.

Religija, ekonomski status, građanske slobode, dob, obrazovanje, profesija, bračni status i niz drugih čimbenika koji nas čine društvenim bićima utječu na to kako govorimo. Iako se pravila i parametri za procjenu „dobrih i poslušnih“ govornika razlikuju od zajednice do zajednice, zajedničko im je to da se govor pojedinca razvija u skladu s tim pravilima i da ta pravila pojedinac primjenjuje u percepciji i evaluaciji tuđega govora.

Budući da postoje nezanemarive razlike u jezičnome ponašanju muškaraca i žena koji pripadaju različitim kulturama, sasvim je sigurno da društvena očekivanja i norme uvelike utječu na oblikovanje predodžaba o tome kako bi muškarci i žene trebali govoriti. Pri analizi društvenih očekivanja vezanih za primjerenu mušku i žensku verbalnu komunikaciju obično se kreće od koncepta *moći* koja presudno regulira pravo na govorenje i način govorenja u određenim komunikacijskim situacijama. Tako se primjerice od samih početaka razvoja znanosti o jeziku i rodu ponavlja kako se od muškaraca očekuje da rješavaju probleme u zajednici, iznose ideje, raspravljaju i iznalaze rješenja, dok se ženama dodjeljuju obično manje aktivne, pa i manje cijenjene uloge sklapanja kompromisa, odavanja priznanja onima koji aktivno rješavaju probleme i održavanja grupne kohezije (Kaplan 2016: 159; Mills 2003a: 204). Takva distribucija rodnih uloga u komunikaciji pokazuje da muškarcima i ženama nisu urođeni različiti načini govorenja, nego su oni u velikoj mjeri prisiljeni da usvajaju konvencionalne rodne uloge i modele uporabe jezika koji odgovaraju tim ulogama. Iako su i muškarci i žene

savršeno sposobni rabiti ista jezična sredstva i participirati u istim komunikacijskim žanrovima, njihovo ignoriranje očekivana jezičnog ponašanja ipak se sankcionira. Upravo se u drukčijem sankcioniranju muškog i ženskog kršenja propisanih načina govorenja reflektira hijerarhija i različita distribucija društvene moći: ženama se mnogo češće savjetuje kako bi trebale govoriti, predbacuje im se svaki izlazak iz društveno konstruiranoga ženskog jezika i savjetuje im se da se prilagođavaju muškom jeziku. Štoviše, muško se kršenje pravila muškog jezika u tekstovima iz našeg korpusa uopće ne spominje, kao da se nikada i ne događa, a muškarci figuriraju kao promatrači, kritičari, procjenitelji i korektori ženskog jezika i ponašanja uopće. U sljedećem primjeru iz *Ženskog lista* muškarac minuciozno razlaže načine na koje žena dosađuje muškarcu i objašnjava kakva bi žena morala biti da bi muškarac bio siguran kako ona „ne će u nikojoj prilici zatajiti kao žena“. Dakle ne korigira se samo ženski govor nego i karakterne osobine žena, nepravilno doziranje pažnje muškarcu, nemogućnost predviđanja muških želja i potreba te, naravno, ženski izgled.

Jedan muškarac u nekom listu govori o ženi, koja muškarcu dosađuje i o takovoj koja ga osvaja. On veli:

„Mnoge žene ne posjeduju dovoljno sposobnosti prilagodjivanja i zato djeluju dosadno, druge opet nemaju ona svojstva koja muškarac od njih traži. Žena, koja se ne može prilagoditi, koja nikada nezna u koje vrijeme ima da govori ili da zašuti, koja nezna kada može iskazati žalost ili veselje, duhovno je i duševno neosjetna, djeluje umarajuće, natoč toga, što možda posjeduje vrlo dobre sposobnosti. U takovih žena muškarac ne nailazi na jeku svojih raspoloženja, on ne nalazi nikakav pokret osjećaja, koji bi ga zanimjeli. Pa i onda, ako je takova žena lijepa – on se ne će moći za nju zagrijati. Ona će mu odmah u početku ili nešto kasnije postati dosadnom.

Druga vrsta žena su one t. zv. „intelektualne“ žene, koje su muškarcima dosadne, i to upravo zato, jer uvijek žele imponirati i biti nadmoćne. To su žene, koje kod svake prigode razotkrivaju šta znadu i koje nikako ne nastoje prikriti, da na muškarca gledaju s visoka. Svi znamo da nijedan muškarac ne voli kad ga žena obilježi neznašicom. Ova vrsta žena nosi krivnju, što su muškarci postali nepovjerljivi spram duhovitih, pametnih žena. Žena koja znade duhovne prednosti spojiti sa razumom srca, nikada ne će muškarcu biti dosadna, nikada ga ozlovoljiti, jer takova žena ne će nikada pokušati, da svoju duhovnu nadmoć upotrebi kao oružje protiv muškarca u svrhu da ga ponizi.

Kako god je svojstvo prilagodjavanja poželjno kod žena, to ono ipak može postati pretjerano, ako žena u tome ide tako daleko da svojevoljno postaje robom, da se odriče svog vlastitog mnijenja i povlađuje svakoj riječi, koju izgovori muškarac. Posve je jasno, da će se muž u tome slučaju dosadjivati, jer on će već unapried znati, što će njegova žena reći ili uraditi – naime da će uraditi i reći isto što i on! U tom slučaju muž se polako odvikne da sa ženom o nečemu razgovara, jer znade da ona ne će zastupati svoje vlastito mišljenje, jer ga i nema.

Ono što muškarac općenito kod žena cijeni i što mu ne će nikada dosaditi jest radostan, živahan stav žene, njena povodljivost i nježnost. Takova žena može muškarca mirne duše koji puta i ljutiti, može učiniti upravo protivno od onoga što on očekuje, ne mora uvijek biti logična i ne mora posjedovati nikakovu prekomjernu razumnost – muškarac mora biti uvjeren da je njeno srce na pravom mjestu i da ona ne će u nikojoj prilici zatajiti kao žena. Ako je žena takova, onda se ne treba bojati da će mužu postati dosadna, da će je se on zasititi.“ (Koje žene dosadjuju mužu?, *Ženski list*, god. X, 1934, br. 7, str. 38)

Na samom kraju toga članka autorica (vjerojatno urednica časopisa Marija Jurić Zagorka) ironično komentira sigurnu poziciju koju si je prisvojio kritičar ženskog ponašanja pitajući se mogu li se zamijeniti rodne uloge u procjenjivanju primjerena ponašanja.

Tako veli muškarac. A kako je onda kad muž dosadjuje – kad je on sasvim onakav, kako to pisac veli o ženama? O tome niti ne vode računa. Ili zar muž nije nikad dosadan? (*idem*)

No nisu samo muškarci bili privilegirani kao autoriteti koji provode higijenu ženskoga govora i ponašanja. U ženskim su časopisima i neke žene uspijevale zadobiti status arbitra prihvatljiva ženskog ponašanja i one nimalo ne zaostaju u inzistiranju na tome da se žene uvijek moraju prilagođavati muškim željama i raspoloženju. U sljedećem primjeru taj je status zavrijedila „slavna danska spisateljica“ Karin Mihaelis koja, doduše, upozorava na dvostruke rodne norme, ali se protiv njih ne bori i ne izražava nikakvu solidarnost sa ženama. Štoviše, žene vrlo olako kvalificira razvratnicama i djevojčurama, a mnogim negativno obilježenim skupinama žena oduzima pravo na brak koji figurira kao svojevrсна nagrada za bivanje dobrom i pristojnom ženom.

Ona [Karin Mihaelis] tvrdi, da su muž i žena dva različita svijeta, koja će se uvijek strogo lučiti. Za ova oba svijeta postoje dva morala,

posebni za muškarce, a posebni za ženu. Mladić može da podržava odnošaje s kojom god djevojkom kako hoće i nitko mu neće zamjeriti, dok će na djevojku svatko pokazivati. Za mladića nije sramota da ide k javnim djevojkama, dok prema njima postupaju kao sa inferiornim bićima. Veli, da bi se to zlo iskorijenilo, majke treba da upućuju svoje sinove, da se ne ponašaju ni prema jednoj ženi drugačije, nego kako bi htjeli da se netko drugi ponaša prema njihovoj sestri i materi. Tako ćemo za izvjestan broj godina riješiti se razvratnica.

Preporuča ženama, da budu svojim muževima ljubavnice, jer oni to traže. (...) Ako muž dolazi kući zlovoljan i umoran od rada, valja da mu bude ljubezna i slatka.

Spisateljica veli, da nisu za brak: djevojčure, žene hladne prirode, žene, koje su u braku samo majke; naime osjećaju se samo za djecu – zatim žene u zvanju, umjetnice i žene histerične. (Karin Mihaelis. Predavanje slavne danske spisateljice u Zagrebu, *Ženski list*, god. II, 1927, br. 12, str. 4)

3. Jezični bonton

Savjeti ženama o tome kako bi morale govoriti nisu u početku nastanjivali svoj poseban žanr, nego su se pojavljivali u priručnicima o lijepom ponašanju ili bontonu. Tim su priručnicima ciljana publika bile žene, ne samo zato što više od muškaraca posežu za takvom literaturom nego i zato što je njihovo ponašanje oduvijek bilo izloženije korigiranju i usavršavanju nego muško. Osim toga ženama se primarno dodjeljuje odgojiteljska uloga u obitelji i društvu, pa njihovo ponašanje uvijek mora biti besprijekorno i uzorno. Cameron (2012: 172) ističe da se od srednjeg vijeka pojavljuju tekstovi na engleskom jeziku kojima je osnovna svrha oplemenjivanje i popravljavanje „ženskog rasuđivanja, ukusa, ponašanja, govora i odijevanja“. S obzirom na to da nas najviše zanima rafiniranje ženskoga govora, posebnu ćemo pažnju posvetiti praksama koje neki lingvisti nazivaju *jezičnim bontonom* (engl. *linguistic etiquette*).

Kasper (2005) definira jezični bonton kao „praksu organiziranoga jezičnog djelovanja u nekoj jezičnoj zajednici koje se drži primjerenim komunikacijskom događaju“. Kasper se distancira od termina (jezične) uljudnosti iako je svjesna toga da je mnogo rašireniji od termina jezičnog bontona. Naime jezična je uljudnost opterećena konotacijama pristojnog i rafiniranog, društvenim očekivanjima prilagođenog verbalnog ponašanja. Zato terminologizira sintagmu *jezični bonton* tako da ona pokriva mnogo širi spektar fenomena

nego sintagma *jezična uljudnost* čija je denotacija uglavnom sužena na formalna pravila uljudne i pristojne komunikacije među svim pripadnicima određene jezične zajednice (Watts, Ide i Ehlich 1992; Holmes 1995; Mills 2003a; Kádár i Haugh 2013).⁶⁸

Budući da se načela uljudne komunikacije odnose na cijelu jezičnu zajednicu, i to ponajprije na odrasle govornike u formalnim situacijama, kroz takvo gusto i strogo sito ne prolaze primjerice „pravila za ritualno vrijeđanje“ među afroameričkim adolescentima. Naime taj slučaj Labov (1972) opisuje i analizira kao primjer specifične komunikacijske prakse i verbalnog običaja koji se, kao ni mnogi drugi verbalni rituali ograničeni klasom, dobi, rasom ili podrijetlom svojih korisnika, neće naći ni u standardnim priručnicima bontona ograničenima na poželjne i profinjene manire ni na popisima općih načela uljudne verbalne komunikacije. Držeći da je Kasper (2005) uvjerljivo argumentirala davanje prednosti terminu jezičnog bontona pred terminom jezične uljudnosti, i mi ćemo prakse odgajanja idealnih govornica hrvatskog jezika u ovom poglavlju nazivati jezičnim bontonom.

3.1. Dama mora biti suzdržana u javnosti

Otkad se 1978. pojavila antologijska studija o jezičnoj uljudnosti Penelope Brown i Stephena C. Levinsona, uljudnost se smješta u sferu jezične uporabe. Bez obzira na to Brown i Levinson (1978), kao i Leech (1983), kategoriziraju i izvankontekstualne govorne činove kao uljudne i neuljudne, čemu Kasper (2005) prigovara zato što attribute *uljudan* i *neuljudan* ne možemo držati inherentnim obilježjima dekontekstualiziranih i primjera radi konstruiranih govornih činova, nego te vrijednosti moramo pridruživati govornicima u stvarnome komunikacijskom kontekstu. Dakle uljudni ili neuljudni mogu biti govornici, a ne jezik sam po sebi. Na temelju govornikova vladanja, bilo verbalnog bilo neverbalnog, procjenjuje se je li njegova komunikacija uljudna i usklađena s normama i vrijednostima jezične zajednice kojoj pripada. U različitim jezicima postoje različita sredstva specijalizirana za izražavanje uljudnosti koja se međusobno razlikuju, između ostaloga, i po stupnju osjetljivosti na neprimjerenost njihove uporabe. Različit stupanj osjetljivosti na zanemarivanje i kršenje pravila jezične uljudnosti posebno je uočljiv u rodnom polariziranju javnog diskursa usmjerena na provođenje verbalne higijene. U našem korpusu potvrđuje se da su žene „primarne mete“ nametanja

⁶⁸ U Velikom Aniću (2005) *bonton* se u primarnom značenju definira kao ‘ukupnost pravila o dobru i prikladnu ponašanju u društvu’, a u sekundarnome samo kao ‘lijepo ponašanje’.

pravila jezične uljudnosti (Cameron 2012: 170), provjeravanja drže li se tih pravila, ali i sankcioniranja ako ih krše. Zahtijevanje da žene govore „kao dame“ (Lakoff 1975: 10; Mills 2003a: 203) odražava i klasne predrasude jer se implicira da žene iz nižih društvenih slojeva ne znaju govoriti ili da govore „pogrešno“. Osim toga potvrđuje se i seksistički odnos prema ženskom govoru uopće: budući da se jezični bonton svodi na površne, kozmetičke korekcije govora, njegove su mete žene i on za njih ima normativni status, dok se muškarcima posve isključuju iz takvih banalnih regulativa (Cameron 2012: 170).

U sljedećem tekstu iz *Ženskog lista* posebno se razlažu osobine koje ženu kvalificiraju kao damu. Kao osnovni se mehanizmi oblikovanja damskog habitusa nameću *obuzdavanje* i *susprezanje*: žena mora obuzdati svoje „loše osobine“; ne smije vikati, nego mora tiho govoriti – štoviše, ne smije govoriti, nego mora slušati druge i šutjeti; ne smije u svojem govoru rabiti tuđice; ne smije izražavati „svoj sud“, nego se mora zanimati za tuđe mišljenje; ne smije se smijati, nego smješkatati; ne smije se ponašati „napadno“, nego mora biti diskretna; ne smije očekivati pažnju, uljudnost i poštovanje, nego ih mora iskazivati drugima; ona se ne smije isticati „nigdje nad druge“ i ne smije pokazivati „da znade sve“, nego mora tiho i mudro omogućiti sugovornicima (muškarcima) da se istaknu svojim vrlinama i manifestiraju svoje znanje.

Svaki iole pronicavi čovjek opazit će taj namješteni smješak, osjetiti neiskrenu a ipak slatko izrečenu riječ i u prijaznosti lica otkriti himbu i pretvaranje. Tih se loših osobina naročito treba da čuva svaka žena, koja želi da je njene drugarice i znanice poštuju i vole, a muškarcima cijene. Svaka žena mora nastojati, da u prvom redu bude dama u pravom smislu riječi. Biti dama ne znači mijenjati toalete svakog dana ili jašiti, imati vilu, auto i sve drugo što se općenito misli da stvara ženu damom, a što se može nabaviti novcem. Biti dama, otmjena žena, može svaka, koja znade i može da otrese ili da obuzda svoje loše osobine. Žena postaje dama kad sve ženske dobre osobine njeguje, a loše istisne iz sebe. U svakoj ćemo prilici bilo na ulici, u dućanu, u lokalima, svagdje, a osobito kod kuće prepoznati: to je dama. Zašto? Odgovor je vrlo kratak: Imade osjećaj za lijepo i plemenito! Jer nije lijepo kad žena u javnom lokalima – ne govori – već viče. Dama se smješka, ne smije se glasno. Ona se na ulici i uopće ne prepire ni s kim, ona se nikada ne ponaša napadno, ne odijeva se u haljine, koje su napadne, ne povješa na sebe nakit koji upada u oči svojom glomaznošću i šarenilom. Otmjena žena sluša kad joj netko nešto govori, ne prekida, ne upada u riječ, ne izriče o nečemu svoj sud koji je posvema različit od suda svih ostalih, ona se zanima za

sve ono što joj drugi pričaju i govore. Dama lijepo govori, ne miješa u svoj govor tuđe riječi – često puta posve izvrnuto ili na krivom mjestu – jer time lako dovodi druge u nepriliku, ona ne uveličava stvari ali ih i ne potcjenjuje. Kad sjedi ne prebaci nogu preko noge, ne njiše se u stolici, ne trese nogom, ona sjedi uspravno neprisiljeno, jednu nogu malo podvuče, drugu nešto malo naprijed, ne tucka nogama takt, ne naslanja se na ruke, ne podbočuje se na naslon stolice i ne čini sve ono što bi bilo ružno, napadno, neukusno i t. d. Ona pozdravlja i zahvaljuje na pozdravu prijazno, ona poštuje starost i godine onih koje su socijalne prilike stavile ispod njenog položaja, ona ne laska višima od sebe i ne potcjenjuje niže. Ona ne ogovara, ne psuje, ne ističe se nigdje nad druge, ona ne smije da znade sve – iako znade mnogo – nije najpametnija, najispravnija, najbolja, a pogotovo ne smije da bude najrječitija – dama može govoriti, ali mora znati i šutjeti. (Što znači biti damom, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 5, str. 12, 30)

Inzistiranjem na obuzdavanju i susprezanju kao glavnim metodama koje oblikuju i rese damu eksplicitno se naglašava ženina inherentna nedoraslost komunikacijskom činu jer se polazi od teze da njezin autentičan način govorenja i ponašanja stalno treba korigirati i usavršavati. Odgajanje žene koja ne smije biti samo žena, nego mora biti dama posve je analogno odgoju djeteta te ističe sekundarnost i inferiornost žene u komunikaciji s muškarcem. Štoviše, žena je kriva za svako muško kršenje pravila uljudnosti, za svaki „nelaskav“ i „nestašan“ muški sud jer ga je sama izazvala nepridržavanjem maksima damskog ponašanja.

Otmjena dama ne će u kavani ili gostionici nikada pokazivati znakove naročite nestrpljivosti, niti će naručivati jelo ili novine još prije, nego što je zauzela mjesto. Glasnije naručivanje ili živahnije prigovaranje dame privlači pažnju muškaraca, koji su u takovom slučaju odmah gotovi na vrlo nelaskav iako možda i nestašan sud. Jednako ne će otmjena dama u lokalu, gdje svira muzika, čim započne novi komad, zajedno pjevati, fićukati ili gundrati niti će nogama davati takt pa makar da svira baš i njezin najomiljeniji „šlager“ ili arija, koja možda nju i njenog pratioca ili društvo, u kome sjedi, podsjeća na neki raniji događaj i slično. (Dama u javnom lokalu, *Ženski list*, god. VI, 1930, br. 8, str. 32)

Posebna se pažnja u našem korpusu posvećuje ponašanju žene u javnim lokalima, vjerojatno zato što joj je taj prostor dugo bio nedostupan, pa se kao

došljakinja mora prilagoditi „domorodačkim“ normama ponašanja. Govorni čin obraćanja kojim započinje komunikacija jest pozdravljanje i otmjena dama mora znati kako se taj čin uspješno izvodi. I u tom je slučaju odmjerenost najcjenjenija vrлина, a pridodaje joj se i inicijativa: žena prva pozdravlja muškarca.

Žena često dolazi u prigodu, kad mora prva pozdraviti muškarca. Na primjer: dolazi u restauraciju, kavanu itd, pa ide k stolu, koji su zauzela nepoznata gospoda, ali još ima mjesta da sjedne ona i njezina prijateljica. Naobražena i otmjena dama uvijek će sjedeću gospodu pozdraviti lakim naklonom glave. (...) Kad ulazi u lokal, u koji su prije nje unišla gospoda i tu je dužna pozdraviti. Ako ulazi u liječničku ordinaciju, svaka otmjena gospodja pozdravit će samo jednostavnim naklonom glave, sjede li ondje žene, ili samo muškarci. Isto tako ima učiniti kad izilazi. (Kad je žena dužna pozdravljati, *Ženski list*, god. IX, 1933, br. 8, str. 35)

Jedan od omraženijih govornih žanrova koji se neupitno povezuje sa ženama jest *trač* i upravo taj žanr poništava kvalifikaciju damskoga govora. Prava dama izbjegava trač, nadzire razgovor i taktično odvraća sugovornike od „čeretanja“; ona dakle mora biti vješta moderatorica svakog razgovora u kojem sudjeluje jer će snositi krivnju čak i ako netko drugi zagadi razgovor tračerskom temom. Isticanjem povučенosti kao vrline svake otmjene dame ponovno se obuzdava ženska ekstrovertiranost i nesmotrenost koje se očito drže intrinzičnim ženskim osobinama, a društvene norme dopuštaju ih samo muškarcima.

Osim toga se dama nikada ne upušta u razgovor tamo gdje se radi o običnom čeretanju. Drugo je, kad se ljudi upuštaju u neku debatu i načelno raspravljaju o ovom ili onom pojavu kod stanovitog čovjeka. Drugo je čeretanje, ili kako se to nazivlje „trač“ gdje ljudi pripovijedaju o nekom drugom svakojake pikantne pričice i događaje od kojih su obično tričetvrtine sasvim zlobno izmišljene, ili po fantaziji naduvене. U takvom razgovoru dama nikada ne učestvuje. Ako je pak duhovita, znade takav razgovor vrlo otmjeno i taktično prekinuti i svrnuti na nešto drugo. Klonuti se valja ogovaranja i sudjelovanja kod takvih razgovora. Na to nas nuka već i otmjenost srca. (...) Dakle ova riječ dama znači da je dotičnica u svome saobraćaju sa ljudima otmjena uvijek u granicama povučенosti – i nikada ništa ne učini, što bi drugome bilo – odvratno! (Kako se vlada dama, *Ženski list*, god. XI, 1935, br. 2, str. 32)

Da su žene primarne mete jezičnog bontona, pokazuje i različit stupanj društvene osjetljivosti na mušku i žensku uporabu psovki, vulgarizama i, uopće, nebiranog ili opscenog jezika. I dok nije lijepo „kad tako govori muškarac“, „upravo je nepodnošljivo slušati takve otrcane fraze iz ustiju mlade djevojke“. Dakle muško se kršenje jezičnog bontona blagonaklono tolerira, a žensko se s gnušanjem osuđuje i zabranjuje; diskretnom se govoru podučavaju „ljepušaste djevojčice“, a ne vragolasti dječaci, pa „odlučnu borbu protiv upotrebljavanja ružnih riječi“ očitno moraju povesti dame.

Svako vrijeme traži nove riječi, nove izraze, pa je tako i u našem vremenu gdje vlada moralna sloboda, potreban nešto „elastičniji“ riječnik od onoga, koji je služio manje smionim idejama. Čak i ljudi veće kulture izbjegavaju birane riječi, prepuštajući se radije, da ih nosi bujica ružnih, vulgarnih fraza, i više puta možemo čuti elegantne, inteligentne i dobro odgojene žene: „Pusti me u miru!“ ne vodeći ni malo računa o tome kako je to ružno. Nije lijepo kad tako govori muškarac, a upravo je nepodnošljivo slušati takve otrcane fraze iz ustiju mlade djevojke. Čim progovori, gubi se sav čar, sva dražest. To je kao u priči o onoj lijepoj i zlobnoj kraljevni, iz čijih su ustiju, svaki put kad bi progovorila, gmizale zmije i žabe. Skrenuvši jednom pažnju nekoj ljepuškastoj djevojčici, kako bi trebala da govori malo diskretnije, ona mi odvratila sa dražesnim smješkom: „Oh, da drukčije govorim, moje prijateljice ne bi razumjele!“ Ima, nažalost, čini se, pravo: tako se je to zlo u ovo doba već uvriježilo. Treba povesti odlučnu borbu protiv upotrebljavanja ružnih riječi, ma i pod cijenu možebitne ironičke primjedbe ili podrugljivog smjeha. (Glavne oznake društvenog razgovora, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 11, str. 10)

Korektnost koja se od žena zahtijeva u verbalnoj komunikaciji postaje očekivano obilježje femininosti uopće, a rodni se identitet u tom slučaju redovito povezuje s klasnim identitetom (Mills 2003a: 204). Adresatkinje jezičnih savjeta u našem su korpusu žene iz srednje građanske klase koje bi trebale težiti tomu da se ponašanjem i govorom jasno razlikuju od svojih kućnih pomoćnica (kojima se ne obraća nijedan savjetodavni tekst o uljudnosti) i da im budu uzor.⁶⁹ Jones (1987: 41) drži da se načela građanske ženstvenosti i ženskosti

⁶⁹ Naslov je priručnika Vinka Šeringera iz 1934. *Najnoviji bon-ton ili Uputstvo kako da se odijevamo i ponašamo u boljem društvu*. „Bolje žensko društvo“ prema Šeringeru je društvo damâ, a pri definiranju atributa koji ženu čine damom autor jasno naglašava plemićko podrijetlo te titule i strogo ograničava njezinu uporabu: „Dama znači plemenita gospođa. Nekada je to bio naslov plemićkih gospođa (...) Dakle

oblikuju u ranome novom vijeku kada postoji jaka napetost između aristokracije i građanstva. Budući da se građanski moral tada držao ispravnijim od aristokratskog morala, i građanska se ženstvenost držala ženstvenijom od one aristokratske. Pritom su se kao najvažniji čimbenici građanske ženstvenosti isticala šutljivost, popustljivost i neasertivnost (Jones 1987: 51–52, 60–61; Cameron 2012: 173), dakle strategije koje obuzdavaju autentičan način ženske verbalne komunikacije i onemogućuju da žene budu ravnopravne s muškarcima u javnoj komunikaciji. U zauzdavanju ženskoga govora jarmom jezičnog bontona uočava se društveno otpravljanje žena u položaj podređen muškarcima jer svoj govor moraju polirati oni koji se iz inferiorne pozicije obraćaju moćnima (Brown 1980: 112). Stišavanje žena nameće se kao posebno, golemo polje rodnolingvističkih rasprava u kojima se problematizira neprisutnost ženskoga glasa u javnoj sferi i ograničavanje ženskog djelovanja na domaćinstvo, obitelj i privatne odnose. Na ovom mjestu tretiramo stišavanje žena kao tek jednu strategiju jezičnog bontona svodeći je na veličanje šutljivosti kao važne vrline otmjene dame.

Otmjena žena (...) pogotovo ne smije da bude najrječitija – dama može govoriti, ali mora znati i šutjeti. (Što znači biti damom, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 5, str. 12, 30)

Znamenite žene iz doba velikih salona isticala su se svojom velikom nadarenošću i rijetkim talentom, da mudro prihvate misao drugih. One su bile pripravne slušati i znale su šutjeti, a to je velika umjetnost. (Suvremena društvenost, *Hrvatski ženski list*, god. I, 1939, br. 1 (travanj), str. 20–21)

---

dama imade svoju slavnu prošlost, zato se ova riječ ne bi smjela upotrebljavati tamo gdje joj nema mjesta (...) Taj se naslov mora zaslužiti“ (Šeringer 1934: 72). Neke žene ne zaslužuju nikakvu titulu, a kamoli titulu dame: „No ne zna se kakova bi se titula dala onim ženama, koje se u svojoj perverznoj tako zaboravljaju izgubivši sav svoj ženski sram te pišu ljubavna pisma i šalju cvijeće u zatvor najvećim zločincima, (...) ili koje se upravo sadistički naslađuju gledajući justifikaciju kakova nesretnika, (...) ili koje u svom histeričkom afektu – luduju za kakovim stranim kinoglumcem“ (*idem*). Njih mogu izliječiti samo prave dame, i to tako da ih ekskomuniciraju iz svojega sofisticiranog društva: „To su sve bolesne pojave koje se liječe samo tako da fino odgojene i naobražene dame takove osobe jednostavno prezru i isključe iz svojega ženskoga društva, jer ne zaslužuju da nose ni žensko ime, a kamoli ime ‚dama‘“ (*idem*: 72–73).

Šutljivost je sestra takta. (...) Njoj nije lako služiti, ali jer je priznata kao ženska vrlina, stoga budi i ti – šutljiva! (Šutljivost neka resi svaku ženu, *Hrvatski ženski list*, 1941, god. III, kolovoz, str. 20)

Nijesu pametne one žene, koje ne nastoje da se priuče u zgodno vrijeme šutiti ili govoriti. (Jambrišak 1907: 13)

3.2. Dama je savršena kućedomaćica

Ženski govor prolazi najveće filtriranje prije pripuštanja u javnu sferu jer mu ondje nije prirodno stanište, no čak se i u privatnoj sferi disciplinira i korigira – i u odnosu prema suprugu, i u odnosu prema djeci, i u odnosu prema gostima. Dakle iako je domaćinska sfera jedini djelokrug u kojem žene imaju pravo na govor, ni u tom kontekstu one ne mogu govoriti kako žele; njihov je autentični govor nedostatan i kvaran čak i u obitelji. Prividna se važnost ženskim verbalnim vještinama pridaje u kontekstima kolidiranja javne i privatne sfere, što se događa kad kućedomaćica prima goste. Naime iako je primarno njezina dužnost da moderira razgovor gostiju, „dok je dužnost kućedomaćinova, da ju u tom pomaže“, savjeti koji se upućuju ženi zasićeni su imperativima, zabranama i svojevrsnim zastrašivanjem te je na nju svaljena sva odgovornost oko kreiranja i održavanja dobre atmosfere među gostima, organiziranja posluge i čuvanja „dostojanstva kuće“. Njezino se nadziranje razgovora svodi na ugađanje drugima, upravljanje temama razgovora koje nipošto ne smiju biti „opasne“, osiguravanje svim gostima jednakog prava na govor i discipliniranje brbljavih gostiju. Sve te operacije žena mora izvoditi diskretno, nečujno i obzirno; štoviše, najbolje bi bilo da je se u društvu ne čuje i ne vidi.

Kućedomaćici pada u dužnost da zgodno rasplete razgovor među gostima i ona mora da se brine da bude svima ugodno, i starijima i mladima, ženskim i muškim, dok je dužnost kućedomaćinova, da ju u tom pomaže. (Propisi za domaćice i uzvanike, *Ženski list*, god. IV, 1928, br. 10, str. 29–30)

Domaćica rukovodi razgovor, navraća na predmet, koji sve članove zanima. (Jambrišak 1907: 104)

Najvažnija zadaća kućedomaćice je ta, da znade u pravom momentu spretno svesti razgovor na drugu temu, ako primijeti, da bi moglo doći do nesuglasica među njenim gostima. Politika predstavlja često najopasniji objekt za prepirku u društvenim debatama. Stoga bi politizirati međusobno smjeli samo oni ljudi, koji su jednako orijentirani.

Ako kućedomaćica mudro svede razgovor na neopasnu kolotečinu, to još uvijek ne znači, da ona mora formalno aktivno voditi svaki razgovor. (Suvremena društvenost, *Hrvatski ženski list*, god. I, 1939, br. 1 (travanj), str. 20–21)

Ako se je tko god u društvu s nekim povukao postrance u razgovor mora ih domaćica vrlo oprezno i obzirno povesti natrag u društvo, da ih ne povrijedi. (...) Kada bi netko iz društva htio da s nekim povede kakav povjerljivi razgovor, treba da zatraži od domaćice dozvolu, da se s nekim na čas udalji iz društva. (Na što valja paziti u razgovoru? *Ženski list*, god. IV, 1928, br. 11, str. 32)

Svaka domaćica kojoj je i malo stalo do dostojanstva svoje kuće, diskretno će paziti, da se možda koji od njenih gostiju ne zanese odviše svojom „govorničkom vještinom“, a na uštrb dobrog ponašanja. (Glavne oznake društvenog razgovora, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 11, str. 10)

Svaka sposobna kućedomaćica uvijek mora raspolagati setom bezopasnih, neutralnih opaski i zapažanja kojima će razvezati i održavati razgovor; teme koje uvodi takvim strategijama moraju odgovarati njezinim gostima, ponajprije muškarcima, a ne njezinim interesima kao predane majke, supruge i domaćice. Kućedomaćica mora motivirati svoje goste za razgovor postavljajući im pitanja, navodeći ih da oni govore, a ona ih mora pažljivo slušati. Kao ni u javnoj sferi žena ni u svojoj kući ne smije isticati svoju erudiciju, načitanost, smisao za humor i inteligenciju, nego mora dopustiti da te vrline pokazuje njezin suprug. „Najpametnija je ona žena koja razgovarajući s muškarcem doprinosi tomu da on djeluje pametno“ (Cameron 2012: 174).

Kućedomaćica može pogriješiti i u komunikaciji s poslugom, a kućedomaćin ne može jer sav posao oko organiziranja i davanja napatka posluži obavlja žena. U korigiranju ženina obraćanja posluži rabe se, ponovno u tonu egzercitiva, oblici „ne smije“ i „mora“ ili se u tonu verdiktiva ono procjenjuje kao „vrlo nelijepo“.

Vrlo je nelijepo uplesti se u razgovor sa služinčadi kod serviranja ili gdje drugdje. (Propisi za domaćice i uzvanike, *Ženski list*, god. IV, 1928, br. 10, str. 29–30)

Isto tako domaćica ne smije za vrijeme jela kod stola podučavati svoje osoblje, davati im naloge glasnim riječima. Posao oko domaćinstva mora se odvijati posve nečujno. Desi li se međjutim ipak ili krivnjom domaćice ili njene posluge kakova nezgoda, to mora

domaćica sa smiješkom preći preko toga, neprimjetno ispraviti pogriješku, a ne glasnim ukorom dočekati poslugu. (Domaćica i uzvanici, *Ženski list*, god. X, 1934, br. 5, str. 31–32)

3.3. Dama ne dosađuje suprugu

Savjeti o romantičnim vezama i braku stalna su rubrika ženskih časopisa. Svoju smislenost grade na tezi da muškarci i žene imaju toliko poteškoća u međusobnoj (romantičnoj) komunikaciji da se čini kao da su s različitih planeta (Cameron 2012: 192).⁷⁰ Takav se – često namjerno konstruiran – komunikacijski jaz između muškaraca i žena već desetljećima iscrpljuje i reciklira: od imperativa o tome kako bi žene trebale razgovarati sa svojim supruzima do monografskih priručnika popularne psihologije i popularne lingvistike u kojima se disfunkcionalnost romantičnih veza objašnjava isključivo lošom komunikacijom između partnera. Autori i autorice tekstova u hrvatskim ženskim časopisima iz prve polovice 20. stoljeća zasigurno nisu bili svjesni toga da njihovo discipliniranje ženskoga govora i nastojanje da ga usklade s muškim očekivanjima polaze od teze da su žene i muškarci drukčiji i da drukčije govore. Na taj se način u tekstovima iz našeg korpusa anticipira razlikovni pristup jeziku i rodu koji će se 1980-ih pojaviti u američkim rodnolingvističkim krugovima i inaugurirati pojavu priručnika popularne lingvistike kao hibridne discipline nastale prožimanjem popularne psihologije, lingvistike i savjetodavnih rubrika iz ženskih časopisa. Glavna je predstavница i začetnica tog žanra Deborah Tannen čija je knjiga *You Just Don't Understand* prevedena i na hrvatski jezik.⁷¹ Osnovne se njezine postavke pojavljuju i kao polazište mnogih savjetodavnih tekstova u našem korpusu, a cilj im je

⁷⁰ Zato nije neobično da je knjiga Johna Graya *Muškarci su s Marsa, žene su s Venere* (1996 [1992]) prema izvještaju izdavača HarperCollinsa iz 1997. najprodavanija nefikcijska knjiga u tvrdom uvezu svih vremena. Popularno i zavodljivo naglašavanje razlika između žena i muškaraca u toj je knjizi svedeno na tezu kako muškarci i žene govore različitim jezicima, pa se zato svađaju, a knjiga se nadaje kao popis dragocjenih savjeta pomoću kojih se sve (komunikacijske) poteškoće u muško-ženskim odnosima mogu riješiti. Ista ta ideja temelj je knjige Deборе Tannen *You Just Don't Understand* (1990) koja je na listi nefikcijskih bestselera *New York Timesa* provela više od tri godine (osam mjeseci bila je na prvome mjestu). Tannen je u to doba stavila svoju akademsku karijeru na čekanje i krenula na promotivnu turneju gostujući u mnogobrojnim radijskim i televizijskim emisijama. Mnogi su joj čitatelji zahvaljivali na tome što im je spasila brak.

⁷¹ Deborah Tannen. 1998. *Ti to baš ne razumiješ. Žene i muškarci u razgovoru*. Preveo Nenad Patrun. Zagreb: Izvori.

odgojiti pravu damu i uzornu suprugu. Naime Tannen operira opozicijom između *natjecateljskoga* i *suradničkoga* komunikacijskog stila povezujući prvi s muškarcima, a drugi sa ženama. Ista se kategorizacija verbalnih navika i ponašanja uopće pojavljuje i u nekim tekstovima u *Ženskom svijetu* i *Ženskom listu*. Dakle polazište za savjetovanje o tome kako treba razgovarati upravo je ideja da muškarci i žene imaju različite komunikacijske stilove i ciljeve koje valja pomiriti ili ih prihvatiti kao nepomirljive.

Suradnja žene ne može biti suvišna, ona je i te kako potrebna. Ali nažalost smatra se djelovanje žene izvan obitelji utakmicom, nepodesnom konkurencom muškarcu. A već sama ta riječ „utakmica“ dovoljno karakteriše stajalište, s kojega se gleda na naš rad, na naše bivstvovanje i na naš napredak. (...) Mi smo suradnice, a ne konkurenca. (...) Kad bi se rad žene cijenio istom mjerom kao i rad muškarca, otpadalo bi samo po sebi mišljenje o utakmici kod podjeljivanja rada. (Suradnja, a ne utakmica, *Ženski svijet*, god. I, 1917, br. 3, str. 138–139)

Muškarci su više nepopustljivi, a žene su više sklone kompromisu. (Mogu li žene biti logične?, *Ženski list*, god. XII, 1936, br. 6, str. 32)

Iako bi se moglo očekivati da uočene razlike između muškaraca i žena jamče ravnopravnu raspodjelu dužnosti vezanih za postizanje i održavanje harmoničnog odnosa, ipak se za izbjegavanje i smirivanje tenzija u braku ponovno regrutiraju isključivo žene. Otkad su romantični odnosi između žena i muškaraca postali temom savjetodavnih žanrova, čini se da u kolektivnoj svijesti prebiva ideja kako je žena više zaokupljena romantičnom vezom nego muškarac, pa je većina savjeta o uspostavljanju i održavanju kvalitetne veze upućena upravo ženama. U našem se korpusu, osim već spomenute šutljivosti, ističe da uzornu suprugu rese vedrina, slatkoća i dobro raspoloženje.

Ako muž dolazi kući zlovoljan i umoran od rada, valja da mu [žena] bude ljubezna i slatka. (Karin Mihaelis. Predavanje slavne danske spisateljice u Zagrebu, *Ženski list*, god. II, 1927, br. 12, str. 4)

U saobraćaju sa muškarcima budi vedra i vesela, ali ne dopusti da si oni dozvole pa ni najmanje slobode. (Što su tražili od supruge prije 100 godina, *Ženski list*, god. XIII, 1937, br. 5, str. 28)

Kako je tek omiljena žena, koja je u (...) saobraćaju mila i ljupka. (Žena u društvu, *Hrvatski ženski list*, god. IV, 1942, br. 7, str. 28)

A zna i to da njena lijepa riječ – vedar posmijeh razvedruje ne samo zamračeno čelo bračnog druga – nego i čini brak ljepšim, snošljivijim i sretnijim. (Golema vrijednost posmijeha, *Ženski list*, god. XI, 1935, br. 4, str. 28)

Žena neka se čuva žestine i neka nastoji da ne izusti nikada osorne riječi. (Jambrišak 1907: 13)

Osim toga žene se upozorava i na to da ne dosađuju muževima i da ih ne zamaraju trivijalnim temama. Naime samo su one u opasnosti da svojom nepromišljenošću prekrše pravila valjane muško-ženske komunikacije, dok je u toj komunikaciji muškarcima očito urođena idealna odmjerenost koja im omogućuje status procjenitelja uspješnosti ženske verbalne izvedbe.

Naročito u braku mužu brzo dosade vječna ženina pitanja o tome što da obuče, što da spremi za ručak, kako da postupa s djetetom ili sa služavkom. Muž traži od žene neku samostalnost u rješavanju ovakovih dnevnih pitanja, a to je opravdano ako se pretpostavi da su muž i žena zajednica sa jednim mozgom i jednom dušom. Žena treba da znade sama odlučivati i voditi dom. Ako muža ne umara vječnim i uvijek istim pitanjima, ne će joj se dogoditi, da onda, kada joj je u istinu potreban savjet, muž začepi uši ili pokaže savršeni nehaj za ono što nju zanima. (O pitanju, *Ženski list*, god. XIII, 1937, br. 7, str. 25)

Kadkada mora muž slušati o sasvim beznačajnim stvarima, možda o kakvoj prepirci sa susjedom ili pazikućom, tetkom ili slično. Sva ogovaranja čitave kuće istovaruju se za vrijeme objeda pred umornog čovjeka, koji bi htio u miru pojesti ono malo jela ili se u ovo kratko odmjerenom slobodno vrijeme pozabaviti s djecom. (Kada muž ima briga, *Hrvatski ženski list*, god. II, 1940, listopad, str. 20)

Na svijetu imade toliko lijepih stvari o kojima se može govoriti – nemoj dakle svom mužu pripovijedati (Mudri savjeti za žene, *Ženski list*, god. IV, 1928, br. 7, str. 29)

Budući da je muškarac osovina i stabilno uporište bračnog odnosa, u njega se ne smije sumnjati niti se smiju propitivati njegove komunikacijske strategije. Ženi se upućuje niz imperativa u vezi s opreznim doziranjem vlastitih sudova, osjećaja i pitanja muškarcu, dok se njemu ničime ne ograničava neupitna komunikacijska sloboda. Na taj se način iznova potvrđuje uvjerenost autoriteta koji uspostavlja pravila jezičnog bontona u to da je muškarcu urođeno besprijeorno verbalno ponašanje, a da ženinu urođenu sklonost narušavanju komunikacijskog sklada valja predano podjarmljivati.

1. Ne taji mužu ništa (...), ne ispituj ga naprotiv o svim njegovim stvarima i poslovima i ne misli da bi u njegovoj šutnji mogla biti kakva tajna.

2. Ako je tvoje mišljenje o nečemu protivno muževom, nemoj se odmah radi toga svadjati s njim. Upamti da je u mnogim životnim pitanjima sud muškarca posve drugačiji nego tvoj. Tako ne tvrdi kategorički da je tvoje mišljenje ispravno, izbjegavaj samoljublje i predrasude i nastoj da sve sporove sa mužem riješiš mirno. (Što su tražili od supruge prije 100 godina, *Ženski list*, god. XIII, 1937, br. 5, str. 28)

Ne rijetko dolazi muž kući zlovoljan, pun je hira. On nije vazda gospodar svoje volje, ne može se svagda svladati. Zar nas ne uči iskustvo, koji dojam imade blaga, valjano naobražena žena na svoga supruga, kako ona umije oporu a često i smionu ćud njegovu ublažiti i ugladiti i njegove strasti usprezati! Žena mora sve to strpljivo podnositi. Njena je zadaća muža sokoliti, odstraniti sve, što bi ga moglo ražestiti. Ona u svakoj zgodi i nezgodi hrabro uz njega stoji, nježno mu pridižući klonulu glavu. (Jambrišak 1907: 12–13)

Iz svih spomenutih norma proizlazi da bračna sreća ovisi isključivo o umijeću žene da mudro režira svoj razgovor sa suprugom. Rezultat je toga nužnost da žena odustane od neposrednosti, iskrenosti i prirodnosti te da se neprestano uživljava u ulogu supruge kakvu priželjkuje svaki muškarac. Pritom su i svi muškarci svedeni na prototip, na jedinstvenu narav koja je kompatibilna uvijek s istim ženskim osobinama. Iako se muškarcima ne dijele savjeti o verbalnom ponašanju, omalovažava ih se upravo tim uniformiranjem. Štoviše, iz nekih savjeta ženama da makar hine divljenje svojim supruzima i da iskoriste svoju inteligenciju kako bi muškarcima stvorile iluziju o slobodi ili ih „svladale“ iščitava se stajalište da su muškarci intelektualno inferiorni ženama i da se njima lako može manipulirati.

Ne valja isticati svoju inteligenciju pred mužem. Bolje je da svoju nadmoć žena upotrijebi da muža svlada – a ne da ga očara, jer očarani se lahko opet probudi a svladani se ne digne tako lahko. (...) Žena mora pružati potpunu iluziju da je muž slobodan, a ipak oko njega sagraditi neke male rešetke preko kojih ne će moći da skoči. (Kako ćeš ukrotiti muža?, *Ženski list*, god. VII, 1931, br. 12, str. 36–37)

U konačnici se stječe dojam da bračni odnos mora biti namještena predstava jer su spontanost i iskrenost najveće prepreke partnerskoj sreći. No tu

predstavu moraju režirati žene: njima se uskraćuje pravo na spontanost i biva-
nje onakvima kakve jesu, a nameće im se obaveza stalnog nadziranja supru-
govih želja i ponašanja, predviđanja njegovih postupaka, vještog upravljanja
njegovim reakcijama i obuzdavanja vlastite naravi. To je primijetila i Marija
Jurić Zagorka u jednom članku u *Ženskom listu* osvrćući se na pravila pona-
šanja u braku: „Dakako tu nema pravila za muža već samo za žene.“⁷²

4. Govore li stvarne žene damskim govorom?

Možda je stalno ponavljanje istih maksima o primjerenome ženskom verbal-
nom ponašanju samo odraz negdašnjih norma, a možda i upornoga ženskog
odbijanja da se pokoravaju tim normama. Cameron (2012: 176) ističe važnost
feminističkog upozoravanja na ušutkavanje žena koje se javlja 1970-ih godi-
na i u popularnoj psihologiji i u prvim rodnolingvističkim tekstovima. Potonji
lingvistički pravac inaugurirala je Robin Lakoff (1973) tekstom „Language
and Woman’s Place“ ukazujući na podređen status žena u verbalnoj komuni-
kaciji. Tekst je bio čitan i izvan akademskih krugova, pa je doprinio populari-
zaciji teze da se ženama uporno nameću norme ženskoga i damskoga govora
(Cameron: *idem*). Domaćica tiha i popustljiva, ali mudra, pomirena sa svojom
izvanjskom sporednošću, ali umirena sviješću o svojoj tajnoj moći da mani-
pulira muškarcem idealna je govornica u našem korpusu. O suprotstavljanju
takvu ukalupljanju ženske verbalne komunikacije ne moramo nagađati niti
ga moramo konstruirati na temelju implicitne pobune žena protiv nametnu-
te im verbalne higijene; humoristično-ironičan glas urednice *Ženskog lista*
Marije Jurić Zagorka eksplicitno razara postavke tekstova objavljenih u listu
koji je uređivala te upozorava na asimetriju u tretmanu muškoga i ženskoga
govora. Njezina stalna rubrika „Igllica“ mjesto je takva rastakanja normativ-
nog diskursa kojim se disciplinira „sirov“ ženski jezik.

Pročitala sam naime jedan članak i to baš u „Ženskom listu“. Čini se
kao da je uperen baš protiv mene! (...) Veli se u članku da se mora
prije promisliti nego što se nešto veli! (...) A muškarački jezici se ne
istrčavaju? Brži su od najbržeg zabijača goala. Zamislite samo koliki
muškarci govore a da ne misle! Prisegnu djevojci ljubav kao ništa! I
kad bi trebalo da svoju prisegu opetuju pred oltarem tek onda počnu
misliti – i misle – i misle – i onda u jednom nemaju riječi! (...) Nije
promislio prije nego što je rekao! I nikome ništa. Zapravo njemu nije

⁷² Što su tražili od supruge prije 100 godina. *Ženski list*, god. XIII, 1937, br. 5, str. 28.

ništa, ali ženi je krivo! Tako njihov poštovani jezik istrčava se pred rudo prije nego što je glava nešto promislila! U ljubavi oni uopće nikad ne misle. Oni samo govore i govore i tako vješto govore, da im se čak i vjeruje! A ne misle što govore! Rekla sam to jednomu od svojih kolega, a on mi je na to podrugljivo odgovorio:

– Tko vam je kriv da ste žene tako lakovjerne!

– Tako dakle. Mi smo žene lakovjerne – rasrdim se ja – a znate zašto vam se vjeruje? Samo zato, što se misli, da vi mislite kad govorite, obećajete i prisežete. (Iglica, Kad počnem misliti..., *Ženski list*, god. VII, 1931, br. 5, str. 43)

Sasvim je sigurno kako mnogi govornici ne smatraju da njihovo ignoriranje poželjnoga jezičnog ponašanja ugrožava njihov društveni ili kulturni identitet ni da dovodi do velikih nesporazuma. Dakle vjerojatno su se i mnoge žene pitale tko postavlja pravila lijepoga i primjerenoga govorenja, zašto se ona ne bi mogla promijeniti, što im se može dogoditi ako prekrše ta pravila i zašto se ona ne primjenjuju i na muškarce. Zagorka upozorava na to da kvaliteta komunikacije u braku i bračna sreća ovise o trudu obaju partnera te da se pravila jezične uljudnosti moraju pridržavati i muškarac i žena.

Da li ste kada opazili da najčešće u kući dolazi do disonanca prigodom obiteljskoga ručka ili večere! (...) Žena se tuži mužu na sve moguće kućanske neprilike. Muž nakrca u dušu žene sve svoje neugodne doživljaje u uredu ili poslu. (...) Ali nikada ne smije dopustiti ni žena ni muž, da se za vrijeme objeda i večere raspravlja bilo o kakvim neugodnim stvarima. (O čemu se nesmije debatirati kod jela, *Ženski list*, god. X, 1934, br. 1, str. 36)

Uljudba nas uči o međusobnom saobraćaju s našim bližnjima. Ona nas poučava obzirima koje smo dužni drugima. A muž i žena? (...) Kakav nježni sklad i koliko topline proizlazi iz saobraćaja muža i žene, ako su vazda jedan prema drugome pažljivi i obzirni. Takav postupak produljuje i ljubav i bračnu sreću. (Medjusobna pažnja muža i žene, *Ženski list*, god. X, 1934, br. 1, str. 37–38)

Svjesna činjenice da se zbog mnogobrojnih društvenih promjena moraju revidirati kriteriji prema kojima se uspostavljaju društvene rodne uloge, Zagorka ne raspravlja samo o rodnim ulogama u komunikacijskom odnosu nego i o brisanju granica između muških i ženskih poslova te o rodnom preslagivanju u javnoj sferi. Zbog ulaska žena na tržište rada ili, točnije, zbog njihova izlaska iz domaćinske sfere isti nevidljivi glas koji regulira ženino verbalno ponašanje počinje izražavati bojazan za obitelj i dom čiji opstanak, očito,

ovisi isključivo o ženskom pregnuću. Zato Zagorka umiruje taj zabrinuti glas čijoj se kontroli žena sve više otima i naglašava da domaćica i majka postaje i „zaradjujuća snaga“, što znači da su se njezine dužnosti udvostručile.

Stari oblici društvenog poretka imali su strahovitih mjera prema ženskom spolu. One su se tome pokoravale kao nečemu potpuno prirodnom. (...) Ličnost žene bila je omalovažavana ili poštovana u različitim vijekovima već prema mišljenju i pogledima na ženski spol. (...) Žena je živjela dugo u svojem domu – društveno i lično u potpunoj bezbrigi. (...) Medjutim novo doba, novi pokreti pa onda rat, koji je ženu rinuo na sva životna bojišta, iz temelja su promijenili ženino pregnuće. U ratno doba zasvjedočene sposobnosti a po tome stečena samosvijest promijenila je potpuno ženino položaj. Ona je izašla u – borbu života. (...) I namještena i radna žena biva majkom, vodi svoju kuću – kao dosele – s tom razlikom, da sada nema toga pomoćnog kućnog osoblja kao nekoć. Uz sve dosadanje dužnosti ona postaje još i zaradjujuća snaga. (...) Mnogo se puta raspravljajući ovaj ženski problem spočitava ženi da se tim istupom želi osloboditi svojih dužnosti domaćice i majke. Medjutim je upravo protivno. – Žena je zadržala dužnosti majke i domaćice a napustila samo mirovanje, bezbrižnost i udobnost i otišla da se još muči teškim odgovornim radom (...). Žena se svojim istupom u rad ničesa ne oslobadja, ona se tek – obvezuje. (Savremena žena, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 3, str. 1)

Odnosi u domaćinstvu moraju se mijenjati u skladu s odnosima u društvu. Kao što žene ulaze u profesije koje su im donedavna bile nedostupne i privikavaju se na nove uloge u javnoj sferi, tako se i muškarci moraju pomiriti s novim ulogama „u kućanstvu budućnosti“.

Kućni poslovi bili su uvijek određeni kao ženski posao. Za muža smatrao se je takav posao sramotan. Muškarcu je uvijek ispod njegovog dostojanstva laštenje ili ribanje podova, ili brisanje prašine i ispiranje sudja. Ali samo u vlastitoj kući. Kao sluga ili podvornik u kakovom uredu, on mirno pere i lašti podove, briše prašinu itd. Onda mu to nije ispod dostojanstva. (Muž u kućanstvu budućnosti, *Ženski list*, god. IX, 1933, br. 7, str. 61)

Zagorkina opažanja o promjenama rodnog režima dobivaju veću vjerodostojnost kad ih potvrđuje ugledan muški glas. Miljenko Vidović, „znameniti pokretač za prosvjećivanje naroda“, ne osjeća se ugroženim zbog ulaska žene u političko djelovanje, nego drži da bi ona u to polje mogla unijeti „svoj blagotvorni utjecaj“.

Povodom ženskog pokreta za pravo glasa, napisao je znameniti pokretač za prosvjećivanje naroda i izdavač „Novi Čovjek“ g. Miljenko Vidović članak pod naslovom: „Žena i politika“. (...) Zašto da majka ima bditi nad djetetom samo do školske ili šegrtske njegove zrelosti, a nje da se više ništa ne tiče, kakova je škola, u kojoj uči njezino dijete, kakova radiona, gdje se ono sprema za kalfu, kakav socijalni zakon, koji ima da uredjuje odnose djeteta sa poslodavcem, kakav politički život, u koji će ono doskora ući, ukratko, zašto da majkama osporavaju prava, da kažu svoju riječ u stvarima, koje ravnaju javnim životom, pa i životom njezine porodice? Zar ne tangiraju majke, supruge i sestre pitanja rata ili mira, poreza, morala, javnoga zdravlja, i još mnogo toga što utječe na život nacije? Jedino pitanje koje bi se moglo postaviti u ovoj stvari jest: „Što bi mogla žena specifično svojega unijeti u javni život svojom političkom saradnjom.“ Riječ žena, veli pisac, isti je kao i riječ srce. I za to on misli, da bi žena mogla unijeti u javni život, koji se danas provodi potpuno bez osjećanja – svoj blagotvorni utjecaj i onda bi mi muškarci dublje osjetili dužnost prema sebi i naciji. Postali bismo čišći u mišljenju, pošteniji u radu, idealniji u naziranju na svijet i život. (Žena u Državnim poslovima, *Ženski list*, god. IV, 1928, br. 1. str. 41–42)

Ekonomska i društvena emancipacija žene odražava se i na muški i na ženski odnos prema braku i romantičnim vezama. Muškarci i žene više nisu ucijenjeni pristajanjem na takve zajednice da bi stekli sigurnost i društveni ugled, pa se mogu držati cjelovitim bićima i bez funkcioniranja u paru.

I u društvenom smislu novo doba pruža toj zaradjujućoj ženi slobodu, da se kreće sama svuda, u poslu i u društvu, dopušta joj da ostane neudata, a da time ne gubi baš ništa od svoje vrijednosti. „Stara frajla“ danas ne postoji. Izbrisan je propis o „muškoj pratnji“. Žena ne treba ničije pratnje – ne mora da bude uz nju svuda muškarac kao nekoć. Ovako stekla je žena podpuno svoju neovisnost od muža – ekonomsku i društvenu. No i muškarac ovim poredjajem nije više ovisan o ženi, kao što je bio onda, kad je samo po ženi mogao da imade „svoj red“ u dnevnom životu. Danas više nijedan mladić ne osjeća, da se mora što prije okučiti s razloga da može nositi pletene čarape, kod kuće škrobljene košulje, da ima svoj udobni široki dom od više soba i finu obiljnu domaću koštu. (...) Sve se tako razvija – da ekonomski i društveno žena i muškarac bivaju neodvisni jedan od drugoga. (...) Medjutim danas jedva koja djevojka čeka skrštenih ruku muža. Svaka nastoji da se zaposli – a muškarac, čim je stekao

mogućnost za brak – ne ogledava se – za ženom. (Smanjeno domaćinstvo, *Ženski list*, god. V, 1929, br. 4, str. 1)

Vraćajući se pitanju autoritativnoga glasa koji uspostavlja i provodi pravila jezičnog bontona te sankcionira njihovo kršenje, Zagorka propituje žensku solidarnost u borbi protiv verbalnoga i, uopće, društvenoga porobljivanja žena i apelira na njih da se ujedine u pobuni protiv takva poretka.

Imade li u žena svijest solidarnosti? (...) A kako je u krugovima predstavnika ženskih boraca? U općim pokretima za socijalna, društvena i politička prava pred mnogo godina iznosile su ove pobornice jednodušne rezolucije, memorandum i vazda pokazivale solidarnost. Medjutim danas, kad su im počeli uzimati što su stekle, nema toj solidarnosti traga, barem ne u onom opsegu, u kojem se pokazivala u početku pokreta. Sada se nije nigdje pojavio uzajamni nastup kao onda. Uzroci su tome valjda u okolnosti, da su pobornice ženskih pokreta tokom vremena podavale premalo važnosti odgoju svijesti za zajednicu, pa je uslijed toga pao i odpor. (...) Nikad ne bi smjela žena dopustiti, da se druga žena napada, omalovažuje, prezire – objeđuje. Uvijek bi morala da pobija nepravedni, površni, lahkomišljeni i zlonamjerni sud o drugim ženama. Ako to ne čini, griješi sama prema sebi. Sve slaboće i sva zla koja se natovaruju jednoj ženi padaju na sav ženski svijet. (...) Kad žene neće dopustiti da ih itko zasiplje crnim sjenama onda će sav ženski rod zasjati u pravom svijetlu dobrote. Vjerujte: žene bi u očima muškaraca izgledale mnogo bolje nego što ih oni drže, kad bi se one medju sobom čovječno razumijevale i branile. Kad bi bile solidarne... (Žene i solidarnost, *Ženski list*, god. X, 1934, br.7, str. 1–2)

Za sporo probijanje granica između domaćinstva i javne sfere, za lijeno i neodlučno prigrbljivanje novostečenih prava, pa tako i prava na govor, Zagorka ne okrivljuje isključivo muškarce ni fantomske društvene norme, nego žene i njihovu razjedinjenost.

Nebrojeno puta opazila sam u društvu, da i one žene, koje se bore za lijepa i pravedna politička i druga zakonom još nedozvoljena prava žene – u društvenom saobraćaju griješe kao i žene sa konservativnijim načelima. (...) Tek onda, kad će sve žene jednoglasno reći: Žena bila sama, ili pako imala ona muža, brata ili drugog zaštitnika – sasvim je ravnopravna onoj, koja nema nikoga. (...) Za zakonsko pravo mora se žena – boriti. Ali društvena prava imade ona samo uzeti. (Društveni saobraćaj žene, *Ženski list*, god. II, 1927, br. 12, str. 29)

Najboljim mi se završetkom ovog odjeljka čine progresivna Masarykova stajališta o ravnopravnosti muškaraca i žena koja su u našem korpusu više puta citirana i tiho slavljena. Sasvim je sigurno da njegove riječi, izrečene s pozicije muškog državnika, odjekuju drukčije nego riječi anonimne žene domaćice, no to ne potire njihovu točnost, snagu i vizionarstvo. Dovoljno je reći da je mnogo prije pojave dominacijskog i razlikovnog pristupa proučavanju jezika i roda, koji su tek krajem 1980-ih odbačeni kao esencijalistički, Masaryk brisao razlike između spolova, protivio se binarnim razvrstavanjima ljudskih emocija i razuma te svaku inferiorizaciju žena držao „praznovjerjem i predrasudama“.

Što Masaryk govori o ženama reprezentira najkulturnije naziranje današnjega vremena. (...)

O ženskom pitanju posebice – ne može se govoriti, kao što se ne može govoriti o muškom pitanju. Ali to tzv. žensko pitanje nije samo pitanje žena, nego muževa, djece ukratko, pitanje kulturno – sve-ljudsko. U obitelji mora prestati svaka nadvlada muža nad ženom i djecom. Od samog je početka pa sve do danas bila i jest stroga jedinstvenost između oba društvena spola. (...) Žena mora biti sa mužem u svim područjima ljudskog, dakle čovječanskog života – jednaka. O apsolutnoj jednakosti obih spolova samo se po sebi razumije – ne može biti govora, nego o jednakopravnosti u državi. (...) Ja ne opažam, kad dublje posmatram život, nikakove razlike između umne nadarenosti žene i muža. Muž je tjelesno jači – seksualno se razlikuje od nje, ali sasvim je jednak sa ženom i osjećajno. Radnica, koja imade nekoliko djece, mora ju odgajati, za njih se brinuti, štediti svaki novčić da vodi kućanstvo, pa još i uz to raditi – mora mnogo više misliti, nego li muž, koji ide rano u jutro u službu, a vraća se kući na – gotovo. Shvaćanje da je žena intelektualno t. j. umno niža od muža, stavljam u red raznih praznovjerja i predrasuda. (Z., Predsjednik čehoslovačke republike profesor Masaryk o ženama, *Ženski list*, god. III, 1927, br. 7. str. 7–8)

5. Jesmo li nadišli jezični bonton iz prve polovice 20. stoljeća?

Od vremena Zagorkina propitivanja higijene ženskoga govora štošta se promijenilo, pa tako i društvene rodne uloge i s njima povezane društvene predodžbe o uzornome muškom i ženskom ponašanju. Romansa s muškarcem i sretan brak nisu više jedini sretni završeci ženskih priča, a mnoge žene danas teže i uspješnoj karijeri i uspješnoj ljubavnoj vezi. No čini se kako nastojanja

da se poprave ženske verbalne vještine nisu jenjala, nego su samo zaodjenuta drukčijom retorikom. Tako naprimjer tekst objavljen na jednome hrvatskom portalu nosi naslov „Znate li razgovarati s muškarcem?“⁷³ i započinje ovom konstatacijom: „Mnoge žene ne znaju razgovarati s muškarcima“. Tekst se nadaje kao spasonosan popis savjeta i poučaka za žene kojima nije urođena vještina konverzacije s muškarcima. Sažet priručnik podijeljen je na odlomke koji nose podnaslove „I muškarci su samo ljudi“, „Znajte koliko vrijedite“, „Pojašnjavanjem okrenite stvari u vlastitu korist“, „Glumite pa pretvorite u realnost“, „Nemojte se natjecati“, „Ne bojte se tišine“ i „Slobodno mu udijelite kompliment“. U tekstu se ponavljaju navlas iste tvrdnje o ženskome verbalnom ponašanju kao i u časopisima s početka 20. stoljeća, pa im se dijele i potpuno isti savjeti (moraju obuzdavati svoju brljavost, ne smiju isticati svoju inteligenciju, moraju režirati razgovor i manipulirati sugovornikom itd.). Na drugom se pak portalu u naslovu teksta ženama zapovijeda: „Prestanite manipulirati, naučite kako razgovarati s partnerom“.⁷⁴ Nabraja se niz ženskih verbalnih navika (dramatiziranje, kuknjava, vikanje, verbalna agresija, manipulacija) koje „nevjerojatno živciraju muškarce“ i ponovno se ženama docira o nužnosti učenja kako se razgovara s partnerom. U naslovu teksta na još jednom se portalu ističe najveća i najčešće ponavljana zabluda o razlikama između muškoga i ženskoga verbalnog ponašanja; riječ je o ničim potkrijepljenoj tvrdnji da žene govore više od muškaraca, što je Abby Kaplan (2016) iskoristila i kao figuru u naslovu svoje knjige.⁷⁵ Tekst nosi naslov „Žene koje znaju šutjeti puno su privlačnije od onih koje stalno pričaju, evo i zašto“.⁷⁶ Nužnost odgajanja žena i discipliniranja njihova govora nameće se kao tema i na popularno-znanstvenim i stručnim portalima (npr. „Kako postići da vas muškarac čuje?“⁷⁷ „10 tema o kojima morate razgovarati s partnerom želite

⁷³ V. <https://www.tportal.hr/lifestyle/clanak/znate-li-razgovarati-s-muskarcem-2012-0320> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

⁷⁴ V. <https://direktno.hr/zivot/prestanite-manipulirati-naucite-kako-razgovarati-s-partnerom-7192/> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

⁷⁵ *Women Talk More than Men... And Other Myths about Language Explained* (Kaplan 2016).

⁷⁶ V. <http://www.index.hr/rouge/clanak/zene-koje-znaju-sutjeti-puno-su-privlacnije-od-onih-koje-stalno-pricaju-evo-i-zasto/1023018.aspx> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

⁷⁷ V. <https://www.centarzdavlja.hr/zdrav-zivot/psihologija/kako-postici-da-vas-muskarac-čuje/?refresh=true> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

li sretnu vezu“,⁷⁸ „Mali savjeti za uspješnu komunikaciju“⁷⁹ itd.). Tekstovi na tim portalima samo su derivati goleme industrije knjiga za samopomoć koje se obraćaju prvenstveno ženama. Pitanje je, naravno, zašto su žene i dan-danas primarne mete verbalne higijene koja ima svoje stalno mjesto i u knjigama za samopomoć i u internetskim tekstovima inspiriranim tim popularnim žanrom. Osim što se od vremena iz kojeg datira naš korpus neprestano perpetuiraju ideje o ženskome komunikacijskom deficitu i potrebi da se ženino autentično verbalno ponašanje korigira i disciplinira, na bujanje literature za samopomoć namijenjene ženama utječe i tržišna politika. Naime drži se da su žene stalni i vjerni kupci i publika, što cijeloj toj industriji osigurava izvjestan kapital. Nije teško uočiti tipičnu strategiju koja generira stalnu potrebu za novim samopomoćnicama: najprije se kreira problem, potom se o njemu piše kao o dosad neuočenoj smetnji koja ženama remeti kvalitetu života, a potom se objavljuju knjige u kojima se nude spasonosna rješenja tog problema. Tako se primjerice konstruirala „opća istina“ o tome kako su žene u javnoj sferi i komunikaciji tjeskobnije i nesigurnije od muškaraca kojima je javna domena oduvijek prirodna okolina. Posljedica je toga nastanak posebnih profesija – komunikologa, životnih trenera i sličnih stručnjaka – koji liječe ženu od raznoraznih komunikacijskih bolesti. Istom se logikom i dalje obnavlja mit o vječnoj ženskoj zaokupljenosti romantičnim odnosima s muškarcem čiji uspjeh ovisi isključivo o njezinoj vještini režiranja verbalne komunikacije s njim. Do kakvih se apsurdna dolazi u savjetodavnoj literaturi usmjerenoj na poboljšanje komunikacije u romantičnoj vezi dokazuje članak s internetskog portala u kojem se ženama savjetuje da ozbiljan razgovor s muškarcem moraju zapodjenuti točno u 20 sati i 15 minuta.⁸⁰

⁷⁸ V. <https://zadovoljna.dnevnik.hr/clanak/10-tema-o-kojima-morate-razgovarati-sa-svojim-muskarcem-zelite-li-sretnu-vezu---390824.html> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

⁷⁹ V. <http://ordinacija.vecernji.hr/zdravlje/ohr-savjetnik/mali-savjeti-za-uspjesnu-komunikaciju/> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

⁸⁰ V. <http://www.index.hr/rouge/clanak/kada-je-pravo-vrijeme-za-razgovor-s-partnerom/822275.aspx> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).

Izvori

Knjige

- Jambrišak, Marija. 1907. *O pristojnom vladanju u svim životnim prilikama*. Drugo ispravljeno izdanje. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana (Stj. Kugli).
- Krleža, Miroslav. 2001. *Glembajevi*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Peić, Matko. 1969. *Jesen u Poljskoj*. Zagreb: Naprijed.
- Peić, Matko. 1974. *Crno zlato*. Zagreb: Ina-Naftaplin.
- Peić, Matko. 1984. *Ljubav na putu*. Zagreb: Globus.
- Peić, Matko. 1985. *Evropske skitnje*. Zagreb: Znanje.
- Peić, Matko. 1996. *Skitnje*. Treće izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Šeringer, Vinko. 1934. *Najnoviji bon-ton ili Uputstvo kako da se odijevamo i ponašamo u boljem društvu*. Zagreb: Vlastita naklada.

Časopisi

- Hrvatica*. Časopis za ženu i dom. Zagreb, siječanj 1939. (god. I, br. 1) – travanj 1941. (god. III, br. 4). Urednica: Marija Jurić Zagorka.
- Hrvatski ženski list*. Zagreb, travanj 1939. (god. I, br. 1) – prosinac 1944. (god. VI, br. 12). Urednice: Sida Košutić i Mara Schwel.
- Jugoslavenska žena*. [Nastavlja se na časopis *Ženski svijet*.] Zagreb, 1918. (god. II, br. 11) – 1919. (god. III, br. 12). Urednica: Zofka Kveder-Demetrović.
- Novi ženski list*. Zagreb, svibanj 1938. (god. I) – ožujak 1939. (god. II). Urednica: Marija Jurić Zagorka.
- Za vjeru i dom*. List namijenjen ženskom obrazovanom svijetu. Zagreb, 1908. (god. I) – 1925. (god. XII). Uredništvo: Marija Tomšić (1908–1911), Literarna sekcija Marijine kongregacije učiteljica u Zagrebu (1912–1924) i Josipa Vimer (1925).
- Ženski list*. Zagreb, travanj 1925. (god. I, br. 1) – travanj 1938. (god. XIV, br. 4). Urednica: Marija Jurić Zagorka.
- Ženski svijet*. Mjesečnik za kulturne, socijalne i političke interese žena. Zagreb, 1917. (god. I, br. 1) – 1918. (god. II, br. 9). Urednica: Zofka Kveder-Demetrović.

Literatura

- Adelung, Johann Christoph. 1783. Von dem Geschlechte der Substantive. *Magazin für die deutsche Sprache* 1 (4): 3–20.
- Anić, Vladimir. 2005. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* (= Veliki Anić). Priredila Ljiljana Jojić. Zagreb: Novi Liber.
- Armstrong, Nancy; Leonard Tennenhouse. 2014. *The Ideology of Conduct. Essays on Literature and the History of Sexuality*. New York: Routledge.
- Austin, John Langshaw (Ostin, Džon L.). 1994. *Kako delovati rečima*. Novi Sad: Matica srpska.
- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Globus – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Barada, Valerija; Željka Jelavić (ur.). 2004. *Uostalom diskriminaciju treba ukinuti! Priručnik za analizu rodni stereotipa*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Barić, Eugenija. 1987. Mocijski parnjaci i njihova upotreba. *Rasprave Zavoda za jezik* 13 (1): 9–18.
- Barić, Eugenija; Mijo Lončarić; Dragica Malić; Slavko Pavešić; Mirko Peti; Vesna Zečević; Marija Znika (= Barić *et al.*). 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Baron, Dennis. 1986. *Grammar and Gender*. New Haven – London: Yale University Press.
- Barrett, Rusty. 1999. Indexing polyphonous identity in the speech of African American drag queens. U: Mary Bucholtz, Anita C. Liang i Laurel A. Sutton (ur.). *Reinventing Identities. The Gendered Self in Discourse*: 313–331. New York: Oxford University Press.
- Barrett, Rusty. 2004. As much as we use language: Lakoff's queer augury. U: Robin Tolmach Lakoff. *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*: 296–302. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Barrett, Rusty. 2015. Desire versus „sexual identity“ debate. U: Patricia Whelehan i Anne Bolin (ur.). *The International Encyclopedia of Human Sexuality*: 294–297. Chichester – Malden: Wiley Blackwell.
- Barrett, Rusty. 2018a. „Homo-genijalna“ govorna zajednica. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 221–244. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.

- Barrett, Rusty. 2018b. Indeksiranje polifonoga identiteta u govoru afroameričkih *drag queens*. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 307–328. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Beardsmore, H. Baetens. 1971. A gender problem in a language contact situation. *Lingua* 27: 141–159.
- Benveniste, Émile. 2005. *Riječi indoeuropskih institucija*. Preveo Vojmir Vinja. Zagreb: Disput.
- Berbić Kolar, Emina; Ljiljana Kolenić. 2014. *Sičanske riči*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Berg, Per-Christian; Manu Gopinathan. 2017. *A Deep Learning Ensemble Approach to Gender Identification of Tweet Authors*. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.
- Bertoša, Mislava. 2001. Jezične promjene i feministička kritika jezika. *Revija za sociologiju* 32 (1–2): 63–75.
- Bertoša, Mislava. 2014. *Od monarhijske reklame do queer lingvistike*. Zagreb: Antibarbarus.
- Bing, Janet M.; Victoria L. Bergvall. 2018. Pitanje svih pitanja: onkraj binarnoga razmišljanja. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 193–220. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Black, Maria; Rosalind Coward. 1990. Linguistic, social and sexual relations. A review of Dale Spender's *Man Made Language*. U: Deborah Cameron (ur.). *The Feminist Critique of Language. A Reader*: 100–118. London – New York: Routledge.
- Borić, Rada (ur.). 2007. *Pojmovnik rodne terminologije prema standardima Europske unije*. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Borić, Rada. 1998. Ženski identitet u jeziku. *Treća* 1 (1): 37–44.
- Borić, Rada. 1999. Jezikom protiv žena. *Zaposlena* 50: 50–51.
- Borić, Rada. 2004. Nejednakost u jeziku. Više od stereotipa. U: Valerija Barada i Željka Jelavić (ur.). *Uostalom, diskriminaciju treba ukinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa*: 17–30. Zagreb: Centar za ženske studije.
- Bratanić, Maja. 2005. Mjesto žene u rječniku. U: Diana Stolac, Nada Ivanetić i Boris Pritchard (ur.). *Jezik u društvenoj interakciji*: 37–46. Zagreb – Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Britto, Francis. 2005. The gender of God. Judeo-Christian feminist debates. U: Allyson Jule (ur.). *Gender and the Language of Religion*: 25–40.

- Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brouwer, Dédé; Marinel Gerritsen; Dorian De Haan. 1979. Speech differences between women and men: On the wrong track? *Language in Society* 8 (1): 33–50.
- Brown, Penelope. 1980. How and why are women more polite? Some evidence from a Mayan community. U: Sally McConnell-Ginet, Ruth A. Borker i Nelly Furman (ur.). *Women and Language in Literature and Society*: 111–136. New York: Praeger.
- Brown, Penelope; Stephen C. Levinson. 1978. Universals in language usage. Politeness phenomena. U: Esther Goody (ur.). *Questions and Politeness*: 56–310. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Penelope; Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Broz, Ivan; Franjo Iveković. 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika I–II*. Zagreb: Štamparija Karla Albrechta.
- Brugmann, Karl. 1891. Zur Frage der Entstehung des grammatischen Geschlechts. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 15: 523–531.
- Bucholtz, Mary. 1999. Bad examples. Transgression and progress in language and gender studies. U: Mary Bucholtz, Anita C. Liang i Laurel A. Sutton (ur.). *Reinventing Identities. The Gendered Self in Discourse*: 3–20. Oxford – New York: Oxford University Press.
- Bucholtz, Mary. 2004. Editor's introduction. U: Robin Tolmach Lakoff. *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*: 3–14. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Bucholtz, Mary. 2018. Feministički temelji istraživanja jezika, roda i spolnosti. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 331–360. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Bucholtz, Mary; Kira Hall. 2004. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language in Society* 33 (4): 469–515.
- Bugarski, Ranko. 2006. *Žargon*. Beograd: XX vek.
- Burrell, Nancy; Mary Anne Fitzpatrick. 1989. The psychological reality of marital conflict. U: Dudley D. Cahn (ur.). *Intimates in Conflict. A Communication Perspective*: 167–186. Hillsdale: Erlbaum.
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. 1993. *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of „Sex“*. New York: Routledge.

- Butler, Judith. 2000. *Nevolje s rodom. Feminizam i subverzija roda*. Prevela Mirjana Paić Jurinić. Zagreb: Ženska infoteka.
- Cameron, Deborah (ur.). 1990. *The Feminist Critique of Language. A Reader*. London – New York: Routledge.
- Cameron, Deborah. 2000. Styling the worker. Gender and the commodification of language in the globalized service economy. *Journal of Sociolinguistics* 4 (3): 323–347.
- Cameron, Deborah. 2009. Sex/Gender, Language and New Biologism. *Applied Linguistics* 31 (2): 173–192.
- Cameron, Deborah. 2012. *Verbal Hygiene*. London – New York: Routledge.
- Cameron, Deborah. 2014. Gender and language ideologies. U: Susan Ehrlich, Miriam Meyerhoff i Janet Holmes (ur.). *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality*: 281–296. Second Edition. Chichester: Wiley Blackwell.
- Cameron, Deborah. 2018. Izvođenje rodnoga identiteta: govor mladića i konstruiranje heteroseksualne maskuliniteta. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 289–305. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Chamberlain, Alexander F. 1912. Women's languages. *American Anthropologist* 14 (3): 579–581.
- Coates, Jennifer (ur.). 1998. *Language and Gender. A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Coates, Jennifer. 1989. Gossip revisited. Language in all-female groups. U: Jennifer Coates i Deborah Cameron (ur.). *Women in Their Speech Communities. New Perspectives on Language and Sex*: 94–121. New York: Longman.
- Coates, Jennifer. 1993. *Women, Man and Language. A Sociolinguistic Account of Gender Differences in Language*. Drugo izdanje. London: Longman.
- Coates, Jennifer. 1996. *Women Talk. Conversation Between Women Friends*. Oxford: Blackwell.
- Coates, Jennifer; Deborah Cameron. 1989. Some problems in the sociolinguistic explanation of sex differences. U: Jennifer Coates i Deborah Cameron (ur.). *Women in Their Speech Communities. New Perspectives on Language and Sex*: 13–26. New York: Longman.
- Collins, Sheila. 1992. Theology in the Politics of Appalachian Women. U: Carol P. Christ i Judith Plaskow (ur.). *Womanspirit Rising. A Feminist Reader in Religion*: 149–158. New York: Harper Collins.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Čmejrková, Světa. 2003. Communicating gender in Czech. U: Marlis Hellinger i Hadumod Bussmann (ur.). *Gender Across Languages III*: 27–57. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Davis, Hayley. 1996. Theorizing women's and men's language. Review article. *Language and Communication* 16 (1): 71–79.
- Dubois, Betty Lou; Isabel Crouch. 1975. The question of tag questions in women's speech. They don't really use more of them, do they? *Language in Society* 4 (3): 289–294.
- Eckert, Penelope. 1989. The whole woman. Sex and gender differences in variation. *Language Variation and Change* 1 (3): 245–267.
- Eckert, Penelope. 2004. The good woman. U: Robin Tolmach Lakoff. *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*: 165–170. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Eckert, Penelope; Sally McConnell-Ginet. 1992. Think practically and look locally. Language and gender as community-based practice. *Annual Review of Anthropology* 21 (1): 461–488.
- Eckert, Penelope; Sally McConnell-Ginet. 2003. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckert, Penelope; Sally McConnell-Ginet. 2018. Misli praktično, gledaj lokalno: jezik i rod kao praksa utemeljena na zajednici. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 157–192. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Eelen, Gino. 2001. *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Ervin, Susan M. 1962. The connotations of gender. *Word* 18 (1–3): 249–261.
- Fairclough, Norman. 2000. *New Labour, New Language?*. London: Routledge.
- Felman, Shoshana. 1993. *Skandal tijela u govoru*. Zagreb: Naklada MD.
- Fishman, Pamela. 1978. Interaction. The work women do. *Social Problems* 25 (4): 397–406.
- Flannery, Regina. 1946. Men's and women's speech in Gros Ventre. *International Journal of American Linguistics* 12 (3): 133–135.
- Fodor, István. 1959. The origin of grammatical gender. *Lingua* 8: 1–41, 186–214.
- Freed, Alice. 1992. We understand perfectly. A critique of Tannen's view of cross-sex communication. U: Kira Hall, Mary Bucholtz i Birch Moonwomon (ur.). *Locating Power. Proceedings of the Second Berkeley Women and Language Conference*: 144–152. Berkeley: Berkeley Women and Language Group.

- Furfey, Paul Hanly. 1944. Men's and women's language. *American Catholic Sociological Review* 5 (4): 218–223.
- Gal, Susan. 1995. Language, gender, and power. An anthropological review. U: Kira Hall i Mary Bucholtz (ur.). *Gender Articulated. Language and the Socially Constructed Self*: 169–182. London: Routledge.
- Gal, Susan; Kathryn A. Woolard. 1995. Constructing languages and publics. Authority and representation. *Pragmatics* 5 (2): 129–138.
- Goffman, Erving. 1976. Replies and responses. *Language and Society* 5 (3): 257–313.
- Goodwin, Marjorie Harness. 1978. *Conversational Practices in a Peer Group of Urban Black Children*. Doktorska disertacija. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Goodwin, Marjorie Harness. 1980. Directive-response speech sequences in girls' and boys' task activities. U: Sally McConnell-Ginet, Ruth A. Borker i Nelly Furman (ur.). *Women and Language in Literature and Society*: 157–173. New York: Praeger.
- Gorjanc, Vojko. 2007. Identitet: kreiranje u diskursu i konstrukcija u rječniku. U: Jagoda Granić (ur.). *Jezik i identiteti. Zbornik*: 185–195. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Grice, H. Paul. 1987. Logika i razgovor. U: Nenad Mišćević i Matjaž Potrč (ur.). *Kontekst i značenje*: 55–67. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Grimm, Jacob. 1890. *Deutsche Grammatik III*. Berlin – Güthersloh: Dümmler – Bertelsmann.
- Gulešić Machata, Milvia. 2007. *Prepoznavanje roda imenica u hrvatskom jeziku inojezičnih govornika*. Kvalifikacijski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Gumperz, John Joseph. 1977. Sociocultural knowledge in conversational inference. U: Muriel Saviile-Troike (ur.). *Linguistics and Anthropology*: 191–211. Washington: Georgetown University Press.
- Gumperz, John Joseph. 1978a. The conversational analysis of interethnic communication. U: E. Lamar Ross (ur.). *Interethnic Communication*: 13–31. Athens: University of Georgia Press.
- Gumperz, John Joseph. 1978b. Dialect and conversational inference in urban communication. *Language in Society* 7 (3): 393–409.
- Gumperz, John Joseph. 1980. The sociolinguistic basis of speech act theory. U: Julian Boyd i Alessandro Ferrara (ur.). *Speech Acts Theory. Ten Years Later*: 101–121. Milan: Versus.
- Gumperz, John Joseph. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Haas, Mary R. 1964. Men's and women's speech in Koasati. U: Dell Hymes (ur.). *Language in Culture and Society*: 142–149. New York: Harper & Row.
- Hall, Kira. 1995. Lip service on the fantasy lines. U: Kira Hall i Mary Bucholtz (ur.). *Gender Articulated. Language and the Socially Constructed Self*: 183–216. New York: Routledge.
- Hall, Kira. 2003. Exceptional speakers. Contested and problematized gender identities. U: Janet Holmes i Miriam Meyerhoff (ur.). *The Handbook of Language and Gender*: 353–380. Malden: Blackwell Publishing.
- Hall, Kira. 2004. Language and marginalized places. U: Robin Tolmach Lakoff. *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*: 171–177. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Ham, Sanda. 2009. Govori li Kozarčeva Tena slavonski? *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 56 (2): 53–64.
- Haugen, Einar. 1953. *The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Herder, Johann Gottfried. 1772. *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Berlin: Akademie der Wissenschaften.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: The Macmillan Company.
- Holmes, Janet. 1984. Modifying illocutionary force. *Journal of Pragmatics* 8 (3): 345–365.
- Holmes, Janet. 1995. *Women, Men and Politeness*. London: Routledge.
- Holmes, Janet. 1998. Complimenting. A positive politeness strategy. U: Jennifer Coates (ur.). *Language and Gender. A Reader*: 100–120. Oxford: Blackwell.
- Holmes, Janet. 2004. Power, lady, and linguistic politeness in *Language and Woman's Place*. U: Robin Tolmach Lakoff. *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*: 151–157. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Holmes, Janet. 2006. *Gendered Talk at Work. Constructing Gender Identity through Workplace Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Holmes, Janet. 2018. Davanje komplimentata: rodno utemeljene strategije uljudnosti. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 267–288. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Ibrahim, Muhammad Hassan. 1973. *Grammatical Gender. Its Origin and Development*. The Hague – Paris: Mouton.

- Ide, Sachiko. 2012. Celebration of Robin Lakoff's Retirement. <http://sachikoide.com/blog/2012/05/a-celebration-of-robin-lakoffs.html> (zadnji pristup 16. svibnja 2026).
- Innes, Paula. 2006. The interplay of genres, gender, and language ideology among the Muskogee. *Language in Society* 35 (2): 231–259.
- Inoue, Miyako. 2004. Gender, language, and modernity. Toward an effective history of „Japanese Women's Language“. U: Shigeko Okamoto i Janet S. Shibamoto Smith (ur.). *Japanese Language, Gender, and Ideology*: 57–75. New York: Oxford University Press.
- Irvine, Judith T. 1989. When talk isn't cheap. Language and political economy. *American Ethnologist* 16 (2): 248–267.
- Ivanetić, Nada 1995. *Govorni činovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Ivić, Milka. 1995. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Slovograf.
- Jakobson, Roman. 1959. On linguistic aspects of translation. U: Reuben A. Brower (ur.). *On Translation*: 232–239. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Jespersen, Otto. 1954 [1922]. The woman. U: *Language. Its Nature, Development and Origin*: 237–254. London: Allen & Unwin. [Pretisnuto u: Deborah Cameron (ur.). 1990. *The Feminist Critique of Language*: 201–220. New York: Routledge.]
- Jones, Ann Rosalind. 1987. Nets and bridles. Early modern conduct books and sixteenth-century women's lyrics. U: Nancy Armstrong i Leonard Tennenhouse (ur.). *The Ideology of Conduct. Essays on Literature and the History of Sexuality*: 39–72. New York: Routledge.
- Jule, Allyson. 2005. Introduction. The meeting of gender, language and religion. U: Allyson Jule (ur.). *Gender and the Language of Religion*: 1–6. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kádár, Dániel Z.; Michael Haugh. 2013. *Understanding Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaplan, Abby. 2016. *Women Talk More than Men... And Other Myths about Language Explained*. New York: Cambridge University Press.
- Kasper, Gabriele. 2005. Linguistic etiquette. U: Scott F. Kiesling i Christina Bratt Paulston (ur.). *Intercultural Discourse and Communication. The Essential Readings*: 58–77. Oxford: Blackwell.
- Katnić-Bakaršić, Marina. 2001. *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Katnić-Bakaršić, Marina. 2003. *Stilistika dramskog diskursa*. Zenica: Vrijeme.

- Kerl, Simon. 1861. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. New York: Phinney, Blakeman, and Mason.
- Kilarski, Marcin. 2000. Grimm vs. Brugmann on gender. Analogies in ancient, medieval and modern linguistic. U: Irena Kovačić, Milena Milojević-Sheppard, Silvana Orel-Kos, Janez Orešnik (ur.). *Linguistics and Language Studies. Exploring Language from Different Perspectives*: 87–96. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Koch, Michaela. 2008. *Language and Gender Research from a Queer Linguistic Perspective. A Critical Evaluation*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Kovačević, Marina; Lada Badurina. 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Kramarae, Cheri; Paula A. Treichler. 1985. *A Feminist Dictionary*. London – Boston: Pandora Press.
- Kramer, Cheri. 1974. Women's speech. Separate but unequal? *Quarterly Journal of Speech* 60 (1): 14–24.
- Krzyszowski, Tomasz P. 1997. *Angels and Devils in Hell. Elements of Axiology in Semantics*. Warszawa: Wydawnictwo Energeia.
- Kulick, Don. 1999. Transgender and language. A review of the literature and suggestions for the future. *GLQ* 5 (4): 605–622.
- Kulick, Don. 2000. Gay and lesbian language. *Annual Review of Anthropology* 29: 243–285.
- Kulick, Don. 2018. Jezik i žudnja. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 245–264. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Labov, William. 1972. Rules for ritual insults. U: David Sudnow (ur.). *Studies in Social Interaction*: 120–169. New York: Free Press.
- Labov, William. 1977. *Language in the Inner City*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lakoff, George; Mark Turner. 1989. *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, Robin Tolmach. 1973. Language and woman's place. *Language in Society* 2 (1): 45–80.
- Lakoff, Robin Tolmach. 1975. *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
- Lakoff, Robin Tolmach. 2004. *Language and Woman's Place. Text and Commentaries*. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Lakoff, Robin Tolmach. 2018. Jezik i ženino mjesto. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 37–72. Zagreb:

- Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Lave, Jean; Étienne Wenger. 1991. *Situated Learning. Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leap, William L. 1995. Introduction. U: William L. Leap (ur.). *Beyond the Lavender Lexicon. Authenticity, Imagination and Appropriation in Lesbian and Gay Languages*: vii–xix. Buffalo: Gordon & Breach.
- Leech, Geoffrey. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Lehmann, Winfred Philip. 1958. On earlier stages of the Indo-European nominal inflection. *Language* 34 (2): 179–202.
- Livia, Anna; Kira Hall (ur.). 1997a. *Queerly Phrased. Language, Gender, and Sexuality*. New York: Oxford University Press.
- Livia, Anna; Kira Hall. 1997b. „It’s a girl!“ Bringing performativity back to linguistics. U: Anna Livia i Kira Hall (ur.). *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*: 1–18. New York: Oxford University Press.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- López Rodríguez, Irene. 2009. Of women, bitches, chickens and vixens. Animal metaphors for women in English and Spanish. *Cultura, Lenguaje y Representación* 7: 77–100.
- Maltz, Daniel N.; Ruth A. Borker. 1982. A cultural approach to male-female miscommunication. U: John J. Gumperz (ur.). *Language and Social Identity*: 196–216. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maltz, Daniel N.; Ruth A. Borker. 2018. Kulturni pristup muško-ženskomu nesporazumu. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 115–135. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Marković, Ivan. 2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Drugo izdanje. Zagreb: Disput.
- Marković, Ivan. 2018. *Hrvatska morfonologija*. Drugo izdanje. Zagreb: Disput.
- Matešić, Josip. 1965–1967. *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen I–II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- McConnell-Ginet, Sally. 1975. Our father tongue. Essays in linguistic politics. *Diacritics* 5 (4): 44–50.
- McElhinny, Bonnie. 2003. Theorizing gender in sociolinguistics and linguistic anthropology. U: Janet Holmes i Miriam Meyerhoff (ur.). *The Handbook of Language and Gender*: 21–42. Malden, MA: Blackwell.
- Meillet, Antoine. 1921. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion.
- Mezit, Lejla. 2011. *Language, Gender and Religion. An Investigation into*

- Some Gender Specific Issues in Religious Texts, and the Impact of Language on the Role of Women in Judaism, Christianity and Islam.* Master's Thesis. Kristiansand: University of Agder.
- Mićanović, Krešimir. 2006. *Hrvatski s naglaskom*. Zagreb: Disput.
- Milani, Tommaso M. (ur.). 2018. *Queering Language, Gender and Sexuality*. Toronto: University of Toronto Press.
- Milas, Mate. 2016. Pouka o nestandardnim riječima u osnovnoj i srednjoj školi. *Hrvatski jezik* 3: 13–20.
- Milić, Goran. 2013. Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije. *Jezikoslovlje* 14 (1): 197–213.
- Mills, Sara. 2003a. *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mills, Sara. 2003b. Third Wave Feminist Linguistics and the Analysis of Sexism. *Discourse Analysis Online*. <http://extra.shu.ac.uk/daol/articles/open/2003/001/mills2003001-t.html> (zadnji pregled 16. svibnja 2026).
- Mills, Sara. 2012. *Gender Matters. Feminist Linguistic Analysis*. London: Equinox.
- Milroy, James; Lesley Milroy. 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. New York: Routledge.
- Nagórko, Alicja. 2004. Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30 (1): 131–143.
- O'Barr, William M.; Bowman K. Atkins. 1980. „Women's language“ or „powerless language“? U: Sally McConnell-Ginet, Ruth A. Borker i Nelly Furman (ur.). *Women and Language in Literature and Society*: 93–110. New York: Praeger.
- Pavletić, Vlatko. 1987. *Muški život. Hermeneutičko čitanje Matka Peića*. Osijek – Zagreb: Zavod za znanstveni rad Osijek – Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Pavliša, Mija. 2009. *I bez developera sponzoruša potukla borkinju*. <http://www.tportal.hr/kultura/knjizevnost/12420/I-bez-developera-sponzoru-sa-potukla-borkinju.html>, 30. ožujka 2009. (zadnji pregled: 13. svibnja 2026).
- Phillips, Susan U. 2014. The power of gender ideologies in discourse. U: Susan Ehrlich, Miriam Meyerhoff i Janet Holmes (ur.). *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality*: 297–315. Second Edition. Chichester: Wiley Blackwell.
- Pintarić, Neda. 1992–1993. Semantičke i gramatičke teorije kategorije roda imenica. *Filologija* 20–21: 351–361.
- Pišковиć, Tatjana. 2011. *Gramatika roda*. Zagreb: Disput.

- Pišković, Tatjana. 2014. Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju. U: Tatjana Pišković i Tvrtko Vuković (ur.). *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi*: 145–167. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Pišković, Tatjana (ur.). 2018a. *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*. Prevela Nevena Erak Camaj. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Pišković, Tatjana. 2018b. Uvod u rodolektologiju. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 7–33. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Pišković, Tatjana. 2018c. Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća. U: Ivana Brković i Tatjana Pišković (ur.). *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 46. seminara Zagrebačke slavističke škole*: 175–202. Zagreb: FF press – Zagrebačka slavistička škola.
- Pišković, Tatjana. 2024. *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Poplack, Shana; Alicia Pousada; David Sankoff. 1982. Competing influences on gender assignment: Variable process, stable outcome. *Lingua* 57 (1): 1–28.
- Poplack, Shana; David Sankoff. 1984. Borrowing. The synchrony of integration. *Linguistics* 22 (1): 99–135.
- Poplack, Shana; David Sankoff; Christopher Miller. 1988. The social correlates and linguistic processes of lexical borrowing and assimilation. *Linguistics* 26 (1): 47–104.
- Pratt, Mary Louise. 1987. Linguistic utopias. U: Nigel Fabb, Derek Attridge, Alan Durant i Colin MacCabe (ur.). *The Linguistics of Writing. Arguments between Language and Literature*: 48–66. Manchester: Manchester University Press.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. 1967–1976. Novi Sad – Beograd – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1880–1976. I–XXIII. Zagreb: JAZU.
- Rječnik hrvatskoga jezika* (= RHJ). 2000. Glavni urednik Jure Šonje. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga.
- Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*. 1967. Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska.
- Rumsey, Alan. 1990. Wording, meaning and linguistic ideology. *American Anthropologist* 92 (2): 346–361.
- Schleef, Erik. 2009. A cross-cultural investigation of German and American

- academic style. *Journal of Pragmatics* 41 (6): 1104–1124.
- Schulz, Muriel. 1975. The semantic derogation of women. U: Barrie Thorne i Nancy Henley (ur.). *Language and Sex. Difference and Dominance*: 64–73. Rowley, MA: Newbury House.
- Searle, John (Serl, Džon). 1991. *Govorni činovi*. Beograd: Nolit.
- Silić, Josip. 2004. Mocijska tvorba u hrvatskome jeziku. U: Irvin Lukežić (ur.). *Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanog u Rijeci od 14. do 16. studenoga 2002*: 481–486. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Silić, Josip; Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Silverstein, Michael. 1979. Language structure and linguistic ideology. U: Paul R. Clyne, William F. Hanks i Carol L. Hofbauer (ur.). *The Elements. A Parasession on Linguistic Units and Levels*: 193–247. Chicago: Chicago Linguistic Society.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Spender, Dale. 1980. *Man Made Language*. London: Pandora.
- Spender, Dale. 2018. Vjerovati ili ne vjerovati... istraživanjima jezika i spola. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 73–113. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Starčević, Anđel. 2016. Govorimo hrvatski ili 'hrvatski'? Standardni dijalekt i jezične ideologije u institucionalnom diskursu. *Suvremena lingvistika* 42 (81): 67–103.
- Šringer, Vinko. 1934. *Najnoviji bon-ton ili Uputstvo kako da se odijevamo i ponašamo u boljem društvu*. Zagreb: Vlastita naklada.
- Štimac Radin, Helena (ur.). 2008. *Standardi i mehanizmi ravnopravnosti spolova. Preporuka Rec (2007) 17 Odbora ministara državama članicama i Memorandum s objašnjenjima (2008)*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova.
- Tannen, Deborah. 1986. *That's Not What I Meant! How Conversational Style Makes or Breaks Relationships*. New York: Ballantine Books.
- Tannen, Deborah. 1990. *You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation*. New York: Ballantine Books.
- Tannen, Deborah. 1998. *Ti to baš ne razumiješ. Žene i muškarci u razgovoru*. Preveo Nenad Patrun. Zagreb: Izvori.
- Tannen, Deborah. 2004. Cultural patterning in *Language and Woman's Place*. U: Robin Tolmach Lakoff. *Language and Woman's Place. Text*

- and Commentaries*: 158–164. Revidirano i prošireno izdanje. Uredila Mary Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Tannen, Deborah. 2018. „Pusti te novine i razgovaraj sa mnom!“ Prisni i informativni govor. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 137–153. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Tekcan, Münevver. 2005. An overview of God and gender in religion. U: Allyson Jule (ur.). *Gender and the Language of Religion*: 9–24. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Thomas, George. 1991. *Linguistic Purism*. London – New York: Longman.
- Thorne, Barrie. 1993. *Gender Play. Girls and Boys in School*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Traugott, Elizabeth Closs; Mary Louise Pratt. 1980. *Linguistics for Students of Literature*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Treichler, Paula A. 1989. From discourse to dictionary. How sexist meanings are authorized. U: Francine Wattman Frank i Paula A. Treichler (ur.). *Language, Gender, and Professional Writing. Theoretical Approaches and Guidelines for Nonsexist Usage*: 51–79. New York: Modern Language Association of America.
- Trömel-Plötz, Senta. 1991. Review essay: Selling the apolitical. *Discourse & Society* 2 (4): 489–502.
- Uchida, Aki. 1992. When „difference“ is „dominance“. A critique of the „anti-power-based“ cultural approach to sex differences. *Language in Society* 21 (4): 547–568.
- Van Berkum, Johannes Josephus Augustinus. 1996. *The Psycholinguistics of Grammatical Gender*. Nijmegen: Nijmegen University Press.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1873. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*. Drugo izdanje. Zagreb: Troškom spisateljevim.
- Vetterling-Braggin, Mary (ur.). 1981. *Sexist Language. A Modern Philosophical Analysis*. Totowa: Littlefield, Adams and Co.
- Ward, Jane; Beth Schneider. 2009. The reaches of heteronormativity. An introduction. *Gender & Society* 23 (4): 433–439.
- Warner, Michael. 1993. Introduction. U: Michael Warner (ur.). *Fear of a Queer Planet. Queer Politics and Social Theory*: vii–xxxii. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Watts, Richard J.; Sachiko Ide; Konrad Ehlich. 1992. Introduction. U: Richard J. Watts, Sachiko Ide i Konrad Ehlich (ur.). *Politeness in Language. Studies in Its History, Theory and Practice*: 1–17. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Woolard, Kathryn A. 1998. Introduction. Language ideology as a field of in-

quiry. U: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard i Paul V. Kroskrity (ur.). *Language Ideologies. Practice and Theory*: 3–47. New York: Oxford University Press.

Zimmerman, Don; Candace West. 1975. Sex roles, interruptions and silences in conversation. U: Barrie Thorne i Nancy Henley (ur.). *Language and Sex. Difference and Dominance*: 105–129. Rowley, MA: Newbury House.

Bibliografska bilješka

Prilozi uvršteni u ovu knjigu prvotno su objavljeni u različitim znanstvenim časopisima i zbornicima radova sa znanstvenih skupova.

Dramski diskurs između pragmalingvistike i feminističke lingvistike. 2007. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33 (1): 325–341. ISSN 1331-6745 (tisak), ISSN 1849-0379 (e-izdanje)

Imeničke (novo)tvorenice sufiksom -uša u jeziku Matka Peića. 2009. U: Anica Bilić (ur.). *Šokačka rič* 6: 213–230. Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije. ISSN 1845-190X

Hrvatski gramatički rod kao kulturem. 2012. *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 24 (2): 61–70. ISSN 0353-4642 (tisak), ISSN 1848-9680 (e-izdanje)

Feministički otpor rodnoj asimetriji u jeziku i jezikoslovlju. 2014. U: Tatjana Pišković i Tvrтко Vuković (ur.). *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskom jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*: 145–168. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. ISBN 978-953-175-501-6

Perpetuiranje rodnih stereotipa u hrvatskim rječnicima. 2016. *Romanoslavica* 52 (2): 343–363. ISSN 2537-4214 (tisak), ISSN 0557-272X (e-izdanje)

Jezične rodne ideologije u hrvatskim ženskim časopisima prve polovice 20. stoljeća. 2018. *Suvremena lingvistika* 44 (86): 291–327. ISSN 0586-0296 (tisak), ISSN 1847-117X (e-izdanje)

Kako govori prava dama? Hrvatski jezični bonton u prvoj polovici 20. stoljeća. 2018. U: Ivana Brković i Tatjana Pišković (ur.). *Izvedbe roda u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 46. seminara Zagrebačke slavističke škole*: 175–202. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola. ISBN 978-953-175-687-7

Uvod u rodolektologiju. 2018. U: Tatjana Pišković (ur.). *Rodni jezici. Zbornik radova o jeziku, rodu i spolu*: 7–33. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola. ISBN 978-953-175-688-4

Kazalo imena

- Adelung, Johann Christoph 59, 60, 196
 Alić, Sead 84
 Anić, Vladimir 64–69, 71, 74–77, 79, 80, 82–85, 96, 97, 175, 196
 Armstrong, Nancy 196, 203
 Arnold, Vlasta 137
 Atkins, Bowman K. 13, 206
 Attridge, Derek 207
 Austin, John Langshaw 101, 102, 105, 106, 111, 115, 196
 Babić, Stjepan 87, 88, 96, 196
 Badurina, Lada 103, 204
 Bagić, Krešimir 2, 8
 Barada, Valerija 134, 196, 197
 Barić, Eugenija 87, 95, 196
 Baron, Dennis 60, 61, 196
 Barrett, Rusty 18, 27–29, 32, 33, 35, 47, 50, 196, 197
 Beardsmore, H. Baetens 117, 197
 Benveniste, Émile 68, 197
 Berbić Kolar, Emina 86, 197
 Berg, Per-Christian 21, 197
 Bergvall, Victoria L. 25, 26, 50, 197
 Bertoša, Mislava 2, 8, 18, 26, 27, 30, 36, 37, 45, 49, 62, 197
 Bierce, Ambrose 84
 Biličić, Damir 22
 Bing, Janet M. 25, 26, 197
 Black, Maria 19, 20, 197
 Bogoras, Waldemar 37
 Bolin, Anne 196
 Borić, Rada 134, 197
 Borker, Ruth A. 20, 21, 23, 40–42, 49, 148, 198, 201, 205, 206
 Bourdieu, Pierre 53
 Boyd, Julian 201
 Bratanić, Maja 62, 65, 66, 197
 Bratt Paulston, Christina 203
 Britto, Francis 159, 160, 197
 Brković, Ivana 207, 211
 Brnčić, Ivan 84
 Brouwer, Dédé 13, 198
 Brower, Reuben A. 203
 Brown, Penelope 111, 175, 180, 198
 Broz, Ivan 83, 198
 Brugmann, Karl 62, 198, 204
 Bucholtz, Mary 11, 14, 15, 17, 18, 23, 27, 30, 31, 33–35, 50, 53, 196, 198, 200–202, 204, 209
 Bugarski, Ranko 96–98, 198
 Burrell, Nancy 43, 198
 Busmann, Hadumod 200
 Butler, Judith 6, 26, 31, 33, 34, 46, 47, 50, 198, 199
 Cahn, Dudley D. 198
 Cameron, Deborah 13, 15, 26, 31, 32, 34, 50, 54, 129, 131, 132, 135–138, 144, 145, 147, 154, 156, 157, 165–169, 174, 176, 180, 182, 183, 187, 199, 203
 Chamberlain, Alexander F. 38, 199
 Christ, Carol P. 199
 Clyne, Paul R. 208
 Coates, Jennifer 13, 31, 34, 52, 112, 114, 115, 199, 202
 Collins, Sheila 162, 199
 Corbett, Greville G. 117–119, 121, 123–125, 199
 Coward, Rosalind 19, 20, 197

- Crouch, Isabel 12, 16, 200
Čmejrková, Světlá 74, 200
Davis, Hayley 23, 200
Dubois, Betty Lou 12, 16, 200
Durant, Alan 207
Eckert, Penelope 10, 15, 17, 18, 24,
34, 44–46, 50, 111–113, 115, 200
Eelen, Gino 53, 200
Ehlich, Konrad 175, 209
Ehrenreich, Paul 37
Ehrlich, Susan 199, 206
Erak Camaj, Nevena 6, 10, 35, 207
Ervin, Susan M. 123, 200
Fabb, Nigel 207
Fairclough, Norman 52, 200
Felman, Shoshana 101–103, 200
Ferrara, Alessandro 201
Fishman, Pamela 31, 200
Fitzpatrick, Mary Anne 43, 198
Flannery, Regina 38, 200
Flaubert, Gustave 84
Fodor, István 62, 200
Foucault, Michael 51
Freed, Alice 23, 42, 200
Furfey, Paul Hanly 38, 201
Furman, Nelly 198, 201, 206
Gal, Susan 129, 131, 201
Gatched, Albert S. 37
Gerritsen, Marinel 13, 198
Goffman, Erving 100, 201
Goodwin, Marjorie Harness 20, 41,
201
Goody, Esther 198
Gopinathan, Manu 21, 197
Gorjanc, Vojko 85, 201
Granić, Jagoda 201
Gray, John 22, 183
Grice, H. Paul 103, 106, 201
Grimm, Jacob 59, 60, 201, 204
Gulešić Machata, Milvia 117, 201
Gumperz, John Joseph 20, 41, 201,
205
Haan, Dorian De 13, 198
Haas, Mary R. 37, 202
Hall, Kira 18, 24, 27, 34, 37, 38, 42,
43, 47, 48, 50, 57, 128, 131, 198,
200–202, 205
Ham, Sanda 86, 202
Hanks, William F. 208
Haugen, Einar 123, 202
Haugh, Michael 175, 203
Hellinger, Marlis 200
Henley, Nancy 208, 210
Herder, Johann Gottfried 59, 60,
202
Hockett, Charles F. 62, 202
Hofbauer, Carol L. 208
Holmes, Janet 13, 15, 17, 30, 31,
34, 49, 52, 111–113, 175, 199,
202, 205, 206
Horvat, Slava 137
Hymes, Dell 202
Ibrahim, Muhammad Hassan 38, 39,
59, 60, 202
Ide, Sachiko 10, 175, 203, 209
Innes, Paula 152, 203
Inoue, Miyako 161, 164, 166, 203
Irvine, Judith T. 129, 203
Ivanetić, Nada 100, 101, 103,
105–108, 110, 197, 203
Ivanjek, Željko 84
Iveković, Franjo 83, 198
Ivić, Milka 125, 203

- Jakobson, Roman 123, 203
 Jambrišak, Marija 169, 181, 185, 186, 195
 Jelavić, Željka 134, 196, 197
 Jespersen, Otto 38, 39, 203
 Jones, Ann Rosalind 179, 180, 203
 Jule, Allyson 158, 197, 203, 209
 Jurić Zagorka, Marija 137, 141, 142, 153, 156, 173, 187–189, 191, 192, 195
 Kádár, Dániel Z. 175, 203
 Kaplan, Abby 147, 151–153, 171, 193, 203
 Kasper, Gabriele 174, 175, 203
 Katnić-Bakaršić, Marina 100, 203
 Kerl, Simon 61, 204
 Kiesling, Scott F. 203
 Kilariski, Marcin 60, 204
 Koch, Michaela 48, 204
 Kolenić, Ljiljana 86, 197
 Košutić, Sida 137, 195
 Kovačević, Boris 22
 Kovačević, Marina 103, 204
 Kovačić, Irena 204
 Kramarae, Cheri (= Kramer, Cheri) 21, 68, 74, 84, 85, 204
 Kramer, Cheri v. Kramarae, Cheri
 Krause, Fritz 37
 Krleža, Miroslav 6, 7, 100, 101, 103, 106–108, 110, 112–115, 195
 Kroskrity, Paul V. 210
 Krzeszowski, Tomasz P. 79, 204
 Kulick, Don 28, 29, 34, 50, 204
 Labov, William 103, 175, 204
 Lakoff, George 10, 79, 204
 Lakoff, Robin Tolmach 5, 10–20, 23, 28, 33, 36, 37, 40, 42, 49, 56, 62, 176, 187, 196, 198, 200, 202–204, 208
 Lave, Jean 24, 44, 205
 Leap, William L. 28, 205
 Leech, Geoffrey 175, 205
 Lehmann, Winfred Philip 62, 205
 Levinson, Stephen C. 10, 111, 175, 198
 Liang, Anita C. 196, 198
 Livia, Anna 27, 48, 205
 Lončarić, Mijo 86, 196, 205
 Lòpez Rodríguez, Irene 79, 205
 Lukežić, Irvin 208
 MacCabe, Colin 207
 Magdić, Janja 137
 Malić, Dragica 196
 Maltz, Daniel N. 20, 21, 23, 40–42, 49, 148, 205
 Marković, Ivan 87, 205
 Masaryk, Tomáš Garrigue 192
 Matešić, Josip 95–97, 205
 McConnell-Ginet, Sally 10, 15–18, 24, 44–46, 50, 111–113, 115, 198, 200, 201, 205, 206
 McElhinny, Bonnie 42, 205
 Meillet, Antoine 61, 124, 205
 Meyerhoff, Miriam 199, 202, 205, 206
 Mezit, Lejla 158, 159, 165, 205
 Mićanović, Krešimir 130, 206
 Mikić Čolić, Ana 2, 8
 Milani, Tommaso M. 48, 206
 Milas, Mate 86, 206
 Milić, Goran 79, 206
 Miller, Christopher 117, 207
 Mills, Sara 18, 36, 49–54, 56, 62, 171, 175, 176, 179, 206
 Milojević-Sheppard, Milena 204
 Milroy, James 129, 206

- Milroy, Lesley 129, 206
Miščević, Nenad 201
Molière 102, 103
Moonwomon, Birch 200
Nagórko, Alicja 119, 120, 124, 125, 206
O'Barr, William M. 13, 206
Okamoto, Shigeko 203
Orel-Kos, Silvana 204
Orešnik, Janez 204
Ostojić, Borislav 84
Paić Jurinić, Mirjana 199
Patrun, Nenad 21, 183, 208
Pavešić, Slavko 196
Pavletić, Vlatko 96, 206
Pavliša, Mija 98, 206
Peić, Matko 4, 6, 86, 87, 94–99, 195, 206, 211
Peti, Mirko 196
Phillips, Susan U. 135, 136, 206
Pintarić, Neda 60, 206
Pišković, Tatjana 2, 3, 10, 11, 33, 35, 61, 62, 79, 121, 124, 128, 131–133, 135, 197–200, 202, 204–209, 211, 216
Plaskow, Judith 199
Poplack, Shana 117, 121, 207
Potrč, Matjaž 201
Pousada, Alicia 117, 207
Pranjeković, Ivo 87, 208
Pratt, Mary Louise 28, 102, 207, 209
Pritchard, Boris 197
Rich, Adrienne 27
Riffard, Pierre A. 84
Ross, E. Lamar 201
Rubin, Gayle 27
Rumsey, Alan 129, 207
Sankoff, David 117, 207
Sapir, Edward 37
Saville-Troike, Muriel 201
Schieffelin, Bambi B. 210
Schleef, Erik 13, 207
Schulz, Muriel 40, 208
Schwel, Mara 137, 195
Searle, John 208
Shaw, George Bernard 169
Shibamoto Smith, Janet S. 203
Silić, Josip 87, 95, 208
Silverstein, Michael 129, 208
Skok, Petar 95, 208
Spender, Dale 15, 18–20, 33, 39, 49, 63, 132, 197, 208
Starčević, Anđel 129, 130, 208
Stojić, Mile 84
Stolac, Diana 197
Sudnow, David 204
Sutton, Laurel A. 196, 198
Šringer, Vinko 169, 179, 180, 195
Šonje, Jure 65, 207
Štimac Radin, Helena 134, 208
Šušković, Roman 22
Tannen, Deborah 17, 20–23, 28, 34, 41–43, 49, 112–114, 148, 183, 184, 200, 208, 209
Tekcan, Münevver 158, 209
Tennenhouse, Leonard 196, 203
Thomas, George 154, 209
Thorne, Barrie 42, 208, 209, 210
Tomšić, Marija 137, 195
Traugott, Elizabeth Closs 102, 209
Treichler, Paula A. 65, 66, 68, 74, 84, 85, 204, 209
Trömel-Plötz, Senta 23, 50, 209

- Turner, Mark 79, 204
- Uchida, Aki 23, 209
- Van Berkum, Johannes Josephus
Augustinus 117, 118, 209
- Vasić, Zora 137
- Veber Tkalčević, Adolfo 61, 209
- Veličković, Nenad 84
- Vetterling-Braggin, Mary 53, 63,
133, 209
- Vidović, Miljenko 189, 190
- Vimer, Josipa 137, 195
- Vinja, Vojmir 197
- Vuković, Tvrtko 207, 211
- Ward, Jane 27, 209
- Waring, Philippa 84
- Warner, Michael 27, 209
- Wattman Frank, Francine 209
- Watts, Richard J. 175, 209
- Wells, David 84
- Wenger, Étienne 24, 44, 205
- West, Candace 40, 210
- Whelehan, Patricia 196
- Woolard, Kathryn A. 129–132, 167,
201, 209, 210
- Zečević, Vesna 196
- Zimmerman, Don 40, 210
- Znika, Marija 196

Bilješka o autorici

Tatjana Pišković rođena je u Zaboku gdje je završila opću gimnaziju. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu diplomirala je kroatistiku i komparativnu književnost (2003) i doktorirala hrvatski jezik (2010). Akademске godine 2003/2004. radila je kao vanjska suradnica na Croaticumu. Od 2004. zaposlena je na Katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Predaje morfologiju, leksikologiju i rodnu lingvistiku.

Autorica je dviju znanstvenih monografija: *Gramatika roda* (Disput, Zagreb, 2011) i *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika* (Matica hrvatska, Zagreb, 2024). Godine 2011. dobila je Godišnju nagradu Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu za monografiju *Gramatika roda*, a 2025. Godišnju nagradu Filozofskog fakulteta za monografiju *Uvod u leksičku semantiku hrvatskoga jezika*. Uredila je ili suuredila jedanaest knjiga, objavila tridesetak znanstvenih i stručnih radova te sudjelovala kao izlagačica na tridesetak znanstvenih skupova.

Od 2012. do 2016. bila je zamjenica voditelja Zagrebačke slavističke škole, a od 2017. do 2021. voditeljica Zagrebačke slavističke škole. Članica je uredništva časopisa *Suvremena lingvistika* i *Croatica*. Zahvaljujući stipendijama mreže CEEPUS i Erasmus, boravila je na znanstvenom usavršavanju u Grazu (2007) i Amsterdamu (2015).

STILISTIKA

www.stilistika.org